

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ПОДІЛ

**ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ
І
ПЕРШІ СПРОБИ ПОЄДНАННЯ II**

ІСТОРИЧНО-КАНОНІЧНА МОНОГРАФІЯ

1953

ВІННІПЕГ

IN MEMORY OF
MR. THEODORE TATCZYK

ПОДІЛ
ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ

Митрополит ІЛАРІОН

ПО ДІЛ
ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ

I

ПЕРШІ СПРОБИ ПОЄДНАННЯ ІІ

ІСТОРИЧНО-КАНОНІЧНА МОНОГРАФІЯ

ВИКЛАДИ НА БОГОСЛОВСЬКИМ ВІДДІЛІ КОЛЕГІИ
СВ. АНДРЕЯ В ВІННІПЕГУ

diasporiana.org.ua

Видання

Української Греко-Православної Церкви в Канаді

1952

ВІННІПЕГ

Printed by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada

ПЕРЕДМОВА.

Поділ Христової Церкви, яка з самої своєї природної істоти мусить бути тільки єдиною, й яка довгі віки була такою, — це найголовніша подія в усій її історії. Більше того, — це найголовніша подія цілого світу взагалі, бо ж вона сильно вплинула на всю його дальшу історію. Підготовлялася ця подія довгими віками, викликали її найрізніші причини, а коли цей поділ остаточно стався, він дошкульно відчувається от уже понад десять віків (867 — 1054 — 1952), як болюча незагоєна рана.

Про цю найголовнішу подію церковного життя кожен християнин, а особливо інтелігент, повинен якнайдокладніше знати, і то знати всю правду про неї, бо добре знання недуги часто дає й найбільш цілющі ліки для вилікування її. Коли б вірні в своїй масі глибше пізнали правдиву історію поділу першої Христової Церкви, ми давно б уже були знову поєднані за заповітом Голови нашої Церкви, Ісуса Христа: "Пізнаєте Правду, — і Правда вас визволить!" (Ів. 8. 32). На жаль, за теперішнього часу широкий читач не має звідки довідатися історичної правди про поділ Християнської Церкви на Східню й Західню, Православну й Католицьку, бо спеціальна література не доступна йому, а популярної правдивої літератури про це в нас дуже мало, література ж агітаційна не навчає. А вже в українській літературі про це повного стислого огляду ми зовсім не мали й не маємо, і ця моя праця буде першою з такого роду праць.

Скрізь у своїй праці я пильнував подавати якнайбільш правдивих історичних фактів, щоб

вони самі об'єктивно свідчили про ту чи іншу справу, і щоб усю свою монографію оперти голов-но на історичних фактах. Багато з цих фактів — глибокі історичні події, що сильно вплинули на стосунок двох головних Християнських Церков, Православної й Католицької, яких не знати й не розуміти не можливо кожному, хто хоче мислити історично й по-церковному. Увесь мій виклад — науково-популярний, приступний для широко-го читача. Але все таки я пильнував глибше зма-лювати церковне життя IX—X—XI віків, на тлі якого стався поділ Єдиної Христової Церкви на дві, Східню й Західню, а також глибше описати перші невдалі спроби поєднання Церков, бо вони сильно й надовго закріпили старе роз'єднання, бо вони сильно ускладнили саму ідею якоїбудь унії з Римською Церквою.

Я пильнував писати цю працю з повною об'єк-тивністю, щєбто писати тільки так, як свідчать іс-торичні джерела, церковні Канони та здорова хрис-тиянська логіка. Але я православний, і з право-славного погляду й освітлюю подавані історичні факти. Проте даю докладніше вияснення: “Право-славний” — це значить міцно опертий на Догматах і на Канонах семи Вселенських Соборів, і тільки семи; “православний” — це той, для якого Дог-мати й Канони цих Соборів священні, обов'язкові й незмінні. Поділ Християнської Церкви — це та-ка тема, яку правильно зрозуміти може тільки той, хто міцно стоїть власне на Постановах лише семи Вселенських Соборів, щєбто православний; а хто від цих Догматів та Канонів відірвався чи змінив їх на інші, кому вони не священні, той цьо-го поділу не зрозуміє, як не зрозуміє й причин, чому це Християнські Церкви за останніх 1000 літ при всіх намаганнях і спробах ніяк знову поєдна-тися не змогли й не можуть. Ось тому моя ця роз-відка й зветься “історично-канонічною”, бо тільки на такому ґрунті можна повно й об'єктивно описа-

ти довговіковий історичний процес, що привів Христову Церкву до поділу.

Працював я над цією монографією вісім літ (1945-1952), віддавши їй багато своїх духових сил, часу та труду, віддавши їй і свій вільний час на глибше роздумування. Написав я її на чужині, там, де не можна було добути всіх потрібних джерел та всієї літератури, чим і пояснюється може й не всебічне висвітлення моєї теми. Але все найголовніше мені таки вдалося висвітлити та передумати належно. Справа поділу Християнської Церкви, на мою думку, найбільш об'єктивно висвітлена таки в літературі православній, розуміючи "православний" в вище поданому сенсі, і це я можу голосно сказати по своїх довголітніх студіях над цією справою. Але щоб подати кожному дослідникові повну змогу самостійного об'єктивного вглиблення в цю важливу тему й глибоку проблему, я по кожному розділі цієї монографії подаю всю важливішу літературу, як православну, так і католицьку та протестантську. "Усе випробовуючи, тримайтеся доброго!" (1 Сол. 5. 21).

У теперішній час не мало пишуть і працюють для поєднання Церков, і часто виступають автори, для яких це поєднання справа зовсім проста, бо вони її історично не знають. Глибше ж вивчення цієї проблеми показує зовсім інше, — це справа надзвичайно складна, яку можна зрозуміти тільки історико-канонічним вивченням. Я подаю в цій своїй праці таке вивчення, подаю для того, щоб ширші кола читачів, довідавшись про сумну правду роз'єднання Церков, уміли належно шукати правдиву путь для поєднання. "Пізнаєте Правду, — і Правда визволить вас!" (Ів. 8. 32). Ось чому ця праця кінчається розділом про стан новочасних старань поєднання Християнських Церков.

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ДО НАШОЇ ПРАЦІ.

Подаю тепер джерела й літературу, загальну до всіх розділів цієї праці.

Джерела див. далі в кінці кожного розділу. Більшість позostalих джерел по наших питаннях дуже суб'єктивні, бо в більшості своїй походять від ворожої сторони, а тому потрібна кожного часу належна критика. Від діячів IX—X—XI віку позostalося багато листів, наприклад, Патріархів Фотія, Николая Містика, Михаїла Керуларія, пап, візантійських імператорів, а також відповідні тодішні твори, — усе це подає J. P. Migne: *Patrologiae cursus completus*, а) *Patrologia Latina*, 221 том, 1844—1855 роки, б) *graeca*, 162 томи, 1857—1866 роки. — Акти Соборів подає J. D. Mansi: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 31 том, доведено до 1439 року, Флоренція-Венеція, 1759—1798 роки. — Labbeus: *Sacrosanta concilia*, много-томове видання, Флоренція, 1765 р. і ін. — Fabricius: *Bibliotheca graeca*. — Jean Hardouin: *Collection des Conciles*. — Російський переклад соборних діянь дають “Дѣянія Вселенских Соборов”, томи I—VII, Казань, 1859—1873 р.р., цінне видання.

Літературу див. в кінці кожного дальшого розділу. Тут подаю загальну літературу для всіх розділів цієї праці. Преосв. Іоанн, єпископ Аксайскій: *Отпаденіе Западной Церкви от Восточной*, Новочеркаське, 1897 р. — Проф. А. П. Лебедев: *Церковь Римская и Византийская в их догматических и церковно-обрядовых спорах в IX—X—XI вѣках*, М. 1875 р., “Чтенія в Общ. Любит. Дух. Просв.”, січень—березень 1875 р. — Його ж: *Исторія Вселенских Соборов*, ч. I: *Вселенскіе Соборы IV и V вѣков*, вид. 3, Спб. 1904 р. (1-е вид. Сергіїв Посад); ч. II: *Вселенскіе Соборы VI, VII и VIII вѣков*, вид. 3, Спб. 1904 р. — Його ж: *Исторія раздѣленія Церквей в IX, X и XI вѣках*, вид. 2, Спб. 1905 р., важлива праця, — дає багато виписок з джерельних матеріалів, а на ст. 349—415 тут подано: “Указатель русской литературы, относящейся к истории раздѣленія Церквей в IX, X и XI вѣках”. — Проф. Ф. А. Терновскій: *Греко-восточная Церковь в період Вселенских Соборов*, Київ, 1883

р. — Проф. Б. Меліоранскій: Раздѣленіе Церквей, “Энциклоп. Слов.” Брокгауза, півтом 51 ст. 147—153, 1899 р., цінна стаття. — А. Н. Муравьев: Правда Вселенской Церкви о Римской и прочих патриарших кафедрах, Спб. 1841 р., є й нове видання. — Прот. В. Х. Преображенскій: Раздѣленіе Церкви на двѣ половины — восточную и западную, М. 1891 р. — Проф. Н. А. Скабаланович: Раздѣленіе Церквей при патриархѣ Михаилѣ Керуларіи, “Христіанское Чтеніе” 1884 р. т. II і 1895 р. т. I, дві статті, цінна праця. — В. А. Соловьев: Раздѣленіе Церквей, 1883 р., див. “Собрание сочиненій” т. IV ст. 48—63. — Ю. Колемин: Римскій Духовный Цезаризм перед лицом Соборной Православной Церкви. Отвѣт православнаго христіанина италіянскому августинцу Аврелію Пальміери на его полемическій труд “Theologia dogmatica orthodoxa”, 1911, Спб. 1913 р. 330 ст., маловартісна полеміка. — Статті Афіньського професора Діюмида Кіріака в Афіньському тижневику “Eiconografemene Estia” ч. ч. 7-9 за 1893 р., з них витяги подав Dr. Lauchert у “Internationale Theologische Zeitschrift” 1893 р. ч. 3; ці витяги в перекладі на російську мову: “Возможные результаты воссоединения с Римской Церковію”, див. “Христіанское Чтеніе” 1894 р. кн: IX — X ст. 252—261. — Сужденіе православнаго грека о способѣ соединенія Церквей. Спб. 1858 р. — Проф. О. Курганов: Свидѣтельствовал ли св. Иринеи, еп. Ліонскій, о приматствѣ Римской Церкви, в частности — ея Первосвященника, Казань, 1893 р. — Забужный: Православіе и католичество, Царгород, вид. 3, 1932 р., 328 ст. — О Церкви, историческій очерк, Берлін, 1888 р., 311 ст.; 2 вид. Спб. 1909 р., 326 ст. — Свящ. С. Тышкевич: Ученіе о Церкви, Париж, 1931 р. 308 ст. — Аноним: Церковное Преданіе и русская богословская литература, критическое сопоставленіе (по поводу критики Бѣляева на книгу “О церкви”), Фрейбург, 1898 р. 584 ст. — Свящ. кн. А. Волконскій: Католичество и священное Преданіе, Париж, 1933 р. — Бѣляев: О католицизмѣ. Критическія замечанія по поводу апології папства “О Церкви”, Спб. 1889 р. — Сушков: Против лжеученія о вселенском главенствѣ Римской Церкви, Спб. 1890 р., книжка нагороджена премією Митрополита Макарія. —

Д. И. Владыков: Отвѣтъ православнаго католическому священнику А. Снягину, Костянтинопіль, 1922 р. — О. Тондини де Гуарени: Главенство Апостола Петра на основаніи Богослужебных книг Греко-Россійской Церкви, переклад, Рим, 1912 р., 84 ст. — Прот. Н. Сахаров: Православіе и Католичество, ч. I, Париж, 1926 р. — Проф. Катанскій: По поводу сочиненія “О Церкви”. — Spectator: Непогрешимость папы и его первосвященство, 1931 р., 53 ст. — Митр. Антоній: Бесѣды православнаго священника с униатским о заблужденіях латышин и униатов — греко-католиков, Срем. Карловци, вид. 2, 1922 р. — Сужденіе православнаго грека о способѣ соединенія Церквей, 84 ст. Спб. 1858 р. — Проф. А. Л. Катанскій: Исторія попыток к соединенію Церквей Греческой и Латинской в первые 4 вѣка по их разделеніи. Спб. 1868 р. М. Чельцов: Полемика между греками и латынцами по вопросу об опрѣсноках, Спб. 1879 р. — Еп. Арсеній (Ивашенко): Два неизданныя произведенія Николая, епископа Меѳонскаго (друге слово: Слово к латынцам об опрѣсноках), Новгород, 1897 р. — Архим. Арсеній: Три статьи неизвѣстнаго греческаго писателя начала XIII-го вѣка, греческій текст и перевод, М. 1892 р. — Азаревич: Исторія византійскаго права, 1876 р. — А. П. Лебедев: Очерки внутренней истории Византійско-Восточной Церкви в IX, X и XI в. в., М. 1878 р. — Павлов: Теорія восточнаго папизма, “Правосл. Обзорніе” 1879 р. ч. 11-12. — Проф. А. П. Лебедев: Краткія свѣдѣнія об Александрійском, Антиохійском и Іерусалимском патріархатах, “Богословскій Вѣстник” за 1901 р.; див. ще на ст. 336-354 в його: Историческіе очерки состоянія Византійско-Восточной Церкви”, вид. 2, М. 1902 р. — Дж. С. Робертсон и I. I. Герцог: Исторія Христіанской Церкви от Апостольскаго вѣка до наших дней, переклад А. П. Лопухина, Спб. 1890 — 1891 р. т. I—II. — F. X. Funk: Lehrbuch der Kirchengeschichte, вид. 5, 1907, російський переклад і доповнення проф. П. В. Гидулянова: Исторія Христіанской Церкви от времен Апостольских до наших дней, М. 1911 р. — Архим. Иннокентій: О происхожденіи іерархіи новозавѣтной Церкви, “Правосл. Собесѣдник” 1868 р. т. I ст. 187 — 219, 257 — 281, т. II ст. 3 — 38, 83 — 123. — Проф. А.

П. Лебедев: Духовенство Вселенской Церкви от времен Апостольских до IX вѣка, М. 1905 р.— Проф. И. Д. Андреев: Константинопольскіе патріархи от времени Халкидонскаго Собора до Фотія, Сергіїв Посад, 1895 р. — Проф. А. П. Лебедев: Спор о титулѣ “вселенскій патріарх” между папою Григорієм и Константинопольским патріархом Іоанном Постником, “Чтенія Моск. Общ. Люб. духовн. просв.” 1889 р. ч. I ст. 67—93. — “Православная Богословская Энциклопедія” за редакцію проф. А. П. Лопухина, з 1900 р., як додаток до журналу “Странник”, Спб.; вийшло 12 томів: А—Константинополь; по IV томі А. Лопухин помер, і його заступив проф. Н. Н. Глубоковский; перший задум був дати 10 томове видання, але пізніше воно почетверилося. — Mensel: Kirchliches Handlexikon, 1887—1900 р., 6 томів. — о. П. Ф. Солярскій: Опыт библейскаго словаря, 1879—87, п'ять томів. — Поляков: Священная географія, 1848 р. — И. И. Соколов: Состояніе монашества в Византійской Церкви с половины IX до начала XIII вѣка (842—1204), Казань, 1894 р. — И. И. Соколов: Іерусалимская Церковь, “Богословская Энциклопедія” 1905 р. т. VI ст. 363—418. — Др. И. В. Чельцов: Древнія формы Символа Вѣры, Спб. 1869 р. — Еп. Іоанн: Історія первых трех Вселенских Соборов, Москва, 1871 р. — Ф. А. Терновскій: Грековосточная Церковь в період Вселенских Соборов, Київ, 1883 р.

Канонічне й церковне право: Balsamon Theodor: Canones, Paris, 1620. — Устави й новели Юстиніана: Corpus iuri civilis Romani, Lipsiae, 1720. — Zonaras Ioan.: In Canones commentarii, Paris, 1618. — F. A. Biener: Das kanonische Recht der griechischen Kirche. Dresden, 1853. — А. Павлов: Номоканон при Большом Требникѣ, М. 1897. — Прот. Скворцов: Записки по церковному законовѣдѣнію, вид. 2, Київ, 1857. — И. С. Бердников: Краткій курс церковнаго права Православной Церкви, Казань, 1888. — Дополнення, 1889. — Н. С. Суворов: Курс церковнаго права, Ярославль, 1889—1890; вид. 4: Учебник церковнаго права, М. 1912, виклад не скрізь православний. М. Остроумов: Очерк православнаго церковнаго права, Харків, 1893, т. I. — В. Г. Пѣвцов: Церковное право, Спб. 1892. — Д-р

Никодим Милаш, Єпископ: Православно церковно право, вид. 3, Београд, 1926; переклад і на німецьку мову. — Проф. О. Лотоцький: Українські джерела церковного права, Варшава 1931 р.

Leo Allatius: De ecclesiarum occidentalis et orientalis perpetua consensione, Köln, 1669 (автор грек, що перейшов на католицтво). — L. Gayet: Le grand schisme d'Orient, Rome, 1889, I-II. — C. I. von Hefele: Conciliengeschichte, 1855-1871, 7 Bände; II Ausgabe 1873, Freiburg. — Krumbacher: Geschichte der Byzantinischen Literatur, München, 2 Ausg. 1897. — L. Maimbourg: Histoire du schisme des grecs, 1677. — I. G. Pitzipios: L'église orientale, exposé hist. de sa separation et de sa reunion avec celle de Rome, Paris, 1855. — A. Pichler: Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen Orient und Okcident, München, B. I-II, 1864-1865. — Wl. Guettee: Histoire de l'église depuis la naissance de N.S. Jesus Christ jusqu'à nos jours, composée sur les documents originaux et authentiques par Waldimir Guettee, docteur en theologie de l'église orthodoxe de Russie, 7 t. — Wl. Guettee: La Papanté schismatique. — Wl. Guettee: La Papanté heretique. — F. Dvornik: Les slaves, Byzance et Rome ou IX sc., Paris, 1926. — F. Grivec: Byzantské pojimaní cerkévního prvenství a jednoty, Kromeriz, 1922. — Massen: Der Primat des Bischof von Rom und die alten Patriarchalkirchen, 1853. — Neander: Alg. Geschichte der christlichen Religion und Kirche, Gota, 1864, I-VI. — Gass: Symbolik der griechischen Kirche, 1872. — Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte, B. I-II, 1888. — Rorbach: Die alexandrinischen Patriarchen als Großmacht in den kirchenpolitischen Entwicklungen des Orients, 1890. — Flasch: Konstantin der Große, als erster christlicher Kaiser, 1891. — W. Norden: Das Papstum und Byzanz, Berlin, 1903. — Johann Herzog: Realenzyklopedie, 20 Bände, I Ausgabe 1854, II 1877, III 1896. — Wetzer und Welte: Kirchenlexikon, römisch-katholisch, 12 Bände, I Ausgabe 1846, II 1882-1901. — M. de Taube: Rome et la Russie avant l'invasion des Tatars, Paris, 1947. — Dr. J. Markovic: Cesarisam i bizantinstvo u povesti iztocnog razkola, t. I-II. Zagreb, 1891.

Багато з потрібної літератури, особливо новішої, як православної так і католицької, я подав у II томі моєї монографії: "Костянтин і Мефодій", Варшава, 1938 р., ст. 199—254.

I.

РОЗВИЙ ПАТРІАРШОЇ ВЛАДИ.

1. ПОЧАТКОВИЙ РОЗВИЙ ЄПІСКОПЬСЬКОЇ ВЛАДИ.

Єпископська влада, як влада апостольських спадкоємців, розвинулася дуже рано, ще з I-го віку. Спочатку ця влада, передана Ісусом Христом, спочивала в руках самих Апостолів, але вони рано почали передавати її своїм помічникам та наступниками. Два вищі церковні сани, єпископи й пресвітери, в Новому Заповіті часом не розрізняються виразно, пор. Дії 20. 17, 28, Тим. 1. 5, 7, але єпископська влада ясно вже окреслена, пор. Филип. 1. 1, 1 Тим. 3. 2—7. Старші за́служені люди в Церкві, цебто в місцевій християнській громаді, звалися пресвітерами, старшими (*presbyteros*), але влади церковної вони не мали. Єпископи ж (*episkoros*, від *episkoreo* — наглядаю, назираю) теж були пресвітери, цебто “церковні старші”, але й з вищою церковною владою. Коли візьмемо на увагу, що грецьке “*presbyteros*” в той час визначало поважного старшого в громаді, нам буде ясно, чому терміни “єпископ” і “пресвітер” тоді часом були рівнозначні. У скорому часі, ще в середині I-го віку, ці церковні посади, пресвітер і єпископ, цілком розділилися, так що єпископ був і пресвітер, але пресвітер не був єпископом.*

До кінця III віку єпископи не мали самостійної широкої влади, як то стало незабаром потім, — владою своєю вони звичайно ділилися зо своїм духовенством (“пресвітеріон”) та народом. Довший час усі єпископи мали однакову владу, де б

* У Требнику Митрополита Петра Могили 1646 р. в передмові пояснюється: “Єпископъ — з высоты назираючий”.

вони не були. Але з бігом часу вже вдавнину почали через реальне життя виділюватися єпископи більших і багатших міст від єпископів міст незначних. Головне місто округи було митрополією, якби матір'ю своїх міст, чому його єпископ став зватися митрополитом, а потім зробився керівником єпископів своєї митрополії. Так повстала влада митрополита з влади єпископської, запроваджена головно постановами I Вселенського Собору 325-го року.

Розвій церковної влади на Сході й Заході завжди йшов за адміністративним державним поділом. Костянтин Великий (306—337) поділив свою імперію на 4 префектури; якими управляли префекти: 1. Італія, 2. Галлія, 3. Іллірик чи Іллірія і 4. Схід. Префектури ділилися на дієцези, на чолі яких стояли вікарії префектів, а дієцези склалися з провінцій, якими керували провінціальні намісники.

Адміністративний поділ був такий. Префектура Італія складалася з 4 дієцезів: 1. Рим, 2. стисла Італія з містом Мілан, 3. Західня Іллірія з містом Сирмія і 4. Африка з центром у Картагені.

Префектура Галлія мала 3 дієцези: 1. Галлія з центром Треви, 2. Іспанія і 3. Британія.

Префектура Іллірія була відділена від Заходу в 379 році й складалася з 2 дієцезів: 1. Македонія і 2. Дакія; столицею були Салоники.

Наприкінці IV-го віку, а саме в 395 році, Візантійська імперія остаточно розділилася на дві частини: на Захід і Схід, при чому до Заходу ввійшли 3 префектури: Італія, Галлія та Іллірія, а Схід склав головну основу Східньої імперії. В IV столітті Східня префектура чи просто Схід ділився на 5 дієцезів: 1. Схід у ближчому значенні слова, до якого входили: Сирія, Палестина, Аравія, Месопотамія, й ін., а головним дієцезіяльним містом була Антіохія; 2. Єгипет з Лівією, а головне місто Олександрія; 3. Мала Азія, чи просто Азія, з го-

ловним містом Ефесом; 4. Східня частина Малої Азії, Понт, до якого входили: Каппадокія, Галатія, римська Арменія, Пафлагонія й ін., а головним містом була Кесарія Каппадокійська, чи просто Кесарія, і 5. Фракія, до якої входили провінції: Європа, Фракія в тіснішому розумінні, Скифія (а сюди — Русь-Україна), взагалі та часть Балканського півострова, що прилягає до Мармурового моря та до моря Чорного, а головним містом дієцеза була Іраклія, пізніш Костянтинопіль.

В кожному головному місті дієцеза, а то навіть і по більших селах були свої єпископи (по селах вони звалися хорєпископами); єпископи ж 5 головних дієцезіяльних міст звалися архієпископами або екзархами, а трохи пізніш стали зватися патріярхами (patriarches, або patriarcha — “начальник батьків”). По Міланському Едиктові 313-го року, коли імператор Костянтин Великий офіційно дав волю Християнству, розвій церковної влади пішов приспішеним темпом, бо треба було вже відкрито керувати Церквою й уживати церковної влади. Костянтин надав єпископам і політичні права та привілеї, а в церковних справах прирівняв їх до себе.

На розвій і скріплення єпископської влади сильно вплинули та велика відвага та саможертва, які єпископи часто виявляли перед добою імператора Костянтина Великого за час гонінь, які й направлялися головню проти них. З бігом часу влада єпископа все зростала, і вже Лаодикійський Собор 364-го року своїм 57-им Правилем постановив: “Щоб пресвітери без волі єпископа нічого не робили”. Це й стало основою єпископської влади.

2. ПОЧАТКОВИЙ РОЗВІЙ ПАТРІЯРШОЇ ВЛАДИ.

Розвій патріяршої влади на всьому світі християнському, цебто на Сході й Заході, відбувався ступнево й поволі, ішов еволюційно. Сам титул

“патріарх” взятий від титулу голови юдейського Синагедріону (чи Сингедрину), і до V віку не мав ще свого пізнішого значення, — вдавнину так міг зватися кожен єпископ, і тільки з половини V віку слово “патріарх” стало титулом першого єпископа головного дієцеза, цебто його предстоятеля; в такому значенні вперше вжито цього титулу на IV Вселенському Соборі 451-го року.

Удавнину всі єпископські катедри були рівні, щодо їхньої чести чи влади та їхнього значення супроти інших. Виділення епархій посеред інших і перетворення їх на патріархії йшло дуже довго й поволі, і в своєму історичному розвитку мало різні причини, а серед них найважливішими були такі: 1. Політично-адміністративне значення катедрального міста: великі міста вже з давнини явно стояли вище супроти малих. 2. Багатство катедри, — по великих містах воно було показне, по малих скромне, від чого звичайно залежав і темп церковної праці. 3. Територіальний розмір епархії, — великі епархії все були сильніші за малі. 4. Заслуги катедри перед Християнством, бо не всі вони однаково в цьому відношенні попрацювали, — в деяких уславилося багато мучеників. 5. Заслуги духові, вчительні, — в деяких містах, звичайно більших, появлялися славні вчителі Церкви, і 6. Традиції катедри, наприклад, щодо Апостольського їх заснування.

Коли розпочалося суперництво єпископських катедр за їхнє значення й владу посеред них, — а розпочалося воно дуже рано, — то звичайно кожна катедра висовувала на перший план власне те, чим сама була найбагатіша: Рим — столицність свого міста та Апостольське заснування своєї Церкви, Єрусалим — зв'язок з самим Основником Церкви, Ісусом Христом, Олександрія — славне вчителство багатьох Отців Церкви, Костянтинопіль — столицність свого катедрального міста, як нового Риму. У дальшому розвитку пат-

ріяршої влади всі ці причини бралися на увагу, як важливі.

Але певне вирізнення влади патріярха сталося ще в глибоку давнину. Серед усіх патріярших міст найславнішою була спершу Олександрія, а тому вдавнину Олександрійський патріярх мав і найбільшу владу серед усіх інших патріярхів; наприклад, він мав право висвячувати всіх єпископів Риму й Лівії, оминувши місцевих митрополитів. Навпаки, через стисле застосування церковної ієрархії до адміністративного державного поділу єпископ Єрусалимський аж до IV-го Вселенського Собору 451 року не мав патріяршого титулу, бо Палестина входила, як провінція, до дієцезу Схід, у якому головним дієцезіяльним містом була Антіохія.

На початку місто Візантія нічим не відрізнявалось від інших єпископських катедр, і навіть було меншим від інших і підлягало головному місту Азії Ефесу¹, як своїй Апостольській Митрополії. Ефес мав славні традиції, — Апостольське заснування,² але воно скоро забулося, й Ефес, як місто тільки провінції, став звичайною підрядною катедрою. З бігом часу сильно росло значення великих міст, а особливо дієцезіяльних столичних, як центрів адміністративних, а разом з тим і центрів освіти, культури, багатства й т. ін., і вже на час I-го Вселенського Собору (325 р.) на чолі Церков стоять катедри Олександрії, Риму та Антіохії, і власне ці катедри мали тоді великий авторитет. Перший Вселенський Собор відбувся 325 року в Нікеї, бо Костянтинопіль не був ще тоді оголошений столицею, і цей Собор у 6 правилі зробив надзвичайно важливу в історії розвитку патріяр-

1 Якийсь час підлягало й митрополитові Іраклії, столиці Фракії, до якої належало.

2 У роках 55—58 тут жив і працював Апостол Павло, ще довше — Ап. Іван, див. далі.

шої влади постанову: “Нехай зберігаються давні звичаї, прийняті в Єгипті, і в Лівії і в Пентаполі, щоб Олександрійський єпископ мав владу над усіма ними, бо й Римському єпископові це звичайне. Так само і в Антіохії, й по інших областях нехай зберігаються привілеї Церков”. Отже, вирізняються перед іншими катедри Олександрії, Риму й Антіохії, а їхні предстоятелі ще названі тільки єпископами, а не патріярхами. Взагалі ж тоді Східня Церква одного центру ще не мала, бо їх було кілька: Олександрія, Антіохія, Ефес, Коринт, Кесарія й інші.

3. РОЗВИЙ ВЛАДИ ЄПІСКОПА КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Незабаром по I Вселенському Соборі заснований був 330-го року Костянтинопіль, і це було надзвичайно важливою подією в історії розвитку патріяршої влади. Імператор Костянтин Великий мало жив у Римі, а по перемозі над Максентієм 312 р. тільки двічі був тут, де його приймали дуже холодно. Костянтин не любив Риму за його рясні остатки гордого республіканського духу з поганських часів, і тому він задумав зовсім покинути Рим і заснувати нову столицю, й то не на Заході, а на Сході. По довгих шуканнях відповідного місця Костянтин спинився на старому мальовничому місті Візантія, що лежало тоді в руїнах. І коли 323 р. Костянтин переміг і убив Ліцинія, що правив Сходом Візантійської імперії, то він 26 листопада 329 року і заснував Новий Рим на берегах Босфору, на місці розваленої Візантії, на його семи холмах, який ще за життя Костянтина був названий на честь свого основника Костянтинополем, а пізніш Царгородом.

Новий Рим будувався в приспішенім темпі, і був уже виключно християнським по всьому своєму характеру, тоді як Рим Старий на кожному кроці мав характер поганський, і за часів Костян-

тина в ньому було на 1 християнина 20 язичників³. А 11-го травня 330 року нова столиця була освячена, й Рим перестав бути столичним містом, уступивши своє місце Костянтинополю. Сорок день врочисто святкували повстання нової столиці, а день 11 травня на довгі віки позостався величним святом Візантії. І з того часу політичний центр життя перенісся з Заходу на Схід, а Рим, як місто, опинився на другому місці.

Костянтинопіль ніби не мав якихсь особливих традиційних церковних прав стати центром східних Церков, бо спочатку Церква старого міста Візантії не була виразно зв'язана з якимсь Апостолом, але він став столицею імперії, Новим Римом, тому Костянтинопільська катедра незабаром використовує реальний факт столичності, як його доти використовував Рим. І Костянтинопільська катедра відразу стала зростати й об'єднувати круг себе всю Східню Церкву; тоді вже помалу встановлюється канонічне правило, що границі церковних епархій збігаються з границями державно-адміністративними, а значення катедри сильно залежить і від адміністраційно-політичного значення міста, де вона знаходиться, тому стало ясно всім, що єпископу нової столиці належиться й вище церковне становище. Костянтинопільський єпископ мусів зрости в силу, і він зріс, і став центром для всього християнського Сходу. І вже в ньому відбулися аж три дальші Вселенські Собори: II 381 р., V 553 р. і VI 680 року.

Року 337-го імператор Костянтин Великий, перед самою своєю смертю († 20 травня 337 р.), прийняв Християнство, цебто охрестився,⁴ і вже

3 Проф. П. А. Осокін: Історія середніх віків, Казань, 1888 р. т. I ст. 12—13.

4 До того часу Костянтин був "оглашеним", цебто готувався до Хрещення, і тим самим до Церкви був уже прийнятий. У давнину видатні люди часом відтягували своє ох-

тим самим воно остаточно стало пануючою Вірою в Візантії. Але Костянтин охрестився з рук єпископа свого Нового Риму Євсевія в місті Нікомідії (не в Римі), а це сильно зв'язало царську владу зо Сходом і підвищило церковне значення Костянтинополя. Взагалі ж Костянтин завжди сильно підтримував Костянтинопіль, як свою улюблену столицю, як свій Новий Рим, і скрізь при кожній нагоді його вивищував перед іншими єпископами дієцезів. Усі важливі церковні справи імператор звичайно віддавав на вирішення свого столичного єпископа, а це так само підносило його на силі серед інших єпископів.

Великий учитель Церкви, Григорій Богослов (328 — 390) добре підмітив скорий зріст церковної сили Костянтинополя. Він писав, що той став “оком вселенної, містом могутнім на суші й на морі, обопільним вузлом Сходу й Заходу, куди сходилися зо всіх сторін, і звідки, як із загального форуму, виходило все найважливіше в Вірі”⁵

Візантійські імператори, що тепер сиділи в Новому Римі, в Костянтинополі, завжди підтримували свого архієпископа. Хоч вони й були християнами, але міцно внаслідували традиції поганського Риму, й не тільки зберегли за собою титула верховного жерця (Pontifex Maximus), але й реальне головування в церковних справах. Наприклад, Костянтин Великий вважав себе “зовнішнім єпископом” Церкви, а далші імператори призначали єпископів, скликали Вселенські Собори й т. ін. Цей цезаропапізм (захоплення світською владою влади церковної) звичайно на Сході не стрічав великих протестів, виключаючи випадків, коли імператори були еретики, — з ними завжди

решення аж до останніх днів життя, щоб перейти на той світ безгрішним, бо Хрещення очищує від усіх гріхів. Так зробив і Костянтин.

5 Твори, видання 1, ч. IV ст. 36.

Церква боролася за владу. З бігом часу на Сході церковна й світська влада гармонійно поєдналися, але часом з перевагою світської.⁶

4. ВСЕЛЕНСЬКІ СОБОРИ ВИВИЩУЮТЬ ПАТРІЯРХА КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКОГО.

Другий Вселенський Собор 381 р. уже відбувся в новій столиці, в Новому Римі, — в Костянтинополі. І вже цей Собор мусів ясно поставити справу привілеїв єпископа столичного міста, що природно сильно ріс у силу. Правилем 3-м він постановив: “Костянтинопільський єпископ нехай має привілей чести по Римському єпископові, бо місто це — Новий Рим”. Це постанова надзвичайної ваги в розвитку патріархатів і в розвитку стосунків між Римом та Костянтинополем: цей останній ставиться на перше місце на всьому Сході, а його столиця названа Новим Римом. Цією ж постановою ясно показано, що Старий Рим мав попередню владу тільки через саме своє політичне становище, як столиця імперії, а не з яких інших причин.

Четвертий Вселенський Собор, що відбувся в Халкедоні року 451-го, поставив справу честі Костянтинопільського єпископа ще ясніше своїм 28 правилом, яким наказувалось: “Ідучи в усьому за постановами Святих Отців, і визнаючи читане нині правило 150 Боголюбивих єпископів, що були на Соборі в дні благочестивої пам’яті Феодосія, в пануючій місті Костянтинополі, Новому Римі (це II Вселенський Собор), те саме й ми опріділюємо й постановляємо по привілеї Найсвятішої

⁶ Візантійські й інші імператори покликалися на те, що вони, при вступі на престол, миропомазані, а це дає їм право брати участь в церковних справах. Через це вони часом і кадили, мали право входити до Вівтаря через Райські Врата й т. ін. Див. про це далі передостанній 10-ий розділ цієї частини.

Церкви того ж Костянтинополя, Нового Риму. Бо Престолу (катедрі) Старого Риму Отці достойно (прилично) дали привілеї, бо то було пануюче місто. Через те саме (слідую тому ж побужденію) і 150 Боголюбивих єпископів надали (представили) рівні привілеї Найсвятішому Престолу Нового Риму, праведно розсудивши, що місто, яке отримало честь бути містом царя й влади, і що має рівні привілеї зо Старим царственным Римом, щоб і в церковних справах возвеличений був подібно до того, і був другим по ньому”.

Це основне великої ваги Правило для Костянтинопільської Церкви, що окреслило вже її права, й дало змогу, стоячи на них, поширювати їх далі. Політична сила Костянтинополя цією постановою підперта навіки, а саме: 1. Підтверджено постанову II Вселенського Собору про честь Костянтинопільської Церкви, 2. Церква ця ставиться вище всіх інших східних Церков, 3. Три рази Костянтинопіль навмисне зветься Новим Римом, 4. Щодо прав влади Костянтинопільського єпископа в порівнянні з єпископом Римським, то вони обидва названі рівними, а що до чести — щоб був другим по ньому. 5. Підкреслено, що Римський єпископ мав вищість чести тільки через силу столичности свого міста, цебто через ту причину, яка тепер перейшла до Костянтинополя. Не через яку іншу.

I постанова II Вселенського Собору 381-го року, і постанова IV 451-го року зрадаговані не зовсім ясно, кому саме належить першенство шани в Церкві Вселенській. Дійсно, у реченні: “Костянтинопільський єпископ нехай має привілей чести по Римському єпископові” (II) чи в реченні: “Щоб був другим по ньому” (IV), це по, грецьке мета, можна приймати не тільки з місцевим значенням, але й з часовим, як то робили й роблять на Сході, а тоді постанови II і IV Вселенських Соборів передають першенство в Церкві,

що належало Римові, тепер Костянтинополю: “Костянтинопільський єпископ нехай має привілей чести, що перше належав Римському єпископові”.

Мало того, цей же IV Вселенський Собор значно побільшив церковну область Костянтинопільської катедри: віддав під її владу весь дальший Схід, — землі Понту, Азії й Фракії (сюди належала пізніше й наша Україна), цебто майже три дієцези, і наказав, що митрополитів цих країн буде настановляти тільки Костянтинопільський архієпископ. Згідно з цією постановою, архієпископ Ефеський та Кесарійський опинилися під владою патріярха Костянтинопільського, хоч перше ці екзархати були самостійними. Додаймо до цього, що ще раніш єпископ Іраклійський уступив своє місце Костянтинополю, й підліг владі його ієрарха. Це була велика перемога Костянтинополя, що сильно поширила його владу й його територію.

Історія цього 28 канона IV Вселенського Собора дуже цікава. Після постанови II Вселенського Собору 381 р. Костянтинопіль почав невпинно намагатися ширити свою владу на Фригію й Понт, що були окремими митрополіями, — патріярх Костянтинопільський почав не тільки висвячувати в ці країни митрополитів, але намагався взяти в свої руки навіть наречення їх; крім цього, Костянтинопіль став умішуватися в діла патріярха Антіохійського.

Щоб упорядкувати цю справу, напередодні закриття IV Вселенського Собору патріярх Костянтинопільський вніс до Собору пропозицію про поширення його території. Собор прийняв це внесення, і зробив постанову, під якою підписалося 180 єпископів. Як передостаннє, засідання це не було багаточисельним (бо на найбільшій зборі було 630 членів), не було й папських легатів, хоч усі на це засідання були своєчасно офіційно запрошені. Багато заінтересованих єпископів відмовилося підписати це 28-е правило.

Наступного дня 1 листопада було закриття IV-го Вселенського Собору, і на ньому папські легати заявили протеста проти 28-го правила, твердячи, що внесення було зроблене неочікувано, і що вони не були на тих зборах. Собор відповів їм, що справа була й раніш знана, і що папські легати були своєчасно запрошені. Тоді легати стали стращати, що поскаржаться на це папі, на що їм відповіли, що так постановив Собор, а він вищий від папи.

Коли про 28-го Канона довідався папа Лев I (440—461), він сильно обурився найперше за те, що Канон говорить, що влада Старого й Нового Риму залежала від важности їх столичних міст, цебто з причин політичних, бо папа завжди твердив, ніби влада передана йому тільки від Апостола Петра, з чим ніколи не погоджувався Схід. А головно папа був проти територіяльного поширення влади Костянтинопільського патріярха, а тому заявив, що владою Апостола Петра він касує цю постанову. Очевидно, на цю папську заяву не звернено уваги, бо ж Вселенський Собор вище папи. Розгніваний папа припинив молитовне єднання (цебто відірвався від Вселенської Церкви) з Костянтинопільським патріярхом Анатолієм (449—458), але незабаром, через три роки, побачивши, що його протести не мають сили, року 454-го відновив єднання. Це був один з перших поділів Церкви!

Деякі католицькі вчені твердять, ніби імператор Маркіян (450—457) відмінив цього 28-го Канона, але жодних доказів на це немає. Навпаки, увесь дальший час як влада духовна, так і світська завжди визнавали цього Канона. Крім того, т. зв. Трульський чи п'ято-шостий Вселенський Собор 692 р. своїм 36 правилом затвердив цю постанову Халкедонського Собору.

Пізніш, уже в VIII віці імператор Лев III Ісаврянин (717—741) ще більше поширив розміри

Костянтинопільського патріярхату, — віддав йому провінції східнього Іллірика, а саме: Македонію, Албанію, Грецьке королівство з Критом, Сербію, Чорногорію й західню частину Болгарії. А в X віці, згідно з цим 28 Правилем, приєдналася сюди ще й Русь-Україна, бо наш князь Володимир прийняв Грецьке Православ'є.

Титул “патріярх” в його новому спеціальному значенні вперше вжито тільки на цьому IV Вселенському Соборі 451 року.

На цьому ж Халкедонському Соборі 451 р. установлений був порядок церковного суду, знову з піднесенням чести Костянтинопільської катедри. Правило 9 (та 17) наказує: “Коли єпископ чи клирик має незадоволення на митрополита області, нехай звертається або до екзарха Великої Области, або до Престола пануючого Костянтинополя, і перед ними нехай судиться”. Отже, всі Церкви мають право звертатися до суду Костянтинопільського архієпископа, коли не хотять судитися в свого місцевого предстоятеля Церкви (“Екзарха Великої Области”, цебто дієцеза). І через це правило Костянтинопіль рано набув собі привілей ставропігії (цебто підпорядкування безпосередньо патріярху) на монастирі й деякі установи не тільки в своїй області, але й поза ними. І треба сказати, що Схід охоче визнавав усі ці привілеї свого столичного архієпископа.

Ці постанови IV Вселенського Собору були надзвичайно важливі для розвою Костянтинопільської Церкви, а тому й патріярх Анатолій, і імператор Маркіян у дуже чемних виразах писали папі Льву I Великому погодитися на них, щоб уся справа відбулася за вселенською згодою. Але папа, як ми бачили, не дав своєї згоди на ці постанови, і тому як з правило II Вселенського Собору, так і 28 IV-го папи безправно не вносили до своїх латинських канонічних збірників, хоч це були постанови Вселенських Соборів. І власне це вже

було й стало початком поділу Вселенської Церкви, бо 4 патріярхи супроти одного Римського ці постанови прийняли й завжди їх дотримувалися, як обов'язкових.

На VI Вселенському Соборі 692 р. справа честі Костянтинопільського Престолу поставлена була знову, й вирішена найясніше в правилі 36. Підтвердивши постанови про це II і IV Вселенських Соборів, VI-ий Вселенський Собор постановляє: “Опреділюємо, щоб Костянтинопільський Престол мав рівні привілеї* з престолом Старого Риму, і, як цей, щоб звеличувався в ділах церковних, будиши другим по ньому”. Отже, Св. Отці Собору найвиразніше постановили, що Престоли Римський та Костянтинопільський — зовсім рівні між собою, і тому мови не може бути про якийсь примат того чи того, і тільки в справах церковної пошани патріярх Костянтинопільський іде по Римському.

5. ДАЛЬШИЙ ЗРІСТ ВЛАДИ КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКОГО ПАТРІЯРХА.

Таке піднесення честі Костянтинопільського архиєпископа й поширення границь його катедри надало йому охоти повищуватися ще й далі, й узяти в свої руки владу над “вселенною”. Уже імператор Юстиніян (527 — 565) в своєму наказі (С. Iust. I. 2. 24) відкрито назвав Костянтинопільську Церкву головою всіх інших Церков. На початку VI-го віку патріярх Костянтинопільський Іоан II Каппадокійський (518 — 520) уже титулується “вселенським патріярхом”, *oikumenikos patriarches*, а остаточно й рішуче став уживати такого високого титулу з 587 року патріярх Іоан Постник (582 — 595), за що папа Григорій I Великий (590 — 604) розпочав був з ним формальну

* По-грецькому “*isa presbeia*” — рівні переваги, старшинства, рос. “преимущества”.

війну. Папа Григорій вмішався до Костянтинопільських церковних справ, а відповідаючи папі, патріарх Іоан називав себе “вселенським”. На це папа сильно подратувався, й написав кілька листів до східних патріархів, до цариці та до імператора Маврикія, усім скаржучись на вживання Іоаном неналежного йому титула “вселенський”. Себе він протестаційно звав “*Servus servorum Dei*” (раб рабів Божих), запозичивши цю монашу назву від блаженного Августина, яка й позосталася з того часу в папському титулі. Папа писав Іванові: “Ти зневажив інших єпископів, своїх братів”, бож “Благодать була дана всім взагалі. Усі, що складають Тіло Христове, являються членами Церкви, і ніхто ніколи не бажав зватися вселенським (єпископом)”.

Відповіді папі прийшли такі, що перше йому самому треба стерегтися духа гордості. З цієї спречки Сходу з Заходом народилося ще більше відчуження та ворожнеча, а титул “вселенський” таки навіки позостався титулом Костянтинопільського патріарха, хоч реального значення цей титул ніколи не мав.

Говорячи “вселенський”, не треба забувати, що термін цей на той час мав дуже вузьке значення, бо “вселенна” (oikumene) тоді складалася тільки з греко-римського світу, та й то дуже обмеженого, — це була територія тільки Візантійської імперії. У слові “вселенський” у тодішньому візантійському значенні не було жодного намагання на юрисдикцію всієї Церкви, Церкви всього світу. Треба сказати, що греки взагалі любили звати Костянтинополя “спільною столицею всієї вселенної і загальним пританеєм”,⁷ хоч на тодішній розмір, звичайно, це не була “вселенна” в нашому розумінні.

7 А. П. Лебедев: Исторические очерки, 1902 р. вид. 2, ст. 9.

Засвоєння Костянтинопільським патріархом титулу “вселенський” дало наслідки в тому, що вони стали сильно збільшувати свої ставропігії, цебто підпорядкування певних церковних інституцій, монастирів і т. ін. не своїй місцевій владі, а безпосередньо владі самого патріярха. А що були такі ставропігії навіть поза межами свого патріярхату, то в цьому виявлялася вселенськість Костянтинопільського патріярха. В 1279-му році цар Михаїл Палеолог, борючись зо своїм патріярхом, щоб догодити папі, наказав був відмінити всі патріярші ставропігії, щоб тим самим підірвати реальність титулу “вселенський”.

В 884 — 886 роках, за патріярха Фотія, цар Василій Македонець видав т. зв. “Епанагогу”, в якій докладно була окреслена влада Костянтинопільського патріярха. Патріярх набув собі право т. зв. ставропігії, цебто брати деякі церковні установи навіть інших патріярхів під свою безпосередню владу, позоставляючи в них свого хреста (stauros)*. На чолі імперії, за “Епанагогою”, стоять імператор та патріярх: імператор керує тілом, а патріярх душею. Вияснювати Канони й взагалі постанови Вселенських Соборів може тільки патріярх, носитель істин, живий і одушевленний образ Христа на землі. Правда, “Епанагога”, як тепер вияснюють, оприлюднена не була, й позосталася тільки проектом, але вона ясно відбиває тодішню ідеологію патріярхів.

6. ВІД ЧОГО ЗАЛЕЖАТЬ МЕЖІ СПАРХІЙ.

Боротьба Костянтинопільського патріярха за титул “патріярх вселенський і всього Сходу” тягнулася ще довгі віки, й дійшла аж до часу поділу Церкви, коли вона стала безпредметовою. І ще року 1024-го з приводу цього титула велися перего-

* Ставропігія, грецьке stauropedia — дослівно “вставлення Хреста”.

вори з папою Іоаном XIX (1024—1032), і папа мало не погодився, був за гроші визнати за патріярхом Костянтинопільським цього титула, але Західня Церква рішуче запротестувала проти цього, і папа змушений був відмовитися від своєї згоди. А папа Лев IX (1049—1059) у своєму знаному Посланні до патріярха Костянтинопільського Керуларія (1043—1058), витикаючи грекам багатьма ересями, між іншим, серед єретиків наводить також і патріярха Іоана IV Постника, що на вимогу папи не відмовився від титула “вселенський”, хоч його той унаслідував від своїх попередників. Але були ясно поставлені ідеологічні підстави до підвищення катедр: патріярх Іоан твердив, що значення єпископа залежить від політичної ваги його резиденції, і ця думка перемогла й запанувала на Сході, тоді як папа Григорій I настоював на Апостольським заложенні його катедри (Sedes Apostolicae), бо Рим уже не був тоді столицею. Увесь Схід пішов і досі йде за ідеологією Костянтинополя, й завжди визнавав його першенство.

Ідеологія Костянтинопільських патріярхів не була жодною новиною, бо це думка й Вселенських Соборів. Так, ще на IV Вселенському Соборі в Халкедоні в 451 р. Св. Отці ухвалили в 17 правилі: “А коли царською владою наново збудувалося або буде збудоване місто, то розподіл церковних приходів нехай іде за політичним і земським порядком”. VI-ий Вселенський Собор 692 р. 38 правилом поновив це саме, тільки ясніш зредагувавши кінця: “А коли царською владою наново збудувалося або буде збудоване місто, то розподіл церковних справ нехай іде за політичним і земським розподілами”. До цього пізніше в Канони увійшла й Апофегма Фотія IX віку: “Права, що стосуються до церковних справ, повинні застосовуватись до політичних і адміністративних перемін”.

З дуже давнього часу, чи не з віку ще Апостольського, по Греції було широко відоме опові-

дання, що Апостол Андрій Первозванний був основоположником Візантійської, а тим самим і Костянтинопільської Церкви. Це оповідання пізніш розроблювалось і доповнялось, і було докладно встановлено, що Апостол Андрій справді жив і проповідував і в Візантії. Церковні історики зібрали відповідні матеріали, і міцно довели вже в VIII—IX віках Апостольське заснування Костянтинопільської Церкви. У кінці VIII — поч. IX ст. жив учений монах Єпифаній, що присвятився справі описати життя й працю Апостола Андрія, й обійшов усі місця, де жив і проповідував Ап. Андрій. І він уже сильно закріпив правдивість передання, що основоположником Костянтинопільської Церкви був Андрій Первозванний, який покликав до Христа й самого Петра⁸.

7. РОЗВИЙ ВЛАДИ ІНШИХ ПАТРІАРХІВ.

Отож, Вселенські Собори й своя вікова всесхідня традиція встановили, що всі п'ять патріархів: Римський, Костянтинопільський, Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський, усі вони рівні своєю владою, — один від одного не залежать, один одному не підлягають. З половини IX-го віку повстала навіть особлива теорія "п'яти почувань": як тіло людини керується п'ятьма змислами та почуваннями, так і тіло церковне керується п'ятьма патріархами. Як усі людські чуття однаково рівні й необхідні, так однаково рівні й необхідні й п'ять патріархів.

Патріарх Антіохійський Петро, який, по розриві папи з патріархом Керуларієм в 1054-му році, брався їх знов поєднати, писав, що як людина має тільки п'ять почувань, так і патріархів може бути тільки п'ять, не більш, тому латинські пат-

⁸ Архиепископ Іларіон: Українська Церква, Прага, 1942 р. т. I ст. 16—17. — Див. ще його ж: Українська Церква — Церква первозванна, Вінніпег, 1949 р. ст. 1—32.

ріярхи, наставлені папою, неправдиво носять високого титула. Він же писав, що, стисло кажучи, є тільки один патріярх, Антіохійський, бо єпископ Риму й Олександрії звуться папами, а Костянтинополя й Єрусалиму — архієпископами.

Звичайно, всі п'ять патріярхів рівні в своїй честі, але в дійсності вони були не рівні за своєю реальною життєвою силою. Так, уже в V віці патріярх Олександрійський мав 6 провінцій, Антіохійський 15, Єрусалимський — тільки 3, а Костянтинопільський 28.

З бігом часу значення Костянтинопільського патріярха все зростало, й візантійські правники-каноністи ставили владу й значення патріярха Нового Риму, Костянтинополя, вище папи. Правило 3 II Вселенського Собору 381-го року постановило, що Костянтинопільський патріярх має привілей честі (ta presbeia tes times) по Римському єпископі (meta ton tes Romes episkopon), і ось каноністи стали твердити, як ми вище бачили, що це meta, по має значення не місцеве, а часове: “Костянтинопільський патріярх має привілей честі після (=як скінчився він для) Римського єпископа”.⁹

Знаємо, що Костянтинопільський патріярх Акакій (471—489) сильно намагався поставити свою владу вище над папську, чому папа Фелікс III (482—492) так лютував на нього.

Олександрійську чи Єгипетську Церкву заснував учень Петра, Апостол і Євангеліст Марко, а низка славних єпископів її, всесвітніх Учителів і Отців, сильно скріпили цю Церкву, чому єпископ Олександрійський довго намагався стати головою Церков на всьому Сході. Заслуги Афанасія Великого († 377 р.), архієпископа Олександрійського, сильно збільшили ці намагання, чому

⁹ Н. Суворов: Учебник церковного права, 4 вид. 1912 р. ст. 46, 51.

II Вселенський Собор 381 р. 2-м правилом змушений був поділити Вселенську Церкву, що кому належить, і постановив: “Областні єпископи нехай не простягають своєї влади на Церкви по-за границями своєї області, і нехай не змішують Церков. А єпископ Олександрійський нехай керує церквами тільки єгипетськими”.

Олександрія вдавнину справді славилася своєю вченістю, бо наука в ній рясно цвіла, й тому Олександрія завзято суперничала за владу та за честь зо всіма іншими патріярхами. І був час, коли Олександрійський єпископ стояв ніби вище над іншими, судив навіть єпископів Костянтинопільських, але на IV Соборі 451 р. був засуджений за монофізитську ересь Діоскор, патріярх Олександрійський, і з того часу Олександрійська патріярхія перейшла на третє місце в порядку честі. Але титул Олександрійського патріярха зберігся історичний з перших часів Християнства: “З Божої ласки патріярх Олександрії й усього Єгипту, папа й суддя Вселенної”.

Великі й безсумнівні традиції славлять Церкву Антіохійську чи Сирійську. Уже в 44 році в Антіохії, столиці Сирії, працювали Апостоли Павло та Варнава, а Апостол Петро займав тут єпископську катедру сім літ, і власне Антіохія, а не Рим, мала б пишатися, як Церква Петрова. Христові учні названі були “християнами” власне найперше в Церкві Антіохійській (Дії 11. 19-25). Апостол Іван Богослов року 70-го поставив для цієї Церкви єпископом Ігнатія Богоносця, що вславив її й поклав за неї життя в 107 році. Другий Вселенський Собор у своїм Посланні до західніх Дамаса, Амвросія й ін. писав: “Старіша й поправді Апостольська Церква в Антіохії, і там уперше прийняте було великошановне ім'я християн”. Св. Василій Великий (330 — 379) твердив: Антіохійська Церква “головніша зо всіх Церков Вселенної” (Послання 48 до Афанасія Великого). Титул Анті-

охійського патріярха: “З Божої ласки Патріярх великого града Божого Антіохії й усього Сходу”.

Але найсвятіші традиції Єрусалимської Церкви. Найперша християнська громада заклалася в Єрусалимі ще з учнів Ісуса Христа за Його життя. Тут Христос навчав, і тут і розп’ятий був. Першим Єрусалимським єпископом був сам брат Господа — Яків Алфеїв. На першому Апостольському Соборі в Римі в 51 році соборну постанову робить Яків (Дії 15. 20), а це вказує, що самі Апостоли вважали його вищим за Петра. Яків перший отримав єпископську катедру, і Св. Єпифаній Кипрський свідчить, що він “Самим Господом був поставлений”. Апостол Павел в Посланні до Галатів 2. 9 навчає: “Яків, і Кифа, і Іван стовпами вважаються”, — отже, тут Яків поставлений на першому місці, вище Петра-Кифи. Так звані “Климентини” звать Якова “Владикою й Єпископом єпископів, що керує Церквою євреїв у Єрусалимі й усіма, з Божого Провідіння заснованими, Церквами”; в цьому творі II—III в. не тільки Св. Климент, папа Римський, але й сам Петро вважають Якова за голову Вселенської Церкви. Яків провадив суворе життя, і його звали “праведним”.

Але тяжка була політична доля Єрусалимської Церкви, чому ідея верховности Апостола Якова, а не Петра, не розвинулася. Сам Яків був побитий камінням в Єрусалимі в 63 році. Через це значення Єрусалимської Церкви підупало.

В 70-му році по Христі, у відповідь на єврейське повстання, товпища Тита зайняли Єрусалим й сильно його поруйнували. А коли євреї повстали вдруге, то року 135-го, за імператора Андріяна, Єрусалим був зруйнований до основ, — від нього позосталися тільки руїни, а на його місці заклалося вбоге містечко Елія Капітоліна. З цього часу столицю Палестини остаточно стала Кесарія Палестинська чи Приморська, і в ній жив єпископ, якому підлягала Елія аж до 451-го року, до IV

Вселенського Собору. Цьому Кесарійському єпископові до IV віку взагалі підлягала вся Палестина. Але щодо честі, то й єпископ Елії мав її рівну з єпископом Кесарії, а з часом добився собі більшої честі тільки з чисто традиційних правдивих церковних причин, — за згадок про муки Христові в ньому. Перший Вселенський Собор 325 р. правилом 7 постановив: “Понеже затвердився звичай і давнє передання, щоб шанувати єпископа, який живе в Єрусалимі, то нехай він має спадок (наслідованіє) честі, за збереженням достоїнства, яке належить Митрополії”. Але церковна влада позоставалася ще за єпископом Кесарійським.

Палестина, здається, належала спочатку Патріярху Антіохійському, а через громадянський поділ її Єрусалим був тільки єпископією Кесарійського митрополита. Але через великі священні традиції Єрусалимської єпископії до неї рано зачалося жваве й велике паломництво, яке з часом росло, бо сюди стали збиратися прочани з усіх християнських сторін. Єрусалим став сильно багатіти, а його єпископ Ювеналій (420 — 458) уже на III Вселенському Соборі 431 року став добиватися собі поширення своєї влади на всю Палестину, добивався цього й на Ефеському Соборі 449-го року, і вкінці імператор Феодосій дав Ювеналію бажану грамоту. Справу цю остаточно вирішив IV Вселенський Собор 451 р. в Халкедоні: він віддав усю Палестину (але без Аравії, що позоставалася за Антіохією) Ювеналію, а крім того дав йому сан патріярха. Так Єрусалимська єпископія визволилася від Кесарії й стала патріярхією. А на VI Вселенському Соборі 692 р. був установлений уже такий порядок честі всіх п'яти патріярхів: Римський, Костянтинопільський, Олександрійський, Антіохійський і Єрусалимський.

З бігом віків виробився такий повний титул патріярха Єрусалимського: “Блаженніший, бо-

жественніший і святіший Отець і Патріярх святого града Єрусалима й усієї Палестини, Сирії й Аравії, Зайорданія, Кані Галилейської, й Святого Сіону Господар і Владика”. Короткий титул такий: “З Божої ласки патріярх Єрусалиму й усієї Палестини”.

І довго зберігалось в Церкві переконання, що коли опиратися на церковну традицію, то першенство у Вселенській Церкві належить не Римові. Від XIII-го віку нам відомий твір, озаголовлений: “До тих, хто твердить, ніби Рим є перша катедра”, і в ньому невідомий автор пише, що коли папську владу виводити від Апостола Петра, що був єпископом Риму, то з цього погляду Антіохія вище Риму, бо Петро спочатку єпископував в Антіохії, а вже потім у Римі. А коли латиняни скажуть, що Рим тому одержав першенство, що тут мученицьки помер Петро, то Єрусалим вище Риму, бо тут постраждав Сам Господь. І в усякому разі Візантія вище Риму, бо тут єпископував старший брат Петра, Андрій, Апостол Первозванний, єпископував раніш, як Петро відправився в Рим”.¹⁰

Як ми бачили вище, Єрусалимський Патріярх зайняв п'яте місце в числі патріярхів. І власне те, що патріярх Єрусалимський уже в глибоку давнину йде в числі інших на останньому місці, ясно показує, що в розвої влади й чести патріярхів не церковна християнська традиція грала найперше значення, а тільки їх значення політично-адміністративне: Рим був столицею імперії, тому й став першим поміж патріярхами. А коли столиця в 330-му році перенеслася до Костянтинополя, туди поволі став переноситися й центр церковний, то Рим починає видвигати на перше місце своє ніби традиційне церковне значення, як наступника Апостола Петра. Але це було явно неслухне: коли бра-

10 А. П. Лебедев: Исторические очерки состоянія Византійско-Восточної Церкви, М. 1902 р. вид. 2, ст. 25.

ти за основу влади й чести патріархів церковну традицію їх міста в християнських подіях, то першество мало б належати тільки Єрусалиму, бож у християнській Церкві керує не Апостол Петро, але Сам Ісус Христос.

8. РОЗВИТТІ АВТОКЕФАЛЬНИХ ЦЕРКОВ НА СХОДІ.

Ще треба тут вказати, що в перші віки великою честю користувалася на Сході й Церква Ефеська, заснована улюбленим учнем Христа, Апостолом Іваном. Ефес був столицею Іконії в Малій Азії, і тут жив і працював Апостол Павло (Дії 18. 19-26, 19. 1-40), що й поставив тут Тимофія першим єпископом. Коли в Апокаліпсі (2. 1-7) перераховуються Церкви, то Ефеська стоїть серед них на першому місці. В Ефесі довго жив Апостол Іван перед своїм засланням на острів Патмос, тут написав він свою Євангелію, в Ефесі він і помер на початку II-го віку. Незабаром єпископи Ефесу одержали патріарші права.

Ось чому III Вселенський Собор відбувся в Ефесі. Але II Ефеський Собор 449 р. виправдав еретика монофізита Євтихія, і це підірвало значення Ефеської Церкви, а сам Собор був названий Розбійничим (*synodus lestrike*). Так само сильно пошкодив Ефеській Церкві й Собор 475 (чи 477) року, якого скликав до Ефесу монофізитський Олександрійський патріарх Тимофій Елур, що боровся з владою Костянтинопільського патріарха Акакія. Цей Собор запротестував проти постанов Халкедонського Собору 451-го року, відмінив усі привілеї, надані Собором Костянтинопільському патріярхові, а самого патріярха Акакія низложив.

І все таки слава Апостола Івана й його праці була така велика, що навіть у XII-му столітті папа Інокентій III (1179—1186) писав до свого латинського духовенства на Сході: "Петро оснував одну тільки Церкву, але це голова всіх Церков, а

Іван оснував багато Церков по Азії, але як многи члени єдиної голови".¹¹ Це писано тому, що вся Мала Азія, по якій ходив Апостол Іван зо своєю працею, скрізь високо шанувала передання про його працю, й ставила ці передання вище за передання Риму. Але в XIII-му столітті турки зовсім поруйнували Ефес, і він навіки впав.¹²

Церква на острові Кипр і так само була зв'язана з апостольськими переданнями: тут працювали Апостоли Павло та Варнава, й вони згадуються в Новому Заповіті. Кипрська Церква спочатку була під Антіохією, але з 431-го року стала автокефальною, і такою ця архієпископія позосталася й надалі.¹³

Про початковий розріст Кесарійської Церкви я вже згадував вище. По зруйнуваннях Єрусалиму римлянами в 70 та 137-му роках столицею Палестини стала Кесарія Приморська, і її єпископ володів не тільки Церквою Єрусалимською, але й усіма Церквами Палестини. І тільки IV Вселенський Собор 451 р., надавши єпископу Єрусалимському звання патріярха, віддав йому й усю Палестину.

Синайська Церква, чи Церква гори Синай, а власне це монастир на горі Синай, де Господь являвся Мойсееві. Це дуже давня Церква, але автокефалію одержала тільки з 1575-го року. Настоятель цього монастиря — автокефальний архієпископ.

¹¹ Migne: Patr. Lat. t. 215 col. 457.

¹² С. Терновскій: Из церковно-исторической географии, "Православный собеседник" 1900 р. т. I ст. 562—572.

¹³ Про боротьбу Кипрської Церкви за свою незалежність див. Проф. О. Лотоцький: Автокефалія, т. II ст. 25-28, Варшава, 1938 р.

9. ЗАНЕПАД СХІДНИХ ПАТРІАРХІВ ЧЕРЕЗ ІСТОРИЧНУ НЕДОЛЮ.

Христологічні ересі забрали дуже багато вірних від Олександрійського та Антіохійського патріархів, і цим сильно підірвали їхнє значення вже в V віці, бо від них відійшли мільйони несторіян та монофізитів. Особливо сильно постраждав патріарх Олександрійський, в якому митрополит Яків Барадей дуже зміцнив та упорядкував монофізитів, чому вони стали зватися в Єгипті, Абіссинії, в Сирії та в деяких інших місцях Яковитами. Яковити добре розвивалися, мали багато освічених ієрархів. Навпаки, православні з бігом часу через політичні причини все ниділи й занепадали, і вже в XIII-му віці їх нараховувалось у всьому Олександрійському патріархаті не більше 100.000 вірних.

Так само малів і патріарх Антіохійський: за часу Івана Золотоустого в самій Антіохії було 100.000 християн, а тепер у цілому патріархаті тільки 130.000 православних арабів. Особливо сильно постраждав Антіохійський патріархат за часу Хрестоносних Походів, що мали своїм завданням нищити Православ'є.

Але на Сході рано появились нові ворожі сили, які скоро довели до повного упадку всі східні патріархати. Року 614-го Хозрой з товпами персів узяв Єрусалим і жорстоко спустошив його: багато християн було тоді забито, багато взято в полон, храми пограбовані й попалені. І 14 літ лютували перси, поки року 628-го імператор Іраклій не відняв у них святого міста. Та не надовго, бо в роках 636 — 637 арабський халіф Омар завоював Єрусалим і всю Палестину, року 637-го була завойована Антіохія, а 639 — 641 упала й Олександрія... Це арабське мусульманське ярмо було тут чотири з половиною віків. Року 1076-го турки сельджуки завоювали всю Палестину, і сильно переслі-

дували християн фізично й духово. Жорстокі муки християн доходили до Європи, де піднялися були проти цього Хрестоносні Походи, і хрестоносці з кінцем XI-го віку захопили Єрусалимський та Антіохійський патріярхати, але не принесли православним жодного визволення, — навпаки, ще побільшили попередні муки...

З IV віку всі патріярхати, крім занадто малого патріярхату Єрусалимського, суперечились за честь та за владу, але десь біля VII-го віку мусульмані-араби заволоділи трьома патріярхатами: Олександрійським, Антіохійським та Єрусалимським, і з того часу їхнє значення впало, а тому вони вийшли з церковної боротьби за владу, — ця боротьба припала на катедри Римську та Костянтинопільську. На Сході переміг один патріярх Костянтинопільський; його титул: “З Божої ласки архієпископ Костянтинополя, Нового Риму, і вселенський патріярх”.

10. ІМПЕРАТОРСЬКА ВЛАДА В ЦЕРКВІ.

Імператор римський здавна, ще до Христа був Pontifex Maximus, цебто Верховний Жрець, який повно керував своєю церквою. Цю свою владу римські імператори традиційно вдержували й за Християнства, особливо тому, що Новий Заповіт виразно навчає про лояльність до світської влади.

Хто є носієм вищої церковної влади, це довгі віки вирішувалось однаково як на Заході, так і на Сході, — таким є імператор, який часто сам видавав церковні закони. Імператор Костянтин Великий звав себе “зовнішнім єпископом”, у відміні від єпископів внутрішніх, церковних. Церковний історик Євсевій (236 — 340) звав імператора “загальним єпископом”, поставленим Богом”, — це твердження ясно відбиває стародавні погляди на церковну владу імператора, і глибоко ввійшло в світогляд народу.

Імператор вважався в Церкві особою духовною, яка одержувала для цього особливе збільшене миропомазання, через що кожен імператор мав право вільного вступу до Вівтаря через Святі (Царські) Двері, він кадив у Церкві, він же йшов з ляпадою у Великому Вході. Імператор мав перший духовний ступінь — читця, і це вже давало йому право бути особою духовною. Причащався імператор у Вівтарі, як духовний.

Ось через усе це імператор традиційно став центром церковної влади як на Заході, так пізніше і на Сході. Цій владі корилися й її визнавали однаково і папи, і патріярхи. Ідея визволення Церкви від імператорської влади (цезаропапізму) появилася значно пізніш, — перше на Заході, а потім на Сході.

Важливі церковні справи приходили до імператора, а він їх вирішував звичайно з патріярхом, але міг рішати їх і без нього. Коли назрівала потреба, то імператор скликав Вселенського Собора, — про це його звичайно просили і патріярх, і єпископи. Імператор призначав і час та місце Соборів, а коли вони кінчали свої справи, закривав їх. Вселенські Собори, східнім звичаєм, часто приймали аж надто бурхливий характер, — і імператор через своїх урядників мав обов'язок слідкувати за порядком на них. Грамоти з закликами на Собор, з зазначенням дня і місця його, висилались від імператора до архієпископів та митрополитів, а ті вже сповіщали про Собор інших. А часом імператор і головував на Вселенському Соборі сам (напр., на VI-му) чи його представник (напр., на IV-му), і взагалі мав вплив на постанови Собору, коли того хотів.

Вселенський Собор не був простим з'їздом єпископів Вселенської Церкви, — це був офіційний законодатний орган її, якому державну силу надавав сам імператор: він скріплював своїм підписом постанови Собору, а за невиконання їх карав.

Взагалі Церква вдавнину часто була неспокійна, особливо через ложну науку, через ересі, і патріярхи та єпископи радо шукали помочі для заспокоєння її у світської влади, бо самі не могли цього зробити.

Імператори весь час, за давні й середні віки, вважалися найпершими оборонцями Христової віри, її щедрими меценатами та ревними покровителями. Такий погляд на них був глибоко закорінений в народі до самого упадку Візантії, до 1453-го року. Імператори звичайно й пильнували бути такими покровителями, і офіційно звалися “благовірними” та “благочестивими”.

За час єдності Христової Церкви, до 1054-го року, церковну владу візантійських імператорів завжди повно визнавали й папи (див. Суворов, ст. 57). Перший імператор на Заході, Карл Великий (800—814), стояв на чолі й Католицької Церкви, і цю владу виконував чи сам, чи через єпископів. Так само і в галліканців (у Франції) король був центром і церковної влади.

Імператори (особливо Юстиніян, 565 р.) часто видавали церковні Закони, і Вселенська Церква лояльно приймала їх як на Заході, так і на Сході. Ці Закони, як і Канони Вселенських Соборів, часто звалися “божественними” (*divina*). При виданні імператорських церковних Законів само собою розумілося, що вони не суперечать існуючим вселенським Канонам. Ці імператорські церковні закони звалися по-грецькому буллами, яку назву перейняли собі й папи.

Оці права римських та візантійських імператорів по церковних справах завжди мусимо добре знати, щоб правдиво розуміти давні церковні події, і не переносити на них наших сучасних поглядів.

По упадку Костянтинополя 1453-го року вищі церковні права візантійського імператора переймають царі московські, чому багато допомогли

папа Павло II та Софія Палеолог (див. про це далі, розділ XV, 29).*

11. ДУХОВА ВІДМІНА СХОДУ ВІД ЗАХОДУ.

В розвитку Східньої Церкви сильно позначилися суттєві ознаки духового нахилу її народів. Як за дохристиянського часу греки були першими в філософії й науці, такими вони позоставили й у перші віки Християнства, і в час Вселенських Соборів. Схід розумів Християнство, по-своєму, — як путь до духової досконалости й спасіння окремої особи, й як путь до пізнання Божества. Ось тому на Сході завжди цвіло глибоке вивчення богословії, містика, завжди провадилися завзяті спори про найтонші богословські питання, а це не раз допроваджувало й до ересів. Східня Церква — це “пасивна відданість Божеству, а Західня — міцно ставить самодіяльність людини”.¹⁴

Греки завжди були горді зо своєї високої культури, і ставилися до своїх завойовників римлян з глибокою погордою, як до темних варварів. Римляни мали в руках грубу силу й нелюдськи тиснули греків, чим могли, особливо великими податками. Взагалі, аж до XII-го ст. Схід стояв своєю культурою без порівняння вище від Заходу.*

Через це зрозумілим стає, що Східня Церква розвивала зміст Християнства вглибину, але мало дбала про міцну зовнішню організацію та дисципліну, бож вони в'яжуть волю людини, а це було проти богословської філософії греків. Через ці притаманні прикмети грецького духа в Східній

* Церковну владу імператорів докладно вияснює Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р., перебільшуючи її, а також Єпископ Д-р Н. Милаш: Православно церковно право, Београд, 1926 р., часом недоцінюючи її.

14 Собрание соч. В. С. Соловьева, т. IV (1883 — 1887), ст. 48.

* G. Grupp: Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit, I. 353, II. 206, München, 1903-1904.

Церкві завжди було повно особистого подвижництва, мучеництва, правдивої аскези й т. ін.

До християнські релігії в своїй більшості звичайно були національні. Сама релігія була витвором окремого народу чи окремої держави. Христова Церква в ідеї своїй єдина, але вона вже з перших своїх початків стала приймати також національні ознаки, залежно від краю, де вона розвивалась, — це був звичайний процес життя кожного живого союзу

Грецька Церква зовсім вільно розвивала місцеві церковні особливості й спокійно ставилася до національного розвитку Церков,¹⁵ уважаючи це явище нормальним, тоді як Церква Західня завжди вимагала церковної одности, інтернаціональності та підпорядкування. Взагалі з бігом часу виявилася велика різниця в розвої Церков Заходу й Сходу: на Заході йшов процес об'єднання Церков, тоді як на Сході автокефальні Церкви вже з давнього часу. Наприклад, уже з найдавнішого часу архієпископ Кипрський був автокефальним, як це показано вище, на ст. 37.

Додаймо до цього, що грецьку церковну національну політику Латинська Церква завжди вважала, як і тепер вважає, — ерессю!¹⁶

На Сході ще за Апостольського часу витворилася своя ідеологія помісних Церков: їм давалася повна змога свого власного розвою, але всі вони об'єднувались в одну Вселенську Церкву в Догматах та Канонах, постійно бережучи поміж собою правдиве сестринське єднання в Вірі.

Література. И. Андреев: Константинопольские патриархи от времен Халкидонского Собора до Фотія. Вип. I. Сергійв Посад. 1895 р. — Проф. Т. В. Барсов: Константинопольскій патриарх и его власть над Рус-

¹⁵ М. Є. Ковальницькій: Рѣчь о значенні національного елемента в історії розвитку Христіанства, Київ, 1880.

¹⁶ Dr. C. Will: Acta et Scripta, Paris, 1861, page 8.

ской Церковью, Спб. 1878 р.; рецензія А. С. Павлова: Теорія восточнаго папизма, "Православное Обзорніе" 1879 р. ч. ч. 11 і 12. — П. В. Гидулянов: Восточные патріархи в періодъ четырехъ первыхъ Вселенскихъ Соборовъ, Ярослав, 1908 р. — В. Голубцов: Константинопольскіе патріархи до Фотія, "Христіанское Чтеніе" 1867 р. — Н. Каптерев: Господство грековъ в Іерусалимскомъ патріархатѣ, "Богословскій Вѣстникъ" 1897 р. ч. 5 і далі. — Проф. Θ. А. Курганов: Отношенія между Церковью и гражданскою властью в Византійской Имперіи, Казань, 1880 р. — Проф. А. П. Лебедев: Очерки внутренней исторіи Византійско-восточной Церкви в IX—XI вѣкахъ, Москва, 1878 р., вид. 2 М. 1902 р. — Проф. А. Лебедев: Духовенство древней вселенской Церкви от временъ Апостольскихъ до IX вѣка, М. 1905 р. — Проф. Н. А. Скабаланович: Византійское государство и Церковь в XI вѣкѣ, Спб. 1884 р. — Проф. Θ. Терновскій: Греко-Восточная Церковь в періодъ Вселенскихъ Соборовъ, Київ, 1883 р. — Проф. Θ. И. Успенскій: Очерки по исторіи Византійской образованности, Спб. 1891 р. — Федір Вальсамон († 1204 р.): Про патріярші привілеї, кінець XII-го віку. — Историческій списокъ епископовъ и потомъ патріарховъ Святой Константинопольской Церкви с 36 г. по Р. Х. по 1836 г., Спб. 1862 р. Проф. Н. Суворов: Учебникъ церковнаго права, 4 вид., М. 1912 р. — Проф. Н. А. Скабаланович: О правахъ Византійскаго общества в средніе вѣка, "Христ. Чтеніе" 1886 р. т. I. — Н. Барсов: О времени учрежденія іерархіи в Церкви, "Вѣра и Разумъ" 1888 р. — Н. Заозерскій: О церковной власти, Серг. Посад, 1894 р. — Д-р П. Гидулянов: Митрополиты в первые три вѣка Христіанства, М. 1905 р. — Георгій (Ярошевскій): Избраніе епископовъ в древней Церкви, Харків, 1906 р. — Н. Добронравов: Участвіе клира и мірянъ на Соборахъ в первые десять вѣковъ Христіанства, С. Посад, 1906 р. — Д-р Р. Зом: Церковный строй в первые вѣка Христіанства, М. 1906 р., переклад з німецького. — Д-р В. Мышцын: Устройство Христіанской Церкви в первые три вѣка, С. Посад, 1909 р. — Д-р А. Шпаков: Государство и Церковь в ихъ взаимныхъ отношеніяхъ, Київ, 1914.

II.

РОЗВИТІ ПАПСЬКОЇ ВЛАДИ.

1. ПРИЧИНИ ЗРОСТУ ПАПСЬКОЇ ВЛАДИ.

Папська влада розвивалася так само дуже поволі й ступнево, і самий процес розвою її ростягнувся на багато століть. До кінця V-го віку всі єпископи на Заході звалися й “папа” (грецьке *pappas* — батько), і тільки з кінця V віку це титул головно архієпископа Римського, і вже аж з 1075 р., з часу папи Григовія VII, — тільки його. Ті титули, що їх тепер носить тільки сам папа, вдавнину вживали й єпископи, напр. “вікарій Христа” (“*vicarius Christi*”) й ін. (*vicarius*-заступник). Взагалі в перших часах Християнства Римський єпископ не мав якихсь збільшених привілеїв у титулі перед іншими єпископами. Щодо титулу “папа”, то на Сході так звали патріархів Римського та Олександрійського. Через це історично повстав у нас вираз “Папа Римський”, а не просто “папа”, бо були ще інші папи.

Але вирізнення Римського єпископа серед інших розпочинається рано, — вже з II ст. єпископи намагаються присвоїти собі і більшу шану, більшу владу. Було багато причин, через які повстало підвищення папської влади, яка на початку росла помалу, але вже в IX ст. виросла в показну церковну силу. Напочатку Римський єпископ видвигнувся виключно з причин адміністративно-політичних, — тільки через те, що Рим був столицею Візантійської імперії, про що ясно сказав II Вселенський Собор у правилі 3, надавши Костянтинополю, як Новому Римові, великі права. Римський єпископ жив у “вічному Римі”, у тому Римі, що на той час став центром не тільки адміністративно-політичним, але й культурно-освітнім, а

це відразу підносило на силі й честі й єпископа цього міста.

Передання говорило, що Римська Церква — це Церква апостольська, що тут працювали й мученичого вінця прийняли Апостоли Павло й Петро, і власне ця Церква на Заході була єдина апостольська. Світ Віри Христової на Заході пішов із Риму, як із центру. Римська Церква вже на початку своєму мала найбільше вірних, а серед них — осіб дуже багатих і впливових, а це давало змогу цій Церкві щедрою рукою допомагати Церквам біднішим, і мати з ними сталі й опікунчі стосунки. Але влади більшої над владу інших єпископів Римський єпископ напочатку не мав. Сам Рим сильно видвигнувся на Заході, бо він був там найбільше місто, а його Церква була також найбільша і найбагатша аж до другої половини II віку, і то не тільки найбільша, але й найстарша посеред усіх інших Церков на Заході.

2. РОЗРІСТ ПАПСЬКОЇ ВЛАДИ.

Напочатку, ще й за часу I Вселенського Собору 325-го року, Римський єпископ володів усіма провінціями тільки однієї Італійської префектури, але незабаром заволодів усіма трьома західними префектурами, й таким чином помалу весь Захід опинився під папою. Римська Церква й Західня Церква — це територіяльно довго було одне й те. Рим напочатку мав значення не тільки самого міста над Тибром, але й “вселенської” столиці, а тому й Римська Церква стала вважати себе спадково Церквою “вселенською”, чому й повстала її назва “католицька”, цебто вселенська, хоч відповіднішою була б назва “латинська”, яка й поширена була вдавнину серед православного світу, особливо східнього. Декретали (накази) Римського єпископа приймали всі західні єпископи вже з другої половини IV-го віку.

Найстаріша назва Христової Церкви була — Церква Православна, цебто Церква, що

правильно славить Господа. Латинська Церква взяла на свою назву територіяльне окреслення, — католицька, цебто вселенська, і цю світськість назви часто витикали католикам, як не відповідну, бо тільки вся Церква може так зватися: Православна Кафолицька Церква.*

Збирання Церков на Заході під папську руку не йшло легко й спокійно, бо було багато таких, що йти під Рим не хотіли. Навіть у самій Італії була боротьба проти Риму. Так, єпископ Равенський добув собі від імператора Костянтина II (337—340) автокефалію, хоч і не надовго, бо вже Костянтин IV Погонат (668—685) скасував її. Так само Галлія (Франція) напочатку завзято й довго боролася проти Риму й проти пап за свою самостійність. Північно-Африканська Церква довгий час жила самостійно, не підлягаючи ані Костянтинополю, ані Риму. Єпископи Карфагенські, що стояли на чолі цієї Церкви, вели з Римом у IV й на початку V віку завзяту боротьбу за незалежність. Але незабаром Північну Африку завоювали вандалі-аріяни, і тоді Африканська Церква піддалася Римові, але тільки з політичних причин, — щоб він боронив її.

Значення Риму й його Церкви в IV—VI віках помітно впало через те, що імператорська резиденція була перенесена до іншого міста, а на Рим розпочалися напади Алариха, Одоакра й інших варварів. Але по падінні Західньої Римської імперії папи швидко орієнтувалися в новій політичній ситуації, й спинили своє падіння, і папа став першою особою в Римі, головним представником християн не тільки в справах церковних, але й політичних, — Римський єпископ став центром не тільки релігійним, але центром і національним вза-

* Слово "katholike" вдавнину перекладено на старослов'янську мову як "соборна", цебто зібрана зо всього світу Церква.

галі супроти германців та варварів. Рим географічно лежав у центрі між Заходом і Сходом, а це політично підвищувало силу його єпископа.

“При розпаді державного порядку в Західній Європі, в добу переселення народів і заснування на руїнах Західньої Римської Імперії германських держав, — правильно твердить Н. Суворов, — усе, що позосталося ще римського, бачило в єпископі свою основу, дивилося на нього, як на єдиного представника слави старих римських фамілій, і як на оборонця проти утисків” (Учебник церк. права, ст. 25).

3. НОВА ІДЕОЛОГІЯ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ.

Коли політичний центр остаточно був перенесений з Риму до Костянтинополя, туди потроху став переноситися й центр церковний, і реальне значення Римського єпископа стало підупадати. Ось тоді, десь на початку V-го віку, народжується в Римі особлива нова ідеологія, ніби папа — то намісник Апостола Петра на землі, а то й вікарій (заступник) Христа. Наука про папу, як заступника Апостола Петра, тісно пов'язана з його владою на землі: Апостол Петро був ніби перший між Апостолами, так і папа повинен бути головою всіх єпископів; Петро ніби був князем усіх Апостолів, тому й папа — князь усієї Вселенської Церкви. Це ніби Петро передав папі ключі Царства Божого, і він один може керувати ними, — без нього ніби нема спасіння. Що Петро не був князем Апостолів, про це вияснено вище.

На доказ папського примату звичайно наводяться відомі три уступи з Євангелії про Петра та його владу. Розгляньмо ці докази докладніш.

1. Коли наближався час страждань, і коли учні Христові легко могли спокуситися, Господь, подорожуючи до землі Кесарії Пилипової, позоставшись на самоті з учнями, запитав їх: “За кого народ уважає Сина Людського”. Учні відповіли, що

за пророка: “одні за Івана Хрестителя, одні за Іллю, інші ж за Єремію або за одного з пророків” (Мт. 16: 13 — 14). Учні, звичайно, не всі говорили, але нарізно подавали свої думки. Тоді питає їх Ісус, питає, звичайно, всіх: “А ви за кого Мене маєте?” З відповіддю вихоплюється Петро, як найгарячіший з учнів: “Ти Христос (цебто Мессія), Син Бога живого!” (16). Чи інші учні мовчали? Напевно не мовчали: Петро висловив думку, яку всі Апостоли однаково визнавали і всі її підтвердили, але це самозрозуміле Євангелист просто опустив. По цьому Ісус відповів і промовив до Симона Петра: “Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров (цебто: не людина) тобі (оце) виявили, але Мій небесний Отець. І кажу Я тобі, що Петро ти (sy ei Petras, ти скеля), і на цій скелі (каj еpi taute te petra або te petro) побудую Я Церкву Свою, — й сили адові не переможуть її” (16. 17-18). Ісус відповів Симонові, бо він перший відповідав Йому, а сама відповідь стосується до всіх учнів. Христос не сказав: “Ти один Петро” (скеля), як треба було б сказати, коли б Він мав на увазі самого Симона, і не сказав: “На тобі побудую Я Церкву Свою”, а сказав: “На цій скелі,” цебто “На такій скелі”, на такому міцному переконанні, що Ісус — то Мессія.¹ Симон (назва визначає: покірний) мав прізвище “Петро” ще до того часу, як став Ісусовим учнем (Мт. 4. 18), а тут Ісус ужив тільки цієї назви метафорично, і тільки.

І Ісус, нарешті, додає (Мт. 16. 19): “І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв’яжеш, те зв’язане буде на Небі, а що на землі ти розв’яжеш, те розв’язане буде на Небі”. І це місце не можна стосувати до самого тільки Симона, але до всіх учнів. І, справді, тут же трохи

¹ Пор. стародавній Тропар: “Ти на камені Віри збудував Церкву Свою, Добрий”, в Чині Освячення Церкви.

далі (Мт. 18. 18) цю саму владу в'язати й розрешати Ісус дає всім учням, а не тільки Симонові, навіть тими самими словами, і повторює вдруге те саме знову для всіх учнів: “Кому ви гріхи простите — то простяться їм, а кому ви задержите — то задержаться” (Ів. 20. 23). Додаймо до цього ще Христові слова: “Дана Мені всяка влада на Небі й на землі. Тож ідіть, і зробіть всі народи за учнів (Моїх), хрестячи їх у ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа” (Мт. 28. 18—19).

Отож, у цьому місці Євангелії (Мт. 16. 13-20) Ісус нічим не вивищив Симона над інших учнів: дав йому те саме, що дав і всім іншим.

2. Друге місце в Євангелії, на якому католики будують папський примат, це Луки 22. 31-32. На Тайній Вечері Ісус відкрив учням, що вони на останку спокусяться, а першим спокусяться Симон: “І промовив Господь: Симоне, Симоне, — ось сатана жадає вас (усіх учнів), щоб пересівати, як пшеницю. Я ж молився за тебе (бо ти перший відпадеш від Мене), щоб не зменшилася віра твоя; ти ж колись, як навернешся, зміцни братттю свою!” Латиняни бачать у цих словах Ісуса, ніби Він наставляє Симона керівником усіх Апостолів і всіх християн. Цього тут немає, — Ісус дає Симонові тільки покуту за його передбачене падіння, щоб він далі не падав, але навпаки, підбадьорував своїх. Та й відповідь на це Симона була засумована, бо він відчув сумнів Ісуса: “Господи, я з Тобою готовий іти до в'язниці й на смерть!” І аж нарешті Ісус відкриває йому й усім учням: “Товорю тобі, Петре, — півень не заспіває сьогодні, як ти тричі зречешся, що не знаєш Мене”... І не радісний був Симон, а тільки сумував, що Ісус ніби не довіряє йому. І взагалі все це місце не можна розривати, як це роблять латиняни, але треба брати в контексті всі вірші 24 - 30: хто хоче бути першим, нехай буде вам слугою. Не про якесь вивищення Петра була розмова, а навпаки, щоб ніхто не ви-

вищувався, бо всі Апостоли рівні, і всі можуть спокуситися, а серед них першим Симон.

3. Третє місце, яке наводили й наводять латиняни на доказ папського примату, це Івана 21. 15 — 18. Тут розповідається, як Ісус явився Своїм учням над Тиверіядським озером; знаходився тут і Симон, що тричі був відрікся від свого Учителя, треба було прийняти його по цім падінні. “Як вони поснідали, то Ісус промовляє до Симона Петра: “Симоне, сину Йонин, — чи ти любиш (agapas) Мене більше цих?” Той каже Йому: “Так, Господи, — відаєш Ти, що кохаю (filo) Тебе”. Промовляє йому: “Паси ягнята (agnia) Мої!”

І говорить йому Він удруге: “Симоне, сину Йонин, — чи ти любиш Мене?” Той каже Йому: “Так, Господи, — відаєш Ти, що кохаю Тебе!” Промовляє йому: “Паси вівці (ta probatia) Мої!”

Утретє Він каже йому: “Симоне, сину Йонин, — чи кохаєш (fileis) Мене?” Засмутився Петро, що спитав його втретє: “Чи кохаєш Мене?” І він каже Йому: “Ти все відаєш, Господи, що кохаю Тебе!” Промовляє до нього Ісус: “Паси вівці Мої!”

Сам Симон нічого надзвичайного в цих словах Ісуса не відчув, крім того, що це Господь кличе його до гурту Апостолів по його падінні. А що це було нагадування Симону про його падіння, показує й сум його від цих слів. Католики в усьому цьому бачать передачу Петрові верховної влади над Церквою й єпископатом, — чого ж тоді так сумував від цього сам Петро? Він сам не так розумів Христові слова. Крім цього вже стародавнє Отцівське вияснення цього місця все було таке, що трикратне Петрове падіння потребувало й трикратного публічного засвідчення його любови.

До цього треба ще сказати, що по деяких найстаріших Євангельських кодексах 21-го розділу в Євангелії Івана часом нема, чому вона вдавнину й не входила до кругу церковного читання, — кінчалася на 20. 30-31, де вже вміщена й Іванова піс-

лямова, як закінчення Євангелії. Це вказувало б, що весь 21-ий розділ може доданий трохи пізніш.

4. КРИТИКА ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ.

Оце три найголовніші місця з Євангелії, на яких католицькі богослови вже вдавнину базували свою науку про папський примат, розуміючи ці тексти цілком по-своєму. Вони навчали, ніби Апостол Петро був князем інших Апостолів, був вищий над ними, і це тільки йому Ісус передав владу над Церквою, а він ніби передав її папі, як своєму наступникові на Римській катедрі.

Але, як ми бачили, це не так, — Євангелія ніде не показує, що Апостол Петро одержував якогось особливого дара Святого Духа, — усі Апостоли були рівні. Що дається Христом Петрові, те дається й іншим Апостолам. Розуміння трьох вищеподаних текстів про примат Апостола Петра-папи на Сході ніколи не було таким, як того хоче Захід. Окремі східні Отці Церкви дійсно часом розуміли вищеподані тексти на користь Петра, але східні православні маси примату пап ніколи не сприймали, як пізніш вони не сприймали постанов Ліонського та Флорентійського Соборів, хоч їхні патріархи на це годилися.²

Свій стосунок до урядової влади Римського єпископа над Західніми Церквами Вселенські Собори (I правило 6, II правило 3, і IV правило 28) окреслили правдиво, назвавши її тільки “звичаєм”, і не згадавши нічого про походження цієї влади від Апостола Петра. А це вказує, що Апостольська Церква в своїй соборній думці завжди розуміла ви-

2 Наведені три тексти з католицького погляду докладно вяснює свящ. А. Волконскій: Католичество и Священное Преданіе Востока, Париж, 1933 р., ст. 53 — 90.

ність Римського єпископа не з св. Письма, а тільки з столицности його катедри. Це незбитий доказ проти “науки” папського примату.

В 1848 році 6 травня вся Східня Церква, всі 4 східні патріярхи випустили “Окружне Послання”, в якому вияснили розходження Східньої й Західньої Церкви, і про наведені тут три Євангельські тексти про Петра в §§ 11-12 навчали: “Про значення трикrotnого “паци вівці Мої” спільні наші Божественні Отці одногolosно навчають, що це не було якимсь вивищенням св. Петра перед іншими Апостолами, а тим менше його наступників, а просто возстановленням його в Апостольській сан, з якого він випав через трикrotnе відречення. І сам св. Петро, як видно, так саме розумів значення трикrotnого запитання Господа: “Чи любиш Мене” і слів “більше від цих” (Ів. 21. 16), бо “засмутився, що запитав його втретє: чи кохаєш мене?”

А щодо Луки 22. 32, то патріярхи навчають так: “Молитва нашого Господа була з того випадку, що сатана просив, щоб дозволено було йому піддати випробовуванню віру всіх учнів, а Господь дозволив йому зробити це тільки з Петром, особливо через те, що він висловив слово самолюбства й уважав себе вищим за інших (Мт. 26. 33)... Але спокуса була тимчасова, щоб потім, опам’ятавшись й очистившись сльозами покути, він міг ще більше зміцнити братів своїх в ісповіданні Того, Якому вони не зраджували й не зрікалися”.

Це вияснення Євангельських текстів, на яких католики будують папський примат у Церкві, треба приймати, як авторитетний гoлос Вселенської Православної Церкви.

Св. Кипріян, єпископ Карфагенський († 258 р), навчав, що всі єпископи мають рівну владу, а вищу над ними владу може мати тільки Собор єпископів. “Апостоли були наділені однаковими з Петром правами, — писав св. Кипріян, — на участь у шані та владі, але початок ведеться від Одного,

щоб показати, що Церква єдина”³. Взагалі Святе Писання ніде ані слівцем не вказує, щоб Апостоли самі вважали Петра за найвищого поміж собою; навпаки, Павло публічно осудив був Петра (див. Лист до Галатів 2. 11-15), заявивши, що Петро “за-слуговує на осуд”. Яке ж тут першенство?

Як заступники Петра, папи звать себе “віка-ріями Божими на землі”, а тому й головою Церкви. Православна Церква не визнає цього, бо Головою Церкви вважає Одного Ісуса Христа, чому й Єру-салимський Собор 1672 р. постановив: “Головою Вселенської Церкви не може бути смертна людина, бо Головою її є Господь наш Ісус Христос” (пор. Єфес. 1. 22, 5. 23, Євр. 4. 14, 7. 26 — 27).

5. ПАПА НЕ Є СУДДЯ ДЛЯ СХІДНЬОЇ ЦЕРКВИ.

Я вже вище розповідав в огляді розвою патрі-яршої влади, що Собори I, II, IV і VI займалися справами влади патріархів, і кожнократно під-тверджували, що Костянтинопільський і Римський патріархи мають рівну владу, але патріарх Рим-ський, через стародавність столичности своєї ка-тедри, по шані займає перше місце. Найвиразніш окреслив це VI-ий Вселенський Собор 692 р. в пра-вилі 36: “Престол Костянтинопільський нехай має рівні привілеї з престолом давнього Риму, і, як і цей, нехай звеличується в ділах церковних, був-ши другим по ньому”. Більше цього Вселенські Собори нічого не ухвалили й жодної переваги Римському єпископові ніколи не давали. Вселен-ська Церква була проти примату пап.

Але Римські папи в обороні свого примату звичайно посилаються на постанови Сардикійсько-го (Сердикійського) помісного Собору 347-го ро-ку. Дійсно, цей помісний Собор зробив папу суд-дею поміж єпископами, але тільки між єпископа-

3 Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р., ст. 21. Росія и латинство, 1923 р. ст. 54.

ми Заходу. Ось ці постанови, правила 3, 4 і 5: “Коли хто з єпископів буде посуджений в якій справі, а себе буде вважати не винним, але праведним, і щоб знову відновився суд, то, коли вам угодноте, вшануймо любов’ю пам’ять Апостола Петра, і нехай судді напишуть до Юлія (папа 337 — 352 р.), єпископа Римського, щоб відновився, коли треба, суд через ближчих до тієї області єпископів, і нехай призначить він розглядачів діла”. Це правило 3.

А правило 4 постановляє: “Коли який єпископ судом єпископів, що знаходяться в сусідстві, позбавлений буде сану, і скаже, що він знову кладе на себе обов’язок оправдання, то на його місце ставити другого не раніш, як коли єпископ Римський, дізнавши діло, висловить свою постанову про нього”.

Правило 5, останнє: “Коли буде на якого єпископа донос, і довкільні єпископи, зібравшись, низложать його з його ступеня, а він переносить діло до блаженнішого єпископа Римської Церкви, а цей захоче вислухати його й признає за праведне відновити дослід діла про нього, то треба й це покласти, щоб він зволив написати до сусідніх тієї області єпископів, щоб вони пильно й докладно вглянулися в усі обставини, і по переконанні в правді, вирекли суд про цю справу. А коли хто потребує, щоб діло його знову було вислухане, і, за його проханням, Римський єпископ зволить послати від себе пресвітерів, то нехай буде у владі цього єпископа, коли він за краще й необхідне визнає й определить для суду разом з єпископами послати заступників посылаючого. А коли він признає достаточним відбулий розгляд і вирішення справи про цього єпископа, нехай учинить, як виявиться за добре його благоразумнішому розсудові. Відповідали єпископи: Сказане приймаємо”.

Отож, постанови 3, 4 і 5 Сардикійського Собору дають папі Римському право вищого суду над

(сардикійськими) єпископами, якщо ті звертаються до нього, і на цих постановах папи базували й тепер базують свої права про вищий суд у церковних справах усього світу. Але ближче вникнення в ці постанови показує справу інакше. 1. Сардикійський Собор 347 р. був тільки помісним, і тому його постанови обов'язкові тільки для місцевої Сардикійської Церкви. 2. Собор називає папу Юлія I (337 — 325) і додає: “коли вам угодно”, отже, ця постанова була тимчасовою й умовною, цебто не обов'язковою. 3. Вселенські Собори ніколи нічого подібного не постановляли, а тому Вселенська Церква Сардикійських постанов ніколи не виконувала. 4. До цих постанов іще вдавнину складено таке пояснення: “Осій, єпископ Іспанського міста Кордови, належачи до області Римського єпископа, запропонував (на Сардикійському Соборі 347 р., де він головував, бо славився в Церкві) подавати на розгляд папи сумнівні випадки західних єпархій, і в цьому розумінні прийняв його пропозицію помісний Сардикійський Собор, не відступаючи від 6 правила I Вселенського Собору”. З цього пояснення видно, що постанови 3, 4 і 5 Сардикійського Собору зроблені виключно для західних, папі належних, єпархій. 5. Карфагенський помісний Собор 318 року 32 правилом постановив: “Єпископи не інакше відходять за море (цебто з Африки в Італію або в Рим), як за дозволом свого по кожній області першого єпископа, узявши головню від самого первенствующого єпископа так звану Відпускну Грамоту або одобрення”. Отже, на кожен виїзд до Риму потрібна окрема згода від свого патріярха, а вона може бути й не дана, цебто, про обов'язковий суд папи над єпископами Вселенської Церкви не може бути й мови. А що це так, на це найясніше вказує 139 постанова того ж Карфагенського Собору 318 року: “Якщо пресвітері, диякони й інші нижчі з клиру не задоволені рішенням своїх єпископів у своїх справах, то не-

хай їх слухають сусідні єпископи, і їхні сперечки нехай вирішують вибрані ними, за згодою їх власних єпископів. А коли вони захочуть перенести справу до вищого суду, то нехай приносять тільки в Африканські Собори, або до першенствуючих єпископів своїх областей. А хто побажає перенести справу за море (цебто до Риму), нехай такого в Африці ніхто не приймає до єднання (в общеніє)". Отже, за зносини з Римом накладаються навіть кари: перервання з таким єднання.

Сардика (тепер місто Софія на Балканах) лежала на границі імперії Східної й Західної, і тому на Сардикійський Собор зібралося західних єпископів значно більше, як східних, і власне це був Собор Західної Римської Церкви. Ось через це Вселенська Церква завжди вважала й тепер вважає вищезазначені постанови Канонами виключно Римської Церкви, — православні прибули на цей Собор тільки з метою спільно засудити ересь Арія та підтвердити Никейський Символ Віри, що Собор цей і зробив.

До нас дійшло Послання аріянських єпископів про ці постанови Сардикійського Собору. Єпископи скаржаться, що папи намагаються захопити владу в свої руки, і що римляни "задумали завести нового закона, буцім східні єпископи підлягають судові єпископів західних. Але такої соромної справи церковна дисципліна ніколи не визнавала. Західняки намагалися ввести новину, небезпечну для давніх звичаїв Церкви, ніби єпископи західні можуть відкинути постанови єпископів східних"⁴.

Пізніш, за патріярха Костянтинопільського Фотія вив'язалася була полеміка з папою Николаєм I. Папа в листах своїх 861 — 862 р. з притиском вказує на велике значення постанов Сардикійського

⁴ А. Лебедев: Вселенські Собори IV и V вѣков, 1896 р. ст. 45.

Собору, і що й Афанасій Великий († 373 р.) звертався до Риму до папи по суд. Фотій спокійно відповідав, що постанов Сардикійського Собору Східня Церква не виконує конечно. Напр., головою VII-го Вселенського Собору був патріарх Тарасій, а він же був обраний на патріарха просто з мирян, цебто проти постанов Сардикійського Собору, і VII Вселенський Собор не запротестував проти того. Додамо ще до того, що в Західній Церкві постанови Сардикійського Собору нерідко обманно видавалися за постанови I Никейського Собору 325 року 5.

На перших Вселенських Соборах, особливо на I—IV, Римській Церкві виявлялася повна пошана й відводилося належне місце, хоч папських легатів усе бувало не багато. Але пізніш папи почали твердити, ніби вони стоять над Соборами, постанови яких вони мусять затверджувати, що вони судді Вселенської Церкви по всіх справах, а самі не судимі. Більше того, папи почали твердити, буцім то вони самі рішають у справах навіть Догматів.

У цьому відношенні цікаве твердження папи Николая I (858—867) в листі 865 р. до Візантійського імператора Михаїла III (858—867), ніби кожен Собор має свою силу й авторизацію тільки від папського затвердження. “Не кажіть, — пише папа, — що ви не мали потреби в думці Римської Церкви, бож тільки ця Церква своїм авторитетом затверджує зібрані Собори, своєю владою охороняє їх. А звідси й було, що деякі з них, як тільки не мали папської згоди на свої постанови, то тратили всяку свою силу”⁶. Так говорив папа Николай I, що виробив ідеологію папського примату на Схід. Східня Церква таких думок ніколи не приймала.

5 А. П. Лебедев: *История раздѣленія Церквей*, 1905 р., ст. 80.

6 I. P. Migne: *Patrologia graeca*, t. 119. 947.

Не спинилися великі домагання папського примату й за наступника Николая I, за папи Адріяна II (867—872). На Римському Соборі 869 року, якого він скликав для осуду патріярха Фотія, увесь час говорилося, що папа є суддя єпископів усієї Церкви, а сам судимим бути не може.

Як я вже вище говорив, на Сході розроблялися богословські й догматичні тонкощі, а тому тут не рідко впадали в ересі. Боротьба з цими ересями завжди була спільною справою обох Церков, Східньої й Західньої, особливо ж тоді, коли серед еретиків були й Візантійські імператори. І тому й Східня Церква не раз зверталася за поміччю в своїх клопотах до Західньої, а та це зараз використовувала для своєї пропаганди: папа — суддя вселенної!

І навпаки, Рим у боротьбі зо своїми ересями ніколи не міг обійтися без помочі грецьких богословів, і так само часто просив до помочі Церкву Східню. Як свідчить папа Агафон (678—681), йому трудно було знайти в себе двох-трьох учених римських клириків. Взагалі ж Західня Церква своєю освітою стояла тоді значно нижче від Церкви Східньої. І Східня Церква завжди спокійно допомагала Західній, не роблячи з того жодних неоправданих висновків.

6. ПАПА — СПАДКОЄМЕЦЬ АПОСТОЛА ПЕТРА, ТВЕРДЯТЬ КАТОЛИКИ.

На Заході рано стала ширитися легенда, буцімто Римську катедру заклав сам “князь Апостолів”, Петро, ніби він був у Римі першим єпископом, втерпів тут мученичу смерть, і в особі папи він вічно перебуває в своїй місті Римі. Пізніш для підтвердження всього цього був сфальшований лист ніби від папи I-го віку Климента до брата Ісусового Якова, в якому Климент розповідає про ті повновласті, які дав йому Апостол Петро, настановля-

ючи його єпископом Риму. Листа цього вміщено в Лже-Ісидорових Декреталах.

Католицька наука про Апостола Петра, як ос-
новоположника Римської катедрі, широко розій-
шлася по Заходу. Робили з цієї науки неправдиві
висновки, ніби папа — це посередник дії Благода-
ті на землі, устами якого говорить Сам Бог. Апо-
стол Петро, господар ключів небесних, передав їх
папі, тому той є ніби господар входу до Неба, вла-
дика світу, цар над царями. Римського престола
чи катедру заложив ніби Петро, князь Апостолів,
тому й його намісник на землі, папа, мусить бути
князем інших патріярхів. Усі свої володіння папи
звали “насліддям Петра”, *Patrimonium Petri*.

На початку V-го віку папа Інокентій I (402 —
417) перший оголосив, ніби джередом папської
влади є верховенство Апостола Петра, і цим він
перший, — по перенесенні політичного центру з
Риму до Костянтинополя, — обоснував релігійний
авторитет пап. Він рішуче твердив, що тільки од-
ному папі на землі належить празо остаточно ви-
рішувати догматичні питання й важливі церковні
спори. А за папи Льва I Великого (440 — 461) пов-
стає вже постійний Догмат: про першенство Апо-
стола Петра серед інших Апостолів, і що Римсь-
кий єпископ є переємник Петра. Цей же папа ого-
лосив, що хто не приймає науки про папу, як на-
місника Апостола Петра на землі, той уже тим
відділюється від Церкви.

Так повсталала католицька наука про папський
примат у Церкві, і наука ця для Католицької Цер-
кви стала Догматом. Римський єпископ дуже ра-
но зве себе “єпископом єпископів”, *episcopus epis-*
sorum, і це було осуджене на Карфагенському
Собрі ще в 256 році⁷. Папа починає твердити, ні-
би він наставлений Самим Христом, а інші єпис-
копи ставляться ним. Петро був ніби князем Апо-

⁷ Россія и латинство, Берлин, 1923 р. ст. 53.

толів, тому папа, як намісник його, є князь усіх єпископів Вселенської Церкви.

Сучасний католицький письменник так описує поняття про першенство папи: “За наукою католицької Церкви першенство папи полягає в тому, що Римський єпископ, будши спадкоємцем св. Петра, голови Апостолів, являється по Божому установленню спадкоємцем його служення й його прав, головою всіх єпископів, видимим головою всієї Церкви. Він має повноту “юрисдикції”, цебто повноту законодавчу, виконавчу й судової влади; права належать йому через його посаду; він одержав їх від Спасителя в особі Апостола Петра, а не від якої земної влади чи народу. Влада папи стосується на всю Церкву, на кожного її члена й на всі сторони життя Церкви (на управління, благочиння, науку, мораль); в ньому зосереджена повнота духовної влади, яку доручив йому Спаситель Церкви, — влада ключів, непомильність науки. Він намісник Христа на землі”⁸.

7. АПОСТОЛ ПЕТРО НЕ БУВ ОСНОВНИКОМ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ, ЯК ТВЕРДИТЬ НАУКА.

Католицька Церква твердить, ніби Римську Церкву заснував сам Апостол Петро, що був у Римі першим єпископом, і тут за Нерона (54 — 68) прийняв і мученичу смерть. Передання Католицької Церкви відносить перший побут Петра в Римі на сорокові роки за імператора Клавдія (41 — 54), а саме десь між 39 роком, коли Петро вийшов з Єрусалимської в'язниці, й роком 51, коли Петро був на Єрусалимському Соборі. Що Апостол Петро покінчив своє життя в Римі, про це є давнє церковне передання, — тут його розп'ято не пізніше 68-го року.

8. Свящ. кн. А. Волконскій: Католичество и Священное Преданіе Востока, Париж, 1933 р. ст. 133.

Але багато вчених переконливо доводять, що Апостол Петро ніколи в Римі не був, й що це його перебування — нічим неоправдана тільки легенда. Дійсно, Святе Писання про побут Петра в Римі ніде не говорить, — є тільки неясний натяк на це (1 Петра 5. 13): “Вітає вас разом вибрана (Церква), що вона в Вавилоні, і Марко, син мій,” — і цей Вавилон розуміють, як Рим. На таке розуміння нема підстав. І дійсно, коли б Апостол Петро був коли в Римі, то в Новому Заповіті було б десь це зазначене.

Проф. П. А. Осокин твердження, ніби Апостол Петро був у Римі, зве легендою, й додає, що легенда ця явно єврейського походження, складена в половині II-го віку, через що відомий пожар у Римі 64 року переноситься на 67-ий рік⁹. Наука звичайно схиляється до того, що в Римі був Апостол Павло, і це він заснував Римську Церкву.

Доктор Ф. В. Фарар, канонік Вестмінстерський, у своїй широко відомій праці: “Життя й труди Св. Апостола Павла” пише про це: “Передання каже, що Апостол Петро був перший основник Християнства в Римі, але це явно невідповідне. Таку звістку стрічаємо найперше в злісному й дотого сфальшованому творі, написаному вже в кінці II-го століття для підтримки окремої партії. Це власне Лже-Клементини, в яких говориться, ніби Петро був першим єпископом Риму. Передання в своєму дальшому розвитку виставляло нові дані, й почасти, з більшою чи меншою певністю, почало твердити, що Петро прибув до Риму другого року панування Клавдія (в 42 р. по Р. Х.), що він стрів і засоромив там Симона волхва, 25 літ був єпископом Римським, і накінець потерпів тут мучеництво розп’яття за його власним смиренным бажанням долі головою, що й відбулося 29 червня, одного дня з мученичою смертю Апостола Павла.

9 Історія середних віків, Казань, 1888 р. т. I ст. 273.

На доказ їх мучеництва Гаїй показує на їхні “трофеї” недалеко міста. Пізніше походження цих подорожів, помилки, з якими вони перемішані, й явно партійний дух, що був побудкою для їх видумки, забороняють нам надавати їм історичне значення. Нема жодної певності, щоб Ап. Петро міг прибути до Риму раніш року своєї смерті. У всякому разі, в Новому Заповіті одинокий слід ніби його пробування в Римі знаходиться в зовсім сумнівному натякові: “Вітають вас і з Вавилону”. Петро міг померти в Римі, міг навіть проповідувати в Римі, міг навіть бути прийнятим юдейською громадою римських християн за свого “єпископа”, але що він не був і не міг бути в жодному правдивому сенсі “першим основником” Римської Церкви, це вільно допускають навіть самі римо-католицькі письменники”¹⁰.

А в 1599 примітці до вищеподаного д-р Ф. Фаррар додає: “Дії Апостольські доводять, що Ап. Петро був в Єрусалимі біля 49-го року по Р. Х. (Дії 15) і в Антіохії біля 53-го року (Гал. 2. 11), а Послання разом з Діями рішуче доказують, що він не був у Римі за першого чи другого ув’язнення Ап. Павла. Якщо під “Вавилоном” в 1 Петра 5. 13 розуміти дійсно Вавилон, а не Рим (питання, що не може бути вирішене становчо), тоді Апостол Петро був у Вавилоні на десять літ пізніше того. Спангейм у своїй славній праці *Dissertatio* 1679 р. особливо настоює на Гал. 2. 9, як сильному доказові проти певності відвідин Апостолом Петром Риму. Еллендорф (римо-католицький письменник) припускає, що його не можна доказати, але навіть Неандер і Гізелер припускають його ймовірність”.

Учений дослідник, Сушков, доводить, що перше перебування Ап. Петра в Римі, за імператора

¹⁰ Російське видання в перекладі проф. А. П. Лопухина 1887 р. ст. 530

Клавдія, це видумка, бо Римська Церква основана тільки за Нерона (54—68), заснована не Петром, але Павлом. А першим єпископом Риму був не Петро, а Лін, а тому й папи наслідники не Петра, а Ліна. І Климента, третього Римського єпископа, Ап. Петро не рукополагав 11.

Та й новіші богослови не рідко підкреслюють це саме. Напр., Ю. Колемин пише, що на IX століття “вже затверджувалась цілком фальшива історична казка, ніби Петро був єпископом у Римі. Уся ця історія про єпископство Св. Петра збудована на видумці. Ні один з Апостолів не був єпископом жодної помісної Церкви, та крім того, дійсним основником і організатором Римської Церкви являється не Петро, а Павло, який певне й поставив перших двох єпископів, Ліна й Кліта, в цьому місті. Твердять (Тертуліян: *De praescript.*), що перший Римський єпископ, рукоположений Петром, був Климент, наступник Кліта” 12

І Римська Церква не була давніша за інші, — Єрусалимська та Антіохійська таки давніші за неї. Патріярхи Єрусалимські, як показано вище, мали більші й святіші традиції в святому місті Єрусалимі, але легенд для свого підвищення не складали, а в списку патріярхів скромно зайняли, через політичні причини, останнє п'яте місце.

8. РОЗВИТІ СВІТЬСЬКОЇ ВЛАДИ ПАП.

З давнього часу Римський єпископ прагне до того, щоб забрати в свої руки й владу світську. В дохристиянський час Римський імператор, як *Pontifex Maximus*, об'єднував у собі одному світську й духовну владу. Поганські державні традиції були в Римі дуже живі та сильні, і папа захотів їх зреалізувати в своїй особі. Так повстав

11 Против лжеучения о вселенском главенствѣ Римской Церкви, Спб. 1890 р.

12 Римский Духовный Цесаризм, 1913 р. ст. 274.

так зв. цезаропапізм, цебто об'єднання в папській особі світської й духовної влади. Сотні латинських письменників пізніш стали розвивати й закріплювати ідею папського цезаризму, і він, хоч і помалу, але невпинно зростав на своїй силі. Стали навчати: поскільки духове вище над світським, постільки Церква вища над світською владою, а що в Церкві князем є папа, то він вже тим самим є князем і над світськими володарями, царем над царями. Поганський Рим явно відроджувався; на Сході Церква й світська влада зливалися на користь владі, а на Заході на користь Церкви. За Pontifex Maximus на Сході ставав імператор, а на Заході — папа.

Коли на Заході не стало імператора, то його місце в очах народу помалу почав займати папа. Проте папи спочатку лояльно визнавали владу Візантійського імператора, та це для них була проста формальна справа, бо імператор був далеко, а реально вони в окрузі Римській робили все самі. Особливо ж папа Григорій I Великий (590—604) заклав міцні основи для папської влади й папського авторитету. Проте до половини VIII-го віку ні один папа не підривав ще авторитету Візантійської Імперії, хоч не раз бувало, особливо в тяжкому для пап VI-му віці, що Візантійські імператори сильно вмішувалися в їхні церковні справи. Але це вважалось справою нормальною й канонічною. Увесь час бувало так, що пап обирали духовенство та народ, але обраного папу конче затверджував Візантійський православний імператор, без чого його вибори не мали сили. В році 685-му Візантійський імператор передав своє право для затвердження новообраних пап навіть своєму Равенському екзархові. І треба ствердити, що аж до року 754-го папи лояльно визнавали себе підданцями православних Візантійських імператорів, опікунів і оборонців Християнської Церкви.

І хоч далеко була реальна влада, але все таки

Римською Церквою рядили православні імператори з Візантії, через що держалася й єдність церковна. Непослух папи Візантійському імператорові сильно карався. В половині VII-го віку імператор Констанцій (641—668) прийняв думки деяких митрополитів, і виложив їх у своєму едикті “Зразок Віри”, якого й видав, як обов’язкового для всіх своїх підданих. Папа Мартин I (649—654) висловив сумнів до думок цього едикту, й скликав Собора, який погодився з папою. Але в Костянтинополі на це поглянули йнакше: папу обвинуватили в образі Величності, арештували в Церкві, привезли до Костянтинополя, а там його осудили, викляли й заслали в Херсонес, де трі і помер.

Влада імператора, таким чином, довго була в Італії реальною, хоч з бігом часу все зменшалася. В Равенні жив Візантійський імператорів намісник, що звався екзархом, а в окремих областях правили імператорські урядники, т. зв. дуки. В Римі, як і до інших великих містах, багато-що нагадувало візантійську владу: тут по церквах був священний малюнок Візантійського імператора, і всі йому вклонялися на знак підданства. За Богослужбами на ектеніях у Римі й скрізь на Заході згадувалось ім’я православного Візантійського імператора; на грошах, що билися в Римі, був малюнок Візантійського імператора.

Але візантійська влада в Римі не була міцною, та й сама вона мало уваги присвячувала Італії. А коли на Сході появилися араби, то Візантійські імператори часто зовсім забували про Італію навіть тоді, коли та мала своїх ворогів, — звичайно в такий час Італію рятував сам папа, що мав тут більше значення, як офіційний візантійський екзарх зо своїми дуками.

Але все таки, хоч більше з традиції, головою держави й головою Церкви в Італії вважався Візантійський імператор, — ним трималася єдність політична й церковна. Та коли імператор Лев Ісав-

рянин (717 — 741) заборонив іконопочитання, проти цього піднялася вся Італія й намагалися змінити імператора, однак лонгобарди почали так тиснути Італію, що всім стало не до Візантії. Центром спротиву проти неправовірного імператора були папи, що взагалі поволі ставали національними провідниками італійського народу. Візантійські імператори пробували далеко, до Риму майже ніколи не приїздили, і тому в справі пап рідко хто вмішувався, а це вело до великого зросту їхньої політичної влади й сили.

Коли лонгобарди почали загрозливо тиснути Італію, папи кинулись за Альпи, до франків, шукаючи в них порятунку. Франки були правовірними (інші германці були аріянами) й папи ввійшли з ними в ближчі стосунки, й підтримали каролінгів супроти меровінгів. І в кінці, з доручення папи святого Боніфатія року 753-го помазав на царство Піпіна (752 — 768), а наступного року обряд помазання повторив сам папа Стефан II. Піпін щедро нагородив папу, надавши йому багато земель, так що з цього часу папи стають і світськими володарями, а разом з тим і незалежними від Візантії. Візантійського імператора змінив уже свій король навіть і в справах церковних, і то навіть у спосіб дуже рішучий. Так, папа Адріан прийняв постанови VII-го Вселенського Нікейського Собору 787-го року про іконопочитання, але з тим не погодився імператор Карл Великий (762 — 814), син Піпіна: імператор скликав нового Собора в Франкфурті 794 року, сам на ньому головував і кермував його диспутами, хоч присутні були й папські легати. І під натиском Карла цей Собор осудив постанови VII Вселенського Собору, й суворо заборонив молитися іконам, хоч не вимагав виносити їх з церков. А імператора Костянтина VI за іконопочитання Собор цей викляв і оголосив єретиком... З того часу по католицьких костелах Ікон стало менше, як по храмах східніх.

Коли Filioque стало ширитися по Західній Європі, то той же Карл Великий домагався, щоб папа Лев III визнав цей додаток. Папа твердив, що Догматів не можна змінити, й до Символа Віри неможна нічого додавати, але імператор таки настоював на своєму.*

Коли Карл розбив лонгобардів, він їхню землю приєднав до своєї, й 774-го року побував у Римі, де папа вітав його, як свого володаря, і вони поклялися один одному в вірності. А через 26 літ Карл прибув до Риму вдруге, вже як суддя папи Льва II. У цей час до Риму прийшла звістка, що в Візантії нема вже імператора: владу захопила жінка, Ірина, що “лукавством осліпила свого сина Костянтина VI”, а сама стала імператорицею. Це сильно схвилювало весь Рим. Папа скликав нараду єпископів, священників, аббатів та високих франкських і римських сановників, і постановили коронувати Карла на імператора Римського, “щоб не щезло ім'я імператора серед християн”. І в день Різдва Христового 25 грудня 800-го року в катедрі святого Петра папа поклав золоту корону на голову Карла, при радісних криках римського народу. І коли народ покінчив співати, папа Лев поклонився Карлові, як кланялися давнім поганським імператорам... Офіційно оголосили, що Карл наслідував візантійському Костянтину VI на троні єдиної християнської імперії.

Коли в Костянтинополі довідалися про Римські події, там уже не мали сили їх перекреслити. Костянтинопіль не визнав нового титула Карла Великого, а на місце Костянтина обрали імператором Нікифора, але Західня імперія зреклася покоритися йому. І 12 років сперечалися, а в кінці, року 812-го, візантійський уряд таки змушений був визнати за франкським володарем його нового титула. І з цього часу стара єдина імперія по-

* Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р. ст. 53.

ділилася остаточно на дві: Східню і Західню. Це була величезна подія і в історії Церкви, бо папи більше не корилися Візантії, але оперлися на своїх західніх імператорів. Власно кажучи, це вже був реальний поділ також Християнської Церкви на дві, Східню й Західню, бо їхня єдність далі насилу трималася тільки через попередню вісімвікову традицію. Поділ політичний тягнув за собою і поділ церковний. Це 812 рік!

9. ПАПСЬКЕ “ЦЕРКОВНЕ НАСЛІДДЯ”. ПАПСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ.

Папське церковне насліддя, *Patrimonium Petri*, помітно зросло, а разом з тим зростала й їхня світська влада. Року 838-го папа Григорій IV (827—844) оголосив незалежність духовної влади від світської, і справа розвитку папського цезаризму пішла таким прискореним кроком, що вже року 877-го імператор Карл II Лисий (875—877) визнав, що імператорська корона передається не за правом наслідства, а тільки за волею папи. Цей же Карл Лисий того ж 877-го року надав тодішньому папі Іоану VIII (872—882) гучного титула *Papa universalis*, Вселенський Папа, і цим ніби віддав йому на володіння Вселенську Церкву. Але, як ми бачили вище, такого ж титула носив уже Костянтинопольський патріярх ще з початку VI-го віку: “Патріярх Вселенський”.

У цьому напрямі папство пішло й далі. Року 1170-го імператор Фридрих Барбаросса склав з папою Олександром III договора, а в ньому було написано: “Володар імператор Фридрих признав владуку папу Олександра католицьким і вселенським папою”. Звідси, з причин політичних, остаточно закріпилася й назва “католицька”, цебто вселенська Церква чи Віра. Але ці чотири назви з часом стали зовсім рівнозначні: Церква католицька, латинська, римська, західня.

Назва “вселенський” (*oikumenikos*, *universa-*

lis) чи “католицький” розвивалася однаково й з однакових причин і в титулі Костянтинопільського патріарха, і в титулі папи: спочатку oikumenikos визначало просто “імперський”; бо oikumene “вселенна” це була імперія, і так само звали і Рим Старий, і Рим Новий, Костянтинопіль. Західня Церква закріпила собі це в формі “католицький”, а Східня — “кафолицький”, обидві назві однакового змісту, — вселенський.

Пізніш папа Григорій VII (1073 — 1085) твердив: “Тільки папа може іменуватися вселенським єпископом... Римський єпископ, канонічно правильно поставлений за заслуги св. Петра, безсумнівно стає Святим”.

Таким чином римське папство не тільки підбило собі грізних германських варварів, але їхній вождь приймає від пап навіть свою корону. Це була велика перемога пап над світською владою, й явне відірвання від Сходу, це була велика перемога пап взагалі в розвої їхньої влади. Це допровадило до того, що вже з 1059-го року папу стала обирати тільки сама кардинальська курія, без народу, без духовенства, й папа не потребував затвердження світської влади.

Одним з найсильніших пап, що значно підвищив папський примат на Заході, був папа Николай I (858 — 867), що в своїй непомірній гордості й боротьбі за владу сягнув уже й на Схід, але там стрів могутнього духом патріарха Фотія, який дав йому належну відсіч. Проте на Заході папство вже на кінець XI-го віку все перемогло, в тому й світську владу, а допомагала йому велика армія безженного духовенства та ще більше рухливе й освічене монашество, — на Сході за час іконоборства (726 — 843) силу монашества понищили, а на Заході його вжили на користь папи.

Пізніш папа Григорій VII (1073 — 1085) сильно закріпив за Римським престолом цей теократичний абсолютизм, і він став притаманною озна-

кою католицтва взагалі. Так проминули всі середні віки, і тільки в 1452-му році було останнє коронування папою Миколаєм V імператора Фридриха III в Римі. Правда, в середні віки самі католицькі Собори часом сильно боролися з непомірним розростом папської влади, бо бачили її шкоду для Церкви. Так, Констанцький Собор (1414—1418) постановив, що Вселенський Собор вище папи. Базельський Собор (1431—1433) підтвердив те саме, що Собор може судити папу й навіть скинути його з престолу, що він і зробив з папою Євгенієм IV, творцем невдалої Флорентійської унії, у 1439 році.

З бігом часу титул папи Римського став надзвичайно рясний, — він зве себе: Єпископ вселенної, учитель усіх християн, правитель вселенної, отець царів і князь, найсвятіший Отець, верховний первосвященик, намісник Апостола Петра на землі, або намісник Христа на землі, намісник Божий й т. ін.

10. СФАЛЬШОВАНІ ПІДСТАВИ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ.

Папство й його ідеологічна армія не спинялися ні перед чим для досягнення своїх приматних планів. Так повстало декілька сфальшованих Грамот про папську владу, Грамот великої історичної ваги. Напр., десь на початку другої половини VIII-го віку складений був у Римі сфальшований акт, так зв. “Костянтинів Дар”, чи “Костянтинове Віно”, “Donatio Constantini”, в якому легендарно розповідалося, ніби імператор Костянтин Великий (306—337) охрестився від папи Сильвестра I (314—335), і при цьому видужав від своєї незлічимої хвороби. Вдячний Костянтин ніби подавав за це папі місто Рим і всі провінції Італії та західніх земель.*

* “Костянтинів Дар” часом попадав і в наші “Кормчі” XVII-го віку.

Як відомо, папа Лев IX (1054—1054) року 1054-го прислав патріярху Костянтинопільському Михайлу Керуларію велике історично-догматичне Послання на 41 розділ, і в ньому найповніш подав латинську науку про папський примат. Тут Лев IX просто зве себе світським владикою, й найдокладніш передає зміст “Костянтинового Дару”, на якому він базує свою владу над світом. Папа писав так: “Щоб не було жодного сумніву щодо світської влади Римського Первосвященика, і щоб хто не подумав, що Римська Церква присвоює собі незалежну честь, ми подамо докази з тієї привілейної Грамоти, яку імператор Костянтин власними руками поклав на святий гріб небесного ключенця (цебто Петра), і нехай появиться істина і зникне марнота”.

За цією Грамотою Костянтин ніби оголосив таку свою волю: “Ми вважали за корисне, разом зо всіма нашими правителями, сенатом, вельможами та народом Римським, щоб, як св. Петро був намісником Сина Божого на землі, так і Первосвященики князя Апостолів удержували владу начальственну, і навіть повніш, ніж це належиться імператорському достоїнству. А саме, ми постановляємо благоговійно шанувати, як нашу земну імператорську могутність, так і святішу Римську Церкву, і, щоб повніш вивищити Катедру над нашим власним тронем земним, приписуємо їй владу, достоїнство й честь царську. До цього постановляємо, щоб Катедра Петра мала главенство над чотирьома Катедрами, — Олександрійською, Антіохійською, Єрусалимською та Костянтинопільською, а також над усіма Церквами у вселенній. Первосвященик цієї Римської Катедри на всі часи повинен уважатися вищим і славнішим від священиків усього світу, і в питаннях Богослужби та Віри суд його нехай панує над усіма”.

І Костянтин ніби дав папі Сильвестру найрізніші дарунки. Папа розповідає за Грамотою: “Від-

ступаємо самим св. Апостолам, блаженнішим Петру й Павлу, а через них Отцеві нашому папі Сильвестру й усім його наступникам, які тільки будуть на Катедрі св. Петра до кінця віку, палату Латеранську, яка перевищує всі палати світу”. Крім цього, імператор Костянтин ніби прикрасив папу Сильвестра царськими клейнодами: “Передаємо, — розповідає сфальшована Грамота, — Римському папі діядему, цебто корону з своєї власної голови, нараменники, якими прикрашується шия імператорська, пурпурову хламиду, багрянчу туніку, й усі інші царственні одежі, доручуємо йому імператорське берло, й усі відзнаки та перев’язі, — словом, усі принадлежності царської величі”. Імператор хотів власноручно покласти свою корону на папську голову, але “папа не схотів уживати корони з золота, і тому імператор поклав на нього власними руками свого фригійського вінця, що блищить білизною й визначає Воскресення Христове”.

А щодо клириків, то “Костянтинів Дар” пише: “Достойних клириків усякого чину, що служать у Римській Церкві, ми возводимо на таку саму височінь влади і блиску, на якій знаходиться наш сенат, і постановляємо, щоб вони прикрашувалися, як прикрашуються наші патриції та консули. Словом, як прикрашений імператорський почот, так нехай буде прикрашений і клир Римської Церкви. І як при імператорському достоїнству є різного роду прислужники, постельничі, придверники й сторожа, те саме має бути й у св. Римській Церкві. І ще: для найбільшої блискучости папського достоїнства нехай клирики їздять на конях, прикрашених чапраками й найбільшими тканинами, і нехай носять таке саме обув’я, якого вживають сенатори. І таким чином небесна влада, подібно земній владі, нехай прикраситься на славу Божу”.

І для реалізації світської влади імператор Костянтин ніби передав папі Сильвестру половину свого царства: “А щоб первосвященнича влада не зу-

божила, але процвітала більше влади імператорської, ми постановили передати нашому Отцеві Сильвестрові, крім Латеранської палати, також місто Рим, провінції Італії й усіх західніх земель, і всі місця та міста в них у повне керування та владу”¹³.

Ось на цьому сфальшованому документі, так зв. “Костянтиновому Дарі”, папи й базували свою непомірну світську владу. І до кінця XV-го віку документ цей ніким не оспорувався, і повністю ввійшов до так зв. Лже-Ісидорових Декреталів. Та незабаром наука довела, що “Костянтинів Дар” — це тільки видумана легенда, бо Костянтин Великий охрестився з рук патріярха Євсевія Костянтинопільського, а не з рук папи, охрестився перед самою своєю смертю в 337 році. Рівноапостольний Костянтин, ставши “оглашеним”, увесь час відкладав своє охрещення, відкладав за духом свого часу, — охреститися в останній передсмертний час, щоб на той світ піти справді безгрішним, омивши всі гріхи свої св. Хрещенням. І Костянтин власне так і зробив: охрестився в останню минуту, а по охрещенні зараз і помер, чому не міг нічого ані написати, ані наказати. Крім того історично відомо, що Костянтин помер у Никомідії 22 травня 337 р., а не в Римі, от же папи біля нього в той час і зовсім не могло бути, не могло бути вже хоча б тому, що папа Сильвестер помер два роки перед тим, року 335-го.

Уже в XVI-му віці наука докладно й твердо встановила, що сама ця Грамота грубо підроблена й сфальшована. І навіть католицькі вчені тепер часто не визнають цієї Грамоти; напр., проф. Фр. Функ у своїй “Історії Християнської Церкви” пише, що “документ цей тільки фальш”¹⁴. А проте,

¹³ Послання папи Льва IX видрукуване у Migne: *Patrologiae cursus*, Lat. ser. т. 143, ст. 753—755, 781.

¹⁴ Див. цю працю в російському перекладі проф. П. В. Гичулянова, 1911 р., ст. 224.

папи довгі віки присвоювали собі й присвоюють тепер царські права, кидалися з ними на Схід, а на основі цього зручно сфальшованого документу вкінці й розбили одну Церкву на дві!..

Другий такий же сфальшований документ, але ще більшої ваги, це так зв. “Лже-Ісидорові Декретали”. В західній Франції десь біля половини IX-го віку (829—857) появилася збірник Канонів якогось аноніма Ісидора Меркатора; наука автором цього збірника частіше вважає єпископа Севільського, а слово Mercator — це певне Rescator, Грішник. Мова збірника вказує на його французьке походження. У збірнику три розділи; в I вміщені 50 Апостольських Канонів, 59 декреталів чи папських листів від Климента I (к. I в.) до Мільтіяда (311—314), та “Костянтинів Дар”. У II розділі вміщено Канони давніх Соборів, але за іспанською редакцією. Нарешті III частина містить папські декретали від папи Сильвестра I до Григорія II (від 314 р. до 731 р.). У незалежній науці збірник цей уже з XVI-го віку отримав назву “Лже-Ісидорових Декреталів”.

У цих Декреталах дуже високо ставиться влада папи, католицького єпископату й духовенства, і це було ціллю автора цього збірника. Папа — це верховний голова всієї Вселенської Церкви, її законодавець та суддя. До нього повинні звертатися з апеляцією всі, йому належить верховний суд. Він скликає всі Собори, навіть провінційальні, і він затверджує їхні постанови, без чого вони не мають сили. А щодо єпископів, то вони вільні від усякого світського суду. Жоден мирянин не може винуватити єпископа, а для доказу його вини треба 72 свідки безсумнівної чесности. Коли є який єпископ невідповідний, то треба його терпіти, як кару Божу, на спасіння. Суддею для єпископів є тільки папа, а не свій митрополит. Духовенству тут так само відводяться великі права, воно теж незалежне від світського суду. Усі права пап та єпископів,

божіла, але процвітала більше влади імператорської, ми постановили передати нашому Отцеві Сильвестрові, крім Латеранської палати, також місто Рим, провінції Італії й усіх західніх земель, і всі місця та міста в них у повне керування та владу”¹³.

Ось на цьому сфальшованому документі, так зв. “Костянтиновому Дарі”, папи й базували свою непомірну світську владу. І до кінця XV-го віку документ цей ніким не оспорувався, і повністю ввійшов до так зв. Лже-Ісидорових Декреталів. Та незабаром наука довела, що “Костянтинів Дар” — це тільки видумана легенда, бо Костянтин Великий охрестився з рук патріярха Євсевія Костянтинопільського, а не з рук папи, охрестився перед самою своєю смертю в 337 році. Рівноапостольний Костянтин, ставши “оглашеним”, увесь час відкладав своє охрещення, відкладав за духом свого часу, — охреститися в останній передсмертний час, щоб на той світ піти справді безгрішним, омивши всі гріхи свої св. Хрещенням. І Костянтин власне так і зробив: охрестився в останню минуту, а по охрещенні зараз і помер, чому не міг нічого ані написати, ані наказати. Крім того історично відомо, що Костянтин помер у Никомідії 22 травня 337 р., а не в Римі, от же папи біля нього в той час і зовсім не могло бути, не могло бути вже хоча б тому, що папа Сильвестер помер два роки перед тим, року 335-го.

Уже в XVI-му віці наука докладно й твердо встановила, що сама ця Грамота грубо підроблена й сфальшована. І навіть католицькі вчені тепер часто не визнають цієї Грамоти; напр., проф. Фр. Функ у своїй “Історії Християнської Церкви” пише, що “документ цей тільки фальш”¹⁴. А проте,

¹³ Послання папи Льва IX видрукуване у Migne: *Patrologiae cursus, Lat. ser.* т. 143, ст. 753—755, 781.

¹⁴ Див. цю працю в російському перекладі проф. П. В. Гчулянова, 1911 р., ст. 224.

папи довгі віки присвоювали собі й присвоюють тепер царські права, кидалися з ними на Схід, а на основі цього зручно сфальшованого документу вкінці й розбили одну Церкву на дві!...

Другий такий же сфальшований документ, але ще більшої ваги, це так зв. “Лже-Ісидорові Декретали”. В західній Франції десь біля половини IX-го віку (829—857) появилася збірка Канонів якогось аноніма Ісидора Меркатора; наука автором цього збірника частіше вважає єпископа Севільського, а слово Mercator — це певне Rescator, Грішник. Мова збірника вказує на його французьке походження. У збірнику три розділи; в I вміщені 50 Апостольських Канонів, 59 декреталів чи папських листів від Климента I (к. I в.) до Мільтиада (311—314), та “Костянтинів Дар”. У II розділі вміщено Канони давніх Соборів, але за іспанською редакцією. Нарешті III частина містить папські декретали від папи Сильвестра I до Григорія II (від 314 р. до 731 р.). У незалежній науці збірка цей уже з XVI-го віку отримав назву “Лже-Ісидорових Декреталів”.

У цих Декретах дуже високо ставиться влада папи, католицького єпископату й духовенства, і це було ціллю автора цього збірника. Папа — це верховний голова всієї Вселенської Церкви, її законодавець та суддя. До нього повинні звертатися з апеляцією всі, йому належить верховний суд. Він скликає всі Собори, навіть провінціальні, і він затверджує їхні постанови, без чого вони не мають сили. А щодо єпископів, то вони вільні від усякого світського суду. Жоден мирянин не може винуватити єпископа, а для доказу його вини треба 72 свідки безсумнівної чесности. Коли є який єпископ невідповідний, то треба його терпіти, як кару Божу, на спасіння. Суддею для єпископів є тільки папа, а не свій митрополит. Духовенству тут так само відводяться великі права, воно теж незалежне від світського суду. Усі права пап та єпископів,

які тут наводяться, виставляються як права ще апостольського часу.

Ці “Лже-Ісидорові Декретали” в розвої папської влади відіграли велику рішальну роль, й послужили для її підвищення. Реалізація папського примату без цих Декреталів безумовно не була б такою повною, або й зовсім не відбулася б. Усі середні віки ці Декретали вважалися за правдиві, і ними Римська Церква вільно користувалася, й на них творила папський примат і привілеї римських єпископів. І вони ж розбили єдину Вселенську Церкву на дві!...

Ближчий аналіз збірника показав, що він грубо сфальшований. Тут знаходимо разячі анахронізми й інші недокладності. Так, напр., тут перепишуються між собою особи, що жили в різні віки, напр., папа Віктор I (190 — 202) тут пише до Феофіла Олександрійського, що жив у IV—V віці. Найдавніші папи цитують тут св. Письмо з перекладу бл. Єронима († 420 р.). Перший сумнів про дійсність “Ісидорових Декреталів” повстав уже рано, а сфальшованість їх науково довели вже в XV-му віці Микола Куза та Іван Торквемада, а в XVI віці, коли вони були вперше видрукувані, наука відразу й публічно визнала їх за сфальшовані¹⁵.

Повстали ці “Лже-Ісидорові Декретали” якраз за сильного папи Николая I (858 — 867), і він ними скрізь і завжди повною рукою користався в боротьбі з патріярхом Фотієм, і на них основував свою вселенську папську владу, а це все довело до поділу Христової Церкви, — папство відділилось від Сходу й прокляло його... От чому вже Данте Аліг'єрі († 1321 р.) проклинав “Костянтинів Дар”, як первопричину всіх потрясень християнського світу, як первопричину поділу Христової Церкви... Звичайно, після доби гуманізму, коли розвинула-

¹⁵ Декретали перевидав у Мадриді Гонзалес у роках 1808—1821. Див. їх у Migne: *Patrologia Latina* т. 84 і 130.

ся історична критика, нікому з пап уже й до голови не приходило покликуватися на ці сфальшовані документи, “Костянтинів Дар” чи “Лже-Ісидорові Декретали”, але дух їх позостався в Католицькій Церкві й до сьогодні. Скажемо, за цими Декреталами папа вищий від Соборів і несудимий, а це й було підтверджено на Соборах Тридентському 1545 року та Ватиканському 1870 року. Сфальшовані документи давно вже згинули, але набуте ними майно позостається!...

У кінці XVI-го віку появилася була й “Божественна Літургія св. Петра” (видана в 1589 та 1595 р. р.), але незабаром виявилось, що вона була також сфальшована, і її позоставили без ужитку 16...

11. ДАВНІ РИМО-ГРЕЦЬКІ СТОСУНКИ.

По своєму духовому характеру Захід не був здібний до метафізичних роздумувань та до тонких богословських спорів, як це ми бачили на Сході. Зате він був високодержавний у своїх думках та поступованнях, завжди дисциплінований, творив правну систему церковну, умів легко волю одиниці піддати волі громади. Для Риму Християнство стало програмою нового громадського устрою. Рим був завжди консервативний у Вірі, чому знав мало збочень та ересів, тоді як Схід, як ми бачили, постійно шукав усе нових стежок. Східня Церква охоче розвивала місцеві традиції по всіх підлеглих їй Церквах, а Західня, навпаки, пильно дбала про їх єдність, про універсальність та інтернаціональність своєї Церкви, і папи створили таку Церкву вже на XI століття. Ясним було, що дві ці Церкви, Західня та Східня, в основі своїй були різні,

16 Jordan: Geschichte der Altchristlich. Litteratur, Ляйпціг, 1911 р. ст. 341.

різними дорогами йшли до спасіння людини, зовсім інші погляди мали й на саму Церкву. Бути в одності вони не могли, — і розійшлися, чи правильніш — Західня Церква відділилася від Східньої, і пішла своєю власною дорогою, бо в творенні вселенського папського примату Східня Церква їй тільки заважала.

Римо-грецькі стосунки спочатку були нормальні, обидві Церкві, Західня й Східня, жили в любові. Відомо, що не раз папами ставали навіть греки, чи взагалі духовні зо Сходу; напр., такими були: Анаклит 79—90, Єварист 99—107, Аникита 154—166, Єлевферій 174—189, Зосим 417—418, Іоан IV 640—642, Феодор I 642—649, Агафон 679—681 і ін. Дослідники подають, що по 741-ий рік було 18 пап родом зо Сходу: 12 греків і 6 сирійців, і більшість з них правили мудро й свято, а навіть кров свою пролили за Віру. Архиепископ Кентерберійський Феодор († 690 р.) був грек, — за нього Британська Церква підпала під владу папи. Папа Феодор II (897 р.) був грек; греком з походження був і папа Олександр V (Петро Філаргіс 1409—1410) і т. ін.

Додаймо до цього, що за перших віків у Західній Церкві Богослужби правили грецькою мовою.

У Римі завжди навчали, що влада Ап. Петра, а тим самим і влада папи не має географічних обмежень, а тому вона стосується й до Сходу. Але з бігом часу стосунки з греками псувалися все більше, і папи часом занадто образливо ставилися до греків. Так, знаємо, що папа Григорій Великий (590—604) не любив, коли йому писали по-грецькому, й такі листи зоставляв без відповіді. А папа Павло I (757—76) писав Піпіну про греків: “Греки — народ безбожніший, вороги Св. Церкви Божої; вони завжди підіймають війну проти Православної Віри, як вороги Божі. Вони й на нас, пап, підіймають гоніння виключно за Святу Православ-

ну Віру й Священне Передання, які вони стараються поруйнувати й потоптати ногами” 17

Трохи пізніш папа Іоан VIII (872 — 882) писав до грецького імператора Василія I Македонянина підлесливі листи, а в той же час писав на греків цареві болгарському Борисові таке: “Ми сумуємо й плачемо від великого страху й боязні, щоб ви не стали послідовниками греків, бо як вони, за прийнятим у них звичаєм, упали в різні ересі й розколи, так і ви попадаєте з ними до тієї ж безодні блудів” 18.

Щоб бути в курсі грецьких церковних і політичних справ, у Костянтинополі звичайно пробували два легати від папи, як його послі.

Література. В. И. Герье: Торжество теократического идеала на Западѣ, “Вѣстник Европы” 1892 р. ч. ч. 1 і 2. — А. Готлиб: Папство, “Энцикл. Словарь” Брокгауза, півтом 44 ст. 741 — 748, 1897 р. — П. Конскій: Папство, там само, ст. 729 — 738. — Проф. А. П. Лебедев: Римскіе папы в их отношеніи к Церкви Византійской в IX, X и XI вѣках, М. 1875 р., “Чтенія в Общ. Люб. Дух. Просв.” 1874 р. — Т. А. Налимов: Вопрос о папской власти на Константином соборѣ, Спб. 1890 р. — С. Предтеченскій: Развитие вліянія папскаго престола на дѣла западных Церквей до конца IX вѣка, Казань, 1891 р. — Проф. Н. С. Суворов: Римское папство до раздѣленія Церквей. 1882 р. — Кн. Е. Трубецкой: Релігіозно-общественный идеал западнаго Христіанства в XI вѣкѣ, Київ, 1897 р. — Ю. Колемин: Римскій Духовный Цезаризм, Спб. 1913 р. — Свящ. А. М. Иванцов-Платонов: О римском католицизмѣ и его отношеніях к православію, М. 1869 — 1870 р., 2 часті. — Б. Панченко: Италия и папство в VI вѣкѣ, див. “Книга для чтенія по исторіи средних вѣков” П. Г. Виноградова, М. 1896 р. ч. I ст. 247 — 277. — Н. Арсеньев: Православіе, католичество и протестантизм, Париж, 1930 р. — В. И.

17 Migne: Patrologia Latina, t. 89 col. 1185.

18 Migne: Patrologia Latina, t. 89 col. 1185.

Герье: Папа Иннокентій III, "Вѣстник Европы" 1892. р. кн. 1-2; див. витяги з цього в П. Виноградова: "Книга для чтения по исторіи средних вѣков", М. 1897. р. т. II ст. 382—409. — Кн. Е. Трубецкой: Религіозно-общественный идеал папы Григорія VII, у П. Виноградова, т. II ст. 314—359, 1897. р. — А. С. Павлов: Критическіе опыты по исторіи древней греко-русской полемики против латинян, 1878. р. — Свящ. кн. А. Волконскій: Католичество и священное преданіе Востока, Париж, 1933. р. — Проф. Н. Я. Бѣляев: Основной принцип римо-католицизма, Казань, 1895. р. — Його ж: Римско-католическое ученіе об удовлетвореніи Богу со стороны человекѣа, Казань, 1876. р. — Його ж: О католицизмѣ, критика закордонних праць в оборону папства, Казань, 1889. р. — Його ж: Теорія папской непогрѣшимости в сопоставленіи с фактами исторіи, Казань, 1882. р. — Його ж: Догмат папской непогрѣшимости, Казань, 1882. р. — М. С. Корелин: Важнѣйшіе моменты в исторіи средневѣковаго папства, Спб. 1901. р. ("Русская Мысль" 1890. р.). — Прот. Т. Серединскій: Папа римскій и Вселенскій Собор, Рига, 1897. р. — Преданіе церковное и русская богословская литература, Фрейбург, 1898. р. (критика праць Н. Я. Біляева, А. Л. Катаньско-го, А. А. Лебедева й ін.). — Царство Божіе в мiрѣ, ч. 1-II, Жовква, 1902. р. — А. Булгаков: Католическая Церковь, "Богословская Энциклопедія" Спб. 1908. р. т. IX ст. 231—250. — Д-р И. Бердников: Государственное положеніе религiи в Римской Имперіи, т. I, Казань, 1881.

A. Palmieri: Teologia dogmatica orthodoxa, Florencia, 1911. — Schulte: Die Stellung der Concilien, Päpste und Bischöfe vom historischen und canonistischen Standpunkte, Prag, 1871. — Marquardt: Römische Staatsverwaltung, Leipzig, 1873. — Niehues: Geschichte der Verhältnisse zwischen Kaisertum und Papsttum im Mittelalter, München, 1877, 2 Bände. — Friedrich: Zur ältesten Geschichte des Primates in der Kirche, 1879. — I. Langen: Geschichte der römischen Kirche bis zum Pontificate Leo's I, B. I. in 1881, II 1885, III 1892. — Wattenbach: Geschichte des römischen Papsttums, 1876. — Ender: Die Geschichte der katholischen Kirche, 1900, 2. Ausgabe.

III.

СХІДНЯ ЦЕРКВА ПРОТИ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ.

1. СХІД НІКОЛИ НЕ ВИЗНАВАВ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ.

На своїм початку Церква Христова була єдина, міцно поєднана в одне тіло своїм великим завданням, — спасінням людини. Якоїсь більшої адміністративної організації в Церкві тоді не було ще, тому не було й причин до зовнішніх непорозумінь. Правда, тоді Церква тільки творилася ідеологічно, й гуртувалася біля тих чи тих Апостолів, і вже навіть тоді, в Апостольський вік, почалися деякі розходження в Церкві, хоч була вона ще дуже малою. Напр., питання, як ставитися до Мойсеєвого Закону, поділило тоді Апостолів і вірних, чому в Єрусалимі року 51-го мусів відбутися Апостольський Собор (Дії 15: 1-35). І вже тоді потворилися групи Павла, Петра, Варнави й ін. Церква росла, й місцеві Церкви поважали одна одну, як сестри. Видатні Отці Західньої Церкви шанували велику культуру Східньої, знали часом грецьку мову й охоче писали нею, — напр., св. Іпполит Римський, св. Іринеї Ліонський і інші, — як найбільш поширеною в культурнім світі.

Але певний антагонізм між Сходом і Заходом існував уже від найдавнішого часу, і мусів вилитися назовні, коли на Заході почали творити ідеологію примату Римського єпископа. Спочатку Схід мовчав на вимоги Римського примату й шанував Римського єпископа, як єпископа столичного міста, а той пізніш приймав це шанування за визнання Сходом його церковно-канонічної вищости. І коли Римські єпископи перейшли від теорії своєї вищости до діла, Східня Церква відразу ж рішуче стала проти них. З бігом часу непорозуміння між Східньою й Римською Церквою нарастали все біль-

ше, але напочатку на це дивилися, як на звичайний розвій місцевих Церков.

І вже з давнього часу нерідко бувало, що греки косо дивилися на єпископів Римських. Так, св. Василій Великий (329 — 1. І. 379) писав про західній єпископат та про папу: "Істини вони не знають і знати не хочуть, і з тими, хто голосить їм істину, вони сперечаються, а самі закорінюють ересь" (Послання до Євсевія Самосатського).

Коли намітились перші ознаки церковного прирмату Римського єпископа, вся Східня Церква стала проти нього. На Сході першенство Римської Катедри розуміли тільки морально, тільки як виявлення пошани, тоді як сам Рим хотів розуміти це юридично й канонічно, і власне на цьому дуже рано розпочалися перші непорозуміння поміж Церквами. Візантійські імператори в цьому спорі нерідко мусіли рахуватися з Римом з політичних мотивів, — щоб затримати при собі всю Італію.

Антіохійська Церква, а особливо аріяни, завжди рішуче виступали проти всяких зазіхань папства на владу. Вони писали в Рим, напр. до папи Юлія I (337 — 352) "в тоні насмішливому, і переповнювали свої Послання погрозами. Вони докоряли Римській Церкві її намагання до влади, до честолюбства. Виставляли, що не Рим і не Захід повинні величатися над Сходом, а навпаки, Схід над Заходом, бо наука Віри прийшла на Захід зо Сходу. Антіохійські єпископи заявляли, що вони нічим не нижчі від пап, і що коли папа ставить важність своєї Церкви в залежність від її обширности, то вони важність своєї Церкви бачать у більшому, — в чеснотах, яких в Антіохії більше, як у Римі". Звичайно, папі Юлію це Послання було дуже не до вподоби. 1

1 А. П. Лебедев: Вселенські Собори IV и V вѣков, 1896 р. ст. 44 — 45.

2. ЄДНІСТЬ СХОДУ Й ЗАХОДУ ЗАВЖДИ БУЛА ТОНКА.

Поділ єдиної Християнської Церкви на її дві природні частини підготовлявся довгими століттями, а розпочався ще на світанні її. І коли наприкінці IV-го сторіччя, 395-го року, Римська імперія розпалася на дві частини, Східню й Західню, власне тоді вже намітився й розпад церковний. І коли на руїнах міста Візантії повстав Костянтинопіль, і в 330 р. став новою столицею, то він відразу став і Новим Римом, і так на нього відразу став дивитися весь Схід, а це поставило його виразно проти Заходу, й підсилювало сепаратистичний рух обох країн імперії, що мав тут національно-політичне підложжя. Ось тому вже з IV-го віку єдність одної Християнської Церкви сильно ослаблюється, і правдиво каже бл. Єроним († 420 р.), що Христова Церква напочатку росла від переслідувань, а коли вона одержала волю й перейшла у владу християнських імператорів, то непомірно зросла на своїй могутності та звеличилась багатством, але виразно впала на чеснотах.

Рим християнський унаслідував усі прикмети Риму поганського, а в тому й його намагання панувати світом. Правда, упав Рим політичний, зате його владу весь час намагався прибрати до своїх рук Римський єпископ, і то в його старій поганській формі, — володіти всім світом. Але Візантія й політично була сильніша, й культурою виразно вища, тому імперіялістичні потягнення Римського єпископа спочатку відбивалися дуже легко, і ще в IX віці Візантія дивилася на малокультурних латинян, як на варварів. Але все це вело таки до непорозумінь, і єдина Церква стала розколюватися, і вже в віках V—VII церковна єдність не раз рвалася, і часом навіть на довший час, коли вороже стикалися з Римським єпископом чи то візантійські імператори, чи то патріярхи. Напр. у кінці V віку виникла була сильна спірка поміж папою Фелік-

сом III (483 — 492) та Костянтинопільським патріархом Акакієм (472 — 489), і відносини поміж обома Церквами довгий час були тоді дуже натягнені. Патріярх Акакій сильно боронив спокій і славу Східньої Церкви, через що довелося йому виступити проти папи Фелікса. Папа скликав у Римі Собора 484 р. і прокляв Акакія, та ще з постановою: “Щоб ніколи не здіймалися з нього кайдани прокляття!” Патріярх Акакій так само викляв папу Фелікса й наказав викреслити його ім'я з грецького пом'яника. Тоді Римська Церква відірвалася від Вселенської, і цей поділ Церкви продовжувався 35 літ... І тільки за імп. Юстина 28 березня 519 року новий папа прислав в Костянтинопіль делегатів, і врочисто в Св. Софії відбулося поєднання поділенних Церков, і знову вписали до пом'яників у Римі Акакія, а в Костянтинополі Фелікса.

Як я вище розповідав, патріярх Іоан Постник († 595 р.) прийняв титула “вселенський”, і через це виникла незгода з папою Григорієм великим, що довго відбувалася поміж Церквами. Та і в самій Західній області бувало, що цілі країни відділялися від неї, напр., р. 554-го від папи відпали Африка, північна Італія та Іллірія.

3. ВЗАЄМНА ДОПОМОГА СХОДУ Й ЗАХОДУ ПІД ЧАС ЕРЕСЕЙ.

Як ми вже бачили, на Сході довгий час провадилися тонкі богословські шукання, що нерідко допроваджували до ересів, чого на Заході, при його малій культурі й умовій нерухливості, звичайно не було. Треба було боронити чистоту Християнства проти наскоків еретиків, і це в V—IX віках сильно об'єднувало Церкву в одне Христове тіло. Спільні завдання еднали Церкву, й за час ересів до папи, як єпископа області, де людність не билася на богословських питаннях, не раз зверталися за радою і імператори, і патріярхи, і папа ставав ніби суддею в догматичних сперечаннях. Нерідко бу-

вало, що візантійська світська влада ставала на бік еретиків, а то й сама починала ересь. Напр., імператор Іраклій (610—641) зачав був монофелітство, Лев III Ісаврянин (717—741) — іконоборство, а Церква мусіла бути під їхньою владою, а тому шукала спільників для оборони, і таким спільником усе був Римський єпископ, що підтримував візантійських патріархів у їх обороні чистоти Православія. Бували, звичайно, й на Заході ересі, і тоді патріархи допомагали папам. На VI-му Вселенському Соборі навіть був засуджений і проклятий за монофелітство папа Гонорій, а це, звичайно, підірвало довір'я до пап взагалі.*

Самі східні православні часто вплутували папу в свої власні справи, даючи йому підставу думати й твердити, що він справді канонічний суддя їх. Християнська догматика вироблялася на Сході, там же велася завзята релігійна боротьба, що не раз допроваджувала до ересів, а це часто вплутувало до себе й Римського єпископа, а то він і кликався, як суддя. Папа жив осторонь, далеко поза впливами Візантійського двора, тому природно ставав особою, на яку дивилися, як на більш об'єктивну. В добі ересів, та і в інший час, ображені чи понижені зверталися до папи на суд, але зовсім не тому, що папа верховний суддя, а тільки тому, що він далекий від візантійських суперечок і може об'єктивніший. Отож, спільна боротьба з ересями в V—VIII віках об'єднувала Церкви, й вони не звертали уваги на окремих розвій кожної з них. А коли покінчилися ересі, у IX віці виявилось, що Західня й Східня Церкви розійшлися задалеко, різ-

* Ересь — це відхил від загально прийнятого розуміння того чи іншого Догмату. Роскол — відпад від послуху ієрархічній владі, чи від єдності Церкви (схизма). Апостазія — відступство від християнства. Секта — християнський релігійний союз людей, що відпали від Церкви в науці та в управлінні.

ниця поміж ними сильно зросла й кидалася в очі, а єдність між ними була тільки зовнішня.

4. ВСЕЛЕНСЬКІ СОБОРИ НІКОЛИ НЕ ВИЗНАВАЛИ ПАПЬСЬКОГО ПРИМАТУ.

Вселенські Собори рано зайняли справою взаємовідносин усіх п'ятьох патріархів, і рано встановили, що всі патріархи рівні між собою по владі, а єпископу Римському належить першенство тільки шани. Він — *primus inter pares*, перший посеред рівних. При цьому на Сході визнавали тільки одну основу першенства пошани для пап, — столичність їх міста Рима, через що папи й набули собі становище, яке тепер належить також і Новому Римові, Костянтинополю. А коли папи хотіли виявити реально свій примат, Вселенські Собори давали їм рішучу відсіч. Напр., на IV Халкедонському Соборі восени 451 р. папські легати вимагали для папи верховенства в релігійних спречах, але Собор йому цього не дав, і в справі суду постановив 9 правилом звертатися до своєї місцевої влади або до патріярха Костянтинопільського, а про пап промовчав. Римські єпископи вимагали собі права найвищого суду в Церкві, посилаючись на постанови помісного Сардикійського Собору 347-го року, але Схід, як ми бачили вище, не хотів про це й чути. Карфагенський Собор ще 318-го року 32 правилом заборонив своїм єпископам удаватися до Риму без згоди своєї церковної влади. Африканський місцевий Собор 418 р. заборонив пресвітерам, дияконам та нижчим клирикам ходити з апеляцією до Риму, а Карфагенський Собор 424 р. просто оголосив апеляцію до Риму за напад на право й волю Африканської Церкви 2. VI-ий Вселенський Собор 680-го року вже виразно показав, що не буде терпіти тяжку папську руку, й засудив та прокляв за монофелітство папу

Гонорія, бо Собор вищий за папу. А п'ято-шостий Трульський Собор 692 р. вже виразно неприхильно став проти папи. На VII Вселенському Соборі 783 — 787 р.р. читалося послання папи Адріана I (772 — 795), але місця в посланні про папський примат були опущені або вигладжені в грецькому перекладі. Таким чином Вселенські Собори, устанавлюючи церковне управління (I 6, II 2. 3, IV 28, VI 36), надали всім п'ятьом патріярхам рівні права, а про якусь вселенську папську владу ніде нема й згадки.

5. СОБОР ВИЩИЙ ЗА ПАТРІЯРХА І ЗА ПАПУ.

Взагалі, на всьому Сході, та й у всій Вселенській Церкві за час Вселенських Соборів затвердилася непохитно постанова, що Собор вищий за патріярха, в тому числі, звичайно, і за папу. Справи складалися так, що на Вселенських Соборах папи — через далеку віддаль — особисто не бували, але посилали своїх легатів, наприклад, на Вселенських Соборах I, III, IV, VI і VIII, а на Соборах II і V й легатів не було, — пізніш папи приєднувалися до соборних постанов. Ніколи не бувало, щоб який папа затверджував постанови Вселенського Собору, — він тільки приєднувався до них в імені Західньої Церкви, як це зробив, напр., папа Дамас у 384 р. з постановами II Вселенського Собору 381 року. Звичайно, коли б на Вселенському Соборі був папа особисто, то йому б належало право чести головувати на ньому; коли ж його не було, то ця честь припадала патріярхові Костянтинопільському чи іншим. Папські легати на Вселенських Соборах ніколи не головували, — головував старший по сану, — а це значить, що Римська Церква, як така, не вважалася вищою за інші. Собор уважався за Вселенський, коли на ньому були представники чотирьох східніх патріярхів, хоч би на ньому й зовсім нікого не було від Риму: ані самого папи, ані його легатів, як то було з Соборами

II та V, — треба було тільки, щоб до соборних постанов такі приєднався папа, що той і робив.

Цікавий випадок трапився на IV Вселенському Соборі восени 451 р. в Халкедоні: легати папи Льва опротестували відоме 28 правило цього Собору, але Собор не звернув уваги на цей протест, бо за правило була соборна більшість. І правило ввійшло до життя, — протест Римської Церкви проти нього був невивстачальний.

Східня Церква навчала, що єпископ — керівник окремої Церкви, а керівником єдиної Вселенської Церкви є Собор; навпаки, Латинська Церква твердить, що влада папи вища від Собору. Папи Лев I (440 — 461) та Ормізда (514 — 523) твердили, що вони мають привілей не являтися на Собори, а тільки посилати своїх легатів, що вони й робили.

На Вселенських Соборах звичайно бувало мало представників від Римської Церкви. Під час V Вселенського Собору в 553 р. папа Вігільй настоював, щоб Захід мав стільки ж представників, як і Схід, але Собор з ним не погодився, — папі давалося число представників таке саме, як і кожному іншому з чотирьох патріархів. Цебто, на Сході дивилися на папу, як на одного з п'ятьох існуючих патріархів.

Вселенський Собор міг осудити папу. Так VI Вселенський Собор 680 р. осудив папу Гонорія, і не тільки осудив, але й кинув на нього анафему за монофелітство. А то часом навіть помісний Собор Римської Церкви судив свого папу. Так, року 963-го, в Римі в Храмі св. Петра зібрався Собор, скликаний імператором Оттоном I, і осудив папу Іоана XII (955 — 963) за вбивство, кривоприсягу, святотатство й за неморальне життя, а осудивши, скинув з престолу, а папою став Лев VIII (963 — 965)з.

Африканський Собор 550 р. відлучив папу Вігілія (537—555) від Церкви, аж поки він не покається; проти цього папи був і V Вселенський Собор 553 рооку⁴

6. СХІД ГОСТРО ВИСТУПАЄ ПРОТИ РИМСКИХ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДСТУПЛЕНЬ.

Скільки існує Церква, завжди в ній були в різних її частинах, більші чи менші відміни, що вже дуже помітні навіть за Апостольських часів. А далі, з бігом часу, різниці ці зростали все більше та більше, а особливо з того часу, коли одна імперія розірвалася на дві частині, на Схід та Захід. У питаннях обряду Схід був дуже консервативний, і пильнував не відбігати від звичаїв Апостольської Церкви. Навпаки, Західня Церква легко творила нові звичаї й ширила їх по своїх землях. Але Візантійська Церква добре бачила ці латинські новини, проте спочатку не виступала проти них гостро, поки ці відступства не були догматичного характеру. Але коли стали назривати відступства й догматичні, то Східня Церква завжди рішуче виступала проти того. Полеміка греків з латинянами про церковні відміни, — це віковичний спір, який ніколи не спинявся в Церкві з найдавнішого часу й до наших часів.

Виступи проти латинських відступів бували, звичайно, й у практиці буденного життя. Напр., латиняни встановили звичай хрестити дітей через обливання, або окроплення самої голови, і цей звичай поширився через свою практичність. Навпаки, греки хрестили тільки через потрійне погруження. І доходило часом, — звичайно, дуже рідко, — до того, що греки не вважали латинського способу хрещення за дійсний, а тому й перехрещували. Року 1054-го, коли папські легати прокляли "ересі" Костянтинопільської Церкви, то в Відлуч-

⁴ Там само, ст. 140—142.

ній Грамоті вони написали й таке: греки, “подібно Аріянам, перехрещують хрещених у ім’я св. Тройці, особливо латинян”.*

Догматична латинська новина про Духа Св., а саме зміна Цареградського Символу Віри “іже от Отця ісходящого” на “іже от Отця і Сина (Filioque) ісходящого”, новина, введена без волі Вселенського Собору, занепокоїла всю Візантійську Церкву. Ця зміна перше повстала в Іспанській Церкві десь у половині V-го віку й була прийнята на Толедському Соборі 589 р., і звідси поширилася по Заходу, хоч іще папа Дамас (366—384) навчав: “Хто про Отця й Сина мислить правдиво, а про Духа Святого неправдиво, той еретик” (Соборне Ісповідання Віри, до еп. Павліна). Патріярх Фотій перший гостро й рішуче виступив проти цієї самочинної догматичної новини, і в своїм листі з 883 р. назвав її ерессю. Це був уже сильний удар двох Церков, який надалі ніколи не спинявся.

Друга більша зміна, що сильно занепокоїла всю Східню Церкву, це була відправа Літургії в Римській Церкві на прісному хлібі, на опріснок ах (“оплатках”), тоді як Церква Східня з Апостольських часів править Літургію на хлібі квасному (просфори). І ця латинська новина була названа азиматською ерессю (азума — опрісноки), бо цього Вселенська Церква не знала.

Коли греки стали приглядатися ближче до практики Римської Церкви, вони знайшли там багато новин, зовсім не знаних у Церкві Східній. Так, на Заході встановлений був піст по суботах, тоді як Східня Церква, за 69 Апостольським правилом, постила в середу й п’ятницю, а за Апостольським правилом 64 піст по суботах був заборонений (див. ще Гангр. 53). У Римі запроваджено целібат (безбраччя клириків), заборонений ще 5 і 51 Апо-

* А самі католики звичайно перехрещували в XIII—XVI віках по-православному охрещених українців у Литві й Польщі.

тольським правилом та 4 правилом Гангрського Собору 340-го року, тоді як Церква Східня, за 6 Апостольським правилом, вимагає від священників та дияконів одноподружжя. Практика Римської Церкви легко дозволяла четверте, а навіть п'яте подружжя, всупереч 80 правила науки Василя Великого, тоді як Церква Східня дозволяє тільки три подружжя, а четвертий забороняє, як блудодійство. І т_р ін.

7. ТРУЛЬСЬКИЙ СОБОР ВИСТУПАЄ ПРОТИ ЛАТИНСЬКИХ ВІДСТУПЛЕНЬ.

В історії греко-римських стосунків важне значення мають постанови так зв. п'ятошостого Трульського Собору 692-го року. Вселенські Собори V-й 553 р. та VI-ий 680 р. займалися виключно питаннями догматичними, а питань канонічних не встигли розглянути. Ось тому імператор Юстиніян II (685—695, 705—711) скликав нового Собора в Костянтинопіль, щоб він зайнявся вирішенням церковних справ адміністративно-керівних. Собор зібрався в 691—692 р. в банястій (трулла) палаті, чому й зветься Трульським, а що його постанови доповнювали Собори V та VI, тому зветься ще й п'ято-шостим. На Собор зібралось 227 єпископів, які зробили 102 дуже важливі постанови для життя Церкви.

Серед постанов Трульського Собору було шість (2, 13, 36, 55, 67 і 82) таких, які явно були направлені проти відступлень Римської Церкви. Це були такі постанови: 1. В 2-му правилі Собор дав списка канонічних джерел вселенського церковного права, а саме: 85 Апостольських Правил, постанови шости Вселенських і восьми Помісних Соборів і твори деяких Отців Церкви; хто б осмілювався змінити ці постанови, на того кидалася анафема. Цікаве тут те, що затверджено 85 Апостольських Правил, тоді як Римська Церква визнавала тільки 50. Крім цього, до списку обов'язуючих поміс-

них Соборів зовсім не внесені Собори Західні, не внесені й папські Декретали, — вони вже тоді ви-кликали підозріння й невизнання.

2. Каноном 13 благословлялося дияконам та священникам бути жонатими, а римський целібат осуджено, як протиканонічний. Натомість Собор постановив, щоб єпископи конче були безженні (правило 12).*

3. Щоб нагадати папі, що всі п'ять патріархів зовсім рівні між собою, Собор затвердив 36 правилом попередні постанови про це Вселенських Соборів II (правило 3) та IV (правило 28), а також знову підтвердив рівність привілеїв Костянтинопільського патріярха з престолом Старого Риму.

4. Правило 55 також було скероване проти Римської Церкви: “Понеже ми дізналися, що мешканці міста Риму постять по суботах святої Чотиридесятниці, всупереч церковному уставу (64 Апостольське Правило)”, то хто й далі таке робитиме, “да буде ізвержений, а коли то мирянин, то да буде відлучений”.

5. Правилком 67 заборонено їсти кров та удавленину, як наказує Св. Письмо (Дії 15. 29), що дозволялося в Церкві Римській. А хто це й далі буде чинити, “то клирик да буде ізвержений, а мирянин да буде відлучений”.

6. Правилком 82 Собор заборонив малювати Ісуса Христа на іконах, як агнца, на якого вказує перстом Іван Хреститель. А такі власне ікони були сильно поширені в Західній Церкві.

* У Православній східній Церкві з початку її встановився звичай (за 1 Кор. 7. 32-33), щоб єпископи були не оженені. Уже на I Вселенському Соборі 325 був поставлений Канон про конечність шлюбу для священників та дияконів, але цей Канон до нас не зберігся. Н. Суворов: Церковне право, ст. 140. Слова Апостола Павла 1 Кор. 7. 32-33, — це певне слова самого Господа, т. зв. аграфа (незаписані).

Ці постанови зроблені в присутності папських легатів у Костянтинополі, які їх і підписали, підписав і митрополит Гортинський з о. Крита Василій, як представник “усього Собору Римської Церкви”.

Увесь Схід прийняв постанови цього Трульського Собору, як постанови VI-го Вселенського Собору; правилами 1 і 2 цього Собору кинена анафема на всіх, хто буде змінювати ці постанови.

Одержавши ці постанови, папа Сергій I (687 — 701) сильно розгнівався, й заявив, що він скоріш помре, як погодиться визнати ці Канони. Дійшло до того, що протоспатарію (начальнику царської охорони) Захарію доручено було з Костянтинополя арештувати папу й привезти його в столицю. У Римі зчинився бунт, і Захарій не зміг виконати свого завдання. І папа Сергій таки заборонив оголошувати постанови Трульського Собору на Заході. Це не вело до єдності Церкви!

Шість вищенаведених постанов Трульського Собору 692-го року були направлені просто проти Римської Церкви. Це був явний крок до поділу Церков, бож у цих постановах кидалась тяжка кара за виконання того, що в Католицькій Церкві було звичайним. І між Церквою Східньою й Західньою тоді вже витворився дуже поважний конфлікт, який безумовно, був би довів до розриву Христової Церкви, коли б не загроза іконоборства, що тоді тяжіла над Християнською Церквою й кликала їх до згоди для спільної боротьби проти ересі.

8. ЗБІЛЬШЕННЯ ЛАТИНСЬКИХ ВІДСТУПЛЕНЬ ВІД ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

З бігом часу обрядові й догматичні різниці між Східньою й Західньою Церквами все збільшувались та поглиблювались, а це вело ці Церкви до поділу. Так, патріярх Фотій вказував на 10 таких латинських відступлень, а патріярх Керуларій в по-

ловині XI-го віку подає їх уже 20, а пізніш учені дослідники вказували їх 30 і більше, а то навіть і 250 новин. І Рим, і Костянтинопіль уперто стояли в справі цих новин на своєму, але Схід опирався завжди на те, що його обряди сягають незмінно аж до Апостольських часів.

Але ці Римські відступства поставили проти себе весь Схід, що завжди був надзвичайно чутливий до найменших церковних змін, і добре на тому розумівся. Усі східні патріярхи однодушно підтримували патріярха Костянтинопільського, й цих латинських новин рішуче не приймали, бо всі ясно бачили, що Римські папи, безумовно, перевищували свою владу, й запроваджували до церковного вжитку новини самовладно, не спитавшись голосу Вселенської Церкви, цебто Вселенських Соборів, а то й виразно йдучи проти них. Усе говорило й показувало, що між церквами мусить накінець дійти до остаточного зудару, — і так незабаром і сталося: при такому стані, який був, Христова Церква не могла бути єдиною!

Література. Проф. И. М. Добротворскій: Борьба и раздѣленіе Церквей в половинѣ XI-го вѣка, "Христіанское Чтеніе" 1868 р. т. III. — Прот. А. М. Иванцов-Платонов: О римском Католицизмѣ и его отношеніях к Православію, ч. ч. I і II, М. 1869—1870 р. — А. С. Павлов: Критическіе опыты по исторіи древней греко-русской полемики против латинян, Спб. 1878 р. — Прот. П. Прокопович: Письма православнаго отца к сыну о причинах отдѣленія Западной Церкви от Восточной, Спб. 1862 р.; праця перестаріла й ненаукова, тут аналізуються Римські новини: 1. Філіоуе, 2. Опрісноки, 3. Прищашення мирян тільки хлібом, 4. Хрещення через окроплення, 5. Знаменування п'ятьма пальцями, і 6. Целібат. — Його ж: Прибавленіе к Письмам отца к сыну о причинах отдѣленія Западной Церкви от Восточной, Спб. 1867 р., 67 ст., про Миропомазання священником. — М. Чельцов: Полемика между греками и латинянами по вопросу об опрѣсноках в XI — XII вѣках, Спб. 1879 р.

— Ілія Мінятій: *Petra scandalu* (Камінь соблазна), Лейпціг, 1718 р.; російський переклад: “Камінь соблазна, или историческое изясненіе о началѣ и причинѣ раздѣленія Восточной и Западной Церкви”, Спб. 1873 р.; було ще видання в перекладі Евграфа Ловягина, Спб. 1854 р.: Камінь соблазна. Книжка перестаріла, єпископ Пелопонеський грек Мінятій (Meniates) жив у 1669 — 1714 р. р. — Митрополит Филарет: Разговори между испытующим и увѣренным о Православіи Восточной Каѳолической Церкви, 1843 р. — Архим. Арсеній (Иващенко): Три статьи неизвѣстнаго греческаго писателя начала XIII вѣка (обвинувачення латинян в еретицтві), грецький текст і переклад, М. 1892 р. — Єпископ Арсеній (Иващенко): Два неизданныя произведенія Николая, єпископа Меѳонскаго, “Слово к латинянам об опрѣсноках”, Новгород, 1897 р. — М. d'Herbigny: *Theol. de Eccl.* 1928 р., т. т. I—II. — А. Н. Попов: Историко-литературный обзор древне-русских полемических сочиненій против латинян, М. 1875 р. — А. А. Лебедев: Разности в учении о Пресвятой Дѣвѣ Богородицѣ, Варшава, 1881 р. — Його ж: О латинском культѣ Сердца Іисусова, Варшава, 1882 р. — Його ж: Разности в учении о Церкви, о главенствѣ папы, Спб. 1887 р. — Проф. Н. А. Заозерскій: Православіе и католицизм, “Церк. Вѣдом.” 1893 р. ст. 1401.

Aurelius Palmieri: *Theologia dogmatica orthodoxa (Ecclesiae græco-russicæ) ad lumen catholicæ doctrinæ examinata et discussa*, Florencia, 1911, t. I, 815 р. Полемічна праця на цю книжку: Ю. Колемин: Римскій Духовный Цезаризм. Спб. 1913 р., 330 ст., маловартісна.

IV.

ПАРТИЙНА БОРОТЬБА В КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКІЙ ЦЕРКВІ.

1. ПОСТІЙНА БОРОТЬБА ПРОГРЕСИСТІВ З КОНСЕРВАТАМИ.

Релігійні сперечання, як вислід часто глибоких роздумувань, ніколи не спинялися в Візантійській Церкві з найдавнішого часу, тільки час-від-часу то прибираючи на силі, то ніби затихаючи. Греки любили глибоко досліджувати найрізніші релігійні питання, якими займалися часом навіть широкі народні маси. Як завжди в таких випадках буває, повставали дві партії, — “за” і “проти” якого питання, що пильнували перемогти одна одну. Коли ці суперечки були тільки теоретичні, в краї був спокій, але коли вони торкалися життєвих активних питань, то край починав кипіти, й неспокій на ростав. Особливо це було за часу панування тих чи інших ересів: тоді виразно сперечалися дві партії, бо й еретиків завжди бувало немало, а вони все були активні. Коли збиралися Вселенські Собори, вони глибоко трясли не тільки Костянтинополем чи містом збору Собору, але й усім краєм, і боротьба провадилася не тільки на Соборі, але й поза його стінами, а то й по всьому Сході. І взагалі кожен Вселенський Собор сильно тряс усім краєм, а то й усім Сходом.

Боротьба двох партій розпочалася виразніш ще з часу монофізитства, і вже ніколи тут не спинялася, то збільшуючись то зменшуючись на силі. Витворилось так, що звичайно була партія меншости, консервативна, і партія більшости, прогресивна. Дві ці партії жорстоко переслідували одна одну, так само й ненавиділи одна одну, як партії зовсім протилежні по своїй істоті.

Консервативна меншина ненавиділа всякі новини й полегкості в Церкві, підозріло дивилася на освічених людей, і часто бачила провину проти церковних Канонів там, де її зовсім не було. Це запеклі консервати, які не спинялися ні перед чим у боротьбі за свою вузьку ідею. Навпаки, прогресивна партія все була в значній більшості, любила освіту, й на все дивилася розкритими освіченими очима, не забуваючи, що для спасіння народу часом треба йти лагіднішою дорогою, пам'ятаючи на людську слабкість і заяву Самого Господа: “Я не прийшов світ судити, але щоб спасти світ” (Ів. 12. 47), та мудру заяву Апостола Павла: “В потребі буває й заміна Закону” (Посл. до Євр. 7. 12). Прогресисти пильнували йти за життям, щоб направити його, а консервати йшли проти життя, якщо воно не йшло за їхнім уроеним планом. Консерватистами були головні монахи, що в той час грали видатну роль в житті; прогресистами було біле духовенство й інтелігенція, а число їх завжди було велике, так що протестанти виглядали малою купкою. Крім того, прогресивна більшість завжди була націоналістами, а монаша меншина національні справи не ставила високо. Звичайно бувало й так, що “прогресисти” ішли задалеко, і провокували противну партію, залегко ставлячись до питань Віри.

За довгий час іконоборства виразно сперечалися дві партії, вони ж позосталися й надалі. Партії ці особливо підносили голову в час обрання нового патріярха, й сильно потім виступали проти нього, коли це була особа, їм не вгодна. І часто бувало, що партія звалювала патріярха, настановляла таки свого, і по-східньому жорстоко мстилася на своїх противниках. Бувало, що й скликали місцеві Собори, на яких осуджували одні одних, бо обидві сторони завжди твердили, що власне вони опираються на Канони та Церковне Передання. І Церква кипіла від долу до верху!

Основа цих партій і їх запеклої боротьби тільки назовні була церковна, по своїй же істоті партії базувалися і на підставах політичних, а також національних. І тому в цій партійній боротьбі завжди так чи інакше була заплутана й цивільна влада та імператорський двір, а це вказує на глибину й многоскладовість повстання, життя й підсичування цих партій.

Взагалі ж треба сказати, що в церковному та й у світському житті завжди й скрізь невпинно точиться така боротьба цих двох головніших партій, прогресистів та консерватів, і що консервативна меншина часто каламутить рівний біг цього життя.

Розгляньмо тепер коротенько церковне життя за трьох останніх перед Ігнатієм патріархів, — св. Тарасія, св. Никифора й св. Мефодія, й так же коротко змалюймо діяльність вищеописаних церковних партій за них.

2. ЦЕРКОВНА БОРОТЬБА ЗА ПАТРІАРХА ТАРАСІЯ.

Св. патріарх Тарасій довго був на своєму престолі (784—806), але Церква при ньому спокою не знала. Тарасій доводився родичем пізнішого патріарха Фотія, — був йому дядьком. На патріарха був висвячений з мирян, ще за сім літ перед VII Вселенським Собором 791 р. Тарасій багато попрацював для підготовки цього Собору, що затвердив іконопочитання, й був на ньому головою. І цікаво, що цей Вселенський Собор з великою пошаною ставився до свого голови, і зовсім не підносив питання про те, що він висвячений з мирян, цебто, не вважав цього за протиканонічне.

Візантією правив тоді Костянтин VI (780—797), що розлюбив свою жінку Марію й віддав її в монастир, а сам захотів одружитися з фрейліною своєї матері Ірини, з Феодотою. Патріарх Тарасій рішуче зрікся повінчати імператора з Феодотою (вона була кривна славного настоятеля монастиря

Феодора Студита), але на приказ царя таки повинчав їх економ його, пресвітер Йосип року 795-го, повинчав без дозволу патріярха Тарасія. І імператор не тільки повинчався з Феодотою, але й урочисто оголосив її імператорицею.

Патріярх Тарасій був достойний свого високого сану (в Церкві він у числі святих), і все духовенство та миряни глибоко його шанували. Але консервативна партія була незадоволена з того, що Тарасій прийшов із світських осіб, коли вони хотіли б, щоб патріярха кликано тільки з їхнього осередку. І проти Тарасія повели боротьбу, а всі його розпорядження піддавали гострій критиці. Вирізнялися в цьому особливо монахи Студити, що багато прислужилися для Церкви. Студійський манастир вславився тоді своєю боротьбою з іконоборцями, і був широко знаний в народі; його настоятелем був славний Феодор Студит († 826 р.). Студити справді були заслужені перед Церквою. Того часу вже зовсім закріпився по всій Вселенській Церкві звичай, щоб єпископа обирати тільки з монахів, або щоб кандидат перед своєю хиротонією конче приймав монашество.

За Тарасія верталися до Церкви з покаєнням багато недавніх іконоборців, і патріярх, з певною епітемією, по-батьківськи приймав їх, як наказав про те VII Вселенський Собор. І вороги Тарасія, головню монахи, зняли проти свого патріярха колотнечу, що він поблажливо приймає еретиків до Церкви. Почали навіть закидати, ніби Тарасій висвячує за гроші, цебто що він симоніст. І голосно вимагали уступлення Тарасія з патріяршої катедри.

А ось тепер, коли імператор повинчався 795 р. з Феодотою при живій жінці Марії, монахи зняли крик, що це все зроблено з поблажливого дозволу патріярха. В Візантії звичайно імператорів вінчав тільки сам патріярх, а тут повинчав священник Йосип. Монахи стали звати свого імператора "дру-

гим Іродом”, що оженився неправно, як Ірод з жінкою брата свого Пилипа, і вимагали від Тарасія кар і для Костянтина VI, і для священника Йосипа, чого той не в силі був зробити. І монахи позривали зо своїм патріярхом усяке єднання.

Духовенство й широкі кола громадянства стояли за Тарасія й оправдували його, і вказували протестантам, що вони не можуть відділюватись від свого церковного провідника й навчати його, бо Канони того не дозволяють. Але це не отверезило Студитів, і вони зробили зовсім не національний крок,—звернулися зо скаргою на свого патріярха до Риму, і папа охоче їх підтримав, бажаючи вмішатися в справи Костянтинопільської Церкви, щоб підкреслити, ніби він — суддя вселенний, а це відразу окрилило протестантів, і вони зо збільшеною силою стали рити проти Тарасія.

І не відомо, до чого дійшла б ця боротьба, коли б не наспіло зовсім інше рішення: року 797-го імператор Костянтин V помер, і вся справа його вінчання стала неактуальною. Державою стала правити Костянтинова мати Ірина (797—802), і вона, щоб заспокоїти Студитів, наказала Тарасію позбавити священника Йосипа сана, що той і виконав. І протестанти ніби заспокоїлись, але не надовго.

3. ПРОДОВЖЕННЯ БОРТЬБИ ЗА ПАТРІЯРХА НИКИФОРА.

Патріярх Тарасій помер у 806 році, і його місце зайняв Никифор, що й був патріярхом дев'ять літ (806—815). Походив він із знатної родини й займав високі світські становища, і патріярхом був висвячений, як і попередник його Тарасій, з мирян. На VII Вселенському Соборі Никифор працював, як представник матері імператора, Ірини. Патріярх Никифор достойно ніс свій сан, і Церквою захищений до сонму святих.

Імператором Візантії був тоді Никифор (802—811), що замінив Ірину, і він виміг від патріярха щоб той зняв заборону з священника Йосипа, що 795 р. повінчав імператора Костянтина VI з Феодотою, бо за нього стояло багато впливових осіб. Никифор заборону зняв. Студити й інші монахи повстали проти Никифора зараз, по його висвяченні вже за те, що його висвячено з осіб світських, а тепер, по поверненні сана Йосипові, порвали всяке єднання з своїм патріярхом, і перестали молитися за нього. Вони повели скрізь запеклу агітацію проти Никифора й накликали не молитися за нього, а навіть за єпископів, що визнають його, і баламутили Церкву до її основ. Як бачимо, усе те, що було за патріярха Тарасія, продовжується й за Никифора.

Але велика більшість ієрархів, священників та ігуменів монастирів були за патріярхом Никифором, який, у цілях добра Церкви, ішов за духом часу й керував так зв. церковною економією чи церковним домобудівництвом, яке говорить, що вразі конечної потреби обходяться й деякі закони не догматичного характеру, пор. 2 правило I Вселенського Собору, а також Євр. 7. 12: “З потреби буває зміна й Закону”.

Щоб ‘почути голос усієї Церкви, Никифор зібрав у Костянтинополі в 809 р. помісного Собора, і той докладно вияснив усю справу поступування патріярха, й оправдав його та осудив усіх протестантів. Тоді Студити й монахи накинулись на сам Собор, і звали його неканонічним. Вони по-східньому ляяли своїх противників, Собора проклинали, й готові були в боротьбі на все, — навіть на смерть. Стали ширити на Собор усякі наклепи, а вкінці пішли вже знаною їм дорогою, й написали папі Льву III доноса на патріярха Никифора й на Костянтинопільський Собор, і просили розсудити їх у їхній справі з патріярхом. Низькопоклонству не було тут границь. “Як найнижчі члени Церкви, —

кінчали своє прохання монахи, — і як покірливі вашому божественному пастиреначальству, ми просимо святу твою душу вважати нас ніби власними своїми вівцями”¹.

А в другому листі до папи вони писали про Собора 809 року: “У нас відбувся відкритий Собор, Собор для порушення Євангелії Христа, Якого ключі ти одержав від Нього через верховного з Апостолів. Ми смиренно кличемо до тебе: почуй, великая главо, й вислухай те, що вчинив сатана”². І вони просили папу скасувати постанови Костянтинопільського Собору. Очевидно, таке безсоромне поступовання купки протестантів викликало загальне подратовання, і мусіла вмішатися світська влада: декого з протестантів послано на заслання, декого позбавлено катедр, а декого й потурбовано.

І знову, як за Тарасія, справа зайшла занадто далеко, але вирішення прийшло інше: по двох роках цих суперечок, року 811-го, помер імператор Никифор. Його місце зайняв Михаїл I Рангав (811 — 813), що пильно взявся заспокоїти Церкву, й звелів знову позбавити Йосипа сану священничого. Так зроблено, й монахи вдавали, ніби вони заспокоєні, але тільки вдавали, бо їм ходило головно про те, щоб патріярхом був хто з їхньої партії.

4. БОРОТЬБА НЕ ВТИХЛА Й ЗА ПАТРІЯРХА МЕФОДІЯ.

Незабаром на патріяршому престолі засів Мефодій (842 — 846), при якому в 843 р. відбулась урочистість Православія. Це була людина високоосвічена, що завжди ревно пильнувала про церковні справи. Він же прославив мощі свого попередника Никифора (828 р.) та настоятеля монастиря Феодора Студита († 826), і переніс мощі

¹ Творенія Феодора Студита, Спб. 1867 — 1869 р. р. лист до папи Льва, ст. 221 — 222.

² Там само, ст. 224 — 225

першого до церкви св. Апостолів у Костянтинополі, що була усипальницею імператорів та патріархів, а другого — до його студитського монастиря. Від деяких із праць, направлених проти патріярха Никифора, сам Феодор Студит ще за життя свого був відмовився, і тепер Мефодій їх викляв. Монахи зараз запротестували і проти прославлення мощей св. Никифора, і проти осудження творів Феодора. І дійшло до того, що Мефодій змушений був накласти клятву на деяких непокірливих протестантів.

Взагалі ж, патріярх Мефодій, хоч як самовідречено працював на користь рідної Церкви, ніяк не міг догодити тодішнім консерватистам, і тому смути в Церкві й за нього були так само, як і за його попередників, патріярхів Тарасія та Никифора. Противна сторона звичайно дошкульно критикувала його розпорядження, а особливо проти недавніх іконоборців, що тепер верталися до Церкви, ніби патріярх поблажливо ставиться до них, тоді як вони заслуговують суворої кари. Взагалі ж то був час, коли іконоборство потрясло Церквою до основ, і на Православ'є справді підіймалися зо всіх сторін. Потерпіли найбільше монахи, — в боротьбі за чистоту Православ'я за час іконоборства серед них вийшли тисячі мучеників, вони платили за цю чистоту своїм життям, не було монаха, щоб не був тяжко покараний: за шанування ікон їм різали уші, носи, відсікали руки, випалювали розпаленим залізом ікони на лобі, побивали камінням, катували до смерті... Це були живі мученики, з якими треба було рахуватися, і тому положення патріярха було тяжке, бо й противна сторона була сильна.

На той час у Вселенській Церкві встановився звичай, щоб єпископи були з монахів, а коли вони не монахи, то щоб конче приймали монашество перед своєю хіротонією в єпископи.

Партія більшости розуміла працю Мефодія, й

скрізь підтримувала, але протестанти усе каламутили й до всього чіплялися.

У тій боротьбі, яку провадила консервативна меншість проти своїх патріархів Тарасія, Никифора та Мефодія, кидається в вічі те, що вона не розбиралася в засобах, і, не знаючи, яку велику шкоду приносять тим Церкві, зверталася навіть до папи по суд, а це вело до боротьби обох Церков. Студити й взагалі монахи самі накликували папу до вмішування в справу Костянтинопільської Церкви. Їм ходило про підтримку Риму в їхній запеклій боротьбі, а що цим підривався авторитет своєї Церкви й підтримувався папський примат, вони про те не думали. Противна партія більшості ніколи цього не робила.

А то нерідко бувало й таке, що вороги патріарха й Церкви втікали до Риму, і там їх приймали охоче, і тим збільшувалася анархія в Церкві.

Ось такий був стан Костянтинопільської Церкви на час патріархів Ігнатія та Фотія, що й за них повстала ще сильніша боротьба цих самих партій, боротьба, що втягнула до себе й Рим, а вкінці довела до розділу єдиної Христової Церкви.

Література. Феодора Студита творення, Спб. 1867 — 1869 р. р. — Проф. А. П. Лебедев: Происхождение и характеристика партий Игнатанской и Фотіанской, див. його "Исторія раздѣленія Церквей", 1905 р. ст. 5-24. — Проф. Ів. Огієнко: Костянтин і Мефодій, Варшава. 1929 р. т. I. — Монах Михаїл: Жизнь Феодора Студита; це біографія, написана його учнем у IX віці, див. видання творів Федора Студита. — И. И. Соколов: Состояніе монашества в Византійской Церкви с половины IX до начала XIII вѣка (842 — 1204), Казань, 1894 р.

V.

ПАТРІАРХ ІГНАТІЙ.

1. НАСТАВЛЕННЯ ІГНАТІЯ ПАТРІАРХОМ.

Патріяршество Ігнатія й Фотія має в історії Православної Церкви надзвичайне значення, бо ті події, які зайшли за їхнього часу, захитали всією Вселенською Церквою, і вкінці допровадили до остаточного поділу її, тому на житті й праці обох цих патріархів, а особливо Фотія, я спинюся докладніш.

Ігнатій два рази був патріархом: 846—857 і 867—877, цебто перший раз був 11 літ, а другий 10, а разом 21 рік, — час дуже довгий, щоб належно показати себе на церковній роботі. Ігнатій був царського роду, син Михаїла Рангава (811—813), якого незабаром скинув з престолу Лев V Вірменин (813—820). Через цю палатну революцію дитину Никиту, з наказу Льва, оскоплено й кинено в монастир, і взагалі йому довелося ще змалку багато вистраждати. В 14 літ Никита постригся в монахи і став Ігнатієм, і пробув у монастирі аж 33 роки. Лев V Вірменин був іконоборець, а монастир, де пробував Ігнатій, стояв за ікони, тому довелося йому багато винести від імператора. Ігнатія патріархом самовладно зробила імператриця Феодора (842—856), — вона дала йому цей високий сан своєю тільки владою, а вже потім для форми його обрав Собор Єпископів. Таке “обрання” було явно неканонічне, бо мусів перше вільно обрати відкритим голосуванням Собор Єпископів, а імператорській владі належало тільки право затвердити чи не затвердити це обрання. Але Ігнатій предложення цариці Феодори таки прийняв.

Імператором Візантії був тоді Михаїл III (842—867), а за його малолітством правила його ма-

ти Феодора аж до 856 року за допомогою брата свого, кесаря Варди. Виріши, Михаїл більше гуляв, чому в історії відомий під назвою “Г’яниця”. Варда був людиною високоосвіченою, і не тільки сам кохався в освіті, але й дбав про поширення її в Візантії.

Що вийде з необережного призначення Ігнатія патріархом, показали вже перші дні. До хіротонії нового патріярха став між іншими також єпископ Сиракузький Григорій Асвеста, що жив тоді в Костянтинополі, дуже відома й впливова особа, голова прогресивної партії за попередника Мефодія. Ігнатій нетактовно публічно наказав єп. Григорієві вийти з храму й не брати уділу в його хіротонії... Це була нічим не заслужена образа загально відомій людині, та ще під час великої врочистости, коли храм був по вінця переповнений. Єп. Григорій образився й вийшов, а з ним вийшли декілька єпископів та його прихильники. І проти Ігнатія відразу стала більшість Церкви, й осудила його нетактовний поступок. Григорій Асвеста пізніш став головою Фотіянської партії, й сильно шкодив Ігнатієві.

Подається кілька причин, чому саме патріярх Ігнатій відразу порвав з єпископом Григорієм. Вказують, ніби попередній патріярх Мефодій заборонив Григорія в священнослуженні, але це малоправдоподібне. Скоріш була тут особиста неприязнь до єп. Григорія через батька Григорієвого, імператора Льва Вірменина (813—820), який силою скинув з престолу Ігнатієвого батька, імператора Михаїла Рангаву (811—813), а його самого віддав у монастир. Справді, трудно було не гніватися...

Ігнатій, як монах, був дуже благочестивий, високоморальний і ревний аскет та подвижник, чому по смерті визнали його Святим. Ця простота й побожність Ігнатія зробила його поважаним серед простого народу. Але провівши 33 роки в манас-

тирі в засланні, Ігнатій реальне життя мало знав і мало розумів його, — він був суворий і різкий монах-скопец, часто ревний не в міру. Він звичайно не знав уступок, не розумів, що то є правдива церковна економія, і тому не був обережним та благорозумним, і нерідко поступав за велінням своєї пристрасної натури, а не розуму, як це сталося при його хіротонії в випадку з еп. Григорієм Асвестою. Вихований на засланні в монастирі, Ігнатій не мав освіти, більше того, — не розумів її й не любив культурного руху, а то й боявся його, а його партійні приклонники просто ненавиділи освіту.

2. БОРТЬБА ЗНОВУ СПАЛАХНУЛА.

Ігнатій мало знав життя, мало знав людей, і був не підготовлений зайняти такий високий пост, як патріяршество. Тільки особиста прихмара цариці Феодори могла зробити таку людину патріярхом. Відомий грецький письменник Економос влучно окреслив Ігнатія: “*Optimus monachus, non optimus patriarcha*”, — найкращий монах, але не найкращий патріярх¹.

Ігнатій був у дуже близьких стосунках зо Студитами, взагалі з монахами, і став їх головою. Ще за Мефодія він визначався, як противник освітнього руху, а тепер біля нього згуртувалося все консервативне в Церкві. Його прихильники були монахи “зилоти”, крайні консервативні аскети й обскуранти, здібні на все. Вони підозріло ставилися до освіти, вважали її шкідливою для Віри. Ігнатій своїм наставленням якраз відповідав цій ідеології монахів, і вони охоче пішли за ним. За час іконоборства монахи справді міцно стояли за іконопочитання, й багато за це вистрадали, а тому набули собі пошану й високий авторитет серед народу. А це скоро довело їх до того, що вони по-

¹ Hergenröther: Photios, 1867 p. т. I, ст. 365.

чали сильно вмішуватися до всіх церковних справ. Особливо велику силу мали монахи Студитського монастиря, найголовнішого в Константинополі, — по своєму боці вони мали впливових людей і серед горожан, і серед придворних, а тому завжди були в курсі справ і мали поважну силу.

Річ ясна, що прогресивна партія попередника Мефодія зразу опинилася в опозиції, бо була незадоволена з Ігнатія. Так само і ієрархія, і вище духовенство, і взагалі все освічене й прогресивне, осталося позаді за Ігнатієм, і пішло в тиху опозицію. Незадоволення патріярхом було загальне. Буря наближалася!

3. НАСИЛЬНЕ СКИНЕННЯ ІГНАТІЯ.

При такому ненормальному стані мусіло статися те, що сталося. У березні 856 року, коли підріс імператор Михаїл III (мав уже 15-16 літ), він зо своїм дядьком Вардою скинули царицю-матір (сестру Варди) Феодору й оселили її в монастирі, а Ігнатія просили постригти її в монахині. Патріярх рішуче й сміливо зрікся це зробити, і тому відразу поставив двір проти себе. А незабаром по цьому, в день Богоявлення 857 р., патріярх Ігнатій публічно осоромив кесаря Варду. Справа в тому, що ходили чутки, ніби Варда живе з своєю невісткою, вдовою по сині. Ігнатій ніби вговорював Варду, але той відкидав самий факт переступу. І тепер, подратований зо скинення Феодори, що була горливою приклонницею його та монахів, і що й самого патріярха посадила на престол, Ігнатій у переповненому Храмі не дав Причастя Варді. Це натягнуло струни до краю...

І в кінці листопада 857 р. імператор Михаїл та Варда таки скинули Ігнатія з патріяршества, скинули без суду, волею тільки світської влади. Скидаючи Ігнатія, освічений Варда хотів припинити те загальне невдоволення, що було тоді в Церкві про-

ти Ігнатія. Скиненого патріярха заслано на острів Тереміне.

Джерела твердять, що відходячи з патріяршества, Ігнатій дав формальну згоду, щоб на його місце вибрали іншу особу, на що було кілька свідків; але пізніш Ігнатій зрікся від цієї згоди. Та крім цього, є й інше свідчення, що Ігнатій, відходячи, зробив небувалу ніколи річ: заборонив правити Служби Божі по всіх церквах імперії... Усе це грозило великим потрясенням в Церкві, що небавом і сталося.

Джерела тільки Ігнатіянські, цебто прихильні Ігнатієві, а ворожі Фотієві. Nicetas Paphlago: Vita sancti Ignatii, archiep. Constantinop. — Theognosti: Libellus ad Nicolaum papam. Обидва твори видав I. P. Migne в своїй Patrologia graeca, tomus 105. Див. ще джерела про Фотія в наступному VI-му розділі.

Література. Проф. А. П. Лебедев: Історія роздѣлення Церквей, 1905 р. ст. 24-39. — Проф. Ів. Огієнко: Костянтин і Мефодій, Варшава, 1929 р. т. I, ст. 36-41. — Проф. Н. Барсов: Ігнатій, "Енциклопед. Словарь", 1894 р. півтом 24 ст. 781—782. Див. іще літературу про Фотія в наступному розділі. — В. Голубков: Константинопольські патріярхи до Фотія, "Христіанское Чтеніе", 1867.

VI.

ПАТРІЯРХ ФОТІЙ.

1. НАЙОСВІЧЕННІША ЛЮДИНА СВОГО ЧАСУ.

Найбільша особа всієї Візантії за весь IX вік, а може й за все її життя, — безумовно це Фотій, якого навіть католицький історик зве “надзвичайно великим ученим свого віку”, що “блищав необ’ятною вченістю”¹. Це справді був могутній борець за волю Церкви й чистоту та істину Православія, якого доти серед патріархів ще не було та й не було по ньому.

З часу Фотія стався поділ Християнської Церкви на дві частини, Східню й Західню, що було величезною подією всього нашого світу, тому на особі патріярха Фотія та на його управлінні Церквою я спинюся тут трохи докладніш. Але наперед треба завважити, що ні на кого в історії не було стільки видумок та злісних наклепів, як на Фотія, а між тим усі документи, які залишилися про нього, походять від його злісних ворогів, а тому зовсім суб’єктивні. А всі ті документи, що боронили Фотія й Східню Церкву, “затрачені”, а акти головних Фотієвих Соборів 861, 866 і 867 років публічно попалені. Вороги-Ігнатіяни збирали й пускали в світ різні злісні видумки про Фотія, й власне ці видумки й дійшли до нашого часу, й їх повно в некритичних писаннях католицьких письменників.

Фотій народився десь біля 820 року. Батько його був багатого знатного походження, родич патріярха Тарасія, якому Фотій доводився онуком. Батько Фотія багато витерпів від іконоборців, і

¹ Фр. Ф у н к: Історія Християнської Церкви, 1911 р. ст.244.

втратав за них не тільки посаду, але й усе своє майно. Сам Фотій був у родстві до імператорського дому: сестра цариці Феодори Ірина була замужем за Фотієвим братом патрицієм Сергієм. Взагалі ж Фотій був у добрих стосунках з імператором Михайлом III, а з Кесарем Вардою навіть приятелював. Ось тому нема нічого дивного, що Фотій займав при імператорському дворі високі посади. Так, він був послом до каліфа Багдадського. Крім цього, він був протоспатарієм, цебто начальником царської охорони чи гвардії; правда, протоспатарій — це була тоді не посада, а тільки почесне звання. Пізніш Фотій працював у державній канцелярії, і вкінці був державним секретарем, близькою особою при дворі. В 857 році Фотій уважався найбільшим богословом усієї Візантії, навіть всього православного світу.

Фотій отримав блискучу освіту, і був глибоким знавцем філософії, богословія та філології. Для свого часу він був найосвіченіша людина на Сході й Заході, і полишив по собі багато творів. Він зібрав у себе велику бібліотеку, й постійно й далі все збирав книжки, звідки міг. Дім Фотія завжди був Академією, куди охоче збиралися вчені на розмови. І, ставши патріярхом, Фотій не покинув своїх учених зайнять, але провадив їх далі. Цікава риса для тогочасного грека: Фотій знав тільки свою грецьку мову, навіть мови латинської не знав: Візантія була тоді світова держава, що на інших дивилася згори, як на варварів.

Фотій був блискучий першорядний політик, одарений глибоким розумом, завжди активний та ініціативний. Тонкий дипломат, він умів притягувати до себе людей; ще будши професором, він умів поводитися так, що його завжди любили учні, яких у нього було багато. Прекрасний діялектик, він любив говорити, і був пристрасний в полеміці. В Церкві це першорядний проповідник, що вмів глибоко зацікавити слухача; між іншим, цін-

ні його дві проповіді, які дійшли до нас, про напад русинів-українців в 860 р. на Царгород, що він вяснює, як кару Божу за гріхи християн.

Фотій надзвичайно цікава людина в історії, про якого не було й нема однієї думки. Сучасники, видно, ще не розуміли його так, як зрозуміла його пізніша історія. На жаль, сучасність посміялася над пам'яттю великого Фотія: його вороги понижили всі писання про нього його приятелів, так що позостали джерела в більшості своїй ворожі Фотієві, й подають про нього тільки злісні небилиці та наклепи. Видумки на Фотія його ворогів часто такі неймовірні, що самі себе підривають самою неймовірністю, бо все ж таки сучасники вважали Фотія за людину чеснотну. Уся католицька наука суб'єктивно оцінює Фотія тільки з папистичного погляду, і з того погляду ще ніхто не зійшов; так само православна наука завжди боронить Фотія, а Церква оголосила його Святим. На досліді Фотія сходяться два непримиренні світи, тому цілком об'єктивного погляду на знаменитого патріярха уже через це не може бути. Хіба б знову поєдналися Церкви, тоді може б встановився один об'єктивний погляд на геніяльного велетня на патріяршому троні. Від самого Фотія позосталося понад 260 його листів, — це часто єдиний цінний матеріал для правдивого зрозуміння їх автора.

Фотій був найосвіченіша людина свого часу, і тому він легко перемагав свого сучасника папу Николая I (858 — 867), коли він зударився з ним у справі папського примату. Це був знаменитий невтомний борець за волю Східної Православної Церкви проти захватних наскоків папства, за що східна історія покрила його невмирущою славою, а Церква оголосила Святим. Він дав безсмертну ідеологію незалежності Східної Церкви, якої та ніколи не забуває. Фотій весь час був на чолі націоналістичного візантійського руху проти Риму та його папського примату, і міцно боровся за

славу своєї рідної Церкви. Цього йому ніколи не забуде вся Східня Церква, а в тому й Українська.

До цього додамо ще, що Фотій був у близьких приятельських стосунках з славним Костянтином-Кирилом, апостолом слов'янських народів. І не виключене, що національна слов'янська ідеологія Костянтина складалася і під впливом Фотія, а це величезна заслуга його перед слов'янством.*

2. ОБРАННЯ ФОТІЯ ПАТРІАРХОМ.

Тому й нема нічого дивного, що коли вправ патріарх Ігнатій, очі всієї Церкви звернулися на Фотія, як на найдостойнішу особу заступити його. Пізніш, на Соборі 879 р., Фотій вияснивав, що він пішов на патріяршество не з своєї охоти, але проти волі своєї: вимагав того імператор та Собор Єпископів. “Першого разу, — розповідає Фотій, — я пішов на цю Катедру з примусу: змушував мене тодішній імператор, а єпископи своїм вибором мене, помимо мого відома, послали й збільшили цю змушену дію. Я пішов тоді на патріяршество з великим сумом”. Це свідчення Фотія ствердив єпископ Прокопій Кесарійський, що був на тому Соборі: “Фотій через свої достоїнства не шукав слави, і стільки був пересякнений до вищого добра, що навіть і мешканці гір, аскети ніщо в порівнянні з ним. А до цього треба ще додати, що багато клириків і монахів були поставленні кандидатами на катедру Костянтинопільського патріярха рядом з Фотієм, але його поставили вище всіх”. Пізніш Фотій писав папі, що він був навіть арештований з приказу імператора за те, що відмовлявся стати патріярхом.

Сама ініціатива покликання на патріяршество Фотія вийшла, певне, скоріш від Варди, який ви-

* Проф. Іван Огієнко: Костянтин і Мефодій, т. I ст. 64 і ін., Варшава, 1927 р.

соко цинив Фотія й приятелював з ним. І Фотій вкінці погодився очолити Церкву за тяжкого часу.

Тоді Собор Єпископів із кількох кандидатів обрав Фотія на патріярха всіма голосами проти п'ятьох, — ці голоси “проти” ясно вказують, що голосування було вільне. За шість день, за 20—25 грудня 857 р., Фотій перейшов усі церковні ступені: монаха, четця, іподиякона, диякона, священника й, накінець, 25 грудня 857 р. на день Різдва Христового, він став патріярхом Царгородським. На жаль, акти цього елекційного Собору до нас не дійшли.

Вступаючи на патріярший престол, Фотій прагнув зо всіма бути в мирі й усіх примирити, тому дав Ігнатієві писемне зобов'язання, що буде шанувати його, як батька. Як ми бачили, той спершу дав був свою згоду, щоб на його місце була обрана інша особа, новий патріярх.

3. І СПАЛАХНУЛА БОРОТЬБА.

Уся та партійна боротьба в Церкві, про яку я розповідав вище в IV розділі, розпочалася зо збільшеною силою, як тільки Фотій зайняв патріяршого престоло. Консервативна група Ігнатія зразу накинулася на нього самого, нащо він дав згоду обирати нового патріярха, і той свою згоду взяв назад. Ігнатіяни заметушились, і повели агітацію проти нового патріярха, найперше за те, що він, усупереч 10 правилу Сардикійського Собору 347 р., прийняв посвяту просто з мирян. Приклонники Фотія, т. зв. Фотіяни, вказували, що 1. Сардикійський Собор був тільки помісний, а до того власне західній, і 2. Історія Церкви здавна знає чимало випадків, коли світські люди висвячувались на єпископів, приймаючи монашество й інше; зрештою недавні патріярхи Тарасій та Никифор були такими.

У дальшому викладі ми не раз будемо стрічати ще цей закид патріярхам чи іншим ієрархам

про занадто скоре їх висвячення з мирян. Православна практика не знає тут жодних обмежень, і скоре висвячення просто з мирян не рідке було до Фотія, часте було й по ньому. Напр., у XIII ст. патріярх Арсеній (1255—1266) за один тиждень був висвячений з мирян у монахи, диякони, священника й єпископа. Те саме було з патріярхом Григорієм Кипрським (1282—1289), що теж із мирян дуже скоро був висвячений на патріярха. Ієромонахи грецькі Віссаріон Нікейський та Марко Ефеський були відразу поставлені митрополитами перед відправленням на Ферраро-Флорентійський Собор 1437-го року. Було це і в Церкві Римській. Року 1204-го граф Балдуїн, завойовник Костянтинополя, поставив латинським патріярхом Фому Морозіні, людину світську, якого папа зараз таки й затвердив.

4. БОРОТЬБА ІГНАТІЯН З ФОТІЯНАМИ.

Ігнатіяни вважали Фотія узурпатором патріяршої влади, а тому відразу перейшли супроти нього в гостру опозицію. Вони не могли зрозуміти, що скинення Ігнатія було природним наслідком тих найрізніших смут, які вони самі викликали. Головою Ігнатіян проти Фотія став енергійний митрополит Митрофан Смирнський, а його помішниками були: Феогност, архимандрит Студитського монастиря, та Стилійан, митрополит Неокесарійський; серед них був і Николай Ісповідник, ігумен Студитський, учень св. Феодора, по смерті прийнятий Церквою до сонму Святих. Правда, з багатьох сотень єпископів у Костянтинопільській Церкві тільки 12 єпископів Ігнатіян зреклися від єднання з Фотієм.

Обвинувачуючи Фотія, що він неканонічно прийшов із мирян на патріярха, Ігнатіяни просто висловлювали жаль, що ця найвища церковна посада дана не їхній партії. Бож уже 80 Апостольське правило, забороняючи відразу ставити на

єпископа ново охрещеного, або з порочного життя наверненого, навіть про таких додає: “Бо несправедливо ще невипробуваному бути вчителем інших, хіба це тільки зробиться по Благодаті Божій”. А власне на прикладі Фотія це й сталося з ласки Божої.

І боротьба потроху розгоралася, й Церква поділилася знову на два партійних угруповання, що печали зажерто ворогувати між собою, на Ігнатіян і Фотіян. За Фотієм пішла вся прогресивна Церква, за Ігнатієм — противники. Душею Фотіянців став відомий уже нам єпископ Сиракузький Григорій Асвеста, що був близький до покійного Мефодія, обидва земляки з Сиракуз. Високоосвічений, Фотій тягнув до себе все культурне, на єпископів ставив своїх освічених учнів, а все, що ненавидило освіту, гуртувалося біля Ігнатія. Ігнатій був дуже близький до монахів, сам провівши 33 роки в монастирі, Фотій же, навпаки, добре бачив монаші недостачі, й збирався їх направляти, що й зробив уже через 4 роки, на Соборі 861 року. Фотіяни були націоналісти патріоти, Ігнатіянам добра честь Візантії не лежала на серці, що вони не раз показали своїми нерозважними та шкідливими зверненнями до папи по суд. Ігнатіяни постійно були в сварці зо своєю світською владою, навпаки, Фотіяни вмiли ладити з нею й умiли належно виконати й Боже, й кесареве, не змішуючи їх. До інакомислячих і заблудлих Фотій був милосердний і зрозумілий, а Ігнатіяни вимагали для таких суворої кари.

Ігнатіяни й Фотіяни не були новими партіями в Костянтинополі, — це ті самі дві партії, що ми їх бачили за патріархів Тарасія, Никифора та Мефодія. Тільки тепер, за Фотія, боротьба ця дуже посилилась, і часто була повна глибокого трагізму. По два рази були патріярхами і Ігнатій, і Фотій, тому мали повну змогу й себе боронити, й ворогів описати. Але Ігнатіяни сіяли в Церкві смуту, яка не давала їй спокійно жити й працювати.

5. ІГНАТІЯНИ ПРОКЛИНАЮТЬ ФОТІЯ.

Ненависть Ігнатіян скоро дійшла аж до того, що вони зібрали в Костянтинополі в церкві св. Ірини якогось маленького Соборика своїх прихильників, і на ньому постановили порвати з новим патріярхом, і прокляли його за скинення патріярха Ігнатія. Соборик цей відбувся, здається, в 858 році, але акти його до нас не дійшли.

Коли Ігнатіяни пішли аж на таке, що кинули анафему на свого патріярха, уряд змушений був карати їх, а тому зачав їх переслідувати, чому Ігнатіяни ставали в очах своїх прихильників мучениками. Вину уряду за переслідування неправильно переносили на неповинного Фотія, і цим поглиблювали яму, що стояла їм до примирення. Але Фотій не раз писав листи до кесаря Варди й заступався за гонимих Ігнатіян². Як ми вже бачили, протестанти, оставшись переможеними, не раз зверталися зо своїми скаргами до папи на суд, — те само зробили й Ігнатіяни, за що історія сильно їх осудила за цей протинаціональний виступ.

Десь у 859-му році Фотій скликав малого Собора в Костянтинополі, в храмі св. Апостолів, який кинув анафему на Ігнатіян. Але акти цього Собору до нас не дійшли.

6. ДВА ЦЕРКОВНИХ СТОВПИ: ФОТІЙ І ПАПА НИКОЛАЙ І.

У предстоятелів окремих Церков, коли вони приймають свій престол, віддавна є звичай повідомляти про це всі Церкви-сестри відповідними грамотами та посольствами. Так само зробив і Фотій: він послав своє Окружне Послання (так зв. *Enthronistikon Gramma*) до всіх патріярхів Сходу, а також і до папи, повідомляючи їх про своє обрання на патріярший престол. І на Схід, і до Ри-

² Migne: Ser. graeca, t. 102: Photii epistolae 6, col. 624-625.

му посольства досить спізнилися, — прибули аж у 860 році. До Риму пішло два листи до папи Николая I (858—867), від Фотія й від імператора Михаїла III. Лист Фотія до папи повний самоповаги, як пише рівний до рівного. Сповідуючи про своє обрання на патріярший престол, Фотій вказує на тяготу своєї праці, і просить папських Молитов, щоб належно пасти доручене йому стадо. Звичайно Фотій і на думці не мав просити папу про своє затвердження на престолі, й не шукав у нього жодної підтримки. Листи до Риму повезли два єпископи, Феофил і Захарія; пізніш, на Ігнатіянському Костянтинопільському Соборі 869 року обидва ці послі врочисто свідчили, що папа Николай I визнав Фотія патріярхом, і прийняв його до братських зносин, а з ними служив Літургію.

Папа Николай I був людина сильної волі й твердого характеру, який міцною рукою проводив у життя на практиці латинську теорію про папський примат у Церкві, що на той час уже складался в Римі. Ще сильнішою людиною був патріярх Фотій, що мав свою східню ідеологію. Папа Николай у своїх листах опирається виключно на західні папські джерела, частіше сфальшовані, а Фотій — тільки на канонічне: на постанови Вселенських Соборів та на Апостольське Передання. Зудар цих двох осіб мусів наступити, — і він наступив.

7. ПАПА НИКОЛАЙ I ВМІШУЄТЬСЯ В СПРАВИ СХІДНЬОЇ ЦЕРКВИ.

Грамота патріярха Фотія була написана зовсім ясно, тимчасом папа зробив вигляд, ніби Фотій і цар шукають у нього санкції Костянтинопільських подій. І папа послав до Костянтинополя в 860 р. двох своїх легатів, єпископів Захарія та Родоальда з дорученням усе розвідати на місці й докласти йому. До імператора Михаїла папа написав широкого листа, в якому хоче, щоб Костянтинопіль визнав його суддею в справі Фотія та Ігнатія, до-

кладно вияснюючи, що він є голова всієї Церкви, бо він на землі намісник князя Апостолів, Петра, про що розповідає з великою пихою. А все, що сталося в Костянтинополі, твердить папа, незаконне, бо сталося без його згоди. “Не раз свяtimi Отцями було покладено закона, — пише він, — якого й самі вони виконували, щоб без згоди Римського Престолу, Римського Первосвященника не робилося жодного суду про порушення церковних законів”. Канонічному праву Сходу не відомі такі закони, про які вперше заговорив папа, маючи на увазі т. зв. Лже-Исидорові Декретали, що десь тоді появилися (наука пізніш однодушно визнала їх сфальшованими). І папа твердить, що Ігнатія позбавлено чести беззаконно, і теж беззаконно зайняв престола Фотій. Папа настоює, що не можна висвячувати на єпископа з мирян, і посилається на постанови Західньої Церкви, які в Церкві Східній не мали жодного значення, бо не були вселенськими. Папа сповіщає, що він посилає до Костянтинополя двох своїх легатів, — нехай вони все розвідають і доложать йому в Римі.

У цьому листі папа вдає, ніби до нього звернулися імператор та Фотій за апробатою, а цього ж не було. Взагалі, папа Николай пише так, ніби він керує й Церквою Костянтинопільською, і ніби він справді суддя вселенної. І папа бере на свій суд і Фотія, і Ігнатія.

8. ПАПА ВИМАГАЄ СОБИ НОВИХ ПРОВІНЦІЙ.

А кінець цього листа до імператора Михаїла цілком відкриває нам справу: папа домагається, щоб йому вернути дуже великі Іллірійські провінції (Іллірія, Епір, Македонія, Фессалія, Ахайя, Дакія, Мізія, Дарданія), а також дві патримонії: Калабрійську та Сицилійську; всі ці землі забрав у папи візантійський імператор Лев Ісаврянин (717—741), бо вони свого часу належали до Візантії. Цей кінець ясно робив враження, що папа готовий

визнати Фотія патріархом, якщо імператор верне йому ці землі. І власне ці землі й були основою сварки з Фотієм, яку так голосно роздмухав папа, Николай, — “папа бажає одержати хабаря, й заспокоїтися”, — пише про це вчений дослідник З... Сам Фотій писав про це до кесаря Варди: “Нема справедливости в тих, які готові признати мене законним патріархом, якщо відступити їм половину своєї церковної області, і не знаходять достойним, коли я затримую за собою її всю”⁴.

А лист до самого патріярха Фотія був коротенький, — папа не визнає його патріархом: “Ми не можемо погодитися з вашим висвяченням, аж поки через наших легатів ми не дізнаємося про вашу справу й церковний стан, та про те, як ви піклуєтесь про оборону кафолицької Віри. І коли ми знайдемо все достойним, то будемо вважати вас, як Предстоятеля цієї Церкви, й обіймемо вас братською любов’ю”.

Листи папи Николая сильно били візантійців по їх національному почуттю. До Николая І ніхто з пап не вимагав так від Костянтинополя підпорядкуватися Риму, як це зробив у цих листах він. Папа поставив на велику гру, — і програв!

Папа Николай І (858 — 867) був один з найславніших на папському престолі, і він найбільш спричинився до піднесення папського авторитету й виробив ідеологію папської всевледи. Цей папа відкрито заявляв, що він не тільки Голова Церкви, але й світу, — він цар над царями. Він добре знав про внутрішню смуту в Костянтинопільській Церкві, і захотів це дипломатично використати, й пустити свої впливи й на Схід. Але тут зустрілися дві надзвичайно сильні людини, Николай

3 Проф. А. П. Лебедев: *История раздѣлення Церквей*, 1905 р. ст. 54.

4 А. Н. Муравьев: *Правда Вселенской Церкви о Римской*, Спб. 1841 р. ст. 217.

І та Фотій, і церковна катастрофа мусіла настати. Римська Церква вибрала дуже невідповідний час для боротьби за Схід, бо там тепер був патріархом людина такої сили, що легко оборонила свою Церкву від загарбницького наскоку папства, й не віддала її під Рим.

9. КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКИЙ СОБОР 861 Р. ЗАСУДЖУЄ ІГНАТІЯН.

А Ігнатіяни й далі баламутили Церкву, сіяли неправдиві поголоски, і взагалі не могли помиритися з тим, що втратили владу. Церква їхню агітацію скрізь болюче відчувала, і треба було конче покласти всьому цьому край. Десь року 858-го Ігнатіяни скликали Соборика, й кинули клятву на Фотія.

І Фотій скликав Собора, щоб він розсудив безсторонньо про Ігнатія та про нього. Собор зібрався в травні місяці 861-го року в Костянтинополі, в патріаршій церкві св. Апостолів. Собор цей в історії зветься двукротним, або першо-другим, може тому, що він збирався двічі: перший раз, здається, в 858 році, а останньо в 861 році¹. На жаль, про цього важливого Собора знаємо мало й недокладно, а то тому, що соборні акти пропали й до нас не дійшли: їх спалили Фотієві вороги. Коли Ігнатіяни перемогли, то вони на своїм Соборі 869 року врочисто спалили акти ненависного їм Собору 861 р. Те саме зробив і папа Николай I на своїм Римськiм Соборі, коли йому делегати привезли акти Собору 861 р. Нарешті в 867 р., коли імператор Василій I скинув був Фотія, то в того відібрали сім мішків книжок, а серед них і акти проти Ігнатія, про що сильно турбувалися Ігнатіяни.

Про дії Собору 861 р. позосталися тільки два документи, але обидва походять від Ігнатіяна, запеклих ворогів Фотія, а тому ці документи не за-

¹ Hergenröther, I. 438.

слуговують на довір'я. Перше джерело, це біографія патріярха Ігнатія, яку написав наприкінці IX чи на початку X віку гарячий Ігнатіянець Никита Пафлагонський (820—890), — він подав багато неправди та наклепів на Фотія; взагалі ж цей автор виставляється дослідниками, як авантюрик, а його твір, шанований латинянами, став джерелом наклепів на Фотія. Друге джерело — це апеляція до папи Николая I теж гарячого й запеклого Ігнатіянца Феогноста зараз по Соборі 861 року.

Собор 861 року був скликаний для підняття авторитету нового патріярха Фотія й для присмирення протестантів Ігнатіян. Собор мав всі ознаки Вселенського Собору, хоч скликаний був як Собор помісний. На ньому було 318 архиереїв, як на I Нікейськім Соборі, два папських легати, імператор Михаїл III та кесар Варда, а також вищі сановники імперії. Легатами від папи були: Родольд, єпископ міста Порто, та Захарія, єпископ міста Ананья. У день, коли в травні відкрилися засідання Собору, рухнулося все місто, бо всі бажали бачити кінець тим смутам, які вносили до Церкви Ігнатіяни.

На Собор покликали й Ігнатія, але він спочатку зрікся йти, бо хотів суду тільки самого папи. По нього ходив високий урядник, препозит Вааніс з помічниками, і Ігнатій тільки на повторне запрошення погодився прибути. На запит Ігнатія, як він має зодягнутися, Собор відповів йому, як хоче. Другого дня він, у повному патріяршому облаченні, у супроводі всіх своїх прихильників пішов на Собор, але на дорозі перестрів його царський посланець, й оголосив йому волю імператора, — прийти на Собор у простому монашому вбранні. Никита розповідає, ніби Ігнатія на Соборі часто ображали, але знаємо, що й Ігнатій ображав Собора. Далі Ігнатій зрікся ставитися на Соборі, заявляючи, що папські легати повинні були порвати з Фотієм усякі зносини, як з особою, що захо-

пила престола при живому попередникові (“прелюбодій”), але вони підкуплені, беруть подарки, а тому він їх не визнає. Взагалі ж Ігнатіяни вимагали застосувати тут 4 правило милого їм помісного Сардикійського Собору 347-го року, яке вимагало, щоб не вважалася вакантною катедра, що її єпископ апелює до папи, перше ніж розгляне його справу Рим.

На Соборі виступили 72 свідки, які під присягою показали й зложили писемне освідчення, що Ігнатія поставила патріярхом сама імператориця Феодора, поставила своєю власною волею, без жодної участі Собору Єпископів, а це був явно неканонічний вчинок, який заборонений 30 Апостольським Правилком. І в кінці Собор урочисто, в присутності папських легатів, признав вибори Фотія на патріяршество канонічними, а Ігнатія осудив і позбавив патріяршого сану, що підтвердили й підписали й легати папи Николая I.

Як подають Никита Пафлагонський та ігумен Феогност, на самому Соборі ніби відбувся й акт розстриження Ігнатія. На Ігнатія ніби наділи брудні та пірвані архиерейські шати з омофором, а потім іподиякон Прокопій зняв з нього архиерейський одяг і крикнув: Анаксіос! Обидва папські легати, і всі члени Собору так само повторили: Анаксіос! 6 (недостойний).

Біограф Ігнатія, Никита Пафлагонський, запеклий ворог Фотія, на якого він кидає найрізніші нісенітниці, пише, буцім то Ігнатія й побито, і змушено підписати хрестом зізнання, що він патріярхом став неканонічно, а посаду ніс по-тиранському. По цьому Ігнатієві оголосили, що це своє зізнання він повинен перечитати всенародно в храмі у день св. Тройці, і при цьому йому ніби загрожували повиколювати очі і повідрубувати

руки. Але Ігнатієві вдалося втекти, переодягнувшись в одягу раба, і він знайшов собі притулок серед монахів на одному острові. Звичайно, це все занадто суб'єктивне оповідання, в якому правди небагато.

Скинувши Ігнатія і признавши Фотія, Собор 861 р. зайнявся також організаційними церковними справами, і склав аж 17 Канонів. Правила ці ввійшли до "Книги Правил", і по сьогоднішній день мають вселенське значення в Православній Церкві. Вони торкалися головно впорядкування монашого життя, яке тоді, особливо завдяки поблажливості Ігнатія, було в великому не порядку, а в його складі було багато невідповідних осіб. Звичайно, на далі це ще більше кинуло монахів проти Фотія, якого вони взагалі ненавиділи й уважали своїм ворогом.

У 17 правилах, прийнятих Собором 861 р., взагалі досить виразно просвічується тогочасна церковна боротьба, яку запекло провадили між собою Ігнатіяни з Фотіянами. Між іншим, останнім 17 Правилем Собор заборонив надалі скорі висвячення мирян на єпископів: "Щоб надалі ніхто з мирян чи з монахів не був раптово висвячуваний на висоту єпископства". Постанова була неясна, й скорі висвячування мирян на єпископа завжди практикувалося в Православній Церкві: за короткий час мирянина ставили в монахи, а потім надавали всі духовні сани.

10. КАРА НА ПАПСЬКИХ ЛЕГАТІВ.

Папські легати, єпископи Родоальд та Захарія, були, видно, люди чесні й чистого сумління: вони в Костянтинополі на власні очі побачили й на власні уші почули дійсну правду, й мали сміливість стати на бік Фотія, а Ігнатія осудили. Вони самі на місці подій добре переконалися, хто такий Фотій, і хто такі Ігнатіяни, переконалися, що Фотій законно вступив на патріярший престол і діяв каноніч-

но. Легати зараз таки 861 року вернулися до Риму, й усе докладно розповіли папі. Докладом цим папа Николай I був дуже незадоволений, бо він зовсім не того чекав від своїх посланців: йому ходило головно про поворот Іллірійських провінцій. Але справа була зроблена: легати в Костянтинополі виступили в імені папи, і в його ж імені писемно погодилися на затвердження нового патріярха, а Ігнатію кричали анаксіос. І папа лютував, бо бачив, що програв справу.

У Римі зараз же на легатів була кинена тінь, що вони були ніби підкуплені імператором та Фотієм, і папа обох їх сильно покарав, — заборонив у священнослуженні. Взагалі Рим тримався тоді такої політики, що коли Костянтинопільські чи інші Собори постановляли що небажане папі, то папа легатів судив ніби за підкуп чи за невиконання його доручень. Причина була простіша: Собор не відступив папі Іллірійських провінцій, і через це папа лютився і на Фотія, і на своїх легатів.

11. КАНОНІЧНА ДИСКУСІЯ ФОТІЯ З ПАПОЮ.

Зараз за легатами до Риму прибуло того ж 861 року посольство від імператора Михаїла й патріярха Фотія, та воно не заспокоїло папи Николая, й той лютував далі. Прибули листи від патріярха та від імператора, але листи говорили з папою тоном рівного, і це дратувало гордого первосвященника. Царського листа до нашого часу не збереглося, але маємо листа Фотія.

Лист Фотія до папи дуже великий, і в ньому патріярх виступає, як сміливий і могутній оборонець прав своєї Церкви, і папі, певне, не легко було слухати Фотієвої науки. Лист цілком апологетичного характеру. Фотій починає з доказів, що Церква не забороняє висвячувати в єпископи з мирян: "Говорять мені: ти порушив Канони, бо з мирян відразу возведений в єпископи. Але що це за Канони, що порушені тут? Церква Костянтинопіль-

ська до цього дня не приймала подібних Канонів. Тільки там порушення Канонів, де вони дійсно знаходяться в практиці, але де вони не дані на збереження, там на невиконанні їх не можна основувати докору про погорду законів”⁷. Іншими словами, — заборонних Канонів про висвячення з мирян в єпископи нема в Костянтинопільській Церкві, а Римські Канони її не обходять, і Східня Церква не приймає постанов західніх Соборів, як не Вселенських. І Фотій пише: “Через те, що ради мене й разом з мною повинні б підпасти небезпеці бути ображеними й святі й блаженні отці, що займали до мене цю катедру, як Никифор та Тарасій, що були возведені з мирян в єпископи, — а це ж були мужі, що стали блискуче-палаючими світильниками нашого часу й могутніми провозвісниками, що міцно клали істину як своїм життям, так і наукою, — то я вважаю за необхідне дещо додати до вже сказаного”. І Фотій показує заслуги цих патріархів, про яких не можна сказати, що вони не берегли Канонів. Так само з мирян були возведені в єпископи також Фалласій Кесарійський, а на Заході — Амвросій Медіоланський; крім цього, на II Вселенському Соборі був обраний з мирян в єпископи Костянтинопільські Нектарій. Усіх їх возвели в монаший стан, а по тому зараз у всі духовні сани.

Взагалі, в цьому листі Фотій сильно критикує попередні твердження папи. Фотій виявляє себе прихильником розвою національних Церков, бо “в окремих Церквах багато місцевих особливостей в церковних установах, які, появившись через вільний природний розвій їх, не заважають їм бути одначе правдивими Церквами”. Папа бачить розвій Церкви в її всевітній єдності, навпаки, Фотій бачить це в розвої окремих місцевих Церков. “Що затверджене постановами Вселенських Соборів, — пише Фотій папі, — те всі повинні берег-

⁷ Baronius: Annal. eccles. an. 861, N 40.

ти. Але що котрийсь з Отців приватно постановив, або що узаконив місцевий Собор, те хоч не може бути сприймане, як легковір'я тих, що на практиці додержують його, але проте й ті, що не приймають таких законів, не підпадають жодній небезпеці, коли не сповняють їх. Так, одні годлять і стрижуть бороди згідно з місцевими звичаями, а іншим це заборонено соборними постановами". І т. д., — Фотій перераховує чимало різних відмін, в яких Церкви, в тому числі й Західня, відбігають одна від одної. Або ще: "Коли монах возводиться в єпископи, він здійсмає своє попереднє вбрання й стриже волосся на голові". Взагалі, Фотій прочитав папі канонічну науку, якої той не чекав.

В попередніх листах до Костянтинополя папа настоював, щоб йому вернули Іллірію й інші області, тому він рішуче ще не висловлювався ані за Ігнатія, ані за Фотія, сподіваючись, що за визнання Фотія йому заплатять широчезними областями, бо інше все його мало цікавило. Але надії завели й тут. Фотій так закінчив свого листа: "Щодо Іллірійських та інших Церков, які ви вимагаєте вернути, то ми охоче це зробили б, коли б воно залежало від нас, але це справа державна, бо діло йде про межі та границі".

12. ПАПА ЗАСУДЖУЄ ФОТІЯ.

Папа сильно образився присланими йому листами, бо надії його добре використати візантійські церковні смути й поширити свою владу на Сході та дістати нові землі не вдалися. Розбив ці надії Фотій, тому папа далі постановив кинутися на нього й залякуванням таки досягнути свого. І папа Николай відписав знову на обидва листи. Лист до патріярха Фотія датований 18 березня 862 р. В листі 4 частині: докладне вияснення папського примату через Апостола Петра, чому папа — суддя всіх, друге питання — не можна висвячувати

з мирян в єпископи, третє — важливість папських Декреталів, і нарешті — присуд. Особливо папа розгнівався на те, що Фотій зовсім відкидає папські Декретали. А на кінці папа дає свій суд: “Св. Римська Церква признає, що Ігнатій позостається в своїм першійм достоїнстві, бо за ним не відкрито жодної провини, а тебе, що возведений на престол проти доброго розуму й проти отцівських Передань, тая ж Церква не вважає возведеним у патріярше достоїнство”. Папа вже добре переконався, що Ігнатій легко визнає його примат, тому боронив його, а на Фотія нападав.

Другий лист від 19 березня 862 р. адресований до імператора Михаїла III, і в ньому нового нічого не бачимо. Папа сповіщає, що він Фотія скидає з престолу, а Ігнатія вертає. Про своїх легатів пише, що вони робили в Костянтинополі не так, як їм належало, і перевищили свою владу (за що він відлучив їх від Церкви). На кінці листа папа повчає Візантійського імператора: “Найсвітліший Августе, усовіщаємо, переконуємо й своєю Апостольською владою сповіщаємо вам, — станьте проти тих, хто своєю сваволею повстав на Предстоятеля Костянтинопольської Церкви: цього скидають, а того ставлять на його місце, і все це роблять без нашої згоди... І на далі пильнуйте про те, щоб, коли станеться що таке, з чого могла б повстати схизма, то поспішіть за радою до нашої Церкви, і ведіть справу згідно з цією радою”. Як бачимо, папа виразно хоче керувати неналежною йому Костянтинопольською Церквою.

Ці папські листи з березня 862 р. були вже такими влізливими, що ані Фотій, ані імператор Михаїл III на них не відповіли.

13. РИМСЬКИЙ СОБОР 863 Р. ЗАСУДЖУЄ ФОТІЯ.

Року 862-го декілька Ігнатіян на чолі з провідником своїм, Студитським архимандритом Феогностом втекли до Риму й подали папі апеляцію

на постанови Костянтинопільського Собору 861 р. Жалоба була підписана ніби в імені 10 митрополитів та 15 єпископів (зовсім мале число, коли ієрархів у Візантії було п'ятьсот) й просила від папи суду над Костянтинопільськими подіями. Ігнатіяни зробили необдуманий самовбивчий крок: проти переконань більшости свого народу вони пішли на суд до чужого папи, і тим самі дали тому змогу вмішуватися до внутрішніх справ їхньої Церкви. Апеляція була написана в рабському тоні, сфабрикована, певне, Феогностом у Римі, в якій папа побачив визнання свого примату. І пробуваючи в Римі, Ігнатіяни наповіли на Фотія всяких небилиць та казок, а папа всьому тому вірив чи не вірив, але приймав проти Фотія. Бо треба було руйнувати Східню Церкву!

І папа скликав у Римі Собора в березні 863-го року, який осудив Фотія й возстановив Ігнатія. Клятву кинено й на всіх, кого Фотій посвятив на якубудь ступінь. Усі Ігнатіяни возстановлялися на своїх посадах. Собор 861 року названий тут розбійничим, бо він не дав папі того, чого той хотів. Архимандрит Феогност у своїй апеляції оскаржив і папських легатів, ніби вони легко пішли за Фотієм. В постанові цього Римського Собору писали, що Фотій "всіма способами постарався відвернути наших легатів від виконання покладених на них обов'язків, так що вони не тільки не зробили нічого з того, що їм було звелено, а навіть порушили все, що їм було наказано". На кінці постанов зазначалося, що по справах суду на Ігнатіян надалі треба звертатися тільки до Риму⁸. До Николая I ніхто з пап ніколи не вимагав так відкрито від Костянтинопільської Церкви признання верховного папського суду, й ніхто не вимагав звертатися в справах суду конче до нього. Збиралася велика буря, яку так уперто сіяв гордий папа!

⁸ Лебедев: Історія роздѣлення Церквей, 1905 р. ст. 91.

Акти Римського Собору 863 р., в яких обезславлено Фотія, зараз відіслали до Костянтинополя. І в суті за те, що Фотій не захотів продати папі волі своєї Церкви, на нього кинено анафему! Буря зірвалася...

14. ІМПЕРАТОР ПОВЧАЄ ПАПУ, А ПАПА ІМПЕРАТОРА.

Треба було на це відповідати. Імператор Михайл III у 865 році шле папі гострого листа (на жаль, до нашого часу він не зберігся, але про нього знаємо з папської відповіді), в якому відписує, що Церква Костянтинопільська не підлягає Римові, і тому не обов'язана давати їй відповідь по справах. По самолюбству папи цей лист знов ударив занадто дошкульно...

Папа відповів імператорові зараз же предовгим листом 865 р., знову полемічно-повчального характеру, в якому доводив, ніби папа має право втручатися в справи Костянтинопільської Церкви, і докладно обосновує право на неї. Взагалі, все Николаєве листування набрало характеру полемічного та гордо навчального, в якому докладно доводиться папський примат. І з зажертою запеклістю понижується й ображується Костянтинопільська Церква. Між іншим, у цьому листі папа ставить себе понад Собори: "Кожний Собор — твердить папа — отримує свою силу й авторизацію тільки від папського затвердження"⁹, але таке твердження папи не знаходить жодного опертя в постановах Вселенських Соборів.

15. ПАПА ОБРАЖАЄ СХІДНЮ ЦЕРКВУ.

Та й на цьому не кінець, — врешті 866-го року Николай I знову вперто шле свої повчальні листи до імператора та до Фотія зо змістом тим самим, як і перед тим було. В листі до імператора

⁹ Migne, т. 119, ст. 947.

папа знову грозить і наказує: “Ми думали й думаємо, що Ваша Величність накінець прийдете до розуму, — пише папа, — і тому й відважуєтесь усі твори, що з недобрим наставленням складені проти нашої Апостольської Церкви, або против Ігнатіян, спалити в присутності всього народу вашої імперії, щоб таким чином відкрилось для всіх вірних, наскільки цвіте авторитет Апостольської Катедри, і наскільки заслуговують помсти винахідники лжі та видумщики неправдивих догматів”. Коли ж він цього не зробить, то — погрожує папа — “в численному зборі законних єпископів, як перед обличчям усіх націй, змушений буду виголосити анафему на виновника, зачинщика й учасника в такому переступі, і врочисто спалити ці документи” 10...

Такого ж самого характеру був лист і до Фотія: йому наказується вважати себе позбавленим усякого священничого достоїнства та ймення. А коли б і по цьому Фотій відстоював свою катедру супроти Ігнатія, або буде священнодіяти, “то він підпадає анафемі, відлучується від св. Причастя аж до самого смертного часу” 11.

Правда, і імператор, і Фотій вже не читали цих листів: Михаїл не дозволив папським послам в'їхати до Візантії, й вони вернулися до Риму з недорученими папськими листами. Поділ Церков висів уже в повітрі!

16. КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКИЙ СОБОР 867 Р. ПРОКЛЯВ ПАПУ НИКОЛАЯ I

Не можна було позоставити Церкву під такими безмірними образами папи, і Фотій постановив скликати до Костянтинополя помісного Собора на 867 рік, — нехай він відповість папі. І Фотій ро-

10 Migne, т. 119. 1040-1041.

11 Там же, 1053.

зіслав своє славне Окружне Послання (Enkyklos Epistole) 866 року, закликаючи всіх східних патріархів та весь свій єпископат на Собор. Фотій докладно вивинив у Посланні всю неслухність папських посягнень на примат у вселенській Церкві. Крім цього, в цьому Посланні Фотій гостро виступив проти деяких більших відступлень Західної Церкви від Східної, напр., Filioque, священник не може миропомазувати, целібат, піст по суботах, а не по п'ятницях, дозвіл їсти молошне, сир та яйця першого тижня Великого Посту, й т. ін. У своїх листах до папи Ніколая Фотій не раз торкався засадничих підстав цих справ, але тут він висловився з повною силою та рішучістю. Послання це зробило на Вселенську Церкву величезне враження. Наближався поділ Церков!...

На той час обрядових різниць поміж Сходом та Заходом уже було значно більше, ніж їх подає Фотій у своєму Окружному Посланні 866 року, напр., на Заході були вже Святі, яких не знали східні місяцеслови. Новиною в Фотієвій полеміці було те, що він нову латинську науку про Filioque представив, як ересь, бо вона була проти постанови II-го Вселенського Собору. Нова наука про походження Духа Божого й від Сина повсталала найперше в Іспанській Церкві ще в V віці, а звідти перейшла до Британії та Франції. Спочатку самі папи осудили були нову науку про Filioque, але пізніш самовільно її прийняли, порушивши тим Костянтинопільський Символ Віри 381 р. Це була справа догматична, якої папа не мав права робити без постанови Вселенського Собору. Фотій ясно показав, що папи таким поступованням упали в ересь, за що заслуговують осуду. Своім Окружним Посланням Фотій відкрито кинув папству й усій Латинській Церкві обвинувачення в самовільному зіпсутті Символа Віри та обрядів, і відкрито назвав це ерессю. Це власне був перший великий зудар двох Церков, Східної й Західної, зудар,

який не пророкував їм надалі любовного співжиття. Кладлося на грозу, і то градуу.

Собор зібрався в Костянтинополі Великим Постом 867 р. На нього з'їхалося надзвичайно багато духовенства й мирян, — єпископів та митрополитів з видатними мирянами було десь біля 1000. На Собор приїхали представники всіх східніх патріархів, був імператор Михаїл і його новий кесар Василій Македонець, та багато вищих сановників. Була проаналізована вся церковна справа, особливо ж постанови Римського Собору 863 р., і Собор одностайно виголосив анафему на папу Николая I за його неканонічні й шкідливі вмішування в справу чужої йому Костянтинопільської Церкви та за його відступлення в науці Віри та в обрядах від постанов Вселенських Соборів. Світська влада, незабаром навіть просила західнього імператора Людовика II (850—875) виконати над папою Николаєм постанову Собору, — низложити його.

На жаль, усі акти цього Собору 867 р. незабаром спалив Ігнатіянський Собор 869 р., й про нього позосталося дуже мало звісток, та й то тільки від ворогів Фотія, що подають про нього, як звичайно, самі видумки та наклепи. І не відомо, до чого дійшла б була папська непоміркованість у всіх цих справах, але історія сама тут раптом обірвалася на короткий час: у 867 р. папа Николай I помер, імператор Михаїл III був убитий, а патріярх Фотій силою скинений з патріяршества. Але з цього часу фактично Церква вже розділилася, єдність її перестала існувати...

І Собор цей постановив: 1. Вселенські Собори — це найвищий церковний авторитет для всіх Церков, а в тому і для Римської. 2. Такі Собори скликаються і без згоди папи. 3. Наука про папський примат — видумана й еретична. 4. Наука про походження Духа Святого "і від Сина" еретична.

Джерела вивчення життя й праці Фотія, як я вже не раз підкреслював вище, дуже вбогі, а те, що дійшло до нас,

написане головно рукою його запеклих ворогів Ігнатіян або римлян, а тому потребує дуже уважної критики. Але посталось від Фотія понад 260 листів його, що дають цінний матеріал для вивчення тогочасної боротьби. Багато листів і до Фотія. Усі твори Фотія також дають біографічний матеріал, їх подає знаменитий аббат I. P. Migne в своїй історичній збірці: *Patrologiae cursus completus*, що видав два курси: а. *Patrologia Latina*, 221 том, 1844—1855 р., до папи Інокентія III, та б. *Patrologia graeca*, 162 томи, 1857—1866 р. до XV століття. Твори Фотія тут уміщені в грецькій частині т. т. 101—104, 1860 р., а в томі 102 вміщено листи Фотія до папи Николая I. — Єпископ Мунтагу видав частину листів Фотія ще в 1651-му році; вони ввійшли в видання Migne, том 102. Нове видання Фотієвих листів з грецьким вступом і примітками зробив Валетта в Лондоні з 1864 р.; в цьому виданні Валетта боронить Фотія проти нападок латинців. Листи папи Николая I до Фотія й Константинопільського клиру видав Mansi в своїх *Concilia*, том XV. — Про Собор 861 р. і про тогочасну боротьбу пишуть, але дуже суб'єктивно, два Ігнатіяни, панегіристи Ігнатія й запеклі вороги Фотія: Nicetas Paphlago: *Vita sancti Ignatii, archiep. Constantinopol.*, та Theognosti Libbelus *ad Nicolaum papam*. Обидва ці твори видрукував I. P. Migne в 105 томі грецької частини. — Zonaras: *Annales*, lib. XVI.

Література про Фотія, як і взагалі в справі поділу Церков, різко ділиться на дві частини, — католицьку, завжди ворожу, й православну, завжди прихильну до Фотія; патріарх Фотій оголошений Православною Церквою святим, а в історії — великим. Подаю тут тільки головніше: — Н. Костомаров: *Патріарх Фотій*, "Вѣстник Европы" 1868 р. — Митрополит Герасим (аред): *Отзывы о св. Фотии, патриархѣ Константинопольском, его современников, в связи с исторіей политических партій в Византийской имперіи*, "Христ. Чтеніе" 1872—1873 р., окремо Спб. 1874 р. — Проф. А. П. Лебедев: *Исторія Константинопольских Соборов IX вѣка*, М. 1888 р.; видання 2, М. 1900 р. Рецензія проф. Н. С. Суворов "Юридическій Вѣстник" 1889 р., квітень. Ця праця увійшла в дальшу працю того ж автора: *Исторія раздѣлення Церквей в IX X и XI вѣках*, Спб. 1905 р. — Vladimir Guet-

т є, його статті про боротьбу Фотія з папством в "L'Union Chrétienne" за 1889 р. (автор перейшов з Католицтва в Православіє). — Проф. И. В. Платонов: Патріарх Фотій, М. 1891 р., праця компілятивна. — Прот. В. Хр. Преображенскій: Фотій, патріарх Константинопольскій, "Странник" за 1891 р., праця компілятивна. — В 1891 р. православний світ урочисто згадував тисячеліття з дня смерті Фотія, з приводу чого появилася велика література про нього, але все компілятивна; список цієї ювілейної літератури подає Проф. Прот. А. М. Иваїцов-Платонов: К изслѣдованіям о Фотіѣ, патріархѣ Константинопольском, по поводу совершившагося тысячелѣтія со времени кончины его. Рѣчь, произнесенная в торжественном собраніи Имп. Московскаго Университета 12 января 1892 г., с приложениями, "Журнал М. Нар. Просв.", Спб. 1892 р. Цінна рецензія проф. Θ. А. Курганова: К изслѣдованію о патріархѣ Фотіѣ. "Хрїстіан. Чтеніе" 1895 р. вип. I ст. 174—220. На ст. 164—168 прот. Иванцов подає огляд літератури про Фотія західньої й східньої. — А. Готлиб: Фотій. "Энциклип. Словарь", 1902 р., півтом 71 ст. 391—394. — Н. Шамолин: Папа Николай I. "Книга для чтенія по исторіи средних вѣков" П. Виноградова, М. 1896 р. вип. II ст. 275—282. — А. Сагарда: Ученіе Іоанна Дамаскина об исхожденіи Святаго Духа, "Церковныя Вѣдомости" 1915 р. — I. Voussuet: Греческій раскол, переклали на російську мову Костилев та Ганский, Париж, 1925 р. — Свящ. кн. А. Волконскій: Католичество и священное Преданіе Востока, Париж, 1933 р. — Дж. С. Робертсон: Исторія Хрїстіанской Церкви, переклад проф. А. Лопухина, Спб. 1819 р. т. I ст. 846—869. Ілія Минятій: Камень соблазна, или историческое изясненіе о началѣ и причинѣ раздѣленія Восточной и Западной Церкви, Спб. 1783 р. — А. Н. Муравьев: Правда вселенской Церкви о Римской и прочих патріарших кафедрах, Спб. 1841 р. — А. С. Лебедев: Отпаденіе Западной Церкви от союза с восточной, "Душеполезн. Чтеніе" 1864 р. кн. 4. — А. П. Лебедев: Исторія раздѣленія Церквей, М. 1900 р. — В. Хр. Преображенскій: Раздѣленіе Церквей на двѣ половины — восточную и западную, М. 1891 р. о. Н. Будка: Дисципліна Грецької Церкви в світлі полеміки за часів Фотія. Дисертація докторська. Львів, 1910

р., 87 ст. Відбитка з "Ниви", — повна перекручувань та фальшувань. — Проф. Іван Огієнко: Костянтин і Мефодій, т. I—II, Варшава, 1927—1928.

H. Lammer: Papst Nicolaus I und die byzantinische Staatskirche seiner Zeit, Berlin 1857. — Jos. Hergenröther: Photius, Patriarch von Constantinopel, sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma, Band I-II-III, Regensburg, 1867-1869. Це найцінніша праця зо всієї літератури, а автор її — блискучий римо-католицький учений історик, німець, гарячий патріот. Але в багатьох місцях, а головно — в основі своїй і ця праця, як католицька, не об'єктивна, а цей не дало можності Гергенретерові встановити правдивого образу великого патріярха — Фотія. У цьому відношенні вище стоїть праця проф. д-ра А. П. Лебедева: Історія розд'їлення Церквей, бо вона об'єктивна.

Krumbacher: Geschichte der Byzant. Literatur, 1897, Ausg. 2, Seite 77 und 722 — про видання творів Фотія. — Hirsch: Byzantin. Studien, Leipzig, 1876.

Schisme Bysantin, par M. Jugie, 1941. — Року 1950-го появилася французькою мовою монографія про Фотія о. Ф. Дворника.

VII.

ДРУГЕ ПАТРІАРШЕСТВО ІГНАТІЯ.

1. ФОТІЯ СКИНЕНО З ПАТРІАРШОГО ПРЕСТОЛУ.

У тяжкій, глибоко продуманій боротьбі Фотія проти Римського примату й абсолютизму він основно переміг папу й оборонив Православну Церкву від Римської неволі. Але цієї великої історичної справи Фотій відразу не докінчив, бо був силою скинений з патріаршого престолу.

Великі події пішли швидким темпом, і не віщували нічого доброго. З наказу Михаїла III в 866 року був убитий його рідний дядько, кесар Варда, а кесарем став незабаром зовсім нова особа, — Василій Македонець. Варда близько приятелював з Фотієм, а тому його вбивство було осторогою й для Фотія. Візантійські історики, Симеон Магістер та Георгій Монах, твердять, ніби Фотій, з наказу Михаїла III, 26-го травня 866 р., в день П'ятьдесятниці, коронував Василя Македонця на кесаря, але ця звістка дуже сумнівна, — коронував того хтось інший.

Новий кесар Василій мав зовсім не буденну кар'єру, яка можлива була хіба за таких імператорів, яким був Михаїл III. Василій був селянин з походження, народився в містечку близько Адріанополя в Македонії, здається, слов'янин з роду. Освіти не мав, зате мав страшну фізичну силу й умів досконало правити кінями. Він служив на імператорській конюшні, де його й пізнав Михаїл, і близько з ним зійшовся, бо й сам був великий любитель коней. Незабаром Василій став шталмейстером, а там і пішов угору. Михаїл оженив його зо своєю фавориткою Інгеріною, а в 866 р. призначив його кесарем.

Але Михаїл незабаром охолов до грубого Василя й шукав способу позбутися його. Він тепер

подружився з лодкарем Василикіоном, і зробив його другим кесарем. Василій побачив, що дні його пораховані, і поспішив покінчити з Михаїлом, — з його наказу 23-го вересня 867 р. Михаїл був убитий, а що він був бездітний, то другого дня імператором проголосили Василія I Македонця (867 — 886). Видно, узурпатор наперед склав усього плана перевороту, бо відразу ж 25 вересня Фотія скинено з патріяршества й посаджено в монастир, а Ігнатія повернено.

2. ЧОМУ ФОТІЯ СКИНЕНО З ПАТРІЯРШЕСТВА.

Скидаючи Фотія, Василій виразно пішов проти національно-церковних інтересів своєї батьківщини, видно, на щось більше рахуючи. З давнього часу наука шукала причин, чому саме Василій зробив такий явно небажаний крок, скидаючи Фотія, й тим сильно шкодячи своїй державі. Візантійські історики Семен Магістер та Григорій Монах однаково розповідають таке: “Коли імператор (Василій по перевороті) увійшов у Церкву, й хотів приступити до Причастя св. Таїн, то Фотій назвав його розбійником та убивником, недостойним Божественного Причастя. Розгніваний імператор послав до Риму послів, погодився з Римськими єпископами, і скинув Фотія з трону”.¹ Це треба розуміти так, що Василь захотів ще раз коронуватися (бо був коронований попереднього року), при чому треба було й причаститися, а Фотій йому прилюдно відмовив Причастя. Легенда, як бачимо, достойна Фотія, але це тільки легенда, як довела сучасна наука. Причини були інші, і було їх, певне, не мало.

При імператорському дворі були тоді дві сильні партії, — цариці матері Феодори й її брата Варди. Імператор Михаїл так зле себе вів, що, певне,

¹ Лив. Symeon. Magistri: De Basyl. Macedon. libr. VI p. 688-689, видання Бонське.

не раз повставала думка про будучність держави, а Феодора також сильно підтримувала Василя, і чи не вона видвигнула його на місце нездатного сина Михаїла. Але проти неї були сильний кесар Варда й його приятель патріарх Фотій. І події розпочалися так, що скоро Варда був убитий, і вже тим самим мусів упасти й Фотій.

Є дані вказувати, що Василій хотів конче тісніш зв'язатися з Заходом, якого він потребував, з деякими правителями, чого через Фотія він мати не міг; навпаки, Ігнатій, зв'язавши Василя з папою, міг через того зв'язати його й з Заходом. А бажаючи зв'язків з Заходом, де тоді панував уже папа, Василій мусів миритися з папою, а це він міг робити, тільки усунувши Фотія, цєбто послухавши наказів папи Николая I. Про це свідчило б і те, що Василій зараз таки приступає в повній покорі до замирення з Римом.

Указують ще, що Василій, царевбивця, хотів прихилити на свій бік простий народ та монашество, серед яких Ігнатій мав пошану.

Як добре вияснює проф. Ф. Курганов у "Християнському Читанні" за 1895 р. вип. I, Василій Македонець зробив державний переворот у повному порозумінні з партією Ігнатіян. Михаїл III був у близьких стосунках з Фотієм, а тому, по вбивстві Михаїла, і він мусів упасти. І треба думати, що скинення Фотія з патріяршого трону входило до загального плану державно-церковного перевороту, який задумав раніш кесар Василій з Ігнатіянами. І справа зовсім не була такою, як її описують Симеон Магістер та Георгій Монах. Імператор Михаїл III був убитий о 3-й годині вночі, і зараз же Василій оголосив себе єдиновладним імператором. А наступного дня скинули з патріяршества Фотія, і це вказує, що не було часу для другого коронування імператора Василя. Таким чином падає легенда С. Магістра та Г. Монаха, ніби Василій скинув Фотія за те, що той відмовив йому в св. Причасті.

Зараз же по перевороті був возстановлений на патріяршестві Ігнатій; деякі вчені подають, що це сталося 2-го листопада 867 р., але певне це було трохи пізніш.

3. НОВІ ПРАВИТЕЛІ СПІШАТЬ ПОМИРИТИСЯ З ПАПОЮ.

По двох місяцях від цих подій імператор Василій та новий патріярх Ігнатій поспішають вислати посольство до Риму, щоб повідомити папу про нові Костянтинопільські події. Посольство повезло про це відповідні листи. Які ж це були тепер листи! Угодливий тон, згода на все, синівська покірливість папі... Обидва вони говорять до папи таким покірливим тоном, яким ніколи ще ніхто з візантійців не говорив з ним. Фактично Церква поділилася, а тепер цей поділ замазують...

Імператор Василій послав до Риму по одному членові від обох партій, — Ігнатіян і Фотіян, — але корабель, на якому їхав посланець Фотія, як твердить біограф Ігнатія, розбився, а сам посланець загинув, так що в Римі не було кому боронити справи Фотія, — там опинилися самі Ігнатіяни.

Тимчасом 13-го листопада 867 р. папа Николай I помер, а його місце заступив Адріян II (867 — 872), про що в Костянтинополі ще не знали, й листи були адресовані папі Николаю. Лист імператора Василія був з 11-го грудня 867 р., й сповіщав про Костянтинопільські події, але все навмисне змальоване в чорних фарбах, щоб сильніш вдарити Фотія. Імператор вже зве папу головою Церкви. Описавши церковні смуті, Василій сповіщав: “Ми побачили, що ліпше всього скинути Фотія з катедри, бо він багато зробив наперекір правді та против Вашого святого Первосвященства, а на патріяршу катедру знову вернути Ігнатія, що багато переніс і несправедливостей, і тиранств. У цьому випадку ми пішли за судом і правосуддям, про які довідалися з ваших листів; а листи ці від нас пиль-

но ховали всі наші попередники”². Цебто, імператор докладно виконав волю про це все папи. Дали імператор пише про Фотіянців, і питається папської поради, що з ними робити, і просить прислати легатів, “щоб наша Церква докладніше й ясніше довідалася, в чому твоя воля щодо духовних, що мають підпасти судові”. При цьому Василій не ховає, що запровадити церковний спокій буде не легко, бо біля Ігнатія стоїть мало-хто, і більша частина духовенства не задоволена новою зміною.

Лист з того ж часу Ігнатія ще більш угодливий, — ніколи ніхто з патріархів не писав так покірливо до папи: за відновлення на патріяршому престолі Ігнатій своїм невідповідним тоном тільки осоромив Костянтинопільську Церкву... “Сам найвищий Владика поставив (у Церкві) одного й найславнішого лікаря, — це власне тебе”. Взагалі, Ігнатій пише, як міг би писати тільки папіст. Він так само запитується, що робити з духовенством, яке йшло за Фотієм, а таких дуже багато. За Фотієм пішли не тільки ним висвячені, але й посвячені Ігнатієм, — “більша їх частина стала послідовниками й соучасниками Фотія від початку аж до кінця, і ніби дією сатани виявляє до мене найсильнішу ненависть”. На закінченні Ігнатій просить: “Нехай прибудуть до нас вікарії Вашого Блаженства, щоб ми з ними добре й по належному збудували нашу Церкву, а ми прийmemo їх, як Боже Провідіння, що являється за посередництвом верховного Петра за вашим настоянням”³.

Папа Адріян II (867 — 872), що заступив Николая I, був уже сильно старий, і занадто не цікавився Сходом, чому й не використав належно нової ситуації. Він зараз же в 868 р. відписав імператорові та Ігнатію звичайними чемними листами, пильнуючи закрити фактичний поділ Церкви. Патріяр-

² Labbeus: Sacrosanta concilia, t. VIII. 1007.

³ Там само, ст. 1010-1011.

хві папа писав і радів, що “ось нарешті й Церква Костянтинопільська хоче схилити свою голову перед владою Римського Первосвященника”. І папа обіцяв прислати до Костянтинополя своїх легатів 4.

4. РИМСЬКИЙ СОБОР 869 Р. ПРОКЛИНАЄ ФОТІЯ Й ФОТІЯН.

Але з легатами до патріярха папа не спішив, а тим часом до Риму прибуло нове грецьке посольство, яке тут вело себе зовсім по-рабському. Його врочисто прийняли в храмі св. Марії. Папі привезли нові листи й дарунки. Між іншим посла доставили один примірник актів Костянтинопільського Собору 867 р., що кинув анафему на папу Ніколая, і з ними тут проробили недостойну комедію. Один з членів посольства, митрополит Іоан кинув акти на землю, й закричав на адресу Фотія: “Ти проклятий у Костянтинополі, будь же проклятий і в Римі!” Другий член посольства, спафар (офіцер) Василь став топтати акти ногами й сікти їх мечем...⁵

Папа Адріян скликав до Риму Собора, який мав розглянути Костянтинопільські церковні справи, й вирішити, що зробити з привезеними актами Собору 867 р., а патріярші посла змушені були все чекати. Нарешті в червні 869 р. Римський Собор зібрався й знову осудив Фотія, — заочно. Знову кинена анафема не тільки на Фотія, але й на всіх Фотіян. Це був вступ до Ігнатіянського Костянтинопільського Собору 869-го року. Увесь час на Соборі говорилось, що папа є суддя єпископів усієї Церкви, а сам судимим бути не може. Кинули анафему на всіх, хто був на Соборі 867 р. і хто підписував його акти. Постановлено акти цього Собору спалити. Увесь Собор вийшов на ступені

4 А. П. Лебедев: *История раздѣлення Церквей*, 1905 р., ст. 121.

5 Там само, ст. 123.

храму св. Петра, де були збори, і кожен з єпископів потоптав акти ногами. А коли книга загорілася, то вона, — пише завдоволений свідок Ігнатіянин, — горіла дуже скоро зо смородом; лив дощ, але кожна його крапля падала на книжку, немов масло в огонь, а полум'я збільшувалося, чому всі присутні дивувлися й прославляли Бога та пап Николая й Адріяна”⁶....

Собор ухвалив 5 постанов: 1. Собор 867 р. вважати за Собор розбійничий, а акти його проклясти і спалити, так само спалити все, що Фотій написав проти папської катедри. 2. Те саме й на Собори, що були проти Ігнатія. 3. На Фотія проголошується анафема знову, але коли він покається, то може причащатися, як мирянин. 4. А хто підписав був акти Собору 867 р., повинні тепер кинути на Фотія анафему, а акти попалити, хто їх має. 5. А хто буде затаювати в себе акти цього Собору, ті відлучаються від Церкви, а коли це особи духовні, то позбавляються сану. Ці постанови обов'язують не тільки в Костянтинополі, але й по інших патріярхатах: Олександрійському, Антіохійському та Єрусалимському⁷.

І вже аж по цьому папа послав своїх легатів у Костянтинопіль зо своїми листами до імператора та до Ігнатія, в яких подається те, що говорилося на Римському червневому Соборі 869 р. Легатам дані й акти цього Собору для підпису їх у Костянтинополі. В листі до Ігнатія повчалось, щоб робити з Фотіянами. А в листі до імператора підкреслювалось, що він став на добру дорогу, бо Церква Костянтинопільська завжди мала добрі ліки від Церкви Римської. А щодо актів Собору 867 р., то папа наказував: “Всі примірники актів цього Собору, відібравши їх від власників, мусять бути спалені на Костянтинопільському Соборі в присутності чле-

⁶ Hergenröther, I. 41.

⁷ Там само, ст. 127-128.

нів цього Собору, так щоб ні в кого не лишилося ані йоти єдиної від списків від цих актів під загрозою позбавлення церковного сану або вилучення від Церкви. А щодо тих, хто відважився б ховати їх або берегти для потомства, — нехай твоя мудрість видасть накази, згідно з якими вони й повинні каратися”⁸.

Усе це поставило Костянтинопільську Церкву в надзвичайно тяжкий стан, якого вона ще ніколи не переживала...

5. КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКИЙ СОБОР ПОМСТИ Й ПОНИЖЕННЯ 869-870.

Посли папи Адріяна II прибули до Костянтинополя з певною метою, — підбити Східню Церкву під папську владу, й установити тут, що тільки папа є суддя Вселенської Церкви. Перед тим уже був скликаний Собор до Костянтинополя, щоб осудити Фотія й Фотіян, а Ігнатія возвести на патріярший престол, — завдання зовсім дивне, бо все це було вже зроблене і в Костянтинополі в 867 р., і на Римському Соборі 869 р. Видно, тепер треба було кинути анафему на Фотія устами самих греків, а головне — осудити Собор 867-го року, що відважувався анафематствувати самого папу за відступлення в Вірі. Це мав зібратися Собор помсти всім тим, хто вважав Костянтинопільську Церкву за незалежну від папської влади.

Легати не поспішали до Костянтинополя, бо перше мав відбутися Собор у Римі, що дав їм накази про їхню працю в столиці Візантії. Легатів було троє, — два єпископи: Донат Остійський і Стефан Непійський, та дякон Мартин. Легатів дуже врочисто стрічали ще далеко за Костянтинополем, і нарешті вони прибули сюди в неділю 24 вересня 869 р., й спинилися в Магнаврській палаті

⁸ Labbeus, tomus VIII, pag. 982-893.

на життя. Легатів стрічав тепер також і ігумен Феоктист, Ігнатіянин, що їздив до Риму з апеляцією на Собор 867 р. У вівторок 27 вересня імператор врочисто прийняв послів, і вони йому заявили, що прибули від папи на його запрошення встановити порядок у Костянтинопільській Церкві. Легати заявили, що кожен учасник Собору мусить перше підписати привезену ними з Риму формулу покори Римській Церкві, й аж тоді буде допущений на Собор. Це була нечувана образа, небувале пониження, й утиск на волю Собору, тому імператор і Ігнатій спробували було боронитися, але слабенько.

І стали готуватися до Собору помсти. В столиці віддавна вже пробували дві духовні особи, що видавали себе за представників східних патріархів, — вони також увійшли до Собору, ніби як повновласники Сходу.

Собор урочисто відкрили в середу 5 жовтня 869-го року, і він продовжувався аж до 28 лютого 870-го року, за який час відбулося десять його засідань у храмі св. Софії, у т. зв. катехуменіях, — у відділі для готуючихся до Хрещення та для жінок. На засіданнях, звичаєм соборним, возложені були св. Хрест та Євангелія. На перше засідання прибули: три папські легати, два підозрілі заступники східних патріархів: Фома, митрополит Тирський, буцім то заступник патріарха Антіохійського, та пресвітер Ілля, ніби заступник патріарха Єрусалимського. Крім цього, були: патріарх Ігнатій та 12 вищих світських сановників, а щодо єпископату, то прибуло тільки 12 єпископів Ігнатіан, на чолі з митрополитом Смирнським Митрофаном, усе вороги Фотія. Треба знати, що число єпископів у Візантійській Церкві було тоді велике, щось біля п'ятисот, а прибуло їх — тільки 12. Такого Собору, з таким малим числом єпископату, історія Церкви ніколи не знала, — він починав свою працю явно неканонічно, бо він не міг виявляти волі Вселенської Церкви. І це той Собор, що в

Католицькій Церкві приймався, як VIII Вселенський Собор!

Собор відкрили зачитанням короткого імператорського привітання, по чому високий урядовець почав перевіряти уповноваження заступників чужих Церков на Собор, на що легати перше образились, але мусіли показати папські листи. Гірше було з заступниками східніх патріархів, бо раптом виявилось, що вони жодних уповноважень на Собор не мали. І все таки їх прийняли, щоб не переривати Собору. Виявилось, що це були просто самозванці, — вони прибули до Костянтинополя послами еміра Ахмеда в справі звільнення полонених сарацин, а на Собор самовільно допустив їх імператор. Отож, східні патріархи, Антіохійський та Єрусалимський на цьому "Вселенському" Соборі представлені не були, а представник патріарха Олександрійського ще не прибув. Фома та Ілля поспішили передати патріарху Ігнатієві ніби від Єрусалимського дарунки: митру, омофора, ризу ніби Апостола Якова, першого єпископа Єрусалимського, та срібну чашу з ризниці Храму Воскресення Господнього, і тим непорозуміння полагодилося.

Як я вже вказував вище, папські легати привезли з Риму готову формулу приречення, яку мусять дати всі учасники Собору, а поза Собором усі Ігнатіяни. У цім приреченні папа звався головою Вселенської Церкви, і без суду кидалась анафема на Фотія та всіх Фотіян.

Записка ця зветься *Libellus satisfactionis*, і має надзвичайно важливе значення, бо це ж було визнання папського примату й засудження Фотія без Собору. Змістом своїм ця записка однакова з тією, яка була передніше в 519 році, коли єдналася поділена Церква по 35 літньому розколі. Підписуючи цього акта, імператор та Ігнатіяни просто продавали Східню Церкву папі... Пізніш, по заключенні Собору всі сильно спохватилися, що вони нарobili, а тому вирішено було викрасти цю

Libellus, а також усі соборні акти, але це не вдалося, бо пильнувала й противна сторона...*

І всі учасники Собору, хоч і з несхованою неохотою, а таки мусіли записку підписати. А “представники” східніх патріархів фальшиво заявили, що на Сході так само ніколи не вважали Фотія за патріярха. Очевидно, це була явна неправда. Взагалі, неправд на цьому Соборі було так багато, що ті землетруси, які були перед Собором і в час його праці, народ приписував гніву Божому за неправду...

Друге засідання Собору відбулося 7 жовтня, і на нього прибуло 10 розкаяних єпископів, що мали єднання з Фотієм, і їх відразу й радо прийняли з малою епітемією. Третє засідання відбулося 11 жовтня вже при 23 єпископах. На 4 засіданні (13. X) заявлено, що колишні делегати від Фотія до папи Ніколая I в 861 р. твердять, що папа тоді визнав Фотія й увійшов з ним у церковне єднання. Вааніс вимагає покликати їх на Собор, — нехай тут вільно засвідчать. Взагалі він заявляє, що на Собор треба покликати й Фотіян, бо в церковних судах завжди було основним правило: відсутнього не судять. Але легати вперто стояли на тому, що папа вже осудив, а на суд папи нема відклику, тому переслухання Фотіян непотрібне. Проте савонники перемогли, і на Собор були приведені колишні послы до папи, єпископ Феофіл та Захарія. Вони трималися дуже пристойно, й голосно й сміливо заявили, що папа Николай I визнав Фотія й правив з ним Літургію, чого свідком може бути й присутній легат Мартин, бо був на тій Службі...

На 5 засіданні Собору (20.X) був уже й Фотій, якого імператор звелів привести силою, але він відмовився відповідати, не визнаючи зборища самих ворогів своїх за Собор. З Собором явно

* Власне всі ці акти були зникли, але імператор знайшов їх і повернув папським легатам.

ставало зле, бо не було на ньому єпископату, — увесь він стояв за Фотія й на Собор не йшов. Імператор прийняв тоді “належні міри”, й на шосте засідання 25 жовтня прибуло вже 36 єпископів, прибув і сам імператор, щоб своєю участю надати Соборові авторитету й заохотити до нього єпископів, бо Собор був явно неканонічний малим числом учасників. У присутності імператора запрошені Фотіяни сміливо й гідно бороняться, а укоханий учень Фотія, єпископ Захарія виголошує сильну промову проти папських домагань та в оборону Фотія. Тут же вони заявили, що в 857 р. Ігнатій зрікся був патріяршества, й погодився, щоб вибрали нового патріярха. Собор усім цим був сильно пригноблений... А патріярх Ігнатій усе мовчав, і на Соборі ані слова не промовив...

На сьоме засідання 29 жовтня знову силою привели Фотія з царського наказу, й відняли в нього архиєрейського посоха, якого він мав у руках. Привели і Фотіян, серед них і єп. Григорія Сиракузького, і всі вони трималися надзвичайно гідно, й заявили, що не визнають суду такого Собору, складеного з самих ворогів.

По цьому диякон Стефан виголосив в імені Собору таку анафему на Фотія: “Фотію придворному й узурпатору — анафема! Фотію світському й базарному — анафема! Фотію неофіту й тирану — анафема! Схизматику й засудженому — анафема! Прелюбодію й отцевбивцеві — анафема! Винахіднику лжі й сплетнику нових догматів — анафема! Фотію, новому Максиму Циніку, новому Діоскору, новому Юді — анафема!”⁹

Кинули анафему й на всіх Фотіян, а особливо на їх провідників, єпископів Григорія Сиракузь-

9 Nicetas Paphlago: Vita Ignatii; Migne, col. 545.
А. П. Лебедев: Історія роздѣлення Церквей, 1905 р. ст. 179. Прелюбодій і отцевбивця — за скинення Ігнатія з патріяршества.

кого та Євлампія Апамейського. Усіх виклятих зараз вивели з Собору. Таким чином Ігнатій був повернений на патріярший престол, а Фотій проклятий... Гідно уваги ще, що цей приговор проти Фотія й анафему на нього, для більшої врочистости й сили, всі члени Собору підписали не чорнилом, а евхаристичною кров'ю... Так вимагали папські послани...

Цікаве було й восьме (5 листопада) засідання Собору. На ньому постановлено спалити свідчення всіх свідків, що на Соборі 861 року посвідчили, що Ігнатій був вибраний на патріярха неканонічно, а також оригінальні акти Соборів 861 проти Ігнатія та 867 проти папи Николая. Імператор Василій наказав усі ці акти спалити, й їх урочисто спалили на цьому самому Соборі. Диякон-референдар (патріярший урядник) Феофилакт тримав великого мішка, повного актів, виймав їх і передавав їх слугам представників (самозванців!) східніх патріярхів, які й кидали все це в огонь. І це варварське палення відбулося в стінах Храму...

Таким чином Фотія й Фотіян викляли, всі акти попалили, а між тим на Соборі єпископату було занадто мало, — Собор виглядав явно неканонічним, бо на ньому була тільки маленька купка Ігнатіян, а вся Церква була проти нього; зрештою, не прибув ще й представник Олександрійського патріярха. І тому вирішили зробити в засіданнях Собору довшу перерву, а час використати для агітації серед єпископату, щоб побільшити їхнє число бодай на останніх зборах Собору. І перерва тривала більше трьох місяців.

І дійсно, цей Ігнатіянський Собор був найбільше вбогий за всі відомі Собори, — на I Вселенському Соборі було присутніх 318 Отців, на II — 150, на III — 210, на IV — 630, на V — 165, на VI — 630 (чи 520), і на VII — 367. Треба було приймати енергійні міри, щоб побільшити число Ігнатіянсь-

кого Собору, бо занадто ясно було, що вся Церква стоїть за Фотієм.

На дев'яте засідання, що відбулося аж 12 лютого 870-го року, прибуло вже 26 митрополитів та 40 єпископів. Прибув нарешті й представник Олександрійського патріярха Михаїла, архидіакон Юсип. Але в своїм листі патріярх Михаїл писав, що через велику віддаль Олександрії від Костянтинополя він нічого не знає про події в Костянтинопільській Церкві, а тому здержується подавати думку по цьому питанню. Це ще раз ударило Собор. На це засідання викликали 13 свідків, що на Соборі 861 р. свідчили, що Ігнатій був обраний на патріяршество неканонічно, і ці свідки відмовилися від своїх попередніх свідчень. Але на Соборі 861 р. свідчили аж 72 свідки (звичаєве число при свідченнях проти єпископа), а тут допросили тільки 13.

Останнє десяте засідання Собору відбулося 28 лютого 870 року. На ньому були імператор з сином Костянтином, а також уже 109 єпископів (перерва трохи помогла!). На цьому засіданні ухвалили 27 правил (а за грецькими відомостями 14), і на цьому розійшлися.*

6. ДРАЖЛИВА СПРАВА БОЛГАРІЙ.

Але ще була одна справа, яку папа Адріян своїми листами ставив на вирішення Собору 869-го року, однак Собор зрікся від її вирішення. Це була справа Болгарії. Болгарія була неспокійним сусідом Візантії, і не раз її била. Побила її і в 864

* Собор цей незабаром, а саме — року 879-го був уневажнений, а тому його Канони не ввійшли до жодних збірок. Цікавий був 5-ий Канон цього Собору: Щоб стати єпископом, треба бути рік четцем, два роки іподіяконом, три — дияконом, чотири — священником. А хто чеснотно проходить ці ступені, то час цей може бути значно скорочений. Але цей Канон ніколи в життя не ввійшов, бо й сам Собор був уневажнений.

році, але болгарський князь Борис попросив Візантію охрестити його й Болгарію. Візантія вхопилася за це, як за справу для них дуже корисну й політично, і Бориса в році 864 чи 865 охрестив чи не сам Фотій, або посланий ним єпископ. Хрещеним батьком був імператор Михаїл, на честь якого й Бориса названо Михаїлом. І греки послали багато свого духовенства, яке тяжкою працею охрестило Болгарію. Але під впливом римської агітації цар Борис почав лякатися своєї церковної залежності від Візантії, боячись, щоб вона не перейшла в залежність політичну. Ось тому Борис просив Візантію прислати йому митрополита, щоб Болгарська Церква була менше залежна від Візантійської, але Фотій такого митрополита не дав, не дав навіть і єпископа.

Тоді розгніваний Борис р. 866 звернувся до Риму, який відразу обіцяв задоволити його прохання. І в Болгарію прибуло багато латинських священників на чолі з єпископом Гримоальдом. Це латинське духовенство почало силою викидати вже запроваджений грецький обряд, виганяло грецьких священників, з народом поводитись дуже брутально, так що справді скрізь викликало неспокій. І цар Борис пошкодував свого нерозважного кроку, й знову перейшов до греків, — Фотій його прийняв, а наказа папи вернути йому Болгарію не виконав, бо це була справа й світська, йому не належна.

Папа Адріян наказав своїм легатам покінчити цю справу на Соборі 869 р., і тому написав про це й імператору, і Ігнатію, сподіваючись, що тепер перепон у справі повернення Болгарії до Римського престолу вже не буде. Але вийшло зовсім не так. Собор зробив додаткове засідання в імператорському дворці, і там обговорював цю справу в присутності видатніших членів Собору. В цей саме час до Костянтинополя прибуло численне посольство Бориса, що й було присутнім на десятому засіданні Собору 28 лютого 870 року. А тепер, на

окремому засіданні, послали запиталися, куди власне вони належать: чи до папи, чи до патріярха? Легати не хотіли й слухати про цю справу, бо її вже вирішив папа, а Ігнатій мав би тільки виконати цього наказу. Представники патріярхів хотіли критикувати заяви легатів, але ті їх гордо перебили: “Апостольська Катедра, — говорили вони, — не вибирала вас своїми суддями, бо ви нижчі від папи й судити його вам не пристало. Та й ми самі цього робити не станемо, бо тільки сам папа має право судити всі інші Церкви”. Але представники не здалися, й заявили: “Не добре, щоб ви, римляни, відпавши від союзу з Грецьким царством і віддавшись у владу франків, користалися з права настановляти єпископів і інших духовних у Грецькій імперії. Ми об’являємо, що через те, що Болгарія належала до Грецької імперії, вона мусить бути під владою Костянтинопільського патріярха”.

Розгнівалися легати й закричали: “Вас ніхто не кликав суддями, ви робите осуд, як гордовиті й заінтересовані. Ваш суд ми оголошуємо в ім’я Святого Духа позбавленим усякого значення”. А патріярху Ігнатію вони наказали: “А тебе, патріярха Ігнатія, ми закликаємо іменем Бога й Його Анголів, щоб ти, згідно з Посланням папи Адріана, який возстановив тебе на посаді, не вмішувався до справ Болгарії, — нікого не святив для тієї землі й не посилав туди нікого з твоїх духовних”¹⁰.

Але збори настояли на своїому, й Болгарії не відступили папі Римському. Папа програв не тільки саму справу, але програв і морально: усі ясно побачили, про що головню папі ходило. Ігнатіяни били Фотія, але коли побачили, до чого йдуть папські домагання, опам’яталися, й стали чуйнішими, чому й виник намір викрасти всі акти образливого для честі греків цього Собору помсти

¹⁰ Vita papae Hadriani, Migne, t. 128 p. 1392-1393, Patrologia latina.

й попалити їх... Та було вже пізно. Проте все таки 21 Правилком цього Собору було замасковано поставлено, що Собор може судити й папу.

Того ж таки 870-го року патріярх Ігнатій, не послухавши наказу папи, висвятив єпископа для Болгарії.

В березні 870 року легати виїхали додому, але на морі на них напали слов'янські пирати й ограбували все, що вони везли, — багаті дарунки та всі оригінальні акти Собору 869-го року, чому й цей Собор їх немає. І тільки через 6 міс. Адріян викупив своїх легатів, і вони прибули до Риму аж у грудні.

7. КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКИЙ СОБОР 869-870 Р. Р. НЕКАНОНІЧНИЙ.

Костянтинопільський Собор 869 р. Західня Церква визнала за VIII Вселенський Собор, і його постанови внесені в число католицьких Канонів. І не дивно, бо, як ми бачили, на Соборі все диктували тільки папські легати, й жодного голосу ніхто з православних не мав, і всі потакували їм, роблячи всякі уступки папському приматові під імператорським тиском. Папські легати вели себе на Соборі чванькувато та гордо, та й було чого: Рим мав таку блискучу перемогу, а Східня Церква з царського наказу підпорядкувалася папі. Усе на цьому Соборі пересякнене було папістичним духом, ворожим Костянтинопільській Церкві.

Собор 869-го року був явно неканонічний, бо він вільно нічого не вирішував, а тільки виконував накази імператора та папи, а між тим, за східнім правом Собор вищий за патріярха. Неканонічний був цей Собор і тому, що на ньому була мала групка самих Ігнатіян, а вся Церква поза ними була проти Собору й за Фотія. “Собор 869-го року, — пише проф. Меліоранський, — щодо числа своїх членів, був жалюгідний у порівнянні до Соборів Фотія”. І навіть католицький історик Гергенретер т. II ст. 127 — 128 свідчить те саме:

“Такого малого числа єпископів не було ні на одному з попередніх Вселенських Соборах”. Отже, “таке мале число” й не могло рїшати за всю Церкву. Фотїяни рїшуче не здалися, й вели себе високо гїдно. Ані один єпископ, не тїльки з поставлених Фотїєм, але й з тих, що були поставлені ранїш, але прилучилися до нього, не прийняли постанов Собору 869 року. Усі побачили в цьому Соборі тяжку національну образу, і весь Схід не визнав цього Собору, як явно сфальшованого.

Собор 869-го року сильно вдарив Фотїян фізично, але вони надзвичайно виграли духово в очах усього народу. При допсмосї світської влади (цебто, неканонїчно) Ігнатїй виграв перемогу, але це була Піррова перемога!

Ігнатїянський Собор 869—870 року, що латиняни вважають його за VIII Вселенський Собор, у греків завжди користався з найгїршої пам'ятї. Так, на Феррарсько-Флорентїйському Соборі в 1437 році, коли католики часто просто диктували грекам, голова цього Собору, кардинал Юліян Цезаринї запропонував був грецьким отцям цього Собору прийняти дїяння Ігнатїянського Собору 869—870 року, як VIII Вселенський Собор, то на це греки рїшуче не погодилися, а їх дискусїйний провідник, митрополит Ефеський Марко історично довів, що наступний Костянтинопільський Собор 879—880 року у присутності й за згодою папських легатів осудив Собор 869-го року, як незаконний і неправильний... Сам папа Іоан VIII скасував постанови цього Собору, див. далі, ст. 172.

8. МУЧЕННЯ ФОТІЯ ТА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ФОТІЯН.

Зараз по Соборі 869 року, що кинув анафему на Фотїя та на всіх Фотїян, імператор заслав Фотїя в монастир в гавані Стенос на Європейському березі, і тут його тримали, як політичного переступника. У Фотїя сконфіскований був увесь його маєток. З позосталих Фотїєвих листів довідуємося, що жилося йому на засланні дуже тяжко. В

одному листі він писав: “Я не говорю про що інше, я просто хочу, щоб відносно мене дотримувались тільки права людини. Варвари й греки, коли хочуть покарати людину, позбавляють її життя; але коли вже вони кому дарують життя, то не стараються голодом і тисячею інших бід убивати цих же людей. А мое життя гірше смерті. Я ув’язнений, розлучений з ріднею, друзями, позбавлений слуг, віднята в мене всяка людська потіха... І давно вже, не кажу єпископ, але ані один переступник не терпів стільки, скільки я. У мене віднято книжки, — ось нова, невідома кара, вдумана власне для мене”...¹¹

До хворого Фотія 30 день не допускали лікаря. Взагалі, страждання Фотія були не тільки духовні, але й фізичні. Так само позасилали й прихильників Фотія, й скрізь їх сильно переслідували.

Пізніш, на Соборі 879-го року сам Фотій розповідав про це так: “Коли я вигнаний був із Церкви й позбавлений катедри, коли дуже багато єпископів і пресвітерів повтрачали свої місця й тяжко страждали, тоді я говорив своїм ворогам: коли ваш гнів звернений тільки проти мене, то дайте волю їм (Фотіянам). Проти мене ви можете виставляти стільки обвинувачень, скільки хочете; ради волі, ради добра їх (Фотіян) я готовий прийняти на себе ваші обвинувачення, але одного обвинувачення не прийму — в нечесті. Я передаю себе вам, і ви можете робити зо мною, що хочете. Тільки одного я хочу, щоб Церква Божа була звільнена від тяжкого видовища, коли народ Божий дуже численний, відданий правдивій Вірі, зо мною згідний, передається смерті, голоду, засланням, озлобленням”¹².

Але всі Фотіяни трималися гідно, і ніхто не просив помилування, а це сильно побільшило їх

¹¹ Migne, t. 102 col. 765, 768-769. Лебедев, 222-223.

¹² Mansi, том 117. Лебедев, ст. 269.

авторитет. Ігнатіяни голосно скрізь кричали про добро Церкви та благочестя, але всі бачили, що не про це їм ішло. Собор 869 р. своїми необдуманими постановами, подиктованими Римом, збаламутив усю Церкву. Пішли смути більші за попередні, а пасивний і тихий Ігнатій ні з чим не міг дати ради. В Церкві почалася анархія..

9. АНАРХІЯ ЧЕРЕЗ ПАПСЬКІ ВМІШУВАННЯ ЗРОСТАЄ.

По Соборі 869—870 р. імператор та Ігнатій послали папі Адріану листи, повні угодливости. Особливо в цьому відзначився лист Ігнатія з другої половини 871-го року. Патріярх сповіщає, що в Церкві повстали великі непорядки, а до того й забракло пастирів, — треба висвячувати поставлених Фотієм четців, яких у краї є нечисленна сила. Про це “ми хочемо знати вашу волю й ваше зарядження”.

Папа обом відповів 10 листопада 871-го року, — Фотіянських четців він забороняє святити, а це поставило Церкву в безвихідне положення. Ігнатіяни низькопоклонничали перед папою, а тепер переконалися, як він дбає про їхню Церкву. Але в листі до імператора папа знову вимагає вернути йому Болгарію, і про це заговорив уже іншим тоном. “Соєпископ наш Ігнатій відважився — писав папа — висвятити Предстоятеля в Болгарську землю, чим ми дуже здивовані, а ви тому допомагаєте, що нас дивує. Тому просимо вас, усовіщайте Ігнатія відмовитися від юрисдикції в Болгарії, бо йнакше і він сам не втече від законної кари, та й ті, кого поставив він у ту землю предстоятелями або з яким іншим іменем та обов'язками, і вони, вже тепер позбавлені наших зносин, низвержені будуть із свого сану”.¹³ Ось через що папа розгнівався на Ігнатія, й не дозволив йому висвячувати в священники Фотіян, хоч Церква страждала без пастирів. Папа явно боявся допустити до Церкви

¹³ Labbei, t. VIII pag. 1173-1174.

кого будь з Фотіян. Досі папа руками Ігнатіян умів жар загібати, а тепер, коли Ігнатій не виконав його наказу, грозить йому позбавленням сану. Усі переконалися, що погодитися з Римом — то стати зрадниками своєї землі!

По цьому Схід замовчав, і не писав уже папі, але той помер у 871 році, і його заступив Іоан VIII (872—882). Сам Рим наробив у Костянтинопільській Церкві великих не порядків, сам оголосив, що він тут голова, але помагати не вмів. Імператор Василій пише в 877 р. до папи Іоана VIII, щоб конче прислав своїх легатів, які дали б лад у грецькій Церкві. Імператор бачив, що Фотіяни, які трималися національної ідеології й були патріотами, сильні й не думають здаватися, а Ігнатій не встані зарадити лихові, тому рішив помирити Ігнатіян, що здали вже багато з тону, з Фотіянами, бо в Церкві росла смута.

10. ПІДПОРЯДКУВАННЯ ПАПИ — ТО ЗРАДА СВОЇХ БАТЬКІВЩИНИ.

І папа прислав своїх легатів, а вони привезли нові листи імператорові та патріярху, в яких його мало обходили біжучі церковні справи та анархія, — він знову вимагає собі Болгарії. Папа сильно виговорював Ігнатію: “Закривши очі, ти безрозсудно потоптав постанови святих Отців, а своїй добродійці, Римській Церкві, заплатив невдячність, з своїм серпом удерся на ниву іншого, присвоїв собі давню Римську епархію в землі Болгарській. Уже за це — грозить папа — ти цілком заслугуєш на позбавлення церковного єднання, але ласки ради ми в третій раз звертаємось до тебе листовно й усовіщаємо тебе: зараз же пошли спосібних людей в Болгарію, щоб вони вернули всіх духовних до Костянтинополя, так щоб на протязі 30 день жодного єпископа, жодного духовного, висвяченого тобою чи тобі підлеглими єпископами, не позоставалось уже в Болгарській землі”. Поставивши такий ультиматум, папа кінчав: “А

коли впродовж 30 день усі висвячені тобою чи твоїми єпископами, не покинуть тієї землі, і ти не відмовишся від влади над нею, то по двох місяцях, починаючи від дня одержання цього листа, ти будеш відлучений від Євхаристії, і в такому стані будеш лишатися доти, доки нарешті не послухаєшся наших декретів. А коли ти, не дивлячись і на це, будеш упертий і непокірливий, і не зробиш того, чого я вимагаю, то судом Апостольського авторитету нашого позбавишся свого патріярхату й єднання нашої любови, і згубиш усі права священства"... 14

Отак тепер заговорив папа з тим патріярхом, що легковажно виконував його розпорядження, й що підпорядковував свою Церкву папі. Усі ясно бачили, що папа добивається тільки свого, а стан Грецької Церкви його не обходить. Усі Ігнатіяни сильно впали на дусі, бо бачили, до чого все йде, й до чого вони допровадили Церкву своєю згідливістю папі. Гроза знову збиралася, й блискавки би-ли зовсім ясно: фактичного поділу Церкви не на-правити нічим...

Джерела й література. Як уже сказано вище, папські легати, вертаючись до Риму, попали в руки слов'янських піратів, і тоді й загинули всі оригінальні акти Собору 869 р. Але позосталося два тексти, латинський і грецький. Латинський текст написав римський аббат Анастасій Бібліотекар, який твердить, що його праця — вірний і докладний переклад з оригіналу. Під час Собору Анастасій проживав у Константинополі, й був у близьких стосунках з папськими легатами, помагаючи їм знанням грецької мови. Але цей Анастасій був людиною дуже неморальною. Його судили Собори в Римі, й низложили з кардинальства; папа Лев IV (857 — 855) позбавив його сану, відлучив від Церкви, й прокляв, а папа Бенедикт III (855 — 858) так само позбавив його священства. Та папа Николай I простив усе Анастасію з умовою, що він буде вірним Римській Церкві. Але пізніш

Анастасій хотів силою стати папою, захопив акти Соборів, на яких був осуджений, проте папство не вдалося йому. Пізніше брат Анастасія, Єлевтерій, викрав доньку папи Адріяна II й оженився з нею, а потім убив її з матір'ю, і все це зробив за намовою Анастасія*. Ось цей неморальний Анастасій написав працю про Фотія, повну всяких наклепів і сумнівних подій, і власне ця праця для західної науки є найбільше джерело відомостей про Фотія. Анастасій добре знав грецьку мову; помер 897 року. Наукові дослідники часто підкреслюють, що свідченням Анастасія рішуче не можна няти віри. Він був папським бібліотекарем, цебто займав посаду папського архиваря (те, що в греків хартофілакс), і був сановником папської курії. Частина вчених (Hergenrother, Hefele, А. Лебедев і інші) визнають латинський текст за правдивий, інші ставляться до нього критично. В латинських актах Собору є передова Анастасія про Фотія, але дуже суб'єктивна, і власне вона кидає тінь і на сам його переклад актів: *Anastasii Bibl.: Praefatio in Concl. VIII general.*, видрукуваний у *Mansi: Concilia*, том XVI. — Грецький текст актів — це тільки уривки з оригіналу, зроблені десь на початку X віку якимсь запеклим Ігнатіянином, ворогом Фотія; він часом дуже короткий, а тому неясний, а донеде дає невірні відомості. Іноді обидва тексти, латинський і грецький, подають різне; обидві ці редакції видрукував *Mansi* в XVI томі своїх *Concilia*. Ось чому до опису дій Собору 869 р. треба завжди ставитися критично. — Листи патріарха Ігнатія та імператора Василя друкує *Labbeus* у VIII томі, а *Mansi* — в XVI томі. *Vita papae Hadriani*, *Migne, Patr. latina*, том 128. — Усі події цього часу докладно описав, на основі позostalих джерел, проф. А. П. Лебедев: *Исторія раздѣлення Церквей*, 1905 р., ст. 109—222. — Див. ще літературу, подану в кінці VI-го розділу цієї праці. — *Lapotre: De Anastasio Bibliothecario*, 1884 р.

* Ю. Колемин: *Римскій Духовный Цесаризм*, 1913 р. ст. 195—197. Проф. Іван Огієнко: *Костянтин і Мефодій*, т. I ст. 247, Варшава, 1927.

VIII

ДРУГЕ ПАТРІАРШЕСТВО ФОТІЯ.

1. МУЖНЯ ПОСТАВА УВ'ЯЗНЕНОГО ФОТІЯ І ФОТІЯН.

Фотій гідно тримався на тяжкому засланні й терпеливо зносив усі ті рясні переслідування, які сипалися на нього і від духовної влади, і ще більше від уряду. Він багато працював цього часу, і написав кілька цінних творів. Своєю міцністю та вірністю своїм церковним та національним ідеалам, своїм гідним поведінням він переміг своїх ворогів і викликав до себе загальну пошану. Народ бачив великі терпіння невинно засудженого, добре знав, що ці терпіння — за честь рідної Церкви та правду, і став на бік мученика. Велика більшість Костянтинопільської Церкви була рішуче по боці Фотія, як національного проводиря. Фотій взагалі мав цінного й рідкого дара притягувати до себе й полонити людей, що він робив і своїм приємним ставленням, і своєю величезною ерудицією. А тепер же в ньому всі бачили незломного борця за волю рідної Церкви й мученика за православну Віру. “Правота діла Фотія в його ставленні до Заходу, — от що, без сумніву, тягло до Фотія серця єпископів (і інших), яким дорога була незалежність Східної Церкви”¹. І на засланні Фотій позостався центром своєї партії, — усіх Фотіян, і звідси своїми листами він усіх підбадьорує на душі. І авторитет Фотія все зростає, а його вороги помалу стають йому приятелями. Усі побачили й переконалися, що підлягти папі — це зрадити своїй Батьківщині!

Усі Фотіяни по засланні їхнього патріярха трималися міцно й гідно, не тратили віри в правдивість

¹ А. П. Лебедев, ст. 225.

своєї ідеології, й на єднання з Ігнатіянами ніхто не йшов, ніхто від свого провідника та його ідей не відпав. Собор 869 р. сильно покарав усіх Фотіян, особливо єпископів, а уряд лютував, бачучи їхню непримиренність, і ще більше їх тиснув.

Незаслужена й неканонічна анафема на Фотію ані трошки не змінила ставлення до нього його ідейних приятелів та прихильників, — вони збитою масою, муром стояли й далі біля нього, і всі були проти папи та його примату. І навіть католицькі історики підкреслюють велику мужність Фотіян; так, Гефеле свідчить, що “жоден з усіх єпископів, висвячених Фотієм, не перейшов на бік Ігнатія”². А славний католицький учений Гергенретер, автор найціннішої праці про Фотію, хоч і як завжди виступає проти нього, проте пише: “За краших днів Фотій умів так прив’язати членів своєї партії один до одного, що й за днів свого нещастя не тільки міг стримати розклад своєї партії, але й знаходив можливість ще більш скріпляти зв’язок поміж членами її...” Фотіяни були добре зорганізоване ієрархічне товариство, і ніхто не покидав Фотію, “і здавалося, що навіть вороги його тепер хотіли переходити на його бік”³. Бо справді, “пізнаєте Правду, а Правда вас визволить!” (Ів. 8. 32).

2. ІГНАТІЯНИ СВОІМ ЄДНАННЯМ З ПАПОЮ ПРОТИ ВОЛІ НАРОДУ КИНУЛИ ЦЕРКВУ Й ДЕРЖАВУ В АНАРХІЮ.

А стан Ігнатія, хоч як їх підтримував уряд, був дуже невідрадний і жалюгідний, бо всі бачили, що смута в Церкві росте, а патріярх Ігнатій не встані її опанувати. Ігнатіян була тільки купка, і вся Церква зріклася єдності з ними, як зо зрадниками своїй Вірі та Батьківщині. По містах появилася по два єпископи, Ігнатіяньський та Фотіяньський, що сварилися між собою на спокусу вір-

² С. I. von Hefele : Conciliengeschichte, IV. 420.

³ Hergenröther : Photius, 1868, II ст. 207-208, 225-227.

ним. Життя йшло, Ігнатіяни вимирали, а замінити їх не було ким, бо Фотіяни були під забороною. Хаос у Церкві наростав, і знесиловав саму державу. Вихід був тільки один: вернути Фотія!

Тепер імператор Василій I ясно побачив і переконався, що папа нічим йому не помагає, а боротися з Фотіянами він несила, бо вся ця боротьба веде тільки до поглиблення смуту. Тепер стало ясно, що без Фотія ніхто в Церкві порядку не запровадить. Усі бачили, що Ігнатій без спротиву віддається папі, цебто зраджує Православній Вірі та своїй Батьківщині, а цього ніхто не хотів, і очі всіх звернулися в бік засланого патріярхамученика. Взагалі стало помітним уже в 877 р., що скрізь на Сході закріплюється погляд, — рішуче проти папи, бо поєднання з ним веде до зради Батьківщині. Усі більше й більше переконувалися, що Собор 869 р., ніби VIII-ий Вселенський Собор за наказом папи, — це сором для Костянтинопольської Церкви, ганьба й для держави, і що тільки Фотій зміг би вивести Церкву, і державу з того темного кута, куди запровадив їх Ігнатій, тільки Фотій змив би юдство та зраду, в які загнали Церкву й державу Ігнатіяни своїм єднанням з папою.

Возстановлюючи Ігнатія, імператор Василій I хотів, за допомогою папи, нав'язати політично потрібні йому кращі стосунки з Заходом, тим часом виявилось, що ці папи тільки настирливо вимагають собі уступок, а реально допомогти не можуть. "Імператор сподівався, що по приговорі над Фотієм, винесеним на Соборі 869 р., і по засланні Фотія, партія Фотіян незабаром счезне, і в державі настане церковна єдність та спокій. Але коли він стрів протилежне своїм сподіванням, коли він побачив подиву гідну міцність Фотіян, їх кріпку прив'язаність до свого голови і їх прив'язаність один до одного, їх незломну завзятість до своєї справи, тоді він постановив за потрібне, з погля-

дів державних, покинути дорогу утисків, з якими досіль ставилися до цієї партії, і які не довели ні до чого, — і став на протилежну путь милости". Так свідчить навіть католицький історик.⁴

3. ПОВЕРНЕННЯ ФОТІЯ Й ФОТІЯН ІЗ ЗАСЛАННЯ.

Через такий стан Церкви у багатьох людей сама собою повсталала думка знову покликати Фотія на патріяршество. Пізніш, на Соборі 879 р. сам Фотій розповідав: "Доки живий був блаженний Ігнатій, я не міг і подумати, щоб зайняти свою катедру, хоч до цього багато-хто нахилили мене й навіть хотіли змусити. А до такого кроку мене могло найбільше спонукати те, що брати мої та соєпископи терпіли ув'язнення, переслідування, вигнання. Та все ж таки ми не хотіли нічого починати, як знають це всі присутні".

Імператор Василій став думати, як би вернути Фотія знову на катедру, але перепоною був старий Ігнатій. Василій бачив, що Болгарська справа сильно охолодила стосунки до Риму не тільки широких кол, але й самих Ігнатіян. Кінця не видно було різним користолюбним зазіханням пап, а Ігнатій протиставитися тому не міг. Сподіваної помічі від Риму також не прийшло. І Василій визнав свою помилку, яку він зробив, усуваючи Фотія, і тому помалу пильнує знову зблизитися з ним. І справа покінчилася тим, що в другій половині 876 року імператор вернув Фотія з заслання, обсилав його своїми ласками, дав йому на життя Магнаврський палац, і настановив його вчителем своїх дітей, а головно наслідника престолу Лева. Для всіх стало ясно, що Фотій вертається знову до сили й влади. І народ радів і чекав, і всім було видно, що всяким єднанням з папством приходить кінець.

Так само й до Фотіян уряд припинив свої утиски, й повернув багатьох із заслання, чому не

4 Hefele, IV, 429.

протівилися й Ігнатіяни. Але сам Ігнатій довго був упертим, і миритися ні за що не хотів, а Фотіяни його про це й не просили; проте він добре бачив, що смута в Церкві зростає, а він її спинити не може. І в вісімдесятлітнього старця закрадається в душу гіркий сумнів, чи справді він добре робив супроти Фотія... Чи він прислужився Церкві, скидаючи Фотія?... І чи не зраджує Церкві й Батьківщині, хто еднається з Римом?

І таки й сам Ігнатій вкінці побачив, і переконався, що він наробив багато шкоди в Церкві, і що він бив Фотія, а через нього Церкву й Батьківщину, безпричинно. Пізніш, на Соборі 879-го року, Фотій сам розповів, що патріярх Ігнатій перед своєю смертю примирився з ним. “Я робив усе, — говорив Фотій, — щоб помиритися з Ігнатієм, і ми таки помирилися, коли він прийшов до мене в палату. Ми впали один одному в ноги, й просили взаємно прощення, коли в чому прогрішилися один проти одного. А коли він захворів, я навідувався до нього багато разів, як він бажав того, потішав і бадьорив його, і набув у нього стільки довір'я, що він просив мене, по його смерті, взяти в опіку близьких йому людей, що я й виконав”⁵

4. ФОТІЯ ЗНОВУ ОБРАНО НА ПАТРІЯРХА.

Розв'язка заплутаного церковного стану прийшла незабаром, і то власне така, якої всі тоді з нетерпінням чекали: 23 жовтня 877 року⁶, проживши 80 літ, патріярх Ігнатій помер, а через три дні, 26 жовтня Фотій був обраний знову патріярхом, і це обрання прийняв. Смерть Ігнатія розв'язала всім руки, і Церква вільно зідхнула. Правда, навчений гірким досвідом у скороминучості патріяршої слави, Фотій спочатку рішуче відмовлявся

⁵ А. П. Лебедев, ст. 258 — 259.

⁶ Інші роком смерті Ігнатія подають 878. Католицька Церква оголосила Ігнатія Святим, — за заслуги їй.

від високої чести. На Соборі 879 року він сам так розповідав про це: “Імператор по смерті Ігнатія оголосив мені свою волю, щоб я зайняв патріяршество. Два рази приходили до мене уповноважені кликати мене на катедру, але я не давав своєї згоди, і просив тільки про одне, — звільнити з заслання моїх прихильників. Тоді відвідав мене сам імператор, — і своїми словами змусив мене”.

5. ЗАПРОШЕННЯ НА СОБОР 879-ГО РОКУ.

І першою справою було постановлено скоріш скликати до Костянтинополя Собора, щоб омити всю образливу явну неправду, кинену на Фотія й на Церкву, вернути йому честь і затвердити на патріяршестві. І імператор з Фотієм в 878 році послали посольства до всіх східніх патріярхів, з повідомленням про нового патріярха й запрошенням на Собор у листопаді 879 року. Вирішили спробувати ще раз помиритися з Римом, бо такі ліпше було б, щоб папа не мав гніву на Фотія, а Собор мав характер справді вселенського. На папському престолі сидів тепер Іоан VIII (72—882), який уже мав час самому добре переконатися, хто був Ігнатій, як адміністратор, а хто був Фотій.

І імператор та Фотій року 878-го шлють посольство до Риму, а з ним пересилають листи, в яких повідомляють про нове обрання Фотія. Фотій повідомляв, що імператор, Церква й народ побажали, щоб він знову став патріярхом, і він це обрання прийняв, і тільки купка Ігнатіян ще не мириться з цим. А імператор у листі своєму писав, що всі бажануть, щоб папа помирився з Фотієм, і тим приспівив замирення Церкви, і щоб прислав своїх легатів на будучий Собор у листопаді 879 року, який має затвердити обрання Фотія на патріяршество.

Політичне положення папи в цей час було дуже тяжке: сарацини напірали скрізь, і пустошили папські володіння. Захід папі не допомагав, і була

прибули ще 878 р. до патріярха Ігнатія, але були затримані в Костянтинополі до Собору; третій легат, кардинал-пресвітер Петро прибув перед самим Собором і привіз листи від папи Іоана. Своєчасно прибули й представники зо Сходу: пресвітер Ілля від патріярха Єрусалимського й пресвітер Косма від патріярха Олександрійського; представник від патріярха Антіохійського, архієпископ Мартиропольський Василій, прибув на четверте засідання. Усі уповноважені, як перевірів Собор, були правомочні.

На Соборі було 80 митрополитів та архієпископів, і понад 300 єпископів. Був тут і митрополит Никейський Григорій Асвеста, улюблений друг Фотія, голова Фотіянської партії, тепер уже глибокий старець. Прибули єпископи з найдальших епархій, напр., з Іллірії та з долішньої Італії.* Найкращими промовцями на Соборі відзначались: патріярх Фотій, усі уповноважені від східніх патріярхів, Захарій Халкедонський та Прокопій Кесарійський. Собор справді випав надзвичайно блискуче, що визнають навіть католицькі вчені. Напр., Гергенретер пише: “Собор, зібраний Фотієм, у цілому виявляв поправді величне явище, якого не бачили з часу Халкедонського Вселенського Собору. Ще ніколи патріярх міста Костянтинополя не збирав такої сили ієрархів на Собор”.⁸ Видно, раділа Церква, що вернувся її правдивий Архипастир, борець за її самостійність!

Коли розпочався Собор — не знаємо, але до-

* Долішня Італія тоді звалася Мала Греція, і вся була заселена православними греками. Напр. місто Бар і околиці були густо заселені православними греками, тому й відбулося пізніше, 1087-го року, “перенесення” мощей Святителя Миколая з м. Миру Лікійського в м. Бар. Отже, перенесено було до православного міста, чому день перенесення мощей до м. Бару, 9-го травня, стало в православних Святом (“весінній Миколай”).

⁸ Hergenröther, II. 462.

кладно знаємо, що другі збори відбулися 17 листопада 879 року, — певніш, що за день перед цим. Головує на Соборі сам патріарх Фотій, а не так, як було на Ігнатіянському Соборі, коли всім керували папські легати. Світської влади на Соборі зовсім не було, щоб не говорили, ніби вона впливала на постанови Собору. За дозволом Собору впускають папських легатів та представників східних патріархів. Увійшовши й повітавши Фотія, папський легат Петро сказав: “Папа з патріархом Фотієм — це одна душа й одне тіло”, і передав Фотієві присланий від папи дарунок, — повне патріярше облачення, яке розглядав увесь Собор. Перше засідання все було присвячене врочистому відкриттю Собору.

Друге засідання відбулося 17 листопада, й було ще більш врочисте, ніж перше. Легати папські зайняли на ньому друге місце, зараз по Фотієві, а не перше, як то було на Соборі 869 р. Найперше читається лист папи до імператора, в якому заявляється: “Перше всього ми приймаємо єпископа Фотія в єднання з нами й возстановляємо його в високому первосвященничому достоїнстві й у патріяршій честі, щоб Церква більш не бурилася хвилями поділу... Прийміть його всі, прийміть без усякого сумніву, — ніхто не повинен посилатися на Собор, що був (869 р.) проти Фотія”. За легатами й представники східних патріархів заявили, що всі їхні Церкви вже перед тим визнали Фотія за патріарха.

Далі зачитали листа папи Іоана до Фотія. Папа писав, що він радіє з возстановлення Фотія, і що він тепер поеднує Церкву й буде милостивий до Ігнатіян. На це Фотій заявив, що імператор послав на заслання тільки двох єпископів, та й то з причин політичних. Далі легат Петро запитався, яким чином Фотій зайняв катедру до прибуття легатів, на що представники східних Церков зараз же відповіли, що їхні Церкви, як і більшість Цер-

кви Костянтинопільської, завжди визнавали Фотія за патріарха. Про це самі легати питаються й присутніх єпископів, які відповіли, що Фотій став патріархом за згодою трьох східніх патріярших катедр, на прохання імператора й на благання всієї Костянтинопільської Церкви. По цьому взяв голос і сам Фотій, і докладно розповів, як саме він погодився прийняти обрання на патріяршество, про що казано вище.

По цьому зачитуються Послання східніх патріярхів про возстановлення Фотія. В листі Олександра патріярха Михаїла II підкреслюється, що ця Церква завжди вважала Фотія своїм соєпископом. При цьому патріярх заявляє, що ті представники, які були на Соборі 869 р., то самозванці. Два з них уже померли, а третій Фома покався й просить прощення. На кінці засідання зачитуються ще листи патріярхів Єрусалимського та Антіохійського.

На третьому засіданні, 18 листопада, зачитується лист папи Іоана до єпископату. Папа пише Фотієві, що обймає його, а "хто Фотія не приймає, той не приймає части з нами, а хто приймає його, той приймає й нас". А далі папа повчає, що не можна осуджувати тих, що стали єпископами просто з мирян, але все таки на будуче цього не треба робити. В кінці настоюється, що Болгарія мусить перейти тільки під Римську юрисдикцію. Собор відповів, що справа Болгарії, то справа імператора.

По цьому Прокопій Кесарійський докладно доводив, що можна висвячувати мирян на єпископів: "На це нема церковної заборони. Західняки посилаються на правила Сардикійського Собору, але в тих правилах забороняється вибирати в єпископи тільки тих мирян, що мають великі багатства, а таких осіб Східня Церква ніколи не возводила в єпископське достоїнство. І коли б яке церковне правило забороняло всіх без винятку мирян обира-

ти в єпископи, то таке правило мало б бути затверджене не помісним, а Вселенським Собором, щоб мати силу закона... І нема ніякої користі ставити вище клирика чи монаха, що живе незгідно зо своїм званням, над мирянина, що живе за євангельськими приписами. Чи може природний зріст волосся (вдавнину монахи наголо остригали волосся) бути перепорою возведення мирянина в сан пресвітера чи єпископа?"

Другий делегат Захарій Халкедонський про це саме виголосив довгу промову. Він каже, що обираючи мирянина, бояться обрати особу неморальну й нечесотну, а це свідчить, що нема перепон вибирати в єпископа такого мирянина, який чесотний та моральний. А що це так, показує II Вселенський Собор, що возвів в єпископи Костянтинополя мирянина Нектарія, тільки но охрещеного. При таких же обставинах були обрані в єпископи Амвросій Медіоланський, Єфрем Антіохійський, Євсевій Кесарійський, та й взагалі таких прикладів можна знайти силу силенну... Та й Римська Церква серед своїх єпископів мала осіб, вибраних просто з мирян... Та й скажіть, пощо треба змушувати людину, прикрашену чеснотами, наперед (довго) проходити нижчі церковні ступені, для одержання єпископства, коли ті чесноти, які він мав би набути нижчими церковними ступенями, він уже передніше набув?" На все це папські легати нічого не відповіли, а Собор усе прийняв без застережень.

Далі було зачитане послання Єрусалимського патріярха Феодосія до імператора Василія. В зв'язку з цим листом легат Петро сам оголосив, що на Ігнатіянському Соборі 869 р. особи, що були послані для викупу полонених сарацин, самі себе видали за патріярших посланців, — це були Ілля Єрусалимський та Фома Тирський. Увесь Собор заявив, що патріярші посланці (апокрисіярії) Собору 869-го року були посланці фальшиві, слуги са-

рацинські, і що вони заслуговують відлучення від Церкви.

На закінчення засідання прочитана була папська інструкція легатам, в якій доручалося звати Фотія братом та єпископом, і заявити на Соборі про визнання Фотія. Важливий 10 розділ інструкції: “Ми хочемо, — пише папа, — щоб Собор, що був за папи Адріяна в Костянтинополі (869 р.), вважався відкинутим, позбавленим значення, і щоб він не рахувався в числі інших святих Соборів”. На це Собор відповів: “Признавши Фотія патріархом, ми тим самим відкидаємо, осуджуємо, анафематствуємо названий Собор”. Це про той Собор, що його Римська Церква визнала за VIII Вселенський Собор!...

По третьому засіданні була 35 денна перерва, коли легати вговорювали Ігнатіян про примирення й коли ховали померлого голову Фотіянської партії, митрополита Григорія Асвесту.

Напередодні Різдва Христового, 24 грудня 879 року, відбулося четверте засідання Собору, на яке прибув уже митрополит Мартиропольський Василій, представник Антіохійського патріярха. Легати заявили, що дехто з Ігнатіян покаялися й еднаються з Фотієм. По цьому вони внесли п'ять пропозицій Соборові. Перший розділ був про Болгарію, про що Собор знову постановив, що це справа світської влади. Другий розділ легатського внесення: “Ніхто з мирян на будуче не може бути возведений на катедру Костянтинопільської Церкви. Коли це й було раніше й виходило на благо, то ця звичка не повинна вважатися законом для наступних поколінь”. Собор відкинув це внесення, а представники східних патріярхів заявили: “У Церквах Олександрійській, Антіохійській та Св. Міста прийнято вибирати єпископів без розбору з мирян, монахів і клириків, при чому беруться на увагу головним чином духові достоїнства кандидатів. Бож не ради самих клириків сходив Христос з Небес.

і не їм самим Він обіцяв нагороду за чесноту, але всім християнам... Коли Римська Церква ніколи не допускала вибору єпископа з мирян, то нехай вона зостанеться при своєму звичаї, але в усякому разі нікого не можна відкидати від єпископської посади через те, що він не належить до клириків, звичайно, коли кандидат має потрібні спосібності та достоїнства". По четвертому розділу внесення постановили, що все, що було зроблене проти патріярха Фотія як на Римському Соборі за папи Адріяна, так і на Костянтинопільському 869 р., треба вважати уневажненим. По п'ятому розділу постановили відлучати від Церкви тих, хто не буде з Фотієм.

На кінці засідання легат Петро запропонував наступного дня, на Різдво Христове, соборно відслужити врочисту Літургію. І всі служили з Фотієм, і це була маніфестація одности Христової Церкви!

П'яте засідання відбулося по місячній перерві, 26 січня 880 р., й було присвячене затвердженню авторитета VII Вселенського Собору. Патріярх Фотій вияснив, що Никейський Собор 787 р. в Церкві Костянтинопільській давно вже зарахований до Вселенських, але не так по інших Церквах: в Церкві Римській та по східних патріярхатах цей Собор ще не зветься "VII Вселенським Собором", хоч його постанови й приймаються. Собор затвердив це внесення.

Далі папські легати пробують помирити з Фотієм голову Ігнатіян, митрополита Митрофана, але той відмовляється, й на Собор не являється. Собор складає ще три канонічні Правила, а серед них і те, що єпископ не може стати схимонахом, ⁹ бо це було б незгідне з його єпископською працею.

9 Це 2 Правило 880-го року. Це про такого єпископа, який "хоче стати на місце покаяння". Вселенська Церква звичайно розуміє тут схимонаха, а не звичайного монаха, яким є кожен єпископ.

У Православній Церкві з глибокої давнини, а головню з VIII—IX-го віку, єпископ конче приймає монаший сан. Але коли приймає повну схиму, цебто стає схимонахом, твердить сенс 2 Канону 880 року, то мусить зрєктися єпископської влади. І в кінці зборів усі присутні підписали соборні акти, бо власне це було останнє засідання, і більшість членів його розіхалась.

Шосте й сьоме засідання були додаткові. На шостому в царській палаті 3 березня був присутній, крім Фотія, імператор Василій з своїми трьома синами, були папські легати, представники східних патріархів та 18 митрополитів. Головує імператор. Зараз же зачитали вияснення його, Василя: “Звичайно, було б добре, коли б ми самі були присутні на засіданнях цього святого Собору, але ми не зробили того, щоб не дати поводу для злих язиків злословити Собор, бо могли казати, що Собор не має волі, що визнання Фотія вимушене, що страх перед імператором керував Собором”.

Крім цього, імператор запропонував підтвердити Костянтинопільський Символ Віри 381-го року. І Собор постановив: “Ми приймаємо всім серцем і ісповідуємо устами Символ, що дійшов до нас з давнини, і оголошуємо його, нічого не убавляючи й не прибавляючи до нього, і не змінюючи й не псуючи його”. Подавши текста Символу 381-го року, закінчили: “А коли хто з духовних допускає зміну або добавку до цього Символу, такий позбавляється сану, а мирянин, що це зробить, підпадає анафемі”. Крім цього Собор постановив, щоб “у привілеях Римської Церкви не робилося жодних змін, прибавок чи зменшень” (Harduin, t. VI, p. I col. 320). Це були надзвичайно важливі постанови, та ще за згодою й підписами папських легатів, бо вони були направлені просто проти римської науки про Filioque та про папський примат. Нарешті дії Собору підписав імператор Василій та всі три його сини.

Сьоме, останнє засідання відбулося 13 березня 880 р. в Храмі св. Софії. Присутніми були папські легати, представники патріархів, 18 митрополитів та велике число єпископів, — вони всі затвердили постанову про незмінність Символа Віри. На закінчення папські легати викликали: “Хто не хоче мати єдності з Фотієм, того доля разом з Юдою!” На це Собор відповів: “Хто не вважає Фотія Божим Архиєреєм, той нехай не побачить Слави Божої!” Виголосили многоліття імператорові, й засідання закінчилося.

8. ВЕЛИКЕ ЗНАЧЕННЯ СОБОРУ 879—880 РОКІВ.

Костянтинопільський Собор 879 р. мав в історії Церкви величезне значення, бо він нарешті спинив ту смуту, що роз’їдала тоді Церкву. Собор цей визволив Церкву з-під папських наскоків остаточно. Усі члени Собору були виразно проти папського примату, й це голосно висловлювали, а папські легати це чули; на Соборі багато раз підкреслено, що першенство чести між патріярхами не дає папі першенства влади й права керувати Вселенською Церквою.

Крім цього це був суд над Ігнатіянським Собором 869 р., над тим Собором, що в Римі оголошений був VIII Вселенським Собором, і спричинив велику смуту в Церкві, а Фотієві й його прихильникам неканонічно приніс незаслужені поневіряння та тортури. Власне на Соборі 879 р. сам Рим устами своїх легатів признався, що його попередня лінія була шкідлива для Церкви. Тріумф правди й Фотія був повний, бо за ним стояв увесь Схід. До цього ще додаю, що три постанови цього Собору 879 р. вся Православна Церква внесла, як обов’язкові, до “Книги Правил”.

І цей Собор 880 р. ясно показав і всіх переконав, що це тільки Рим, через своє намагання церковного примату, баламутить Христову Церкву й веде її до поділу.

Собор 879—880 року має ще й інше велике

значення: по довгих сперечаннях папа й патріарх таки помирилися, Церкви Римська та Костянтинопільська знову поєдналися. З цього ясно виходило, що Фотій своєю мудрою лінією таки запровадив в обох Церквах єдність. І так ця єдність була б і позосталася й надалі, коли б її справді хотів Рим. Власне цей Костянтинопільський Собор 879—880 років ясно показує, що коли шукаємо винownika поділу Церков, то ним не може бути тільки Фотій, що ствердили й три об'єктивні папські легати цього Собору.

Папа Іоан VIII переконався був, що Сходу карами не візьмеш, а тому оточив Фотія удаваними писемними ласками, сподіваючись, що може ними він таки його переможе. Ходило про засадничу справу: щоб Схід признав папський церковний примат, цебто, що папа керує всіма Церквами, що він є суддя всіх єпископів Вселенської Церкви. Друга, вже ближча справа: папа қонче хотів забрати собі Болгарську Церкву, — і не забрав.

У Візантії та й по всьому Сході наростала й виросла нова національно-церковна ідеологія самостійности своєї Церкви, ідеологія цілком канонічна, міцно оперта на Канони (Апост. 34, I. 6, II. 3, IV. 28, VI. 36, Карф. 32) та на Священне Передання. Цією ідеологією самостійности був пересякнений увесь Схід, — Фотій став тільки могутнім провідником цього руху та його глибоким ідеологом. Це він головний ідеолог автокефальности окремих Церков. Мусіло статися те, що сталося, і коли б не було Фотія, знайшлася б інша людина, що зробила б таки те саме. Ігнатіани були в непоказній меншості, й помітно вимирали, бо самі себе вбили, — їхньої зрадницької ідеології широкі маси не приймали!

Папа Іоан VIII на Соборі року 879-го потерпів велику поразку, і то поразку повну, — виявилось, що Схода не взяти ласкою, бо він уже основно й міцно усамостійнений: істотно Церкви вже поділи-

лися! Папа був глибоко незадоволений діями Собору, але гнів свій мусів до часу ховати, бо політична ситуація в Італії була тоді дуже тяжка, і навіть у Римі було небезпечно жити. Сам папа в одному своїйому листі з жовтня 880 року скаржить-ся: “Лютість сарацин така велика, що ніхто не наважується вийти навіть за ворота Риму, ніхто не може працювати за стінами його, і не може виконувати діл релігії”¹⁰. Але біля берегів Італії таки появився Візантійський флот на поміч проти сарацин, і папа змушений був робити добре обличчя супроти Візантії й Фотія...

9. А ПАПА НЕ МІНЯЄТЬСЯ Й ПРОДОВЖУЄ СТАРЕ.

У листах до імператора 880 р. папа ще не виявляє свого гніву, але вже перестерігає: “Коли наші легати зробили що на цьому Соборі всупереч наказів Апостольської Катедри, того ми не приймаємо, й не затверджуємо”. Звичайно, це не ворожило добрих дальших стосунків. А в листі до Фотія з того ж часу папа знову співає старе, знову підкреслює, ніби він став патріархом тільки з його ласки, і тому “треба тільки дивуватися, чому то багато з того, що ми звелили, точилося або йнакше, або змінене, і ми не знаємо, від чиєї це пильности чи недбальства вийшли такі переміни”. Але не час ще на відкриту сварку, і папа пише: “Ми обіймаємо вас, як брата, і будемо вважати вас за найдорожчого родича, коли ви попильнуєте виявити потрібну покірливість і вірність Римській Церкві й нам особисто”.

Це вже був останній лист до Фотія, — таких образливих папських листів у Костянтинополі ніхто вже й читати не хотів, а папа все співав своє й удавав, що нічого не трапилось... І папа знову послав до Костянтинополя свого легата кардинала Марина, щоб він таки привів Східню Церкву до послуху, а Болгарію під папську юрисдикцію. Ле-

¹⁰ Hergenröther, II. 573.

гата в Костянтинополі уважно вислухали і Фотій, і Василій, а відповідь дана була ясна й становча: імператор... посадив папського легата на 30 день під арешт за образливі домагання!... Цей посол Марин через два роки сам став папою, і мстився на Східній Церкві, кидаючи анафему на Фотія.

10. ПАПИ ЗНОВУ ПРОКЛИНАЮТЬ ФОТІЯ.

І коли довідався про все це папа Іоан VIII, то він пізнав голу дійсність, стратив рівновагу, і в 881 році з амвону Церкви св. Петра, з Євангелією в руках, в присутності численного народу, виголосив.. анафему на Фотія¹¹... Анафема зовсім не канонічна, бо справа Болгарії була справою світською, в якій Фотій не міг сказати вирішального слова. Наступні папи (882—896): Марин I, Адріян III, Стефан V і Формоз по традиції поновлювали анафему на Фотія. Історики нараховують, що папських анафем на Фотія було аж 12, і всі вони неканонічні, бо папи все опиралися на свої сфальшовані Декретали, яких на Сході ніхто ніколи не визнавав і ніколи не визнає. І кожного разу папи кидали свою анафему на Фотія і його прихильників, — як це бачила вся Східня Церква, — тільки за те, що сильний і патріотичний патріярх не хотів зраджувати Православній Вірі та своїй Батьківщині, не хотів визнати папського церковного примату, опертого на фальшиві акти. І власне оце тепер і стався вже повний духовий розрив між Сходом і Заходом, — Захід кинув неканонічну анафему на Схід, кинув не через догматично-церковні справи, а через справи мирські, через Болгарію, і відійшов, цебто сам відірвався від тієї Святої Православної Церкви, що позосталася й далі при чотирьох патріярхах на засадах Догматів і Канонів семи Вселенських Соборів. І не Фотій був тому всьому виною, що Церква поділилася, — виною було саме папство з його гордим приматом...

¹¹ Лебедев, ст. 305. Hefele, IV. 468.

11. ФАКТИЧНО ЄДИНА ХРИСТОВА ЦЕРКВА ВЖЕ ПОДЛИЛАСЯ ЧЕРЕЗ ПАПСЬКІ ДОМАГАННЯ.

По другому скинені Фотія в 886 р. поміж Церквами Східньою й Західньою встановився був поверхово ніби мир, але тільки поверхово, бо в істоті своїй Єдина Вселенська Церква навіки вже з 867 року поділилася. І навіть Н. Суворов, що часто вибілює й боронить папство, пише: “В IX-му віці розрив Церков стався вже з причини не східніх, а західніх ересів, чи таких особливостей та блудів, які східня сторона вважала за ересі”. Правда, по Фотії єднання між Церквами ніби відновилося було ще на 150 літ, відновилося “не зважаючи на те, що римське папство переживало цього часу найтемнішу добу своєї історії, а римське церковне життя хворіло за цей час на кричущі моральні недуги”¹², які незабаром і довели до остаточного поділу Церков.

Візантійські церковні події IX-го віку добре були відомі і в Русі-Україні, бо ж вона провадила жваві зносини з Костянтинополем, а то й напала на неї. В Україні того часу вже зачалось було Християнство, і воно було, звичайно, тільки грецьке, а не римське, не католицьке.

Усе, що творилося між Сходом і Заходом, добре знане було і в Україні-Русі, яка стала, звичайно, на бік Сходу. Твердити, — як це роблять уніяти, — ніби Україна-Русь прийняла за кн. Володимира Католицтво, можуть тільки особи, що відкидають ясне свідчення історії.*

Собор 879—889 років поєднав був ще раз обидві Церкви, на що пристали й папські легати, але далі самі папи, як бачимо, розбивали ту єдність зовсім не з церковних побудок.

¹² Учебник церковного права, 1912 р. ст. 52 і 54.

* Див. Митрополит Іларіон: Князь Володимир прийняв Православ'я, а не Католицтво, Вінніпег, вид. 2, 1952 р.

12. ФОТІЯ УСУНЕНО, АЛЕ ФОТІЯНСТВО НАВИКИ ПОЗОСТАЛОСЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ.

Але події політичні йшли в Візантії часто скоріш церковних, і тягли і їх за собою. Наслідник престолу, старший син Василя I, Лев був проголошений імператором ще за життя батька, і сильно нетерпеливився фактично й дійсно зайняти престол. Лев хотів зробити це силою, але йому на дорозі все стояв Фотій, що не дозволяв цього. Нарешті, в 886 році Василій I помер, а на престол вступив Лев VI, прозваний Мудрим (886—911). Тепер він постановив відплатити Фотію, і скинув його з патріяршого престолу, а на нього посадив свого шіснадцятьлітнього брата Стефана. Стефан, як твердять візантійські історики, був хрещеником і учнем Фотія, мав схильність до церковних справ, і сам Фотій постриг був його в іподіякони та в синкелли.

Сучасні історики подають різні причини другого низложення Фотія. Так, Костянтин Порфіророджений твердить, вибілюючи свого батька Лева, ніби Фотій був замішаний у темну справу одного монаха, Феодора Сантаварина, що “зачарував” був покійного імператора Василя й сварив його з сином Левом, так що імператор збирався навіть осліпити сина наслідника. Про поведінку Фотія зроблений був розслід, який доказав його невинність.

Фотій удруге відійшов, але вся Церква була з ним. Його церковно-політична програма та ідеологія позосталася на Сході й далі керівною й основною для всіх наступних поколінь. Відійшов Фотій, але на віки позосталася його ідеологія, оперта на Св. Канони та на св. Догмати.

У нас в Україні пам'ять Великого Патріярха завжди була глибоко шанована. Особливо в наш час, коли весь український народ однодушно прагне волі своїй Церкві, з признанням згадується

пам'ять першого Великого Борця за цю волю від чужого нам Риму.

Про останні роки великого патріярха знаємо мало. Він спокійно й покiрливо пішов у монастир, і доживав там свої останні роки, де й помер 6-го лютого 891 року. Відійшла велика людина, що врятувала весь Схід від папства й навіки затвердила йому церковну незалежність. Відійшов глибокий ідеолог незалежності Православної Церкви, якого ідеологію поділяє й тепер увесь Схід. Більше того, — Церква зарахувала патріярха Фотія до сонму Святих.

З того власне часу Схід і Захід сильно охололи один до одного, бо вже вповні зрозуміли себе взаємно, але єдність ще тонкою ниткою тільки офіційно трималася, бо анафеми кидалися поки що тільки на осіб, але не на Церкву. Ніби затихло, але це був спокій перед останньою бурею.

Джерела й літературу див. по розділі VI-му. Акти Костянтинопільського Собору 879 р. дійшли до нас, але, що вони не на користь Риму, то їх завжди очорнювали. — Leo Allatius: *De octava Synodo Photiana*, Рим, 1662 р., твердить, ніби Собору 879 р. взагалі не було, а його акти видумав сам Фотій, але цю видумку в тому ж XVII столітті розбив Єрусалимський патріярх Досифей, що приготував ці акти до видання. Лев Алляцій був учений грек, що прийняв Католицтво. Католицькі вчені суб'єктивно твердять, ніби Фотій попідроблював акти Собору 879 р., але на це нема жодних доказів. Римо-католицький учений I. D. Mansi видав *Sacrorum Consiliorum nova et amplissima Collectio*, 31 том, доведено до 1439 року, Флоренція-Венеція 1759 — 1798 р.р., тут у томі XVII видруковано акти Собору 879 року. Є ще грецьке видання цих актів у патріярха Досифея: *Tomos charas*, але видання гірше від Mansi. — Проф. А. П. Лебедев: *Исторія раздѣленія Церквей*, 1905 р., ст. 205 — 306. — *Monumenta Germaniae historica*, Берлін, 1928 р., т. VII: *Epistolae*, — тут листи папи Іоана VIII.

ІХ

НЕПОРОЗУМІННЯ З РИМОМ ЗА ПАТРІАРХА НИКОЛАЯ МІСТИКА.

1. ПАТРІАРХ НИКОЛАЙ МІСТИК І ЙОГО НЕПОРОЗУМІННЯ З ІМПЕРАТОРОМ.

Боротьба з Фотієм була дуже дошкульна для Католицтва, і папи по тому довго мовчали, й до церковних справ Східньої Церкви не вмішувалися. За час 886—1054 р.р. стосунки з папами взагалі сильно зменшилися, проте офіційна єдність Церков, хоч і тонка, ще ніби жевріла. Але як тільки на патріяршій катедрі являлась сильніша людина, зараз таки повставав конфлікт з папами, бо вони не могли стримуватися, щоб не нагадувати Костянтинопільській Церкві про свій уроений прима́т, чого та ніколи не визнавала й органічно терпіти не могла. На жаль, час від часу самі греки з причин політичних втягували пап до своїх внутрішніх церковних справ, і непорозуміння між Сходом і Заходом тільки збільшувалось та оживало.

Патріярх Костянтинопільський Николай (895—906, 911—925) був дуже видатною сильною людиною на патріяршому престолі, що також боровся з Римом за незалежність своєї рідної Церкви. В історії Церкви він відомий з додатком “Містик”, по назві тієї високої державної посади, яку займав перед патріяршеством. Николай свого часу був учнем Фотія, й увесь перейнявся фотіянською ідеєю про незалежність Православної Церкви від папства.

На імператорському троні сидів тоді Лев VI Мудрий (886—912), теж учень Фотія, що мав великі деспотичні нахили. Свого часу він задумував був скинути з престолу свого батька Васи́лія, але Фотій перешкодив тому, чому Лев, ставши імпера-

тором, як ми бачили, скинув Фотія з патріяршого престолу, чого йому не могло забути в душі і все духовенство, і сам патріярх Николай. Лев часом вів себе недостойно, що дратувало народ і духовенство, особливо в ті часи.

Лев був дуже нещасливий у своєму приватному житті, а Николай був суворий монах, і вмішувався до того життя. Ще за життя своєї жінки Феофанії Лев закохався в якусь замужню Зою, чоловіка її отруїв і хотів оженитися з нею, коли померла його жінка Феофанія. У той час греки на друге подружжя дивилися косо, а що імператор був особливо священною, то, на думку духовенства, йому треба було стриматись від цього. Патріярх Антоній II (893—895) довго вговорював Лева й відмовлявся його повінчати, але знайшовся священик, що таки повінчав, а патріярх позбавив його за те сану. Настав неприємний конфлікт, з якого всі вив'язалися тільки тим, що Зоя незабаром, на 20-му місяці по вінчанні померла, не позоставивши дитини. Тоді імператор оженився втретє з Євдокією, але й вона незабаром померла при народженні першої дитини.

Нещасливий імператор, людина ще не стара, зійшовся з іншою Зоєю Карвонопсиною, й мав від неї першого сина, Костянтина Порфірородженого. Імператор вирішив оголосити цього сина своїм наслідником, а тому по-царськи зрочисто охрестити його. Патріярх Николай відмовився охрестити, але по довгих перемогах стали на тому, що патріярх таки охрестить царевича, але з умовою, що імператор зовсім розійдеться з Зоєю. Так і зробили, — царевича зрочисто охрестили й нарекли Костянтином, але на третій день по хрестинах Лев зламав умову: зрочисто повернув Зою в імператорські палати, й вона стала вести себе, як цариця..

Незабаром придворний священик Фома повінчав імператора з Зоєю проти волі патріярха. Ма-

ло того, Лев VI захотів іще коронувати свою жінку, але патріарх і єпископи рішуче відмовилися від цього. Тоді Лев VI сам публічно в Церкві освятив корону й наклав її на голову цариці... На таку нечувану подію захвилювався народ, а духовенство почало говорити, що імператор образив Церкву. Патріарх Николай став умовляти імператора, щоб він розійшовся з Зоєю, на що той не погоджувався. І патріарх Николай ужив засильної міри, — відлучив Лева VI від Церкви, бо четверте подружжя в Східній Церкві рішуче заборонене й звичайно ніколи не практикувалося...

У чому ж справа? Патріарх Николай був ригористом, і не хотів примінити до імператора т. зв. “церковної економії”, бо тримався правдивої думки, що церковні Канони обов’язкові й для царів, особливо ж тому, що на них дивиться весь народ. Проф. Н. Суворов пише про це: “Патріарх Николай Містик, відхилюючи Лева Мудрого від четвертого шлюбу, вказав на те, що імператор у Церкві знаходиться на положенні читця, а коли візьме цей шлюб, то стратить право входити в Вівтар. Коли ж Лев був відлучений патріархом від Церкви за своє четверте одруження, його відлучено було, крім недопущення до св: Причастя, ще й у тому, що імператор був позбавлений права брати активну участь у Богослуженні, а саме — кадити й носити лямпаду під час Великого Входу за Літургією”¹.

2. ПАПА ОБРАЗИВ УСЮ СХІДНЮ ЦЕРКВУ. ЗАСЛАННЯ ПАТРІАРХА.

Тоді імператор Лев VI звернувся з цією справою до папи Сергія III (904—911), бо знав, що Західня Церква дозволяє четверте подружжя, і просив прислати легатів для вирішення його справи, і десь по 8-9 місяцях легати прибули й побла-

¹ Учебник церковного права, 1912 р., ст. 77.

гословили четверте подружжя імператора. Безумовно, папа поступив дуже необережно, бо Кано́ни забороняють звичаї одної Церкви силою запроваджувати в другій. У Західній Церкві четверте подружжя Церква допускає, напр., Карл I Великий (742—814) був чотири рази одружений. В одному римському “покаяннику” IX-го століття наказується за третій шлюб епітимія, а за четвертий або й п’ятий шлюб — у сім раз більше: 21 тижневий піст². Отже, Католицька Церква вже в IX віці допускала п’ять шлюбів.

Але Східня Церква рішуче це забороняє, і вважає таке подружжя за блудодійство. Справа поглибилася, бо імператор Лев неканонічно скинув Николая з патріяршества в 906 році, й заслав його в монастир на острів Ірію, а на його місце патріярхом призначив угодливого Євфимія (906—911).

Отож, як бачимо, папа не тільки визнає втручання візантійського імператора в справи Церкви, але й підтримує їх реально, зовсім не думаючи, що від того вийде заколот.

Уся Церква закипіла проти нового неканонічного втручання папи, і знову повстали дві партії, бо були й такі, що стали на бік нещасливого Лева VI, знову скрізь пішов неспокій. Усі бачили, що папа зробив дошкульну помилку, вносячи до Константинопільської Церкви те, що там увесь час було заборонене, й уважалося просто за ересь та за блудодійство.

Засланий за правду патріярх сильно терпів у монастирі, про що пізніше, в 911 році він розповідав у листі до папи, що він не захотів образити не тільки Церкву, але й усе Християнство, тому мусів кинути клятву на імператора, і він “постановив витерпіти заслання, і віддав себе на життя, в якому більш бажаною була смерть”. А влада переслідувала засланого в монастир, і по-тиранському поводитися з ним.

² Migne: Patrologia Latina, t. 105 p. 725.

3. ПОВЕРНЕННЯ ЗАСЛАННОГО ПАТРІЯРХА Й ОСУД ПАПИ.

Але справа незабаром розв'язалася зовсім, бо в 911 році помер імператор Лев VI. Престол померлого зайняли брат його Олександр та малолітній син Костянтин Порфіророджений (911—959). Олександр зараз же повернув засланого патріярха Николая, а Євфимій був низложений і незабаром помер. Та в 912 році Олександр також помер, і регенткою стала вдова цариця Зоя. Правда, в 919 році товариш Костянтина, Роман Лекапен, захопив владу, а Зою посадив у монастир.

Вернувшись на катедру, патріярх Николай повів сильну дискусію з папою, обвинувачуючи того в неканонічному втручанні до справ не його Церкви. Николай сильно озброївся проти Риму, як на виновника смуту у Костянтинопільській Церкві, і в Римі скоро переконалися, що в особі Николая воскрес Фотій. “Шляхетніша ознака Фотієвого духа, — говорить Генгенретер, — продовжувала жити і в учні його Николаї, який більш, ніж інші, виявив собою ідеал патріярха, вказаний у своїй особі Фотієм”³.

І патріярх Николай, знову засівши на патріяршому престолі, написав папі Анастасію III (911—913) кілька листів, в яких сильно вичитав Римові за його помилкові кроки. Тон листів був такий повчальний, якого там ще не знали, чому й не відповіли на нього. Николай скритижував поведінку папських легатів у Костянтинополі, твердячи, що вони були підкуплені. Николай твердив, що Рим неканонічно відбирає від Східної Церкви владу. “Тяжке зносити, — докоряє папі Николай, — для нашої Церкви, коли оголошується, що ніби приналежна їй здавна влада, затверджена святи-

3 Hergenröther: Photios, III. 655.

ми отцями, передається в руки інших, що заборонено й осуджено Канонами”.

Патріярх сильно підкреслює й міцною логікою показує, що папа помилився. Та й світську владу треба слухатися не завжди. “Треба коритися імператорові, — пише патріярх, — але тільки тоді, коли він наказує, як правдивий володар, коли його накази справедливі й моральні, але не тоді, коли вони противні і сумлінню, і розуму: нечестивих наказів імператора слухатися не повинно”. Права вмішуватися в Костянтинопільські церковні справи Рим не має, а четверте подружжя в Східній Церкві заборонене; чи забув папа, що I правило Лаодикійського Собору накладає епитимію навіть на другоподружних?”

4. ЧЕТВЕРТЕ ПОДРУЖЖЯ НЕКАНОНІЧНЕ.

Патріярх Николай скликав до Костянтинополя в 920 р. Собора, на якому четверте подружжя було заборонене,⁴ а Церква поєдналася: до Николая пристали й ті архиєреї, що стояли в обороні Лева VI. Значно пізніш, уже папа Євгеній IV (1431—1447) осудив постанову Костянтинопільського Собору 920 р., що забороняє четверте подружжя.

По Соборі Николай знову аж два рази пише до папи, й просить прислати легатів, щоб осудили четверте подружжя, — папа посіяв у Церкві смуту, нехай же своїми устами тепер осудить неправду. І Николай таки добився свого: до Костянтинополя прибули папські легати й прилюдно осудили четверте подружжя, і приєдналися до постанов 920 року. На згоду легати відправили з патріярхом Николаєм урочисту соборну Літургію. Патріярх таки переміг папу й змусив вибачитись!

4 Т. зв. “Кормча Книга” наших видань XVII ст. в 52 розділі звичайно подають постанову цього Собору 920 р. про 3-ій та 4-ий шлюби.

5. ЄДИНА ЦЕРКВА ХРИСТОВА, ЧЕРЕЗ ВЕЛИКУ ПАПСЬКУ ГОРДІСТЬ, УЖЕ ХИЛИТЬСЯ ДО ОСТАННЬОГО ПОДЛУ.

Патріярх Николай Містик для свого часу був глибоко вчений і знаний письменник. Із його творів відомі: “Ісповідання віри”, Проповіді, пояснення на Святе Письмо й інші; від нього збереглися 163 листи. Грецька Церква зарахувала патріярха Николая до числа своїх Святих, і святкує його пам'ять 16 травня.

Невдале втручання папи в церковне внутрішнє життя Костянтинопільської Церкви наробило багато клопоту й шкоди обом сторонам, але найбільше папі: це він сам сильно поглибив ту прірву, що виросла між Сходом і Заходом. Поділ Церков виразно стався вже за Фотія, а тепер шкідливий папський крок сильно його підпер. За Николая Містика не трапилося остаточного офіційного поділу Церков тільки тому, — лише проф. Меліоранський, — що “не було з ким рвати: папський престол у цей час був жалю гідне явище”. Але, здається, в Костянтинополі на деякий час припинили поминання пап за Богослужбами.

Николай Містик був учень Фотія, якого він сильно шанував, і багато попрацював, щоб виблиту перед історією пам'ять свого великого вчителя. І він це зробив. По смерті Фотія в 891 р. спочатку про нього ніби забули, але пізніш пам'ять про нього воскресла й сильно зростала. Напр., на Костянтинопольському Соборі 1156-го року учасники цитують місця з Святих Отців Церкви, і поруч із ними цитують і Фотія.

У кінці X століття, на Соборі 995 — 996 року складений був для Костянтинопільської Церкви т. зв. “Синодик у неділю Православія”, і в ньому є така пам'ять: “Фотію, Стефану, Антонію, Николаю (Містику), православним патріярхам, — вічна пам'ять! Вся, яже на святія патріярхи Фотія, Стефана, Антонія и Николая писанная іли реченая — да

будут прокляті!” Це великої ваги історична пам'ятка, яка ясно свідчить, що вже в X віці Церква вважала поділ Церков фактом доконаним, і виголошувала вічну пам'ять борцям за волю, а папам, що боролися проти них, кидала прокляття.

І дуже показне те, що в числі патріархів, за яких моляться Церква, нема Ігнатія.

Як бачимо, Церкви Східня й Західня стали вже розходитися навіки. Це якраз був час, коли Україна прийняла Хрещення з Греції, — і вона добре знала, що єдиної Церкви вже не було. І свідомо прийняла грецьке Православ'є, а не римське Католицтво.

Джерела й література. Листи патріарха Николая Мистика видрукував Migne: *Patrologiae cursus completus. Series graeca, tomus CXI, Epistola XXXII Nicolai*; на грецькій мові видав їх і Мої: *Spicilegium Romanum, t. X.* — Синодика X-го віку видав проф. О. Успенській: *Синодик в недѣлю Православія, Одеса. 1893 р.* Н. С. Волков: *Николай Мистик, патріарх Константинопольскій, "Прибавленія к Твореніям св. Отцев"* том XX, 1861 р. — Н. Г. Попов: *Император Лев VI Мудрый и его царствование в церковно-историческом отношеніи, М. 1892 р.* — Проф. А. П. Лебедев: *Исторія раздѣленія Церквей, 1905 р. ст. 307—327.*

Х

ОСТАТОЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ ВІД ЦЕРКВИ ВСЕЛЕНЬСЬКОЇ ЗА ПАТРІАРХА МИХАІЛА КЕРУЛАРІЯ.

1. ПОКРАЩАННЯ СТОСУНКІВ З РИМОМ.

Після патріарха Фотія зносини Костянтинополя з Римом офіційно не переривалися, але стали значно рідшими та холоднішими. Візантія вже дошкульно відчувала натиск турків, а нормани тиснули й на Італію. Взагалі Візантія відчувала, що її володіння в Італії сильно загрожені, і тільки тому імператори не могли зовсім рвати з папами, — інакше це сталося б було вже давно. З другого боку, й папство в першій половині XI-го віку, а особливо в роках 1024 — 1046 було в великому клопоті та в упадку, а тому й воно не спішило продовжувати боротьбу з Костянтинопільськими патріархами в напруженому темпі, — просто тихо замовчувалося те, що вже сталося за Фотія.

В 1024 році стосунки з Римом наладналися зовсім добрі, і Костянтинопільський патріарх Євстафій навіть вів переговори з папою Іоаном XVIII з приводу титула “вселенський”. Патріарх запропонував, щоб цей титул належав і патріархові, і папі Римському на однакових правах. Візантійський імператор Василій II сильно підпер пропозиція свого патріарха. Уповноважені по цій справі приїхали до Риму з такими дарунками, що папа радо погоджувався на пропозиція Візантії, щоб патріарх Костянтинопільський звався: “Патріарх вселенський і всього Сходу”. Чутка про цю згоду сильно поширилася по Заходу, й проти неї рішуче запротестували, особливо ж Італія та Франція. Папа мусів послухатися, і справа закінчилася нічим. Але саме ставлення цієї справи показує, що авто-

ритет Костянтинопільського патріярха на цей час сильно зріс. Власне цього часу грецькі письменники рішуче твердили, що з переходом столиці з Риму до Костянтинополя сюди перейшов і церковний примат, і що так і треба розуміти 28 правило IV Вселенського Собору. Отже, запальний матеріял збирався, а тиша в Церквах була тільки тишею перед бурею. І було видно, що коли на Костянтинопільському патріяршому престолі сяде сильніша людина, патріотична й свідома своїх прав, боротьба з Римом конче знову розпочнеться. Людиною такою й став патріярх Михаїл Керуларій (1043-1058).

2. МИХАІЛ КЕРУЛАРІЙ.

Михаїл Керуларій походив із знатного роду. В 1040 році він сміло виступив проти дуже впливового скопця Івана, брата імператора Михаїла IV (1034—1041), і справа закінчилася тим, що йому конфіскували маєток, а його самого заслано в монастир, де Керуларій став монахом. Була це людина характеру сильного, неспокійного й запального, і є відомість, ніби в 1040 р. він був головою заговорників у Костянтинополі проти імператора Михаїла IV, і власне за це був засланий. За справи Церкви стояв мужньо, завжди готовий сміло боронити їх від нападів кого б то не було. Один сучасник зве Керуларія “царененависником”. А один із старших дослідників пише, що “Михаїл не від того був, щоб порівнятися з владою імператора. Він привик, щоб владарі чинили його волю, і коли Ісак Комнен (1051—1059) відмовляв патріярхові в проханнях, то він не боявся загрозувати йому згубою престолу: “Я тебе створив, я й знищу тебе”, ніби казав він імператорові”¹. Часом

¹ Проф. И. М. Добротворскій: Борьба и раздѣленіе Церквей в половинѣ XI-го вѣка, “Христіанское Чтеніе” за 1868 р. т. III ст. 8982—899.

Керуларій гордував може більше потреби, але завжди пильно беріг церковні справи.

3. ПОЖАР ПОЧИНАЄТЬСЯ.

Ставши в 1043 році патріархом, ще молодого віку, Михаїл Керуларій був сміливий борець за незалежність Візантійської Церкви, як перед ним були Фотій та Николай Містик. Ідеологію Фотія Керуларій добре засвоїв, і докінчив справу життя свого попередника.

Справа розгорілася, як то звичайно буває, з дрібниць, але в стосунках Сходу й Заходу стільки було запального, що вистачило й дрібниці, щоб запалити великий пожежар, в якому навіки згоріла єдність Вселенської Церкви. В деякі з Костянтинопільських грецьких церков стали заходити за Керуларія західні звичаї: *Filioque*, й т. ін. Як виявилось, два грецькі архиереї чинили Євхаристію на опрісноках. Виною цьому всьому були римські монастирі в Костянтинополі, тому патріарх позакривав їх, якщо вони не будуть дотримуватися грецьких церковних звичаїв. Ті відмовилися, й їх виклято. Розповідають, ніби патріарший сакелларій (секретар) Никифор зневажив латинську оплату. З-за цього повстала колотнеча.

4. СПЕРЕЧКА ЗА ЛАТИНСЬКІ ОБРЯДОВІ ВІДСТУПСТВА.

Нові латинські обряди особливо сильно стали ширитися в долішній Італії, яка вся належала Візантії. Справа в тому, що за Лева III Ісавра (717 — 741) до Візантії вернулася Апулія, Калабрія й Сицилія. Тут були грецькі митрополії, кілька десятків грецьких єпископів з монастирями. Ось тому патріарх Михаїл мав право вмішатися до чистоти Віри й обрядів своїх вірних у грецькій частині Італії. І патріарх Михаїл доручив Охридському архиєпископові, митрополиту Болгарському Леву скласти Послання з перечнем і осудом латинських

обрядових новин, і вислати його єпископові міста Трани в Апулії Іоанові, а щоб той уже переслав це Послання сусіднім єпископам, а також папі. Послання в 1053 р. було складене, а в ньому осуджувались головні відступства, запроваджені в Римській Церкві. У Трани якраз був тоді кардинал Гумберт, архієпископ Сильва-Кандиди, дуже ревний латинянин. Він познайомився з Посланням, переклав його на латинську мову, й доручив папі Леву ІХ (1049—1054).

Дослідники вказують, що Михаїл Керуларій був тільки ініціатором цього Послання, а автором його був архієпископ Охридський, митрополит Болгарський Лев; інші ж, напр. Скабаланович, авторство Послання приписують таки патріярхові.

В Посланні перераховані й скритиковані латинські обрядові відступства: їжа удавленини, не співається в піст аллилуйя, а тільки на Великдень, єпископи носять персні на пальцях, хрещенику кладеться в уста сіль і т. ін. Латинська Церква обвинувачується в юдаїзмі: Літургія на опрісноках (оплатках), піст у суботу. Найбільшу увагу в Посланні звернено було на неправильність латинської Служби на опрісноках. Ісус Христос, говорилося у Посланні, — а також Апостоли й уся давня Церква вживали кислого хліба. Хліб у Євангелії зветься *artos*, що означає “підняте”, цебто квашене, кисле.*

5. ПАПА ОБРАЗИВСЯ ЗА НАУКУ.

Папа Лев ІХ сильно образився на це Послання, й непотрібно надав йому занадто великого значення. І це нещасливе Послання й стало остачим яблуком роздору, — це була та іскорка, що запалила небезпечний пожеж!

* Цей полемічний трактат проти латинян звичайно подається і в наших Кормчих XVII-го віку.

У відповідь на це Послання папа Лев IX відповів Керуларію дуже довгим листом, що складається з 41 розділу, з непотрібними нечемними випадками, де повно наклепів на Східню Церкву та її патріярха. Головний зміст Послання — трактат про папський примат у всій Вселенській Церкві, що доводиться значенням Апостола Петра. Найдокладніш розповідається, що папа є й світський володар, на що право йому дає “Грамота Костянтина”, т. зв. *Donatio Constantini*. В порівнянні з Римською Церквою Костянтинопільська зовсім без значення, папа сильно понижує її. Папа пригадує, як багато було ересів у Східній Церкві, і коли б не поміч Римської Церкви, то Костянтинопільська ніби давно б загинула. Між іншим, папа обвинувачує греків у псуванні Символа Віри Соборної Церкви! В листі багато образливих нападів на Керуларія, що відважився навчати Римську Церкву й судити її, чого не дозволено нікому з смертних. Увесь лист переповнений чванливою гордістю, й докладно подано все, на що опиралася середньовікова ідеологія папської самовлади. Проф. Барсов висовує думку, що тогочасні листи до Михаїла Керуларія писав кардинал Гумберт, бо сам папа в роках 1053—1055 був у полоні в норманів.

Політичне становище Візантії в 1054 році було дуже тяжке, бо їй зо всіх боків загрожували вороги. На Сході сильно напирали турки й забирали місто за містом, а то й цілі області. З другого боку тиснули нормани. Візантійський імператор Костянтин IX Мономах (1042 — 1054) шукав підтримки на Заході, і хотів, щоб папа нахилив германського імператора Генриха III до союзу з греками проти норманів.

Ось тому імператор Костянтин написав папі чемного листа, і просив прислати посольство для переговорів. У Римі зраділи такому оберненню справи. Там тоді була весільна партія, якою керував авантюрист італієць Аргіра, особистий ворог

патріярха Керуларія. Постановили використати безвихідний політичний стан Візантії, щоб таки забрати Костянтинопільську Церкву під папську владу, щобто докінчити те, чого не вдалося зробити за патріярха Фотія.

Як бачимо, папа знову підтримує вмішування візантійського імператора до церковних справ. Тепер це мало величезні шкідливі наслідки...

6. НЕЩАСЛИВЕ ПАПСЬКЕ ПОСОЛЬСТВО З ГОРДИМ КАРДИНАЛОМ ГУМБЕРТОМ НА ЧОЛІ.

На чоло посольства до Костянтинополя поставлений був кардинал Гумберт, архієпископ Сильва-Кандиди, людина горда, рішуча й здібна на все, людина енергійна, яка не спинялася ні перед чим. А до цього всього — запеклий ненависник греків. Гумберт народився в Бургундії, і був монахом одного монастиря в Лотарингії. Року 1049 папа Лев IX викликав його до Риму, а наступного року Гумберт став архієпископом і Сицилії, й одержав сан кардинала. З цього часу він став довіреною особою папи, і таким позостався й при наступних папах Стефані IX та Бенедикті X, і виконував різні дипломатичні доручення.

Посольство прибуло до Костянтинополя в травні 1054 року. Крім голови Гумберта, спідрученими йому були: Петро, єпископ Амальфи, та Фридрих Лотарингський, кардинал і канцлер Римської Церкви. Легати мали завданням також скласти союзу поміж папою Левом та імператором Костянтином Мономахом проти норманів, що тоді загрожували в південній Італії і папі, і Візантії. Легати привезли два листи від папи, — до патріярха та до імператора.

Обидва листи пересякнені надлюдською гордістю й погордою до Східньої Православної Церкви. Лист до Керуларія віє недовірством: “Через честолюбство, — пише папа — ти хочеш позбавити давніх достоїнств Олександрійського та Антіо-

хійського патріархів, і супроти всякого права думаєш підбити їх під своє панування. До якої не безпеки ти йдеш, це очевидно для кожного, хто здорово мислить”. І знову підкреслюється, що Римська Церква, — це голова й мати всіх Церков.

А в листі до імператора папа підкреслює, що то він, папа, роздає імператорські корони, і сильно скаржитися на Керуларія й погрожує: “Коли патріарх буде й далі упертий, то мир поміж нами буде неможливий”.

7. ПАПСЬКІ ЛЕГАТИ ОБРАЖУЮТЬ УСЮ СХІДНЮ ЦЕРКВУ.

Папські легати вели себе в Костянтинополі недопустимо непристойно, — надзвичайно гордо й обурююче, і до всього вмішувалися, ніби як господарі Церкви, як судді її, зневажаючи тим честь і самої Церкви, і патріарха. Скрізь вони задиралися й викликували непорозуміння та незадоволення. Особливо задирикувало вів себе голова легатів, кардинал Гумберт. Він бачив і добре знав, що для загроженого Костянтинополя Рим тепер політично конче потрібний, що конче потрібної західньої допомоги візантійський імператор без папи не дістане, а тому вирішив, що нарешті настав відповідний час належно розплатитися з гордим Костянтинопольським патріархом і покласти його до ніг папі!

Особливо гордо й обурююче тримали себе Гумберт та все посольство супроти патріарха Керуларія. Коли прибули легати, патріарх Михайл прийняв їх належно: урочисто, в оточенні митрополитів та єпископів, чекаючи, що легати поведуть себе скромно й займуть належне їм місце посеред єпископів, а патріархові віддадуть належну честь. Але легати ввійшли до залі зборів з бундючною пихою, ввійшли не як нижчі, і навіть не як рівні патріархові, але як його володарі, що мають владу над ним. Вони навіть не виконали обо-

в'язку звичайної ввічливости, — увійшовши, ні з ким не повіталися й патріярху не вклонилися, бо чекали, що Собор єпископів і патріярх перше поклоняться їм..

А коли здивований патріярх показав їм місце між єпископами, яке їм належалося по їхньому санові, а не місце головуючого, як вони чекали, легати гордо доручили йому папського листа, повернулися, і, не сказавши ані слова, вийшли із Собору Єпископів...² Це образило весь єпископат!

8. ІМПЕРАТОР ПЕРЕХОДИТЬ МІРУ В ДОГОДЖЕННІ ПАПСЬКИМ ЛЕГАТАМ.

А імператор Костянтин, конче потребуючи політичної допомоги Риму, догоджав легатам, як тільки міг, і приймав їх з великою честью. Закриті в Костянтинополі латинські церкви й монастирі він наказав відкрити, у відповідь на що патріярх звелів своїм вірним не мати з ними зносин.

На послання патріярха Керуларія кардинал Гумберт склав у 1053 р. гостру відповідь у формі Діялога: “*Adversus graecorum calumnias*”, яке й привіз з собою до Костянтинополя. У цьому “Діялозі” грек передає зміст патріяршого Послання, а латинянин розбиває його пункт за пунктом, і додає ще й обвинувачення проти греків.

На цього “Діялога” учений Студійський монах Никита Стифат чи Пекторат написав спокійну наукову відповідь — трактат, додавши ще й справу про целібат. На працю Никити Гумберт відповів у нечемному тоні, а то й лайкою, і закінчив полеміку тим, що кинув анафему на Никиту та його прихильників..

Але на цьому полеміка не скінчилася. Імператор урядив “дискусію” легатів з Никитою в Студійсь-

² Проф. Н. А. Скабаланович: *Раздѣленіе Церквей, “Христіанское Чтеніе”* 1889 р. т. I ст. 121. 122. — А. П. Лебедев, ст. 344.

кому монастирі, і, на його грізний приказ, монах мусів відмовитися від своїх думок, і прилюдно кинути анафему на свою власну книжку, а також на тих, хто відважиться виступати проти Римської Віри...

Закінчилося тим, що на приказ імператора Никита перед усіма спалив свій протилатинський твір... А наступного дня Никиту змусили ще йти до легатів, де він сам кинув анафему на всіх, хто виступає проти латинян...

Усе це бачив і чув патріарх Михаїл Керуларій, але був безсильний перед свавільними папськими легатами та насиллям імператора, який з політичних мотивів потребував папської помочі...

Накінець Гумберт склав свою відповідь патріарху й Никиті ("Commemoratio brevis"), і цей лайливий Гумбертів твір імператор наказав перекласти на грецьку мову й поширити в народі...

Так починався останній поділ єдиної Церкви Христової...

9. БУНДЮЧНЕ ПАПСЬКЕ ПОСОЛЬСТВО ГОТОВЕ РОЗІРВАТИ ЄДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Усім було ясно, що Рим через Гумберта зібрався дати Костянтинопільській Церкві останній бій, вибравши для того політично дуже відповідний час, коли Візантія почала котитися в прірву. Гордий папський легат недвозначно ставив ультиматум: або повна покора папі й визнання його примату в Церкві, і за те військова допомога, або повний розрив!

Керуларій вибрав тільки те, що йому диктували Святі Догмати та Священні Канони, та зрештою він і папські легати стояли на діаметрально протилежних точках зору на Вселенську Церкву. І легати впадали в шал, і все чекали, що патріарх явиться до них і покається. А патріарх, бачучи образливу поведінку папських легатів і будучи неси- силі знайти з ними спільну мову, глибоко обра-

жений їх особистою неввічливістю, 15 червня змушений був, в обороні честі Костянтинопільської Церкви й її патріярха, припинити з ними всякі розмови...

10. І ВДАРИЛА БУРЯ: ПАПСЬКІ ЛЕГАТИ ЛЕГКОДУШНО РОЗІРВАЛИ ЄДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

А далі історичні події пішли надзвичайно швидко. Коли горді легати побачили, що вони свого не доб'ються, то постановили зробити й зробити нерозважний самовбивчий крок, який відповідно завершував їхню нерозумну діяльність у Костянтинополі. Другого дня, 16 червня рано, підчас Богослуження, легати врочисто ввійшли до вівтаря Храму св. Софії, й поклали на головний Престол Грамоту Відлучення й анафему на патріярха й усіх його прихильників, цебто на всю Костянтинопільську Церкву. Грамота була повна неправди, образи, обвинувачень та грубіянства...

Ось ця злочасна історична Грамота: "Свята Римська перша Апостольська Катедра, якій, як голові, належить опіка про всі Церкви, ради церковного миру та користи, зволила послати нас, легатів своїх, до цього царственного міста, щоб ми прийшли та довідалися, чи справедлива та чутка, що завжди доходить до ушей з цього міста, чи ні". Похваливши імператора, клир та народ за благочестя, Грамота твердить: "А щодо Михаїла, несправедливо званого патріярхом, і спільників його глупоти (*stultitiae*), то посеред них щоденно сіється тут великий бур'ян ересів. А саме, подібно Симоніанам, вони продають дара Божого. Подібно Валезіанам, оскоплюють приходьків, та все таки роблять їх не тільки клириками, але й єпископами. Подібно Аріянам, перехрещують охрещених у ім'я св. Тройці, особливо латинян. Подібно Донатистам, твердять, що у всьому світі, за виключенням Грецької Церкви, загинули і Церква Христова, і правдива Євхаристія, і Хрещення. Подібно Нико-

лаїтам, дозволяють подружжя служителям Вівтаря. Подібно духоборцям, відтинають у Символі Віри виходження Духа Святого й від Сина. Подібно Маніхеям, між іншим, уважають квасне за одушене. Подібно Назореям, бережуть юдейські тілесні очищення, — новороджених дітей не хрестять раніше восьми день по народженні, породільниць не вдостоюють Причастя, і якщо вони язичники, відмовляють їм у Хрещенні. Про ці блуди й багато інших сам Михаїл, хоч був врозумлюваний листами папи Лева, не опам'ятався. Тому ми, легати, не зносячи несправедливости та образи, допущеної супроти першої Апостольської Катедрі, владою Святої і неподільної Тройці й Апостольської Катедрі, всіх святих Отців, що були на семи Вселенських Соборах, проголошуємо анатему на Михаїла та його спільників, якщо вони не опам'ятаються. Михаїлу та спільникам його, що пробувають у вищепоказаних блудах і зухвальствах, анатема, разом з Симоніянами, Валезіянами, ... і всіма еретиками вкупі з дияволом та ангелами його. Амінь, амінь, амінь” 3.

Поклавши Грамоту на Престол, легати отряли порох зо своїх ніг і голосно скрикнули: “Нехай бачить і судить Бог!” (Вихід 5. 21). І відійшли.

11. ПАПСЬКІ ЛЕГАТИ НЕРОЗСУДЛИВО КИНУЛИ АНАТЕМУ НА ВСЮ СХІДНЮ ЦЕРКВУ.

Цим нерозважливим актом, складеним у дусі погорди та неправди, прилюдно ображено в особі патріярха ”та його спільників” усю Костянтинопільську Церкву, і кинена анатема також на всю Церкву, як на еретичну. Ця Відлучна Грамота, хоч і занадто простацька своїм змістом, складена дуже лукаво й підступно: кидається анатема ніби тільки на Керуларія та всіх його прихильників, але обвинувачувалося їх у тому, що було практикою в сі-

3 Migne: Patrologiae cursus, Lat. ser., t. 143, col. 1002 — 1004.

є ї тодішньої Східньої Церкви. Цебто, в істоті своїй це була анатема на всю Східню Церкву, і так її греки й зрозуміли.

Нерозумним, неправдивим і незмістовним цим актом папські легати обезславили себе й папу на вічні віки перед усім християнським світом! Правда, папа Лев помер два місяці перед тим, чого, здається, в Константинополі папські легати не знали, хоч і робили його ім'ям. Тепер нам соромно читати цей беззмістовний простацький середньовічний твір, знаючи, що він остаточно розбив єдність християнської Вселенської Церкви...

Навіть латинський єпископ, проф. Гефеле про цього акта пише: "Відлучна Грамота папських легатів не має потрібної поміркованости, бо вона обвинуваче Керуларія й його однодумників у всіх можливих стародавніх ересях"⁴. А вчений каноніст, проф. Н. С. Суворов, висловлюється так: "Ця Грамота позостається сумним історичним документом, що свідчить про убогість представників Римської Церкви, які не в стані були зрозуміти, що визнання Керуларія еретиком за те, що він боронить східню практику, і визнання в той же час православними імператора та народ, що теж стояли за східню практику, є логічне протиріччя, що межує з відсутністю здорового розуму"⁵.

В іншому місці цей же вчений пише: "Папські легати, як виявилось, були зовсім не дипломати, а навпаки, — дуже нерозсудливі й нестримані люди. Вони зробили необдуманий крок"⁶.

Католик свящ. кн. А. Волконський пише про голову папської легатії таке: "Старший легат Гумберт був людина різка, навіть задирива"⁷.

⁴ Hefele: Conciliengeschichte, IV, 736.

⁵ Н. С. Суворов: Византійській папа, М. 1902 р. ст. 58. Так пише прихильник Католицької Церкви Н. Суворов.

⁶ Учебник церковного права, М. 1912 р. ст. 55.

⁷ Католичество и священное предание Востока, Париж, 1933 р. ст. 215.

12. ПАПСЬКІ ЛЕГАТИ ВТІКАЮТЬ З КОСТЯНТИНОПОЛЯ.

Роздратовання на зухвалу поведінку папських легатів у Костянтинополі було таке велике, що вони мусіли наступного дня, 17 травня, виїздити з багатими дарунками імператора, який задобрював їх, сподіваючись папської допомоги проти норманів. Але розумний патріярх попросив імператора вернути легатів, щоб з ними спробувати ще раз переговорити, і щоб вони позосталися до Собору, скликаного на 20 липня. Легати вернулися, але ні на що не погодилися: вперто стояли на своєму... Сам Гумберт у своїх записках свідчить, ніби патріярх зробив неправильний переклад їх Відлучної Грамоти, й хотів її перечитати в катедрі, щоб роздратований народ кинути на легатів, і тому легати піспішили втекти з Костянтинополя...

Уся латинська західня наука дивиться дуже суб'єктивно на Керуларія, як і на Фотія, і його вважає спричинником поділу Церков, і тільки йому одному приписує все зле. Але об'єктивний дослід говорить про зовсім противне. Це Гумберт своїм загордим поводженням та нерозважним поступованням довів Вселенську Церкву до катастрофи, й підклав під неї ту останню іскру, від якої спалилася її єдність...

А Керуларій робив усе можливе, щоб опам'ятати нерозсудливу спілку імператора й папських легатів, але спілка ця була понад його сили...

13. КОСТЯНТИНОПОЛЬСЬКИЙ СОБОР ПРОКЛЯВ ПАПСЬКИХ ЛЕГАТИВ.

На 20 липня 1054 р. патріярх Михаїл скликав до Костянтинополя Собор, і на ньому осудили папських легатів і кинули на них анатему. В соборній постанові розповідалося про раптовість усієї події: "Якісь нечестиві люди прийшли з темряви Заходу в царство Благочестя та в цей Богохранимий

град, з якого, як з джерела, випливають води чистої науки до кінців землі. У цей град прийшли вони, як грім, чи як буря, чи як голод, чи краще, як дикі кабани, щоб низвергнути Правду". Соборна постанова була розіслана всім східним патріярхам, і всі прийняли її. А Відлучну Грамоту Собор урочисто спалив.

Незабаром по тому Керуларій розіслав до всіх східних патріярхів докладне Окружне Послання, в якому розповів про цю страшну подію, осудив латинські церковні відступства й остеріг усю Східню Православну Церкву від якогобудь церковного єднання з Римом. З цього часу по всіх Церквах Сходу остаточно перестали згадувати папу за Богослуженнями. Церкви розійшлися вже навіки...

Розійшлися необдумано, раптово, з порівнюючи малої причини... "Остаточний розрив Церкви стався якраз тоді, коли всі сили кращих людей Заходу були спрямовані на встановлення в себе церковного порядку та на повернення розхитаної моралі".*

14. ПОЛЕМІКА ПРО ЛАТИНСЬКІ ВІДСТУПСТВА.

Поволі стала появлятися полемічна богословська література про латинські віроісповідні відступства, а найбільше про походження Духа Св. і від Сина (Filioque), — на цю тему писано дуже багато, й у всіх спробах поєднання Церков цей латинський Догмат завжди виставлявся на перше місце, бо православні ніколи його не приймали, щоб не порушувати постанов Вселенських Соборів.

Другим дражливим питанням були опрісноки (оплатки). "Латинці посилалися на те, що й Сам Ісус чинив Євхаристію з неказаним хлібом. А греки цьому заперечували, й доводили, що за Євангелією від Івана Ісус установив Євхаристію ще за день перед Святом Опрісноків, а тому вживав

* Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р. ст.54.

квасного хліба”. Знялася про це полеміка. Року 1054-го латинський патріарх міста Аквілеї висловився проти Антіохійського патріарха Петра в тому розумінні, що проста маса опріснока безумовно виявляє чистоту людського тіла Христового. Навпаки, Петро настоював, що тільки квасний хліб вважається готовим, і може виявляти тіло Христове в його повноті. “Кислий хліб — це якби душа й обмежена життєва сила хліба, а неквашене тісто — мертве, нежиттєве, бездушне; тому, хто приносить у жертву такий хліб, приносить мертве тіло, той впадає в блуд Аполлінарія, ніби Христос мав окреме тіло”⁸. Правда, з бігом часу і латинці, і греки стали спокійно дивитися на опрісноки, й не ставили цього питання за причину поділу Церков.

15. ДВЕРІ ДО ПРИМИРЕННЯ ЦЕРКОВ СПОЧАТКУ БУЛИ ТАКИ ШИРОКО ВІДЧИНЕНІ.

Але Східня Церква ніколи не надавала постанові Собору 1054 року якогось остаточного канонічного значення, бо це була клятва тільки на нерозважних папських легатів, а тому двері до примирення Церков по-давньому були широко відчинені. Є відомість, ніби Західня Церква не визнала акту своїх папських легатів 1054-го року, який вони поклали на головний Престіл св. Софії, але офіційно їхня анатема ніколи не була знята, а тут же вона була кинена, власно кажучи, на всю Костянтинопільську Церкву, цебто Римська Церква сама відділилась, і двері для поєднання сама замкнула!

Коли легати були ще в Костянтинополі, помер папа Лев IX. Один із легатів незабаром став папою Стефаном IX (1057—1058), і він послав до Костянтинополя нове посольство на чолі з аббатом

⁸ I. I. Herzog: Abriss der gesammten Kirchengeschichte, 1878 — 1882. Російський переклад А. П. Лопухина: “Исторія Христіанскої Церкви”, Спб. 1891 р. т. II ст. 538.

Дезидерієм з завданням примирити Церкви, але Рим незмінно стояв на засадах папського прима-ту в Церкві, чому примирення в істоті не могло статися. А почувши про смерть папи Стефана, ле-гати поспішили вернутися до Риму, не виконавши свого завдання.

Патріярх Антіохійський Петро взявся був по-мирити Керуларія з Римом, але з його спроби, зви-чайню, нічого не вийшло.

Обидві Церкви міцно стояли на своїх засадах.

16. УПАДОК І ЗАСЛАННЯ ПАТРІЯРХА МИХАІЛА.

Та незабаром упав і патріярх Михаїл Керула-рій. Катастрофа трапилася так, що імператор Ісак Комнен конче потребував грошей на оборону дер-жави, й хотів забрати на це церковне майно, але Керуларій сильно тому спротивився, і був усуне-ний в 1058 році, й відправлений на заслання.

Керуларій дуже міцно тримав у своїх руках повноту церковної влади й намагався, за прикладом пап, поєднати в своїх руках і світську й духовну владу. Дослідники вказують, ніби цей патріярх, на основі Донаційного Акту Костянтина Великого (Do-natio Constantini) Сильвестрові прикрасив себе знаками імператорського достоїнства⁹. Указують іще, що року 1058-го Керуларій брав уділ у заго-ворі проти імператора Ісака Комнена, але заговор не вдався, і патріярх пішов на заслання¹⁰. Звичай-но, усе це може бути далеким від правди.

На засланні патріярх Михаїл багато натерпів-ся від царського переслідування, — його хотіли навіть позбавити сану, але він незабаром помер у 1059-му році.

⁹ Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р. ст. 468. Цей же вчений звав Керуларія візантійським папою.

¹⁰ А. Волконскій: Католичество и священное Пре-даніе Востока, ст. 214.

17. ЄДИНА ЦЕРКВА ХРИСТОВА БАГАТО РАЗ ДІЛИЛАСЯ.

На 1054-ий рік обидві Церкви, Східня й Західня, так далеко розійшлися між собою культурою, національною вдачею, державною традицією, мовою й т. ін., що вже кидалися в вічі головні різниці поміж ними, а не єдність. І по 1054 році єднання Церков не відновилося ніколи, хоч анатема кидалися й перед тим, не відновилося, бо Церкви внутрішньо були вже далеко одна від одної, й розійшлися остаточно самі. Правильніше: не змігши покорити під себе Східньої Церкви, Римська Церква покинула її...

Різні поділи в земній Церкві відомі ще з Апостольських часів; пригадаймо 1 Кор. 1. 12: “З вас кожен говорить: Я ж Павлів, а я Аполлосів, а я Кифин, а я Криспін” (пор. тут же 3. 4).

У III віці папа Стефан, через справу хрещення еретиків, розірвав був з Африканськими й Малоазійськими Церквами, а провідник їх єпископ Кесарії Каппадокійської Фірміліян, назвав папу “відступником від єдності Церкви”. Розрив був тоді тільки однорічний (256—257), бо папа Стефан незабаром помер, а наступник Сикст II відновив церковний мир, хоч різниця практики полишалася ще ціле століття.

Дослідники вказують, що за 4½ віки спільного життя, по 783 рік, цілих 203 роки був розрив поміж церквою Римською та Костянтинопільською, а саме: 1. по справі св. Афанасія й аріянів 343—398, 55 літ; 2. через неправдивий засуд Івана Золотоустого розрив був 11 літ (404—415); 3. за уступки Костянтинопільського патріярха Акакія монофізитами канонічний розрив тягнувся 35 літ (484—519); 4. через монофелітство був 41 рік розриву (640—681); 5. нарешті через іконоборство був найдовший розрив, 61 рік (726—787).

Як бачимо, розриви Церкви вдавнину, в час бурхливого церковного життя, бували нерідко, але

вони завжди кінчалися поєднанням Церков, бо обидві сторони щиро до того прямували. А по Халкедонському Соборі 451 р., коли Архиепископу Нового Риму надали однакові права з Архиепископом старого Риму, папа опротестував цю постанову, і власне це був перший позажний початок розриву одної соборної християнської Церкви.

Через нерідкість цих розривів сучасники не дивилися трагічно й на розрив 1054 року, але дальші історичні події, як ми бачили, зложилися так, що розрив цей стався найповажнішим і найдовшим, бо з бігом часу Церкви розійшлися не тільки в Канонах, але й у Догматах, і перестали творити спільне церковне життя.

В XI-му віці були ще невдалі й неохочі спроби Римської Церкви вернутися до патріархатської спільности, але вони ні до чого не довели. Так, року 1071-го папа Олександр II прислав своє посольство до Костянтинополя, а папа Григорій VII прислав його року 1082-го. Але все йшло по-давньому: говорилося знову про папський примат у Церкві, і справа на тому й розбивалася. Церкви жили окремим життям, і набували собі свої власні особливості, які й далі їх розділювали. І з бігом часу Церква Східня й Західня розійшлися так далеко, що стало зовсім не видно дороги до поєднання їх. Але вся Христова Церква таки чекає його.

Джерела. Про Михаїла Керуларія, як і про Фотія, позостався джерельний матеріал головню від ворожої сторони, а прихильні джерела поналено. По Керуларії позоставлося не мало листів, й вони найбільш об'єктивне джерело знання про нього. Листи папи Лева IX до Керуларія подає *Migne: Patrologiae cursus, ser. lat. t. 143*. Від кардинала Гумберта позостався його дуже суб'єктивний і неправдивий твір: *Commemoratio Humberti*, але вся католицька наука вірить у те, що подає в своїх споминах Гумберт. Усі акти, що стосуються церковних спорів XI-го віку, в повних оригіналах видрукував у Марбурзі в 1816 році *C. Will: Acta et scripta, quae*

de controversiis ecclesiarum graecae et latinae saeculo XI composita extant, 1861.

Література. Анонім: Михаил Керуларій, патріарх Константинопольскій, Київ, 1854 р., магістерська дисертація, багато документів in extenso. — Проф. Н. А. Скабаланович: Раздѣленіе Церквей при патріархѣ Керуларіи, “Христіанское Чтеніе” 1884 р. т. II і 1885 р. т. I, дві статті, поважна праця. — Проф. Н. Барсов: Михаил Керуларій, “Энциклоп. Словарь” Брокгауза, півт. 38 ст. 477—478, 1896 р. — Проф. Н. С. Суворов: Византійскій папа, М. 1902 р. див “Ученія Записки Московскаго Университета” 1899 р. т. XX. — Проф. А. П. Лебедев: Исторія раздѣленія Церквей, М. 1905 р., ст. 327—347: Окончательное раздѣленія Церквей. — Рецензія Н. С. Суворова в “Виз. Врем.” 1905 р. — Проф. И. М. Добротворскій: Борьба и раздѣленіе Церквей в половинѣ XI-го вѣка, “Христіанское Чтеніе” 1868 р. т. III, дві статті. — А. Н. Скабаланович: Византійское государство и Церковь в XI вѣкѣ, Спб. 1884 р. — Кн. Е. Трубецкой: Релігіозно-общественный идеал западнаго христіанства в XI вѣкѣ, Київ, 1897 р.

Н. Halfmann: Cardinal Humbert, Leben und Werke, Göttingen, 1883. — L. Brehier: Le schisme orientale du XI siecle, Paris, 1889. Рец. Н. С. Суворова в “Виз. Врем.” 1905, т. XII.

XI

ГОЛОВНІ ПРИЧИНИ ПОДІЛУ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

1. НЕ ЗОВНІШНІ ПРИЧИНИ ДОВЕЛИ ДО ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

В ідеї та в істоті своїй Християнська Церква вселенська й неподільна, але в руках людей вона сильно поділилася. Цей поділ вироблявся довгим еволюційним процесом, і тягнувся цілі віки, а допомагали йому найрізніші причини. Люди не люблять докопуватися глибших істотних причин тих чи інших подій, а звичайно бачать тільки зовнішнє, що найперше й найлегше впадає в очі. А назовні найвидатнішими борцями за незалежність Східньої Православної Церкви, що могутньо боролися в IX, X і XI віках, були патріархи Фотій, Николай Містик та Михайл Керуларій, по одному борцеві на століття. Цих борців усі бачили, всі знали їхню працю, а тому з ворожого боку вони й стали ніби за спричинників поділу Вселенської Церкви. А насправді було зовсім не так: ці особи були тільки провідниками тих ідей, які за їхнього часу відчував кожен вірний на Сході, — не співчуваючи, народ не йде за провідниками. Причини поділу Церкви були інші й глибші.

Працю цих великих борців за волю Церкви ми, українці, й, тепер глибоко розуміємо.

2. ВИСУВАННЯ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ — ПЕРША ПРИЧИНА ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Найпершою причиною поділу Церкви, причиною, на якій виростали всі інші, була гордість людська. Усі хворували на неї, але історія ясно показує, що найбільш знало її таке папство. І не Фотій, Николай та Михайл спричинилися найперше

до поділу Церкви, але такі самі Римські папи, що завжди давали перший привід до церковної сварки. Встрявання пап у справи Східньої Православної Церкви ніколи не бували з бажання допомогти їй, а тільки з постійного намагання захопити її. Дух папської гордості й ненаситима спрага панувати над Вселенською Церквою, — оце найперше джерело до поділу єдиної Христової Церкви. Своєю гордістю папи завжди підливали оливи до того, що чинилося в Костянтинопільській Церкві, і тим вели до копання неперехідної безодні поміж Сходом та Заходом.

Уся Христова Церква вважала Вселенські Собори за свій найвищий орган, і тільки один папа Римський твердив, що він вищий від Соборів. Уся Христова Церква повно виконувала всі Постанови Вселенських Соборів, і тільки один папа Римський не завжди приймав їх, висовуючи свій примат, якого Вселенська Церква ніколи не прийняла. Оце була перша причина поділу Церкви Христової.

3. БРАК ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЛЮБОВИ — ВЕЛИКА ПРИЧИНА ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Ще святий Василій Великий бачив загальну причину неспокою в Церкві й її поділу в недостатчі в християн взаємної братської любови й пошани, бо ж “в разі незгоди вони ставлять думку свою чи своєї партії вище думки кожного іншого, не погоджуються підпорядкувати її навіть голосу цілих Церков, всі хочять навчати, але самі не бажують вчитися ані в кого”. За багато віків пізніш це саме підкреслив інший вдумливий голос: “Головна біда була не в тому, що Християнський Схід був занадто самовглиблений, а Захід занадто практичний, а в тому, що в них обох було замало християнської любови. При зменшенні любови зникло обопільне зрозуміння, можливість пізнати й вірно оцінити свої можливості, достоїнства та слабості, цебто, зникла можливість взаємно допомагати й

доповнювати один одного, зберігаючи цілість Вселенської Церкви”¹.

4. ПАПСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ — ГОЛОВНА ПРИЧИНА ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Папський абсолютизм, папський церковний примат, — це він став найбільшим каменем роздору, це він найперший поділив єдину Христову Церкву. Уся Східня Церква, цебто чотири патріярхи, були рішуче проти папського примату в Церкві, примату одної патріярхії, що й закріпили кількакратно постановами Вселенських Соборів. Історія показує, що папа хотів не єдності Церкви, але найперше єдності панування в ній. Між Сходом і Заходом самі папи копали канонічну й догматичну прірву, ніколи не звертаючи уваги на протести Сходу. І при всіх спробах поєднати Церкву справа завжди розбивалася об папський примат, бо папи ніколи не хотіли поєднання Церков, а тільки приєднання її до своєї.

Господнє передбачення (Ів. 10. 16): “І буде одне стадо й Один Пастир” вся Вселенська Церква розуміла й розуміє, що тут Один Пастир — це Сам Ісус Христос (Єф. 1. 22, 4. 15, 5. 23, Кол. 1.18), а Католицька Церква сприймає це, що тут — папа.

5. СФАЛЬШОВАНІ ДОКУМЕНТИ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ РОЗБИВАЛИ ЄДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Ученому дослідникові завжди кидається в вічі, що зміцнення Римського примату над Церквою, цебто зміцнення причини поділу Церкви, базувалося головню на сфальшованих документах, таких, як “Костянтинів Дар”, або “Лже-Ісидорові Декретли”. І власне через ці нещасливі документи точилася вікова боротьба з папством і

¹ Собрание Сочин. В. С. Соловьева, т. IV (1883 — 1887), ст. 61.

Фотія, і Николая Містика, і Михаїла Керуларія. І оці сфальшовані документи, що панували в Римській Церкві все середньовіччя, й були головним яблуком та побудкою роздору, й довели до поділу Церкви. Наука давно вже, ще з XVI-го віку остаточно довела їх неправдивість, доказала їх грубе сфальшування, але належних висновків з того Римська Церква собі не зробила, і опертий на фальшивих документах, папський абсолютизм підтримується й далі, ніби цього фальшування й не було... А це й тепер чи не найголовніша перешкода до нового поєднання Церкви!

І багато вчених дослідників (напр. А. Richler: Geschichte... 1864 р. т. I ст. 220) справедливо вбачають головну причину поділу Церкви власне в цих сфальшованих документах.

6. НЕБАЖАННЯ ПАП ВВАЖАТИ ІНШИХ ПАТРІАРХІВ ЗА РІВНИХ СОБІ РОЗБИВАЛО ЄДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

Костянтинопільська Церква на Вселенських Соборах не раз закріпила думку, що всі п'ять патріархів рівні між собою по владі. Греки з природи своєї любили філософію, любили науки, любили вглиблюватися в догматичні тонкощі, і це найперше вони виробили всю філософію Християнства, чому серед них і повставали найрізніші ересі. Рим був до того не цікавий, тому нерухливий у справах філософської глибини Догматів своєї Віри. І коли Костянтинопільська Церква зверталася до Римської по братську поміч у боротьбі з ересями, папа робив з того гордий висновок, ніби то він є суддя Вселенської Церкви навіть у справах Догматів. Взагалі, греки не рідко самі втягували папу в свої внутрішні справи, ніби як суддю, а це завжди дошкульно било їхню Церкву. В Костянтинополі віками боролися в церковних справах дві партії, і бувало, що переможені й скривджені, в пориві розпачу, зверталися до далекого Риму по суд, але це завжди приносило рід-

ній Церкві тільки шкоду, бо вмішувало до своїх справ чужого папу, якому ходило тільки про панування в Церкві. Візантійський двір так само не раз звертався до папи в різних справах, звичайно з політичних мотивів, і цим безумовно шкодив своїй Церкві. І треба підкреслити, що партія церковної більшості, партія прогресивна й національна, як ми бачили вище, ніколи не ходила до Риму по суд, як то, зрештою, й Канони забороняли (32 правило Карфагенського Собору).

7. ДОГМАТИЧНІ Й КАНОНІЧНІ ВІДСТУПЛЕННЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ РОЗБИВАЛИ ЄДНІСТЬ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ.

З бігом часу кожен патріярхат почав набувати собі власні звичаї й власні обряди. Але чотири східні патріярхати, — Костянтинопільський, Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський — справді міцно трималися разом, бо спочатку й належали до однієї Візантійської Держави. Вселенські Собори їх міцно об'єднували, й вони ніколи не розвивали сепаратистичних стремлень.

Але не те було в патріярхаті Римському, — відділений від Сходу політично вже в 395 році, він увесь час замикався в собі, й розвивав свої власні особливості в звичаях та обрядах, не оглядаючись на Схід і на постанови Вселенських Соборів. Церковні відхилення Римської Церкви побільшувалися ще й тому, що Вселенські Собори не впливали на них належно й не в'язали їх міцно з Сходом. І виявилось, що в віках IX, X і XI церковна різниця Заходу від Сходу стала такою помітною, що за неї почалися невпинні сперечання та полеміка.

Але в той час, в віки IX — XI, ще спокійно дивилися на церковні різниці, вважаючи їх звичайним нормальним явищем у розвої Церков. У листі до папи з 861 року патріярх Фотій писав: "Ні від кого не вимагається виконувати не прийнятого в його землі Закону, аби тільки не порушувалася

Віра та вселенський Канон". Отці Костянтинопільського Собору 879 року говорили: "У кожній Церкві є свої звичаї, отримані від давніх часів, — їх бачимо в Церквах Римській, Візантійській і інших східних патріархатів".² Зрештою, й 8 правило III Вселенського Собору 431 року наказувало: "Щоб кожна епархія зберігала в чистоті та без утиску спочатку належні їй права за звичаєм, що здавна затвердився". В силу цього на Сході на малі обрядові відступлення не звертали уваги, — аби тільки вони не були догматичного характеру.

Навпаки, Римська Церква не тільки набувала свої великі канонічні й догматичні відступлення супроти Вселенської Церкви, але завжди пильнувала накинати й їй свої відміни, набуті без затвердження їх Вселенським Собором. І дуже характерно, що папські легати в Костянтинополі в 1054 р. кинули анатему на Східню Православну Церкву й за те, що її звичаї не однакові зо звичаями Церкви Римської: що вона "допускає подружжя служителям Вівтаря", що "відсікає в Символі Віри виходження Духа Святого й від Сина", що служить Літургію на квасному хлібі й т. ін. І сором охоплює кожного правдиво віруючого, що власне цей акт, який був суперечний з постановами Вселенських Соборів, і автором якого був тільки посланець папи, цей акт стався ближчою причиною поділу Церкви, і Католицька Церква ніколи його не уневажила. Та не Схід був у тому виною!...

З бігом віків число обрядових відступлень поміж Церквою Східньою та Західньою все зростало. За час поміж Фотієм та Керуларієм звичайно вказувано на 10-22 латинські відступлення, а сам Керуларій і грецький полеміст його часу Никита Стифат число це значно побільшили. На початку XII-го віку Никита Сеїд знає вже 32 пункти відступства латинян. В XIII віці число латинських

2 Mansi, t. XVIII. 485—492.

відступлень більш, як подвоїлось. А в XIV віці греки говорять уже про “безчисленні” латинські ересі.³

8. ПОЛІТИЧНІ РІЗНИЦІ СХОДУ Й ЗАХОДУ РОЗБИВАЛИ ЄДНІСТЬ ЦЕРКВИ.

Але не самі ці церковні відступлення викликали поділ єдиної Церкви, — ці відступлення, як ми бачили, ще не були б у стані поділити єдину Христову Церкву. Самі ці церковні відступлення повставали, як наслідок розвою різниць національних та політичних. Політично Римська держава спочатку була єдина, але з 395 року вже розпалася на східню й західню частини, які почали окремо розвиватися й набувати собі своїх власних ознак. Політичні керівники і Візантії, а особливо Риму, багато спричинилися до розвалу єдності єдиної Вселенської Церкви. Болгарська справа, що два віки не сходила з порядку денного, сильно цьому допомогла.

9. ГЛИБОКІ НАЦІОНАЛЬНІ РІЗНИЦІ СХОДУ Й ЗАХОДУ РОЗБИВАЛИ ЄДНІСТЬ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Національні типи Сходу й Заходу, як це ми бачили вище, сильно різнилися мовою, характером, звичаями, освітою, напрямом думок і т. ін., а все це, беручи ще на увагу закоханість Сходу до глибокої духової спекуляції, а Заходу до практичності, — усе це витворило два розуміння на розвій Церкви: на Сході ідеал його бачили в розвої місцевих національних Церков, а на Заході в об'єднанні їх під рукою папи. Через це сепаратистичний рух між Сходом і Заходом розпочав-

3 А. П. Лебедев: Исторические очерки состояния Византийско-Восточной Церкви, М. 1902 р. ст. 35. — Гергенртер, т. III ст. 820.

ся дуже рано, і з бігом часу все зростав. Ще в VII віці бували папи з греків, але далі це стало неможливим, бо став сильно діяти національний зріст Церков, і кожна з них стояла за своє, й боронила таки свого. Отож, не тільки політичні й обрядові церковні сперечки, але глибока національна різниця поміж Сходом та Заходом конечно провадили й допровадили до церковного поділу.

Навіть механічна проста різниця поміж обома світами, різниця мовна, сильно впливала на поділ Христової Церкви. На Сході звичайно мови латинської не знали, й знати не хотіли навіть люди вищої культури, як то ми бачили з патріархом Фотієм. Те саме було й на Заході, — там знавців грецької мови, при загальній малій культурі, не було, а тому величезне церковне духовне майно, твори грецьких Отців Церкви на Заході в давній час і в середні віки відомі були мало й неналежно. Це сильно шкодило справі церковної єдності.

Захід і Схід з бігом віків стали двома зовсім різними світами, між якими забувалася колишня їх спільнота та єдність. І “коли б і не було поділу Церков, то все одно була б величезна різниця між типом Християнства східнього й типом Християнства західнього. Ця різниця була величезна між східньою й західньою патристикою, коли Церква була ще єдина”⁴.

Сама національна істота церковности, сама церковна ідеологія була різна: на Сході над усіма стояв Собор, а на Заході — папа. На Сході розвивалися місцеві національні Церкви, і кожна з них була живим суб'єктом, а Латинська Церква дивилася на окремі Церкви тільки як на об'єкти для панування над ними, як на об'єкти для абсолютизму й величності Риму. І вже саме це вело до розділу Християнства на Східне й Західне.

4 Н. Бердяев, див. “Християнское возсоединение”, ст. 67.

10. РОЗРІСТ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ ВІВ ДО ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Історія йшла так, що вона довго щасливо допомагала розростові папського примату, тоді як Візантія в 1453 році політично впала. Світська влада папства довго й легко розросталася, а з нею ріс практично й ідеологічно папський примат. Уже папа Григорій VII (1073—1085) намагався обернути володарів Європи в своїх васалів, і це йому багато в чому вдавалося. Папа Інокентій III (1179—1180) уже не задовольнився титулом “вікарій св. Петра”, але зве себе “вікарій Бога”; він же навчав про два світильники: більший, сонце, що світить удень, — це духовна влада, і менший, місяць, що світить тільки вночі — влада світська. А Боніфаций VIII (1294—1303) навчав про два мечі в світі: духовний, і меч світський, фізичний, і обидва вони мусять бути в руках папи. Року 1493-го папа Олександр VI подарував Іспанії Новий Світ, Америку, подарував “владою всемогутнього Бога, нам у св. Петрі даною, і як намісник св. Петра, яку посаду ми виконуємо на землі”. Усе це й подібне підсичувало духа папської гордині, й ніколи не допомагало поєднанню Церков.

Помалу зростала й влада Костянтинопільського патріярха, і само собою виникало бажання наслідувати пап. Візантійський каноніст Федір Бальсамон († 1204 р.) зо сфальшованого “Костянтинового Дару”, якого Костянтин Великий ніби дав папі Сильвестру, пробував робити висновок, що все, що дароване тому папі, повинно відноситися й до патріярха⁵. А патріярх Михаїл Керуларій, як ми бачили вище, пробував твердити, що йому, як Первосвященнику, належить і духовна, і світська влада. Таку ж думку в Москві

⁵ Н. Суворов: Учебник церковного права, вид. 4, М. 1912 р. ст. 79.

в XVII-му віці реалізував патріярх Никон. Усе це, річ ясна, мало допомагало об'єднанню Церков. Але, звичайно, бажання підвищити патріяршу владу до рівня влади папської було тільки невдалим і спорадичним наслідуванням пап в окремих осіб, і реальної форми воно ніколи не приймало, і ніколи не було заповітом у Костянтинопільських патріярхів. Ось чому в самому лоні Православної Церкви ніколи не повставало якихсь заворушень через підвищену владу патріярха чи первосвященника взагалі.

Не те бачимо в Церкві Католицькій, — тут на початку XVI-го століття в самому лоні її повстав грізний рух, що незабаром перетворився в широку Реформацію й розлився по всій Європі. Реформація повстала, як протест проти надмірного абсолютизму папства й його релігійно-церковного попущення. І багато десятків мільйонів вірних віддалилися від Римо-католицької Церкви, як свідки проти непомірного примату папства. Того примату, що довів і Церкву Христову до поділу.

В 1870-му році за папи Пія IX, на Ватиканському Соборі 18 липня був прийнятий Догмат про непомильність папи. “Догмат” цей сильно вдарив релігійне почуття вірних усього світу, і вже через рік знову в самому лоні Римо-католицької Церкви повстав розлам, — з 28 березня 1871 року, перше в Мюнхені, а потім по інших містах, заклалася т. зв. Старо католицька Церква, що все зростає на силі й далі. Церква ця оголосила, що вертається до життя по Канонах семи Вселенських Соборів, і як висновок того, — відкинула самовільну прибавку до Царгородського Символу 381 р. “і від Сина”, *Filioque*.

Ці грізні рухи й розлами в самому лоні Римо-католицької Церкви ясно свідчать, що Церква ця, власне через непомірний розрід папського примату, стає на таку путь, на якій тісно спастися людям, і вони змушені відходити від своєї Церкви, й

шукати нових доріг для свого спасіння. Бо гордість до спасіння не веде!

11. НЕДОСТАЧІ ЦЕРКОВ ПРАВОСЛАВНОЇ Й КАТОЛИЦЬКОЇ ВЕЛИ ДО ПОДІЛУ ЄДИНОЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Проф. Н. Бердяєв не ховає гріхів і Православної Церкви: “Неправильне відношення Церкви до держави, що привело до закріпощення її нею, церковний націоналізм (російський), обрядовір'я, в яке нерідко впадав православний світ, недостача активності й активної християнізації життя, подавлення елемента євангельського елементом сакраментально-літургичним, замкнення в собі й ворожнеча до західнього християнського світу. Православіє берегло давню Істину, але дуже мало й зле її реалізувало, дуже мало зробило для втілення її в життя, і не тільки в життя, але навіть у думку”⁶.

Римська Церква тільки себе одну вважає носієм Правди Божої, а це доводить її до гордості, найбільшого її гріху. Православна ж Церква вважає, що вона, як цілість, як Церква Вселенська, непогрішима, але ця непогрішимість не належить одній особі, як у Римській папі, але цілій Вселенській Церкві, якій тільки й належить право суду. І це теж суттєві різниці Церков Східньої та Західньої, які сильно допомагали поділу єдиної Християнської Церкви, й які стоять перепонами на дорозі до нового поєднання.

Такі були головні причини поділу єдиної Вселенської Церкви. В дальшому своєму викладі я покажу ще інші причини, що так само сильно впливали і вплинули на роз'єднання Церков, чи вірніш — на закріплення цього роз'єднання. Це вже були причини, що впливали головно з зовсім невдалих спроб поєднання Церков.

Літературу див. в кінці попередніх розділів.

6 Христiанское возсоединенiе, ст. 73 — 74.

XII

ЗАКРІПЛЕННЯ ПОДІЛУ ЦЕРКВИ ЧЕРЕЗ ХРЕСТОВІ ПОХОДИ.

1. "ХРЕСТОВІ" ПОХОДИ НАВІКИ ВБИЛИ ДАЛЬШЕ ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ.

Хоч розподіл Церкви, що стався в 1054 році, був, як ми бачили, справді сильний і глибокий, бо виходив як завершення природних національно-історичних причин, проте ж усе таки багатьом він видавався таким, що міг би бути переборений при ліпших, сприятливіших умовах. Багато раз і до того, як ми бачили, Східня й Західня Церкви розходилися по дуже важливих питаннях, часом розходилися надовго, але час заліковував болючі рани, й Церкви едналися знову. Цього самого можна було б чекати і від останнього поділу 1054 року, — на жаль тільки, незабаром пішли нові події, які розходження Церков незмірно побільшили, а справу їх поєднання вбили навіки. Маю на увазі т. зв. "Хрестові" Походи, що викопали неперехідного рова поміж обома християнськими Церквами, й убили всяку думку на примирення Сходу з Заходом. "Обурююче поступовання латинських хрестоносців на Сході багато допомогло загостренню ненависної ворожнечі греків до латинян", правдиво твердить проф. Н. Суворов¹. Ще сильніш підкреслює це проф. І. Герцог: "Невдачі намагань поєднати Церкви пояснюються й тими жахами та руйнуванням, які робили латиняни за Хрестоносних Походів по грецьких Церквах та над грецьким духовенством і ченцями"².

1 Учебник церковного права, 1912 р., ст. 56.

2 Історія Християнської Церкви, Д. Робертсона й І. Герцога, переклад А. П. Лопухина, Спб. 1891 р. т. II ст. 311.

Те саме* твердить і учений богослов-історик І. І. Соколов: "Хрестоносці принесли східнім християнам більше зла, як добра, бо керівники Хрестових Походів, римські папи, посилаючи хрестоносців на Схід для звільнення Святої Землі від влади мусульман, мали при цьому таємну й головну думку: поширити свої впливи на Схід, і підбити Східні Церкви під свою владу"³.

2. ЗАРОДЖЕННЯ ДУМКИ ПРО ХРЕСТОВІ ПОХОДИ.

Думка про Хрестові Походи зароджувалася однаково на Сході й на Заході, але про цілі їх були різні сподівання. В другій половині XI-го віку появилися в Малій Азії сельджуцькі турки, й почали сильно напирати на Візантію; вони зайняли великі грецькі простори, а столицю своєї влади оголосили Никею. Це був великий удар для всього православного світу, бо Никея для всіх була цінна й священна, як місто першого Вселенського Собору. А 1076-го року турки заволоділи вже всією Палестиною, забрали й усі священні для християн міста, з Єрусалимом на чолі. Увесь християнський світ огорнув сум та печаль, бо найсвятіші міста та місця опинилися в руках невірних. До того часу до тих святих міст ходили численні маси народу на прощу, — тепер це стало неможливим, або сильно утрудненим.

І було зовсім природним, що Візантійські імператори рано почали шукати собі помочі на Заході проти турок, щоб повернути втрачені землі. Імператор Олексій Комнен ще 1091 року звернувся своїм листом до графа Роберта Фландрського, просячи допомоги. Це звернення стало голосним, і знайшлося багато таких, що готові були "пошукати щастя". В Європі тоді було багато запального матеріялу серед простого народу, — лютував тоді голод, і на авантуру було багато охочих.

3 "Богословская Энциклопедія" 1905 р. т. VI ст. 376.

А що на Заході папська влада мала тоді велику й світську владу, тому Візантійські імператори мусіли про це звертатися також і до пап. І вже на Соборі в Піаценті, що відбувся в березні 1095 року, імператор Олексій I Комнен через своїх послів просив у папи Урбана II допомоги проти турок, що нестримно заливали Візантію.

Побудку до Хрестоносних Походів подав був ще папа Сильвестер II (999—1003). У той час була велика проща до св. Землі, але мусульманська влада сильно переслідувала прочан (пілігримів), про що скарги доходили й до папи. І папа Сильвестер II видав до Вселенської Церкви Послання, просячи всіх допомогти Єрусалиму коли вже не зброєю, то хоч дарами.

3. ГОЛОВНА ЦІЛЬ ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ — ЗБРОЄЮ ПОКОРИТИ ПРАВОСЛАВНИХ ПІД НОГИ ПАПИ.

Думку про Хрестовий Похід на магометан для визволення святого міста Єрусалиму сильно пропагував також папа Григорій VII у 1073 і 1074 роках. Але вже в нього була й друга головна думка, про яку він писав у своїх листах, що “головна ціль Походу в тому, щоб притягти “схизматиків”-греків до єдності Віри, установити правдиво батьківські стосунки між Римом й його дочкою — Східньою Церквою. Греки повинні покоритися владі наступника св. Петра й признати його зверхність”.

А в листі до Германського короля Генриха IV той же папа відкрито писав: “Найбільше побуджує мене до цього діла те, що Костянтинопільська Церква, розходячись з нами в питанні про св. Духа, пильнує налагодити згоду з Апостольським Престолом. І майже всі східні християни готові пожертвувати своїми незгодами й покоритися рішенню св. Петра. Настав час пророчим словам Спасителя, зверненим до верховного Апостола: “Ти

ж колись, як навернешся, змісни браттю свою” (Лука 22. 32) 4.

Отож, як бачимо, головною ціллю Хрестоносних Походів уже на самому початку їх було не визволення святих міст з-під влади невірних, але споконвічна притаєна ціль, — покорити під нозі папи всю Східню Церкву хоча б збройною силою. І вся поведінка в Хрестоносних Походах як самих хрестоносців, так і католицького духовенства та й самих пап найвиразніше про це свідчить.

Задум папі Григорію VII не вдався, але його зреалізував папа Урбан II в 1095 році, з тією ж самою головною метою, — підбити під себе Східню Православну Церкву. Два віки тяглися Хрестові Походи, XII—XIII, і через них ворожнеча Сходу з Заходом росла прогресивно, росла через ті нелюдські події, які чинила на Сході Латинська Церква. Латиняни йшли на Схід зо сліпою ненавистю до греків. Один із перших провідників хрестоносців, Боемунд, писав до Готфрида: “Знай, мій улюблений, що ти маєш діло з найнебезпечнішими звірями та з найнедостойнішими людьми, — з греками. Усі їхні думки звернені тільки на те, щоб вигублювати латинський народ. Я добре знаю злобу й непримиренну ненависть греків до латинян”. У відповідь на це Готфрид відписав: “Про все це я знав і давніш на основі громадських поголосок, а тепер переконався самим ділом” 5.

4. “ХРЕСТОНОСЦІ” — ЦЕ В БІЛЬШОСТІ ГРАБІЖНИКИ ТА НАСИЛЬНИКИ.

Учасники цих походів нашивали Хреста до свого одягу на плечах, чому й звалися хрестонос-

4 Кн. Е. Трубецкой: Религіозно-общественный идеал папы Григорія VII, див. “Книга для чтенія по історії середних вѣков”, вип. II ст. 330-331, 1896 р.

5 Проф. А. П. Лебедев: Исторические очерки состояния Византийско-Восточной Церкви, М. 1902 р. ст. 18.

цями. Серед них справді чимало було людей віруючих, але більшість із них лише прикривалися високими ідеями, а йшли тільки за наживою, що була головно побудкою їхнього походу. Перші хрестоносці в своїй більшості були викидьки громадянства, — зіпсуті, жорстокі люди, що наскрізь поводитися, як звичайні розбійники. Це була бунтівлива товпа авантюристів, яких годі було втримати в послуху, товпа, яка в лукавстві своїм прикривала грабіж Хрестом.

І вже на самих початках Хрестоносних Походів виявилось, що вони мають на цілі не визволення святих місць з-під влади турок, але головно впокорення Православної Церкви під папу. З хрестоносцями йшло багато різного латинського духовенства, яке тільки й мріяло про помсту над православними за невизнання папського примату, та про підбиття Православної Церкви під папу. Уже 20 червня 1097 року хрестоносці взяли Нікею, й були дуже незадоволені, коли імператор Олексій Комнен не дав їм її пограбувати, бо сам її зайняв. 2 червня 1098 року, по восьмимісячній облозі, взята була Антіохія, і тут хрестоносці, зо своїм постійним гаслом: “Так хоче Бог!” (Dieux le volt!), жорстоко всіх мордували, убивали кожного, хто не хотів ставати католиком, і все пограбували... Антіохію оголосили східньою катедрою ап. Петра, цебто, папською, і почали жорстоко переслідувати православних, огнем і мечем змушуючи “схизматиків” до єднання з Римом...

А 15 липня 1099 року впав нарешті й Єрусалим, і тут повторилися жорстокості ще лютіші, як то було в Антіохії: 70.000 магометан убито, мордовано всіх, хто був не християнин, гвалтовано дівчат і жінок без розбору... Три дні грабували Єрусалим, і розібрали все, що тільки було можна... І звичайно, зараз таки розпочато нечуване переслідування православних, яких насильно тягнуто в Католицтво. Усі православні ще добре пам'ятали,

що коли в 1073-році турки взяли Єрусалим, то, як свідчить візантійський історик Никита Хоніят, вони з православною людністю поводитися гуманно та чемно. І всі православні одногласно заявляли, що їм під магометанами жилося без порівняння ліпше, як під християнськими католиками-хрестоносцями...

Хрестові Походи привели на Схід силу-силенну баришників, що скрізь визискували й грабували греків. Уся торгівля й багатство опинилися тепер в їхніх руках, і вони позасідали по всіх містах і містечках, а в Костянтинополі позаймали цілі квартали. Грецький історик XII віку Кіннам розповідає, що латиняни-венеціянці добули собі право торгівлі без податків, — “незабаром безмірно розбагатіли, стали задирливими, з нашими горожанами поводитися, як з рабами, і поводитися так не тільки з людьми простими, але й з тими, що мали в греків велику шану”⁶.

А другий грецький історик XII—XIII віків, Никита Хоніят про те саме розповідає: “Латинники-венеціянці цілими натовпами й родинами проміняли своє рідне місто на Костянтинопіль. Вони розмножились тут і зміцніли, набули великі маєтки, і стали виявляти нахабство та гордість, так що не звертали уваги й на царські погрози та накази. Їхнє нахабство перевищило всяке терпіння”⁷.

Наукові дослідники, що займалися вивченням Хрестових Походів, давно вже підкреслюють матеріальні мотиви хрестоносців та їх грабіжничий характер; так твердять В. Васильєвський, Ф. Успенський, Д. Єгоров та інші. “Це був звичайний широко організований грабіж”, твердять вони.

Глибокий дослідник Хрестових Походів, проф. Д. Н. Єгоров ще року 1914-го вияснив грабіжниць-

6 Огляд царювання Іоана й Мануїла Комніних, Спб. 1859 р., кн. VI розділ 10.

7 Історія, 1860—1862 р., Спб., 2 томи, кн. V розд. 9.

ку ціль “хрестоносних лицарів”. Він зве їх “грабіжниками та авантюристами”. “Це звичайні шукачі пригод, — твердить автор, — жадні, жорстокі; їх тягло багатство східних міст. Надія та грабіж була головною побудкою” цих лицарів 8.

5. КАТОЛИКИ ПОВОДИЛИСЯ З ПРАВОСЛАВНИМИ ГРШЕ, ЯК МАГОМЕТАНИ.

Хрестоносці в Європі ставили собі завданням ніби визволити святі місця з-під влади магометан, а на ділі Палестиною цікавилися мало. Скажемо, IV-ий Хрестовий Похід забув про невірних, звернув з дороги й 1204-го року 13 квітня напав на християнський Костянтинопіль. Дике варварство, відкритий грабіж та вбивства скрізь ішли за лицарями латинського хреста, і вже I-ий Похід показав їх у властивім світлі. Греки не чекали такого варварства від християн, і були прибиті їхнім поступованням... “Ніколи араби й турки мусульмани не зневажали так грецького Християнства, як ці латинські напівварварські народи. Блюзнірства латинян над грецькою святинею були страшні”⁹. І добре каже історик Хрестових Походів І. Мішо, що від перших хрестоносців греки витерпіли більше, як самі турки від них”¹⁰. Найбільше нещастя, якого коли зазнали греки в своїй історії, то були нещастя від хрестоносців. Новий грецький історик Досифей Єрусалимський влучно писав, що “Хрестові Походи були священною війною в тому розумінні, в якому проказа зветься священною хворобою”¹¹...

Правда, пізніші хрестоносці поводитися трохи спокійніш, але грабування місцевого православно-

8 Крестовые походы, ч. I ст. 141-142, 1914 р.

9 Проф. А. В. Карташев, “Християнское возсоединение”, Париж, ст. 10.

10 Історія Хрестових Походів, т. I ст. 447.

11 А. П. Лебедев, ст. 4.

го населення ніколи не спинялося. Греки були горді всім своїм історичним минулим, високо ставили свою культуру, і це варварство диких католицьких орд було їх надзвичайно, і копало неперехідну прірву між обома Церквами...

6. ДИКЕ ЗНУЩАННЯ КАТОЛИКІВ НАД ПРАВОСЛАВНИМИ В САЛОНІКАХ.

Приглядаючися ближче, як поводитися хрестоносці з православними греками й іншими в підбитому краї, справді бачимо тут нелюдські жахи. Убивство грека-“схизматика” вважалося за річ звичайну і просту. Усі дослідники, що описують події “хрестоносців”, звичайно не знаходять спокійних слів для свого опису. В 1185 році хрестоносці захопили були важливе грецьке місто Салоніки (чи Фесалоніки), що вважалося “другим оком імперії”. Взявши місто, католики поводитися, як тільки дикі варвари могли поводитися з останніми язичниками. Сучасник цих подій, візантійський письменник митрополит Єфстафій Фесалонікійський, позоставив по собі працю: “Про завоювання Салонік латинянами”. Він пише, що вулиці міста були покриті трупами, які всі, через грабж завойовників, позоставились голими. Мало того: латиняни дозволяли собі брутальну наругу над трупами переможених греків. Людські тіла навмисне були розкладені з подохлими ослами, забитими собаками й котами, і при тому розкладені навмисне в такому положенні, ніби вони хотіли обнятися й заспокоїти свої чуттєві пристрасті. Трупи померлих довгий час валялися непохованими, а коли завойовників просили зробити цей людський обов'язок, вони з насмішкою відповіли: “Ми звикли до цього, а такий вид і такий запах дає нам насолоду”. Переможені греки втікали до Храмів, але католики вривалися й туди, й не звертаючи уваги на святиню, різали греків, і несамовито реготали... Жінки й дівчата ставали здобиччю зві-

рячої пристрасті католицького вояцтва, а їхня безсоромність не знала границь. Багато чоловіків і жінок не в стані були переносити цих нелюдських знущань, і кидалися з хат, і розбивалися або топчилися по колодязях. А хто позостався живий, у тих носи були порозбивані або повідрізувані, одержі майже ні в кого не було, і багато-хто вважали себе щасливими, коли мали кавалок рогожки, яким могли прикрити бодай свої стегна. Хліба не було, і коли грек звертався до католика за куском хліба, то отримували “чорта” та вдари”...¹²

А візантійський історик XII — XIII століття Никита Хоніят або Акомінат (родом з Хон у Фригії, помер десь між 1210 — 1220 роками, може року 1206), що сам сильно потерпів при взятті Костянтинополя, 1204-го року ось так описує поведження католиків у Салоніках з православним населенням: “Не те дивує нас, що вони грабували речі, але те, що вони кидали на землю св. Ікони Христа й Його угодників, топтали їх ногами, а якщо знаходили на них яку оздобу, зривали її як попало, а самі Ікони виносили на перехрестя, щоб топтали перехожі, або вживали їх замість палива при готуванні їжі. А більш нестерпиме й нечестиве було те, що дехто з них скакали на св. Престол і танцювали на ньому, безчинно підстрибуючи, і виспівували якихсь варварських пісень та чинили сором на місці святому... Один із вождів верхи на коні в'їхав у Храм мученика Димитрія. Миро, що витікало з гробу цього мученика, католики черпали збанками й горшками та вливали в риби жарівниці, а Миром мазали чоботи, і без жодної поваги вживали на інші потреби, для яких звичайно вживається масла. А коли православні збиралися до Храму для Богослуження, то нечемні й розпусні вояки-католики не лишали зібраних у спокої й тут. Вони приходили в той час до Храму, і вдаючи,

ніби моляться, безчинно розмовляли між собою й нечемно кричали, а то й хватали кого з молільників за горло, душили їх і тим переривали співи. Мало того, дехто з них, вдаючи, ніби вони підспівують, викрикували соромицькі пісні або брехали по-собачому”...¹³

7. КАТОЛИКИ БЕЗСОРОМНО Й ДИКО ГРАБУЮТЬ ТА ВИБИВАЮТЬ КОСТЯНТИНОПІЛЬ.

Четвертий Хрестовий Похід 1204 р., як відомо, закінчився тим, що хрестоносці зріклися йти на невірних мусульман, а кинулися на православний безоружний Костянтинопіль, узяли його, й заснували тут Латинську Імперію (1204—1261). Костянтинопіль був узятий 13 квітня 1204 року, й немилосердно зруйнований та збечечений. Греки надзвичайно кохали свою столицю й звали її “спільною столицею всієї вселенної”, а тепер побачили її сплюндрованою та оскверненою, і це осталося в грецьких душах на віки вічні, переповнивши їхню чашу страждань. Пограбоване й побите було все, що не могло сховатися...

А що найсоромніше, то це те, що грабувало не саме просте католицьке вояцтво, але й духовні католицькі особи. Костянтинопіль здавна славився своїми багатствами та святинями, і був ними переповнений. “Католицькі монахи й аббати по хижому кинулися на дорогоцінні святощі, і для цього вживали навіть насильства. Один із таких Паризький аббат Мартин Літц уславився своєю безсоромністю в грабіжу святинь. Таким способом багато священних скарбів Грецької Церкви перейшли на Захід, і ними збагатилися Церкви, особливо ж у Римі, Парижу та в Венеції”¹⁴. Див. ст. 251.

¹³ Книга I розділи 7 і 9.

¹⁴ А. П. Лебедев, ст. 10-11. П. Смирнов: Состояние Церкви, ст. 555.

8. БЛЮЗНІРСТВА КАТОЛІКІВ НАД ПРАВОСЛАВНОЮ СВЯТИНЕЮ.

Сучасник руйнування Костянтинополя, вищезгаданий історик Никита Хоніят, описує ті страхитя від католиків так: “Католицькі вояки не давали пощади нікому й нічому. Вони не хотіли єднатися з підбитими навіть у їжі, тримали себе чванькувато, обертали греків у рабів або виганяли з дому”. Жінки та черниці були для цих диких завойовників, як звичайна здобич для їхньої похотливості... “Он порозкидані по нечистих місцях останки мучеників! Про що й чути страшно, те можна було бачити тоді: Божественна Кров і Тіло Христове викидалися й виливалися на землю!... Католики розкрадали дорогоцінний священний посуд, а то розбивали його й ховали за пазуху його оздоби, а то обертали для звичайного вжитку за своїм столом замість кошків на хліб або чаші на вино, як правдиві предтечі антихриста. Дорогоцінний Престол Софійського Храму, що був складений з різних матеріалів, огнем злитих в одне прекрасне ціле, хрестоносці порубали на частини й поділили між собою. Усі оздоби — золото, срібло, дорогоцінне каміння були зірвані зо своїх місць. До Храму вводилися в’ючаки, якими вивозили церковні скарби, доводили їх до самого Вівтаря, а що деякі з них посковзувались і не могли звестися на ноги на сковзькій підлозі, то тут же заколювали їх кинджалами, таким чином осквернюючи їхнім пометом та розлитою кров’ю святий Храм... Ось якась жінка, повна гріхів, співаючи соромицькі спокусливі пісні, усілася на патріяршому місці (сопрестолля) й тягне свою пискливу мелодію, а потім пустилась у танець, хутко крутячись і підкидаючи ногами”...¹⁵ Взагалі, за хрестоносцями з Європи тяглося дуже багато повій...

¹⁵ Розділи 2, 3 і 4.

Один візантійський полеміст XII віку пише, що завойовники католики “віддавали повіям недоторкальні Плащаниці Владичого Тіла, і розпусні жінки засипали на них”...¹⁶

А треба знати, що в Костянтинополі була незчислена сила різних святинь. Один сучасник і сачмовидець грабування Костянтинополя свідчить, що “в одному цьому місті святинь стільки, скільки їх у решті світу... Кажучи за сумлінням і правдою, протягом багатьох віків завойовники ніколи не знаходили стільки здобичі в одному місті, скільки знайшли її в Костянтинополі: золота, срібла, дорогоцінного каміння”...¹⁷

Усі об’єктивні історики Церкви однозгідно описують жахливі насильства хрестоносців у Костянтинополі, коли вони взяли його 13 квітня 1204 року. Так, німецький історик І. Герцог розповідає таке: “По взятті Костянтинополя сталося страшне мордування. В дикому захопленні своєї перемоги хрестоносці чинили й такі святотатські діла, які не тільки порушували чуття греків, але викликали обурюючі докори навіть від самого папи. Ікони Спасителя й святих зривали по церквах зо стін і кидали на підлогу, або вживали як сидіння чи лавки. Священні мощі викидали в брудні місця, а Святі Дари топтали ногами, Священні сосуди вживали як келихи чи чаші для пиття. Імператорські гробниці, а серед них і гробниця великого Юстиніяна, були ображені й пограбовані. Пишні оздобані й попродавані старовизникам... Бронзові статуї, зразкові твори давнього мистецтва, були перетоплені на гроші... Забрали камінну подушку Ап. Якова, частини Хреста Господнього, голову св. Івана Хрестителя, і тепер ці речі — слава Ам’єнського Собору. Позабирали й інші залишки святих осіб,

¹⁶ А. П. Лебедев, ст. 10.

¹⁷ Там само, ст. 10.

починаючи від біблійних, і кінчаючи на мучениках та ісповідниках іконоборства. А венеціянці понабирали собі бронзових коней, що тепер у них на площі св. Марка"...¹⁸ Силу коштовних пам'яток вивезли до Франції.

Інший дослідник пише: "В Костянтинополі хрестоносці вибивали навіть тих греків, що самі покірливо віддавались під їх владу. Нахабно зневажали шляхетних жінок, дівчат та черниць. Маєток горожан розграбовували, а церкви обертали на склади ними награбованих речей. А в деяких з церков, напр. у Софійському Соборі, вчиняли навіть деякі оргії, серед яких танцювали з безсоромними жінками, зодягнувшись в церковні шати, пили вино з Священних сосудів. І такі явища повторювалися майже по всіх грецьких містах, які захоплювали хрестоносці".¹⁹

9. ПАПА ПРО ЛЮДСЬКЕ ОКО КАРТАЄ СВОІХ ГРАБІЖНИКІВ.

Хрестоносці занадто перебільшили й покривили ті завдання, які їм давали папи виконати на Сході, і вони мусіли навіть картати їх. Легат папи Інокентія III, кардинал Петро, почувши про захоплення Костянтинополя, кинувся з Єрусалиму туди, щоб і собі взяти уділ у поділі награбованого. І папа написав йому листа, в якому вичитував йому та всім подібним: "Ви дали обітницю старатися звільнити Св. Землю з рук невірних, а замість того безрозсудно ухилилися від чистоти свого обіту. Ви зняли зброю не проти невірних, але проти християн, побажали не звороту Святої Землі,

¹⁸ I. Herzog: Abriss der gesamten Kirchengeschichte, 1878-1882. В перекладі А. Лопухина: "Исторія Християнської Церкви", 1891 р. т. II ст. 139-140.

¹⁹ П. Образцов: История Християнской Церкви, вип. III, Спб. 1879 р., ст. 15.

але володіння Костянтинополем, ставлячи вище багатства земні над небесні. А найгірше те, що дехто з вас не пощадили ані релігії, ані віку, ані плоті, але, чинячи на очах усіх блуд та перелюб, насилували не тільки простих жінок, але й дів, що присвятили себе Богові. Не досить було вам царських скарбів та маєтків людей знатних і простих, ви простягли свої руки й на багатства церковні, а що найбільш переступно, — на речі священні, бо ви грабували священні шати і виносили Ікони, Хрести та Моці”. Як бачимо, папа Інокентій малює таку саму жахливу картину грабінництва й блюзнірства, як описують і самі сучасники греки. У цьому ж листі папа сильно скартав і самого легата кардинала Петра за його ненаситне користолюбство й забуття своїх духовних обов’язків.²⁰

Але папи добре знали, на що вони посилали на Схід розбійничі ватаги “хрестоносців”, тому трудно повірити, щоб це картання папи Інокентія було справді щире, а не нанушене тільки про людське око. У всякому разі воно жодного впливу не мало. Навпаки, маємо листи папи Інокентія, які показують, що він радів усім тим, що власне так сталося. Так, у листі до єпископів та аббатів, що були з хрестоносцями в Костянтинополі, він радіє: “В Писанні сказано, що Бог змінює часи й настановляє царства: в наш час, на нашу радість, це видимо виповнюється на Грецькому царстві. Бог передав Візантійську імперію від гордих смиренним, від відділених — вірним синам Церкви, цебто від греків латинянам”...²¹

І латинські хроністи на всі ці тяжкі жахи, які терпіли греки від католиків, дивилися, як на справи зовсім звичайні, і зовсім спокійно розповідають про палення латинянами грецьких міст з

20 Migne: Patrologiae Lat. t. 215 Innocentii epistola Petro legato, p. 699-701.

21 Migne: Patr. Lat. t. 215 p. 456.

їхніми, як вони писали, “еретичними мешканцями”...²²

10. НА ЩЕ ГОРЮЧИХ РУІНАХ ПАПА ЗАВОДИТЬ УНІЮ.

Як тільки хрестоносці появилися на Сході, зараз же розпочалися переслідування православних католиками-завойовниками, і ці переслідування з часом усе зростали та поглиблювалися. Самі папи робили все, щоб підбити під свою владу греків. У цей власне час уперше повстала ідея церковної унії, а це вказує, що папство посилало узброєні війська за планом папи Григорія VII: силою підбити Православну Церкву під владу папи. Щоб розбити цю Церкву, скомпрометувати патріархів і викликати замішання, папи задумали поставити своїх латинських патріархів. Року 1099-го хрестоносці взяли Єрусалим, і папа поспішив зараз таки призначити туди свого латинського Єрусалимського патріарха; 1098-го року, коли була взята Антіохія, папа зараз таки й там настановив свого латинського Антіохійського патріарха. Так само, коли 13 квітня 1204 р. в руках хрестоносців опинився Константинопіль, то вже 16 травня латинським імператором став граф Балдуїн, і він зараз настановив Фому Морозіні, особу світську, своїм латинським патріархом, якого папа Інокентій і затвердив. Так само Балдуїн зараз же написав папі, щоб скликав Вселенського Собора для поєднання Церков. Папа Інокентій III поспішив дати своєму патріархові інструкції для управління Церквою: в містах, де населення було грецьке, він повинен настановляти грецьких єпископів, але тільки вірних Римові; а де населення було мішане, там настановляти єпископами тільки латинян. Звичайно, усе це викликало тільки велику ненависть до латинян-католиків.

А коли був захоплений хрестоносцями православний острів Кипр, то зараз появився там і ла-

²² Лебедев, ст. 18.

тинський митрополит, який став сильно переслідувати православних, а від єпископів вимагав присяги й послуху папі, чого, звичайно, ті не робили.

11. КАТОЛИКИ РУЙНУЮТЬ ПРАВОСЛАВНІ ПАТРІАРХАТИ.

Життя трьох східних патріархів, Олександрійського, Антіохійського та Єрусалимського й до того часу було тяжке, коли вони з половини VII-го віку опинилися під магометанами-арабами та турками, а за хрестоносців це життя значно погіршало. Правда, хрестоносці захопили спочатку два патріархати, Антіохійський та Єрусалимський (1098 — 1099), значно пізніше Костянтинопільський (1204 р.), а Олександрійського взяти не змогли, бо турки сиділи тут міцно, а з 1171 року заволоділи всім Єгиптом. Хрестоносці довго тримали в своїх руках патріархат Антіохійський (1098 — 1247), а менше Єрусалимський (1099 — 1189), і заподіяли тут великі й дошкульні шкоди.

Особливо сильно постраждав патріархат Антіохійський. Як тільки хрестоносці року 1098-го взяли Антіохію, вони зараз же написали папі Урбану II: “Христос віддав усю Антіохію на власність Римській релігії та її Віри”. Патріархом Антіохії був тоді Іоан IV, а коли латиняни призначили свого патріарха Бернарда, то православний змушений був переїхати до Костянтинополя. І даліше Антіохійські патріархи звичайно мешкали в Костянтинополі або в іншому місті своєї патріархії. Коли католиків року 1267-го вигнано з Сирії, патріарх вернувся в Антіохію, але не надовго, бо вже 1268 року Єгипетський султан спустошив Антіохію, й її патріарх став резидувати в Дамаску. Дорогу єгиптянам приготували хрестоносці.

Те саме було й у патріархаті Єрусалимському. Як тільки хрестоносці захопили 15 липня 1099 року Єрусалим, зараз же заходилися поставити

свого латинського патріярха, і його обрали 25-го грудня того ж року, хоч у Єрусалимі пробував законний православний патріярх Симеон. Латинська Єрусалимська патріярхія спочатку охоплювала Єрусалим та Яффу, але вона стала й поширюватися в міру завоювань хрестоносців, а з цим поширенням росло переслідування патріярха православного.

Скрізь на Сході католики-завойовники закладали латинські костьоли, в яких служили, звичайно, по-свойому, й часто заганяли туди православних силою або обманом. Повставала велика спокуса, яка сильно дратувала православних. Латинський патріярх у Костянтинополі ще в 1204 році запитував папу Інокентія III, чи не треба б силою обернути греків на Католицитво. Папа відповів неясно: "Коли ти не можеш відхилити греків від їхнього Богослуження й від їхнього виконання Таїнств, то позостав ім і те, й друге, поки я, по дозрілій розвазі, не постановлю про це чого іншого".²³ А коли в Костянтинопіль прибув папський легат кардинал Пелагій, єпископ Албанський, пішло на православних запекле переслідування. "Легат почав свою діяльність погрозами та переслідуваннями усіх, хто відмовлявся коритися установам Римської Церкви, заборонив Грецьке Богослуження, кидав у в'язницю православних священників і монахів, а впертим погрожував смертною карою. Багато з них, рятуючись, повтікало".²⁴ Справа зайшла так далеко, що тодішній латинський імператор Генрих боявся грецького повстання в столиці, а тому звелів повідмикати грецькі церкви й повипускати з в'язниць монахів та священників.

23 Migne: Patr. Lat. t. 215 vol. 965

24 А. П. Лебедев, ст. 14-15.

12. КАТОЛИКИ ВАРВАРСЬКИ ПЕРЕСЛІДУЮТЬ ПРАВОСЛАВНИХ.

Усі дослідники цієї тяжкої доби завжди сильно підкреслюють католицькі переслідування православних на Сході. Так, Г. Вернадський пише: "Повсюди в новій Латинській імперії нищилися всякі сліди грецького східного ісповідання, виганялися монахи та священнослужителі з монастирів та церков, часто псувалися обо нищилися навіть самі будинки церковні. Серед розкішних мозаїк Дафнійського храму біля Афін ще й досі в бані (куполі) на обличчі Христа Пантократора видно понищення, вчинені списом католицького лицаря. На місці грецьких монахів селились католицькі; до священнослуження допускалися тільки ті греки, хто малодушно корився насильникам і приймав Католицтво"...²⁵

А інший дослідник пише: "Хрестоносці, під впливом католицького духовенства, що керувало Хрестоносними Походами, звертали найбільшу увагу на затвердження Католицтва по східних церквах. Так, вони, без усякої причини, скидали православних патріархів, митрополитів та єпископів і ставили на їх місце латинян; східні монастирі наповнювали латинськими монахами, а православних ченців виганяли. Св. Мощами, надто шанованими Іконами та дорогоцінностями розпоряджались, як своєю власністю, й багато з них відправляли в дарунку папі або західнім царям. Хрестоносці вважали, що з затвердженням їхньої політичної влади над східними християнами, треба вважати покінченим ділом і затвердження у них Католицтва, і тому, коли греки противилися цьому, вони так їх переслідували, що це нагадувало давніші часи гоніння на християн від жорстоких поганських ім-

²⁵ Росія и латинство, Берлін, 1923 р. ст. 83-84.

ператорів: вірних Православію палили на огнищах або розпинали на Хрестах”...²⁶

Про це саме пише й проф. І. І. Соколов, що глибше досліджував життя православних під хрестоносцями: “Католики вривались у храми, грабували Святині, а особливо Мощі, зневажали й принижували клириків і монахів”.²⁷

13. ПОВСТАННЯ ГРЕКІВ СУПРОТИ КАТОЛІКІВ НАСИЛЬНИКІВ.

Греки міцно трималися своєї Віри, і тільки незначна частина їх прийняла була Католицтво й унію, але цим ще більш ожорсточили греків супроти Риму. У той час греки глибоко зненавидили католиків, і ця ненависть позостала в них навіки. Де тільки можна було, греки почали мстити латинянам, шкодячи їм на кожному кроці. Бувало, що греки допомагали навіть туркам бити “хрестоносців”. Назва католика “проклятий” стала тоді звичайною. Коли в 1204 році Костянтинопіль упав, то візантійську столицю перенесли в Нікею, і туди перебрався також і патріярх, звідки він і керував усією своєю Церквою.

Ненависть супроти католиків, що скрізь на Сході нищили все православне, була така велика, що в Костянтинополі ще перед 1204 роком спалахнув був погром на католиків у другій половині XII-го віку. Про це історик Никита Хоніят пише таке: “Мешканці Візантії повстали проти латинян, змовившись дружно напасти, й почали бій на суші й на морі. Латиняни кинулись рятуватися, хто як міг, позоставивши на призволяще грабіжників свої доми, повні багатства. Одні з них розсіялися по місті, другі поховалися в вельможних до-

26 П. Образцов: Історія Христiанскої Церкви, Спб. 1879 р., вип. III ст. 14-15.

27 “Богословская Энциклопедія” 1905 р. т. VI ст. 377.

мах, а інші шукали рятунку на кораблях однодумців. А хто був зловлений, ті всі були засуджені на смерть, і всі без винятку позбавились маєтку”.²⁸

Західній історик того часу Вільгельм, архієпископ Тирський, розповідає: “Ціла частина міста, населена католиками, була спалена. Попалені також костьоли, де багато з католиків шукали собі сховища... Папському легатові, кардиналу Іоанові, відрубано голову, і голова була прив’язана до хвоста собаки, яка й гуляла з нею по місту. Більше 4.000 католиків продано в рабство туркам і іншим варварам. А католики з свого боку, втікаючи на кораблях з Костянтинополя, грабували всі грецькі міста, які тільки стрічали по дорозі, а мешканців забивали мечем”.²⁹ Так греки мстилися католикам за їхні нелюдюські знущання!... Але в цьому описові католика, певне, не мало й суб’єктивного.

14. ЦЕРКОВНА ПОЛЕМІКА ПОМІЖ ГРЕКАМИ ТА ЛАТИНЯНАМИ.

За цей час сильно розвинулася церковна літературна полеміка поміж греками та католиками про обрядові відступлення, які одні одним за кидають дуже багато. Католицький письменник XII-го віку Гугон Етеріян, що довго жив у Костянтинополі й часто диспутував з греками на питання Віри й обрядів, написав твір: “*Graecorum malae consuetudines*”. У цьому творі він докладно описує обрядові різниці греків та їхні звичаї, висміює грецьке духовенство й грецький народ. Православні не позоставалися в боргу, й писали на католиків про їхні обрядові відступлення в Богослужбах, у Таїнствах, у пості, в житті народньому й т. ін., а особливо докладно спинялися на відступленнях віронавчання. Латинських відступлень

²⁹ Migne: Patrol. Lat. t. 201 p. 859-861.

²⁸ Розділ 11.

тепер нараховується вже дуже багато. Звичайно, усе це тільки копало прірву поміж обома Церквами, побільшуючи перешкоди до їхнього поєднання.

Відчуженність поміж Церквами тільки збільшилася, і греки стали навчати, що католик не може брати участі в грецькому Богослуженні, а тому й причащатися. Каноніст Феодір Вальсамон († 1204 р.) писав, що не можна дозволяти католикам бути на грецькому Богослуженні й причащатися св. Дарів, бо “хто не зо Мною, той проти Мене” (Мт. 12: 30). Цей же Вальсамон навчав: “Через те, що Римська Церква давно вже відступила від єднання з чотирма святішими патріярхами й ухилилася до науки й звичаїв, що далекі від Православної Церкви, то католики не можуть приймати св. Таїн від грецьких священників, якщо наперед не обіцяють відмовитися від католицьких догматів та обрядів”.³⁰

15. А ПРОТЕ ДУМКА ПРО ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ ШЧЕ ЖЕВРІЛА.

Але все таки деяке єднання греків з латинами було й за цього жорстокого часу. Так, бували нерідко шлюби католиків з греками, і навпаки, відомі випадки навіть богослужбового єднання. А деякі католики навіть вважали, що справа поєднання Церков ще можлива. Петро Ключіньський у XII віці писав Костянтинопільському патріярхові Іоану Халкедонію: “Хоч ми й розділені з вами територіяльно й мовно, але ми нерозірвано поєднані єдністю Віри та любови. Я бажаю закласти з тобою нерозірвальний союз дружби, якщо ти не будеш соромитися цього”.³¹

А знаменитий Ансельм Кентерберійський теж у XII віці писав: “Щодо Жертви, в чому греки так

³⁰ Rhally: Syntagma, IV, 460. Лебедев, ст. 25-26.

³¹ Baronius: Annales, an 119, 20. Лебедев, 40.

не погоджуються з нами, з багатьох підстав можна бачити, що вони чинять її не противно християнській Вірі, бо однаково приносили Жертву й благословляючи квасний, і благословляючи прісний хліб. Коли розповідається про Господа, як Він учинив з хліба Своє Тіло, узявши хліб і поблагословивши його, то не вияснюється, чи прісний то був хліб, чи квасний”. Ансельм бажає одного від греків, — щоб вони не гудили тих, що чинять Євхаристію на опрісноках³².

Немало й греків того часу спокійно дивилися на роз'єднання Церков, і не відкидали поєднання чи спокійного співжиття. Так, грецький філософ Теоряїн за імператора Мануїла в XII віці всовіщав монахів дивитися на католиків, як на своїх братів, а до того й православних. Більшу частину пунктів розділу Церков він уважав за дисциплінарні, що не мають відношення до віронауки. Єпископ Іван Китрський в Македонії наприкінці XII віку писав, що незгода між Церквами стосується головню двох пунктів: *Filioque* та опрісноків, але читання св. Письма, Молитви, піснопіння, храми, шанування св. Хреста й св. Ікон, — усе це в католиків не відрізняється від того, що є в нас.³³

16. ХРЕСТОНОСЦІ КАТОЛИКИ ОСТАТОЧНО ВБИЛИ СПРАБУ ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ.

Але це були тільки окремі світлі цяточки на темному фоні тодішніх роздорів та ненависти. Обопільна ненависть греків і католиків зроста до найбільших розмірів за часних жорстоких Походів. Католики не ходили на грецькі Богослуження, як на “схизматицькі”, те саме робили й греки. Папи Адріян IV та Інокентій III завжди підкреслювали нижчість Грецької Церкви перед Латинською,

³² Чельцов, 158-159; Лебедев, 43-44.

³³ Лебедев, ст. 40-41.

й погорджували нею.³⁴ Перший латинський імператор у Костянтинополі Балдуїн писав до папи в 1204 році: “Ми наперед переконані, що все, що ми не зробимо з греками, це буде діло Боже, а все, що з свого лукавства замислять греки, треба вважати ділом диявола.. Розходження греків з латинянами, як переступи, переповнили всяку міру, і Бог став месником для греків, а слугами Божої помсти стали ми, покликані вигнати ворогів Божих із землі, яка відбирається від них і передається нам”.³⁵

Отож, папи й католики своїми зовсім нехристиянськими “Хрестоносними” Походами викопали неперехідну прірву поміж Східньою та Західньою Церквами, й остаточно вбили всі можливості поєднання братніх Церков. Це “хрестоносці” смертельно підірвали Візантію й прискорили її падіння. І власне цього забути греки ніколи не можуть і не зможуть. Уже історик Никита Хоніят, описавши варварські жорстокості католицьких завойовників, писав: “Таким чином між ними та нами затвердилася величезна безодня ворожнечі, і ми не можемо поєднатися душами, хоч і буваємо в зовнішніх зносинах і часто живемо в одному домі... Незмірима ненависть до нас латинян і крайня незгода наша з ними не допускають між нами ні на одну хвилину думки про дружлюбство”.³⁶

Про “хрестоносців” додав він: “Дивіться, які ці латиняни, цей народ, що вважає себе благочестивішим і праведнішим, точнішим охоронником Христових заповідей, як греки; ось ці ревнителі, що підняли Христа на рамена свої, — а вони виявилися найсправжнішими лицемірами!”³⁷

34 Mansi: Concilia, t. XXI p. 797. Migne: Patr. Lat. t. 215 p. 457-459.

35 Migne: Patr. Lat. t. 215 p. 447, 452.

36 Розділ 6 і 8.

37 Розділ 4.

Та й папа Інокентій III, довідавшись, чого накоїли “хрестоносці”, писав у листі до свого кардинала Петра: “Грецька Церква при всіх своїх стражданнях не захоче вернутися до Апостольського Престолу, і, бачучи в католиках згубні приклади й діла темряви, справедливо зненавидить їх більше, як псів”.³⁸ Таким чином, сам папа визнав, що це “хрестоносці” розбили змогу поєднання Церков, яка ще лишилася по їх роз’єднанні 1054-го року. І дійсно, дальші події показали, що Церкви вже так розійшлися, головно через своє наставлення, що трудно було мріяти про їхнє поєднання.

І добре свідчить німецький історик Церкви І. Герцог: “Східній Хрестовий Похід, що папа Інокентій так намагався привести в рух, відхилився від свого простого призначення до такої цілі, яку йому довелося всіляко осуджувати, і хоч блиск найближчих наслідків переміг у ньому почуття обурення, проте влада, таким чином основана латинянами на Сході, була з самого початку квола, і замість зцілити поділ між Грецькою й Латинською Церквами, допомогла тільки збільшенню ворожнечі між ними, і після декількох літ жалюгідного розкладу, влада ця покінчилася зовсім”.³⁹

17. КАТОЛИКИ НИЗЬКО ВПАЛИ В ОЧАХ ПРАВОСЛАВНОГО СВІТУ. ІДЕОЛОГІЧНЕ ПОВИЩЕННЯ КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХА.

Від жорстокости хрестоносців-католиків серед греків значно повищилася повага до всього свого національного, а найперш до своєї Православної Віри. Повага до Костянтинопільського патріарха на Сході сильно зросла, і вже в XII віці ціла низ-

³⁸ Migne: Patr. Lat. t. 215 p. 701.

³⁹ Abriss der gesamten Kirchengeschichte, 1878-1882 p. в перекладі А. П. Лопухина: Історія Християнської Церкви, Спб. 1891 р. т. II ст. 147.

ка візантійських письменників високо ставить патріяршу владу супроти влади папи. Так, історик XII віку Анна Комніна (1083—1148), донька імператора Олексія I, писала: “Латиняни думають і говорять, ніби римський первосвященик є голова й владика всієї вселенної, — це не більше, як вираз їхньої зарозумілості. Знайте, що коли царський престол, сенат і всі державні установи були перенесені з Риму до Костянтінополя, сюди був перенесений і ієрархічний привілей. З того часу першенство було дане Катедрі Костянтінопільській, а особливо Собор Халкедонський (мова про його 28 правило) підвищив цю Катедру на першу ступінь, віддавши її владі дієцези по всій землі”.⁴⁰

В літературі цього часу сильно шириться думка, що Вселенська Церква — це Церква Східня, бо має в собі чотирьох патріархів, а Римська — тільки одного. І не Східня Церква відділилася від Західньої, а навпаки, — це папа відділився від спільного союзу Церков. Костянтінопільський патріярх Михаїл II Анхіал (1143—1146) дуже низько ставив папу, і Римську Церкву. Патріярх цей доводив, що папа вже втратив свій єпископський сан і став простим мирянином, а тому не може висвячувати інших, ані бути духовним суддею. “А що священники, поставлені папою, — твердить Михаїл, — мають право розрішати гріхи, я вважаю таку думку зонайменше за нісенітницю. Римський єпископ не пастир, але вівця, і притому вівця шолудива (*probaton forion*), що потребує вилікування, вівця, у багато чому гірша від усіх інших, що полишаються здоровими, овець стада Христового”.⁴¹

Анонімний автор XII віку написав статтю: “До тих, хто твердить, ніби Рим є перша катедра”, а в

⁴⁰ Анна Комніна: Сказаніє о дѣлах царя Алексѣя Комніна, рос. перекл., Спб. 1859 р. т. I ст. 60.

⁴¹ Думки ці передає Лев Алляцій. Див. Лебедев, ст. 24.

ній доводить вищість Візантії від Риму. Коли папську владу виводити від Апостола Петра, — пише цей автор, — що був єпископом Римським, то з цього пункту зору Антіохія буде вища від Риму, бо Петро перше єпископував в Антіохії, а потім уже в Римі. А якщо латиняни скажуть, що Рим тому одержав першенство, що тут був мучений і помер Петро, то Єрусалим вище Рима, бо тут постраждав Сам Господь. І в усякому разі Візантія вища Риму, бо тут єпископував старший брат Петра Андрій, первозваний Апостол, який єпископував раніш, ніж Петро відправився до Риму”.⁴²

За XII-го століття сильно розвивається й теорія п'яти почувань. Грецький письменник XII ст. Нил Доксопатр твердить у 1143 р., що з того часу, як Рим відпав від Східньої імперії, він перестав бути столицею, а тим самим і першою катедрою в християнському світі. “Кожне живе тіло, — пише він, — керується п'ятьма почуттями, і якщо хоч одного з цих почувань бракує, то організм недосконалий. Так і Церква Христова, що є єдине тіло Його, керується п'ятьма патріярхами, як п'ятьма почуваннями. Тому, що для Церкви необхідні були п'ять патріярхів, то II Вселенський Собор установив у присутності чотирьох патріярхів, щоб Костянтинопіль мав рівні права з давнім Римом”. Навівши 28 правило Халкедонського Собору, Доксопатр пише: “Бачиш, як цим правилом відкидається неправдиве твердження тих, хто настоює на думці, ніби Рим ради Апостола Петра одержав свій привілей. Тут ясно говориться, що привілей Риму ґрунтується на тому, що це місто було імператорською столицею. І звичайно, по тому, як Рим перестав бути столицею, він, з позбавленням імператорського престолу, позбавився й привілеїв, з цим престолом зв'язаних”.⁴³

⁴² А. П. Лебедев, ст. 25.

⁴³ Там само, ст. 22. Див. вище ст. 30.

Славний грецький каноніст Феодор Вальсамон († 1204 р.) так доводить про першенство патріярха Костянтинопільського: “Г’ять патріярших катедр позостаються й до сьогодні в шані, як верховні голови Церкви на всій землі, і самовільне виключення себе папою давнього Риму з числа патріярхів не знищило цього канонічного порядку”. Але тепер, — твердить Вальсамон, — Рим займає не перше місце в ряду патріярших катедр, — це першенство належить Костянтинопільському патріярхові. І як п’ять почувань у людини мирно живуть разом, так нема ніякого спору про ранги поміж патріярхами. Але Римська катедра відхилилася з правдивого шляху. В слові караі (голови Церков) містично поданий самими літерами порядок влади патріярхів: Костянтинопільський, Александрійський, Римський, Антіохійський, Єрусалимський.⁴⁴ Таким чином, Вальсамон відводить Римському Первосвященникові третє місце патріярхів Вселенної, а перше — Костянтинополю.

18. ЛАТИНСЬКІ ПАТРІЯРХИ.

З часу Хрестоносних Пюходів повстала ще одна дошкульна образа для Православної Церкви, — це інституція т. зв. латинських чи католицьких “патріярхів”. Я вже вище розповів, що папи зараз таки, як тільки “хрестоносці” підбивали яку частину Сходу, ставили там своїх “патріярхів”, переслідуючи й виганяючи правдивих православних патріярхів. Такі латинські “патріярхи” повстали: Антіохійський з 1098 р., Єрусалимський — з 1099 р., Костянтинопільський — з 1204 р., а Олександрійський повстав окремо й пізніш. Див. вище розділ 11 і нижче 19, а також див. вищест. 38-39.

44 А. П. Лебедев, ст. 22-23. Грецьке кара — голова, провідник.

Реальне життя, як ми бачили, повикидало цих “патріархів” ще на початку цієї інституції, але папа переніс їх до Риму, і тримає аж дотепер біля себе, на пострах православним, як то колись Москва та Польща завжди тримали й “свого” гетьмана зрадника на пострах Україні. Такі “патріархи” багато вірних на Сході не мають, і вся ця інституція — чистий обман, глибоко образливий для православних.

Латинський патріарх присягає на вірність і послухність папі, а живе в Римі. Інституція цих “патріархів” тримається ніби на доказ, що при папі — всі східні патріархи. Ці “патріархи” мають свій осідок: при церкві Латеранській—патріарх Римський, при церкві Св. Петра — п. Костянтинопільський, при церкві Св. Павла — Олександрійський, Св. Марії — Антіохійський, і Св. Лаврентія — Єрусалимський.

Інститут латинських патріархів існує ще й тепер, і він — тяжкий таран у справу поєднання Церков. Безпереривно висвячуються ці т. зв. латинські патріархи, хоч живуть у Римі (тільки лат. Єрусалимський патріарх з 1874 р. живе в Єрусалимі).

Крім цих “великих латинських патріархів”, є ще “малі латинські патріархи”, які повстали на руїнах давніх христологічних ересей, головно несторіянства, монофізитства й монофелітства. Це шість “патріархів”: греко-мелхитський, маронітський, сирійсько-яковітський, а також халдейський (у Вавилоні), вірмено-католицький і коптський. Усі вони — в унії з Римом.

Цими латинськими уніятськими “патріархами”, що жили й тепер живуть у Римі, завжди вносився до Православної Церкви помітний хаос. Бачимо це навіть у Церкві Українській. Ось на це приклад. “В лѣто 7006 (1498) мѣсяца маіа въ 30 день, Великій Князь Литовскій Александръ даде Митрополію Кіевскую и всея Руси Іосифу, єпископу Смо-

ленському”, свідчить Супрасльський літописець. Литовський і польський король Олександр був католиком, вірним сином папи, і сильно переслідував Православну Церкву. І він знайшов єпископа, — це був Смоленський єпископ Йосиф, — який погодився, коли стане митрополитом, заводити в Литві й Україні Флорентійську унію. З наказу короля католика Йосиф митрополію здобув, але вів себе підозріло, — він був висвячений 1500 року таки з благословення Царгородського патріярха.

Довідавшись про це, папа розгнівався, — треба було звертатися за благословенням тільки до його латинського патріярха. Року 1501-го папа писав Виленському католицькому біскупові Альберту Войтехові: “Царгородський патріярх, під владою якого знаходиться Київський Митрополит, от уже п’ятдесят років проживає при Римській Церкві, і ми не знаємо, як міг Йосиф, без його і моєї згоди, дістати Київську Митрополію. А тому ми не інакше можемо вволити його прохання, як коли він відкине поставлення чи посвячення на цю Митрополію, яке він здобув від кого іншого, і прийме поставлення від нас”*

Про те саме папа написав і князеві Литовському: “Тепер нема іншого Царгородського патріярха, крім високошановного брата нашого Іоана, єпископа Портуенського, кардинала Св. Ангола, і ми не знаємо, як нам і Св. Престолу визнати поставлення на Митрополію, вчинене єретиком Якимом (цебто правдивим патріярхом Царгородським), який возведений на Царгородську катедру святотатственною рукою турецького тирана”...** Але коли Йосип обіцяв, що весь “руський народ” прийме Флорентійську Унію, то папа простив йому провину...

* Theiner: *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae* N 300 p. 280.

** Там само, ч. 303.

І вся ця обмана скінчилася тільки тому, що Митрополит Йосиф раптово помер десь того ж 1501-го року...

19. ХРЕСТОНОСНІ ВИТІВКИ ПАП УПАЛИ, А ЦЕРКВА ХРИСТОВА НАВІКИ ПОДІЛИЛАСЯ!

Латинська влада хрестоносців на Сході була глибоко всіма зненавиджена, а тому й безсила, й легко впала під сильним натиском мусульман. Для православних мусульмани були менше зло, як латиняни католики. В 1187 році єгипетський султан Саладин завоював Єрусалим, і поведився з православними значно ліпше, як католики. Пізніше, через сотню літ, року 1291-го єгипетський султан Халіль-Ашраф підбив під свою владу всю Палестину, і 18-го травня того року взяв і Птоломаїду, і тим закінчилося і латинське Єрусалимське королівство, і латинський патріархат. Коли брали Птоломаїду, то латинський Єрусалимський патріарх Николай кинувся до моря, всів у лодку, але вона, занадто переладована людьми, перекинулася, і всі потопились. Так покінчилася латинська Єрусалимська патріархія. Року 1268-го єгипетський султан Бендобакр узяв Антіохію, і тим прийшов кінець Антіохійській латинській патріархії. Нові господарі панували на Сході аж до 1517 року, коли Палестину й інші місця завоювали османські турки. Але хрестоносних ран православні забути ніколи не могли...

Джерела й література. Листи папи Інокентія в Migne: *Patrologia Latina*, томи 214 і 215. — Киннам (XII в.): *Обозрѣніе царствованія Іоанна и Мануила Комниных*, рос. переклад, Спб., 1859 р. — Анна Комнина (XIIв): *Сказаніе о дѣлах царя Алексѣя Комнина*, рос. переклад, Спб., 1859 р. — Никита Хоніят (XII — XIII в.): *Исторія*, рос. переклад, 2 томи, Спб., 1860 і 1862 р. Nisephorus Gregoras: *Historia*, Бонна, 1829 р.; рос. переклад: *Римская исторія*, 1862 р.; твори Григорія дае й Migne: *Patrologia gr.*,

томи 148 і 149; історик Грегора жив 1295-1359 р.р., його історія обіймає роки 1204—1359. — Georgius Aкрополітис († 1282 р.), Бонна, 1837 р.; рос. переклад: **Лѣтопись**, Спб. 1863 р. — Georgius Pachymerus: Historia, Бонна, 1829 — 1830 р.; рос. переклад: Історія Михаила и Андроника Палеологов, Спб. 1862 р. — Медовиков П.: Латинські імператоры в Константинополѣ, М. 1849 р. — Проф. А. Л. Кавтанскій: Історія попыток к возсоединенію церквей Греческой и Латинской в первые 4 вѣка по их раздѣленіи, Спб. 1868 р. — Θ. Успенскій: Византійскій писатель Никита Акаминат из Хон, Спб. 1847 р. — Зенкевич: Состояніе Константинопольской Церкви в XIII вѣкѣ, "Душеполезное Чтеніе" 1875 р., т. II—III. — Проф. А. П. Лебедев: Историческіе очерки состоянія Византійско-Восточной Церкви от конца XI-го до половины XV-го вѣка, "Творенія св. Отцев" за 1890 р. кн. 4; вид. 2, М. 1902 р. — Ф. И. Успенскій: Історія Крестовых походов, Спб. 1901. — Свящ. А. Попов: Латинская Іерусалимская патріархія эпохи крестоносцев, ч. ч. I-II, Спб. 1903 — А. П. Смирнов: Состояніе Церкви в имперіи Греческой во время владычества латинян в Константинополѣ, "Прибавленіе к Твор. св. Отцев", XVI. 1822-1829, 4 томи, Париж. — Прот. А. П. Попов: Іерусалимская латинская патріархія, "Богословская Энциклопедія" 1905 р. т. VI ст. 418-427. — И. И. Соколов: Состояніе монашества в Византійской Церкви с половины IX до начала XIII вѣка (842-1204), Казань. 1894 р. — Др. И. В. Чельцов: Внѣшнее состояніе Греческой Церкви с 1054 по 1205 г. "Христ. Чтеніе" 1857 р. т. II. — Т. Н. Грановскій: Латинская имперія, Твори, т. II ст. 135-152, М. 185, рец. на працю Медовикова. — В. Бильбасов: Крестовый поход Фридриха II, Спб. 1863 — М. Стасюлевич: Історія средних вѣков, уривки з джерел, 1865. — П. Митрофанов: Измѣненіе в направленіи четвертаго Крестового Похода, "Визант. Врем.", 1857 р. т. IV ст. 461-523, Спб. — В. Г. Васильевскій: Труды, т. I ст. 149-164, Спб. 1908. — Д. Н. Егоров: Крестовые Походы, ч. Iii, М. 1914-1915. — П. М. Бицилли: Новгородское сказаніе о IV Крестовом Походѣ, "Истор. Извѣстія", М. 1916 р. ч. ч. 3-4 ст. 54-55. — О. А. Добіаш-Рождественская: Эпоха Крестовых Походов,

1918. — Ф. И. Успенский: История Византийской Империи, М.-Л. 1948 г. т. III ст. 136-168, 216-226, 329-345, 364-377. — М. А. Заборов: Крестовые походы в русской буржуазной историографии, "Визант. Врем." М. 1951 г. кн. IV ст. 171 — 190.

Eustatii: Narratio de Thessalonica urbe a Normannis capta, Migne: Patrologiae, t. 136, XII. s. — Finlay: Die Geschichte Griechenlands 1204-1461, Tübingen, 1853. — I. Michaud: Histoire des Croisades, I-VI t., 1825-1829. Російський переклад Клячко, 1884 г. — Joseph Michaud: Bibliothèque des croisades, 1822-1829, 4 t., Paris. — E. Gerland: Der vierte Kreuzzug und seine Probleme, 1904.

До ст. 229. У Соборі Св. Апостола Петра в Римі почитають Мощі Святителів Івана Золотоустого та Григорія Богослова. Католики пишуться ними, як і Св. Апостолом Петром. А між тим Мощі цих обох Святителів, — це грабунок хрестоносців, привезений сюди...

ХІІІ.

НЕВДАЧА УНІЙНИХ ПОЄДНАНЬ.

1. ПОВСТАННЯ НОВОЇ ФОРМИ ПРИЄДНАННЯ, — УНІЯ.

Як ми бачили вище, різниці поміж Церквами Сходу й Заходу були вже з дуже давнього часу, проте на них спочатку не зверталось якоїсь особливої уваги, і єдність Церков таки утримувалася й далі. З різних причин не раз був, довший чи коротший, розрив цих Церков, який завжди кінчався тим, що вони знову таки єдналися. Але поділ Церков, що стався в 1054 році, був уже таким поділом, що Церкви по ньому більше не з'єдналися. Папи використали Хрестоносні Походи, щоб силою, хоч би огнем і мечем, а таки заволодіти Сходом, і Східню Церкву таки підбити під себе, але задум цей упав з великим гуркотом, викопавши ще більшу прірву поміж обома Церквами.

Папство добре бачило свої невдачі, спричинені “хрестоносцями”, але воно бачило також державну агонію Візантії, спричинену також хрестоносцями, а тому політики своєї не міняло, чекаючи, що незабаром настане таки зручний час, коли православні легше покоряться Римській Катедрі. Безсилля Візантії, що падала під ударами турків зо Сходу, а диких орд “хрестоносців” з Заходу, додавало папам надії, і вони завзято допомагали поваленню її, не чуючи, що власне тим вони навіть роз'єднували Церкву безмірно терплячого Сходу й тріумфуючого Заходу. Греки добре запам'ятали, що в найтяжчу добу їхньої рідної історії папи були з запеклими ворогами Візантії.

Спроб зовнішнього поєднання Церков папи й далі не залишали. Так, уже на початку Хрестових Походів папа Урбан II скликав був Собора в Барі в 1098 р. головно для “приєднання” православних

греків, що заселявали довшню Італію, на якому багато попрацював красномовний Ансельм, архієпископ Кентерберійський, боронячи Церкву латинську. Собор справді мав успіх. Трохи пізніш папа Пасхалій II в 1113 році посилав до Костянтинополя свого легата Петра Гросулана, архієпископа Міланського, що вів з греками диспути про поєднання Церков, але справа була безуспішна: католики хотіли не поєднання, а приєднання до них.

І вкінці папа Інокентій III добре визнав, що між Сходом і Заходом повстала неперехідна прірва, яку Хрестові Походи тільки непотрібно збільшили. Він визнав, що Церкви поєднатися по-давньому вже не можуть, бо різниці між ними великі. Одної суцільної Церкви Схід і Захід скласти більше вже не могли, — так далеко розбіглися їхні віроісповідні, а особливо обрядові різниці! Усе це докладно було вияснене на Латеранському Соборі 1215-го року, і Собор цей знайшов нову дорогу для поєднання Церков, уже в формі т. зв. унії. Під словом “у н і я” спочатку розумілося просте поєднання двох Церков, Православної й Католицької, під одним зверхником, папою, але щоб кожна з них позоставалася при своєму попередньому церковному житті й при своїх обрядах. Греки мали б прийняти тільки примат папи, а все інше, обряди й Богослуження, позоставалися свої.

2. СПРОБИ ПРИТЯГНУТИ ГРЕКІВ ДО УНІЇ.

Року 1232-го папа Григорій IX став енергійно домагатися унії Східньої Церкви з Римом і в цьому напрямі сильно напивав на грецького імператора й на патріярха. Імператор Іоан III Ватаца (1222 — 1254) з політичних причин, утративши Костянтинопіль, готовий був на унію, але розумний патріярх Герман II (1222 — 1240) на це не погоджувався. Папа двічі прислав своїх легатів францисканів до тодішньої тимчасової (1204 — 1261)

столиці Нікеї, року 1234 і 1250, але переговори ні до чого не довели, бо папа, як звичайно, вимагав занадто багато. З папськими легатами обидва рази достойно диспутовав славний учений Никифор Влеммід, виступаючи проти католицизму. Патріярх Герман написав папі Григорію окреме послання, в якому докладно й канонічно доводив, що насправді схизматики не греки, але такі самі латиняни. А як католики поводяться з греками, патріярх розповів про переслідування православних на о. Кипрі¹. Із усіх цих переговорів нічого не вийшло, бо папа не мислив уже, як то було вдавнину, про поєднання двох різноправних частин одної Церкви, а тільки про приєднання Сходу під себе. А це унійна форма, яка ніколи правдивого поєднання не давала й не дасть.

Підо впливом католицького населення, що просто шаліло на всіх зайнятих хрестоносцями місцях Візантії, деяка частина греків пішла була на це нове поєднання, цебто на унію. Але це було зовсім незначне число греків, бо всі греки міцно трималися своєї батьківської віри, Православ'я, з високою моральною силою та з глибоким достоїнством, а на уніятів дивилися як на звичайних зрадників, розбивачів єдності Віри та Батьківщини.

З давнього часу в Сирії існувала християнська секта маронітів (назва від знаного монастиря Св. Марона), — це монофеліти, яких вигнано в Сирію. Вони мали свого маронітського патріярха. І ось цих маронітів року 1182-го, за Хрестових Походів, також силою обернено на уніятів з Римом, і вони при Римі й тепер. Так само силою обернено в унію частину православних вірмен та грузин.

Але чогось більшого Рим зробити вже не міг. "Розвій папства в zenіті середніх віків,—правдиво каже Н. Суворов, — робило вже неможливим

¹ Лебедев: Исторические очерки, ст. 197-198.

поєднання інакше, як під умовою визнання такої ж влади папи над східними імператорами та єпископами, яку папа мав у себе на Заході”.²

І вже в XII столітті подібна унія виявила себе в повній силі: унія стала зрадою Православ'я, бо вела просто в латинство, бо чисто католицький погляд виключає всяке інше поєднання, крім повної покори Риму. І власне це стало найбільшою перешкодою до правдивого поєднання.

3. БЕЗПЛІДНІСТЬ УСЯКИХ УНІЙ.

Далі я розповім про дві поважніші спроби уній, — про унію Ліонську 1274-го року та про унію Ферраро-Флорентійську 1439-го року. Унії ці надзвичайно цікаві як методом свого проведення, так і змістом, бо вже вони повно виявили, чого саме хоче папство через “поєднання” Церков, і чому це поєднання на ділі не може відбутися. Обидві ці унії були вимушені тодішніми візантійськими політичними подіями, й робилися не з добровільного церковного переконання, а тільки з примусу імператорської влади. Ініціативу до цих уній давала виключно світська влада, що чекала від того спасіння держави, а акт “поєднання” підписувався під сильною пресією цієї влади. Обидві унії були вислідом Хрестоносних Походів, які власне й ставили собі це за головну мету, і обидві, як недобровільні, позосталися тільки на папері, бо життя їх не прийняло. Жахи насильств “хрестоносців” та недостойний спосіб проведення цих двох уній і були тими остаточними причинами, що навіки поділили Християнську Церкву: вони ясно показали, що “унія” — недостойний спосіб поєднання!

Про унійні переговори Римської Церкви з Православною Церквою Українською та Московською, а також про унію Берестейську 1595-го ро-

2 Учебник церковного права, 1912 р., ст. 56.

ку, й про інші унії на землях українських я тут розповідати не буду, — розповім про це в окремій своїй праці, — тут же тримаюся головно перших спроб поєднання Церков Римської й Грецької. Зрештою Берестейської унії 1596-го року належно не зрозуміємо, коли не будемо глибше знати уній попередніх, — вона проводилася тими самими способами, як і унії попередні, а тому й довели до того самого: кінець усіх уній однаковий!³

³ Див. цінну працю: Д-р Володимир Антонович: Що принесла Україні унія. Вінніпег, 1952 р. Це глибока студія для зрозуміння Берестейської унії.

XIV

ЛІОНСЬКА УНІЯ 1274 РОКУ.

1. ВОРОГИ ЗО ВСІХ БОКІВ ЗАГРОЖУЮТЬ ВІЗАНТІ.

Політичний стан Візантії в XII ст. був дуже тяжкий, бо зо Сходу сунули турки й помалу підбивали собі землю за землею. А з Заходу сараною нападали “хрестоносці”, які, замість допомоги, несли грекам і Православію тільки руїну. Допомогу Візантія могла мати тепер хіба від одного папи, що міг вплинути на хрестоносців і спинити грабїж, але папи не давали допомоги інакше, як ціною “поєднання” Церков, і то в формі повної покори папі. Таким чином виникло знову пекуче питання дня, — поєднання Церков, але про нього думано виключно з інтересів політичних, а не церковних, тому про нього клопоталися самі грецькі імператори, тоді як духовенство й народ усе були проти нього. А коли в 1204 році латиняни зрадою захопили Костянтинопіль, то це бажання приєднати папу на свій бік у грецької влади ще збільшилося, а його можна було зреалізувати тільки тоді, коли б була зреалізована унія Церков.

В 1261 році 25 липня імператор Михаїл III Палеолог (1259—1281) таки нарешті вигнав латинян з Костянтинополя, і ніхто йому в цьому не допоміг, бо обіцяна генуезька флота запізнилася, й прибула по вигнанні латинян. Здавалося, що тепер Візантія зміцніє на силах, але це тільки здавалося, бо останній латинський імператор, вигнаний з Костянтинополя, Балдуїн II, став шукати собі спільників, і сильно погрожував грецькій столиці. Незадоволений був і папа Урбан IV, — він генуезців, навіть за припізнену поміч грекам, відлучував від Церкви, а сам став збирати новий

Хрестоносний Похід тепер просто на Костянтинопіль, — уже про цілі Походу не крилися й про людське око. Тесть Балдуїнів, король Карл Анжуйський, володар Неаполя та Сицилії, в 1269 р. пішов наступом на Візантію. Загрожували з півночі ще й болгари. Таким чином положення грецького імператора було надзвичайно тяжке, і він бачив одну тільки дорогу до полегши, — унію з папою, хоча б і примусову, хоча з і не канонічну, аби повстримати розвал своєї держави. Патріотизм перемагав Віру...

2. СМУТА Й НЕПОРЯДКИ В ГРЕЦЬКІЙ ЦЕРКВІ

Небезпека з часом тільки зростала, бо неспокійно було й у середині самої Візантії. По смерті імператора Феодора Ватаци на престол вступив 1258-го року його малолітній синок Іоан IV, а за його малолітством Державою правив Михаїл. Але Михаїлові захотілося самому стати імператором, і він осліпив дев'ятилітнього Іоана й засів на його місце, як Михаїл VIII Палеолог (1259 — 1282). Михаїл був деспотичного характеру, й сильно переслідував навіть Церкву, яка при ньому жодної волі не мала. За переступ проти царя-дитини весь народ став проти Михаїла, чому мусіла zareагувати на це й Церква. Тодішній патріярх Арсеній, людина проста й спокійна (1255 - 1260, 1261 - 1266), відлучив імператора від Церкви. Імператор ніби покався й просив прощення, але Арсеній не простив. Тоді Михаїл розлютився, й шукав тільки нагоди скинути непокірного патріярха. Нагода незабаром трапилася, бо патріярший секретар доніс на Арсенія, обвинувачуючи його в різних переступах. Імператор скликав Собора в 1260 р., і Собор осудив Арсенія, і патріярха скинено й заслано в монастир. Але Арсеній мав серед духовенства багато прихильників, через що в Церкві повстала смута та непорядки. Самі "арсеніти" (так звали прихильників скиненого патріярха Арсенія) не зна-

ли міри в своїх домаганнях, і десятки літ каламутили в Церкві. Патріярх Арсеній був людина малоосвічена; людина світська, він за один тиждень у 1255 році став монахом, отримав усі священня й став патріярхом. Ревний у Вірі, він був мало придатний до управління Церквою.

У Церкві був непорядок, і патріярхи часто змінювалися. По Арсенії патріярхом став Никифор II (1260 — 1261), але був на патріяршому престолі менше року, бо вернувся знову Арсеній. Проте Арсеній і вдруге був засланий на один з островів Мармурового моря (де пізніше й помер 1267-го року), а на його місце патріярхом став на кілька місяців Герман III (1267). Але імператорський духівник Йосиф підкопався під Германа й зайняв його місце (1267—1274, 1282—1283), хоч народ усе ще стояв за Арсенія. Цей патріярх Йосиф I 2-го лютого 1268-го року врочисто зняв епітемію з Михаїла за осліплення малолітнього Іоана. Але народу це не заспокоїло, а арсенітів подратувало.

3. УНІЯ НЕ З ЦЕРКОВНИХ МОТИВІВ, А ЗА ВІЙСЬКОВУ ДОПОМОГУ БАТЬКІВЩИНІ.

Зараз по поверненні Костянтинополя (25 липня 1261 р.), як я розповів вище, Михаїл VIII змушений був шукати помочі в папи, бо Візантія була зо всіх боків zagrożена. Михаїл вислав свої посольства до папи Урбана IV, а потім і до Климента IV, і сам запропонував їм, взамін за військову поміч, поєднання Церков. Але справа проволікалася. Коли ж року 1272-го папою став Григорій X (1271—1276), то він сильно зацікавився цією справою. Він у всьому договорився з імператором Михаїлом, і вони призначили Собор у Ліоні на 1274 р. Папа був у розцвіті своєї могутности, а Михаїл намагався рятувати безсилу Візантію, тому Григорій X просто використовував ситуацію, і диктував умови унії: повне прийняття папського примату та Філіоқуе, як Догматів. Папа прислав

до Костянтинополя своїх легатів, які привезли умови унії, але патріярх Йосиф, а з ним і все духовенство, відмовилися їх прийняти. Михайл VIII став усовіщати всіх, промовляючи головно до національно патріотизму, бо треба було рятувати батьківщину... зрадою Вірі... Але всі ці намови не впливали. Більше того, учений патріярший секретар Іоан Векк чисто науково й логічно довів імператорові, що католики вже еретики, а тому годі з ними еднатися, а це сильно підкріпило на дусі все духовенство. Та й усі добре знали, до чого доведе таке "поєднання".

4. НАРОД І ДУХОВЕНСТВО ПРОТИ ВСЯКОЇ УНІЇ.

Іоан Векк був видатний церковно-громадський діяч свого часу й славний письменник. Займав він посаду хартофілакса Великої Церкви, цебто був Канцлером Костянтинопільського патріярха: начальником його бібліотеки та архиву, а також постійним представником по справах науки та суду. Була це людина великого розуму й гарячий промовець; всі свої знання він віддав на користь Церкві, чим набув собі широку популярність. Історик Никифор Григора пише про нього: "По гнучкості розуму, легкості мови й знанню церковних Догматів перед Векком усі були діти". Векк мужньо виступав проти царського задуму про унію. Цар довго його вговорював, але нічого не помогло: Векк стояв на своєму. Тоді роздратований імператор наказав посадити Векка зо всією його ріднею до в'язниці, і аж тоді Векк заломився, рятуючи рідню свою.

Візантійський учений і історик Никифор Григора (1295—1359) пише в своїй "Римській Історії" (кн. V розд. 2), ніби імператор Михайл послав Веккові до в'язниці твори славного вченого Никифора Влемміда про походження Духа Святого, ніби написані в латинському дусі, і, перечитавши їх, Векк став боронити латинську науку.

Але це твердження сумнівне, бо з інших джерел знаємо, що монах Влеммід був ворогом латинян, та й його богословські твори ще мало досліджені. Векк заломився підо впливом жорстоких царських переслідувань та насилля.

Щодо Никифора Влемміда (1197—1272), то був це видатний візантійський громадський діяч і славний письменник. Для свого часу він отримав блискучу освіту, і стояв близько до імператорського двору, бо був виховником наслідника Феодора. Пізніш постригся в ченці, заснував свого аскетичного монастиря, й був у ньому ігуменом. Влеммід багато писав, і його твори служили підручником. В 1255 році, по смерті патріярха Мануїла II, імператор, духовенство й народ просили Влемміда стати патріярхом, та той рішуче відмовився.

5. ІМПЕРАТОР НАСИЛЛЯМ ЖЕНЕ СВОЄ ДУХОВЕНСТВО В ЛІОН НА УНІЮ.

Але імператор Михаїл VIII уперто робив своє, бо сліпо чекав від папи реальної помочі для врятування Візантії. І він вислав до Ліону на Собор 1274-го року своє посольство, в якому в імені грецького духовенства поїхав бувший патріярх Герман III (1267), а від імператора — великий логофет Георгій Акрополіт. Грецьке посольство прибуло до Ліону, коли там уже зібралися папа й латиняни. І Собор розпочався, т. зв. II Ліонський Собор.

Грецьке духовенство все пасивно робило під примусом світської влади, й жодної унії не бажало. Але ще в Костянтинополі воно склало свого акта об'єднання, й думало його провести на Соборі. Ця унійна Грамота була зложена досить вигідно для греків: Церква Грецька визнавалася незалежною від Римської, але папа, щодо шани, вважався першим єпископом у всій Церкві, й його ім'я має згадуватися на Богослужбах. Усі

Догмати й обряди східні мусять позостатися без змін. Але й таку помірковану Грамоту об'єднання мало хто з грецьких єпископів погодився підписати, й є відомості, що на привезеній Грамоті були й пофальшовані підписи⁴. Та не так склалося, як хотіло грецьке духовенство.

6. УНІЯ НАСИЛЛЯ, ПРИКАЗУ ТА ПІДКУПУ.

Четверте засідання цього Собору було присвячене унії греків з латинянами. Папа відразу заявив, що греки добровільно пристали на унію, тому всяку дискусію про різниці поміж Церквами він забороняє. По тому зачитали листа імператора Михаїла та його сина-наслідника Андроніка, в якому вони виявляли повну покору папі, але просили позоставити їм Символа Віри без *Filioque*. Духovenство запропонувало свого акта поєднання Церков, якого воно привезло, але папа все це відкинув, і греки змушені були механічно підписати нового акта поєднання Церков, якого їм склали самі католики. 6 липня 1274 року в Ліонському катедральному соборі відбулася остання офіційна врочистість проголошення унії. Великий логофет Георгій Акрополіт присягнув на покору папі в імені імператора. Духovenство присягнуло в імені своєму й грецького народу, і всі визнали примат папи й Ісповідання Віри по-римському. Усі проспівали: "Тебе, Бога хвалимо!", й акт унії був оголошений дійсним. Примат папи греки змушені були прийняти, як Догмат.

Папа оголосив Ліонський Собор 1274 р. XIV Вселенським Собором, хоч на ньому не було представників від інших трьох східних патріархатів, тому Вселенським рахуватись не міг. Усім грекам папа повидавав щедрі подарки, й вони від'їхали додому.

⁴ П. Образцов: *История Христианской Церкви*, Спб. 1879 р. вып. III ст. 17.

7. НАРОД І ДУХОВЕНСТВО НЕ ПРИЙМАЮТЬ НАКИНЕНОЇ ЛІОНСЬКОЇ УНІЇ.

Разом з грецьким посольством до Костянтинополя прибули й папські легати, які привезли імператорові папське приречення, що тесть Балдуїна II, Карл Анжуйський, помириться з Михаїлом VIII, чого той і добивався від папи. Але патріярх Йосиф, довідавшись про насильні Ліонські умови унії, рішуче на неї не погодився, і розіслав усім східнім патріярхам своє Окружне Послання, в якому закликав їх не приймати силою накиненої унії. Імператор на це розгнівався, й змусив патріярха Йосифа того ж 1274 року “добровільно” покинути свій уряд. Осироченого престолоа ніхто не хотів займати...

Тоді імператор допоміг Веккові, і він сів на патріярший престол, як Іоан XI (1275—1282). Векк відразу зарядив поминати в Церкві за Богослужбами папу, і взагалі підпірав унію й багато для неї працював.

А широкі кола духовенства й увесь народ поставилися до унії рішуче вороже, й знати про неї нічого не хотіли. Скрізь народ повставав на уніятів, де такі знаходилися, й проклинав їх, і не хотів з ними єднатися. При унії позосталися тільки імператор, патріярх та купка їх прихильників, що мусіли їм догоджати.

8. ЖОРСТОКІ КАТУВАННЯ ПРОТИВНИКІВ УНІЇ.

Імператор Михаїл взявся скрізь ласкою та вговорами агітувати за унію, але й це мало помагало, й унія не ширилася. Тоді імператор люто накинувся на духовенство, став його замикаати до в'язниць або висилати на заслання, багатьох осліпив, багатьом повіривали ніздрі, повідтинали руки... Духовенство страждало, як за гоніння нечестивих царів! А патріярх видавав свої Послання до народу й нахиляє його до унії, та ніхто не хо-

тів його слухати. В Церкві повстала смута й ширилося замішання.

Видно, що й сам патріярх Іоан усе це робив більше з патріотичного рятування своєї батьківщини, бо все таки в нього повного єднання з латинянами не було, — він навіть не служив з ними, а робив усе тільки з принципу т. зв. “церковної економії”. Ось чому імператор Михаїл був незадоволений з діяльності патріярха Векка, і року 1279-го змусив його піти в монастир. Але грецький єпископат сильно заступився за нього, й через декілька місяців Іоан Векк урочисто вернувся на свій престол.

9. ПАПА З ЦАРЕМ ПРОТИ ПРАВОСЛАВНОГО НАРОДУ Й ДУХОВЕНСТВА.

У Римі знали, що робиться з новою унією в Візантії, та мусили мовчати. Але папа Николай III (1277 — 1280) поглянув на справу йнакше, й постановив таки зреалізувати постанову Ліонського Собору. Він послав до Костянтинополя своїх легатів, яким наказав конче запровадити унію, і то повну, — з папським приматом та з Filioque. Перед цими легатами імператор робив усе, аби тільки вони не довідалися повної правди про справу. З його наказу була складена Грамота, ніби духовенство приймає унію, а підписи єпископів під нею були сфальшовані. Грамота ця була доручена легатам. Легатам показували навіть в'язниці, де сиділи противники унії. Коли легати про все це доповіли папі, він був задоволений, і склав з імператором Михаїлом VIII військового союзу проти Карла Анжуйського, що таки виступав на Візантію. Унія за військовий союз!...

Новий папа Мартин IV (1281 — 1285) узявся сильніш до унії, і коли довідався про правду, то розгнівався на імператора, не прийняв його послів, а його самого... відлучив від Церкви за лукство! Тепер розгнівався й Михаїл VIII-й і нака-

зав ніде в Візантії не поминати за Богослужбами папу, але самої унії ще не відмінив. Підсилений Карл Анжуйський поспішив війною на невиконавця унії, але греки впень побили Карла, за що папа знову кинув клятву на Михаїла: не бий папських союзників! Зо всього було видно, що штучна й насильна Ліонська унія вже впала.

Року 1282-го помер ініціатор унії, імператор Михаїл VIII, помер, нічого не добившись від папи за зраду Православію. Консервативна духовна партія, т. зв. зилоти, зараз же стали вимагати від імператориці Феодори, жінки померлого, підписати покаянну грамоту, якою вона відмовляється від усього, що робив її чоловік у Церкві, що вона не буде ховати його християнським обрядом і не буде за нього молитися. Вдова підписала цю грамоту 5...

10. СОБОР КОСТЯНТИНОПІЛЬСЬКИЙ 1283-ГО РОКУ ОСУДИВ ЛІОНСЬКУ УНІЮ.

Син і наступник померлого, імператор Андроник II Старший (1282—1328) був щиро православною, і поставився проти унії. Він був особою церковною, й дав Церкві повну волю дій. Андроник був виразний противник унії з Римом, і постановив формально скасувати унію, й для цього скликав на 1283 рік до Костянтинополя Собора. А поки що, він скинув патріярха з престола й заслужив його в монастир, а потім на заслання в Віфінію при горі Олимп. Патріярх Векк жив у великому пониженні, і став вимагати, щоб його судив не імператор, а Собор. Собор зібрався, й осудив Ліонську унію, й оголосив її неіснуючою. Осудив також і патріярха Іоана Векка за католицтво. Упертий патріярх на це пірвав відкрито з Право-

5 Текста цієї Грамоти подає в рос. перекладі проф. Троицький у праці: "Арсеній и арсениты" в "Христ. Чтеніи" за 1871 р. ст. 628-629 т. I.

славною Церквою, чому імператор заслав його в монастир у місто Прусу в Віфінії, а пізніш у фортецю, де той і помер 1293 р., позостаючись прихильником невдалої унії. Собор засудив і декого іншого з духовенства, що прийняли були насильну унію.

По Соборі 1283-го року стали пильно затирати сліди невдалої унії. Храма Св. Софії, як занечищеного патріярхом уніятим, пересвятили; пересвятили й усі ті церкви, де служили уніяти. Того ж 1283-го року обрали нового патріярха, Григорія II Кипрського (1283 — 1289), що був рішуче проти унії; він був мирянин, і дуже скоро пройшов усі духовні ступені. Консерватисти-зилоти добилися того, що нового патріярха висвячували єпископи, які не мали жодного стосунку до унії, в пересвяченій Св. Софії.

Унія викликала в Костянтинопольській Церкві великі непорядки, й народ і духовенство довго хвилювалися. Смути сильно вдарила по Церкві. Коли в 1289 році відкрилося на процесі був. патріярха Іоана Векка, якого Собори судили за прихильність до унії кілька раз, що до унії колись був замішаний і патріярх Григорій II, то Собор цього патріярха зараз таки скинув, а настановив Афанасія I (1289 — 1293).

Таким чином, Ліонська унія, штучний політичний твір імператора Михаїла VIII Палеолога, цілком була знищена, й на довгий час викликала жорстоку ворожнечу до всього, що було католицьке. Замість поєднання ця унія принесла ще більше роз'єднання в християнському світі. І всім ясно показала, як робляться унії з Римом, і на що здатний Рим у досягненні таких уній...

11. ПОЛЕМІКА ЗА ЙІ ПРОТИ УНІЇ.

Ліонська унія розбурхала духовний світ, і викликала в літературі завзяту полеміку. Ще перед унією Фома Аквінат (1225 — 1274), учений домініканець, написав "Opuscu-

lum contra Graecos” (Творик проти греків), а в ньому неправдивими цитатами з творів св. Отців доводив папський примат. Великий учений свого часу Никифор Влеммід (1197 — 1272) написав, як ми бачили, два твори про походження Духа Святого, але ще мало досліджені. Іоан Векк писав дуже багато, і все в обороні унії та латинства. Найбільший його твір: “Про унію й мир Церков Старого й Нового Риму”, в якому він доводить, буцім то давні Отці Церкви трималися латинської науки, й полемізує з Фотієм. А в праці “Erigrafai” Векк подає збір виписок з творів Отців Церкви, що Дух Святий походить “і від Сина”, і що вирази “від Сина” та “через Сина” однозначні.

Патріярх Григорій II Кипрський (1283 — 1289) написав проти унії та творів Векка кілька праць, напр.: Трактат про походження Святого Духа, Виклад проти Векка, Лист до імператора Андроника, Ісповідання. Відомий учений XIV віку чернець Варлаам Калабрійський написав 18 творів проти католиків.

Література. Візантійський історик Григорій Пахимер (1242 — 1310) написав “Історія про Михаїла Палеолога”, а також “Історія про Андроника Палеолога”; є рос переклад: “О Михаилъ Палеологъ”, Спб. 1862 р. Видання в Бонн: De Michaele et Andronico Palaeologis. — Іеромонах Вл. Никольскій: Лионская унія, “Православное Обзорѣніе” 1867 р. ч. ч. 5-9. — Проф. А. Л. Катанскій: Історія попыток к соединенію Церквей Греческой и Латинской в первые четыре вѣка по их раздѣленіи, Спб. 1868 р. — Зинькевич: Состояніе Константинопольской Церкви в XIII вѣкѣ, “Душеспасительное Чтеніе” 1875 р. т. II-III. — Проф. И. Е. Троицкій: Арсеній и арсенины, “Хр. Чтеніе” 1867, 1869 і 1871 р. р. — Його ж: К исторіи споров об исхожденіи Святого Духа, “Христ. Чтеніе” 1889 р. т. II (тут праця Векка проти Григорія Кипрського). — Проф. А. П. Лебедев: Историческіе очерки состоянія Візантійско Восточной Церкви от конца XI-го вѣка до половины XV-го вѣка, М.

6 Ці праці на рос. мову переклали проф. І. Троицький та еп. Арсеній, див. “Христ. Чтеніе” 1889 р. т. I-II. Латинський текст у Migne т. 142.

1892. — А. В. Карташев: Соединение Церквей в свѣтѣ исторіи, Христианское Возсоединение” Париж, ст. 82—120. — Migne: Patrologia Graeca в т. 141 твори Іоана Векка, а в т. 151. — Варлаама Калабрійського. — И. Соколов у “Богословская Энциклопедія” Спб. 1902 р. т. II дає три огляди: Варлаам і Варлаамиты, ст. 149-157; Век Іоан, ст. 260-266; Влеммід Никифор ст. 650-657. Про цих же письменників див. у Karl Krumbacher: Geschichte der bysantinischen Literatur, вид. 2, Мюнхен. 1897 р.

А. Heisenberg: Nicephori Blemmidae, curriculum vitae, Lipsiae, 1896.

XV.

ФЛОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ 1439 РОКУ.

1. ЦЕРКОВНА УНІЯ ЗА ВІЙСЬКОВИЙ СОЮЗ.

Час минав, а політичний стан Візантії ступнево все гіршав. І на XV ст. османські турки з усіх сторін оточили Візантійську імперію, і стало вже видно, що їй приходить кінець. Турки поволі забирали край за краєм, і вкінці Візантія зменшилася територіяльно до найменших границь: це вже було тільки місто Костянтинопіль з його околицями. А в цьому безсилому клаптикові, що звався ще Візантією, своїх військ не було, — треба було тримати війська наємні, а державна скарбниця звичайно була порожня. Ось чому візантійські імператори добре бачили, що самі вони своїми силами оборонитися вже не встані, — треба шукати помочі на Заході. Але ворожий був і цей християнський Захід, що лукаво придуманими т. зв. “Хрестоносними” Походами, замість звільнити святі землі від турків, тільки безмежно обезсилили ці землі й тим навіки кинув їх у руки невірних. Для візантійських імператорів була тільки одна однісінька дошка рятунку: поєднання з папами, і за це від них або через них добути військову поміч для падаючої Візантії. Знову церковна унія за військовий союз!

Папи погоджувалися дати Візантії військову поміч, але кожного разу вимагали за це найбільшу заплату, а саме — поєднання Церков у новій формі, — в формі унії, себто мало замасковане те саме приєднання Східної Церкви до Риму. Візантійським імператорам уже виходу не було, і вони звичайно погоджувалися на таку заплату, але справа унії весь час розбивалася на своєму початку. Бувало й так, що ініціаторами поєднання

Церков були самі папи, входили в переговори з імператорами, але кожного разу патріярхи вимагали скликання на це правомочного Вселенського Собору. Дослідники вказують, що в другій половині XIII віку зносили пап з Візантійськими імператорами в справі унії було 2, а ввіці XIV — аж 61. Можна сказати, що, починаючи з часу упадку Латинської імперії в 1261 році й до падіння Костянтинополя в 1453 році, ніколи не припинялися переговори грецьких імператорів з папами про церковну унію. Переговори ці були то жвавіші, то повільніші, залежно від політичного стану Візантії.

Так, зараз по смерті († 1332 р.) Андроника II Старшого його наступник Андроник III Молодший (1328—1341), будши не в силі стримати турецького натиску, настирливо шукав помочі на Заході, а особливо від папи, звичайно, дорогою поєднання Церков. Року 1333-го для цього прибули до Костянтинополя папські легати; переговорувати з ними патріярх Ісайя доручив славному вченому й історикові Никифорові, але з усіх цих заходів, як звичайно, нічого не вийшло. Продовжував імператор ці переговори й далі, і в 1339 році поновив свої перемови про поєднання Церков з папою Бенедиктом XII (1334—1342) в Авіньйоні. Так само й усі дальші візантійські імператори пильнували поєднатися з папою за військову поміч ради спасіння своєї батьківщини, і часом просили їх оголосити окремих Хрестоносний Похід для спасіння Греції перед турками, як це робив імператор Іоан VII Палеолог (1425—1448) на початку свого панування. Цей імператор постановив за всяку ціну добитися папської військової помочі для греків, і готовий був за це віддати Православну Церкву під руку папи, про що рано

1 Макарій: Історія Русской Церкви, Спб. 1866 р. т. V ст. 339.

почав вести переговори з папою Євгенієм IV (1431—1447), на що той охоче погодився, а це в кінці й довело до Флорентійської унії.

2. ТУРКИ СПРАВДІ БОЯЛИСЯ УНІЇ.

Але чому так довго тяглися всі ці переговори про поєднання Церков, коли обидві сторони ніби були на нього згодні? Чому турецький султан не брав Костянтинополя, коли місто це було вже зовсім безсиле? Усе це питання, на які дає відповідь правдива таємниця цих поєднань, яку знали тільки дві особи: імператор та його дипломатичний дорадник Йосиф Врієнній.

Монах Йосиф Врієнній був свого часу славним церковним і політичним діячем за імператора Мануїла Палеолога (1391—1425) та його сина Іоана VII (1425—1448). Був він письменником та вчителем (його учнем був Марко Ефеський), а до того й дуже добрим проповідником. І ось цей Врієнній до самої своєї смерті (помер десь між 1431—1438 роками) вперто твердив, ніби він знає такі сильні докази, що йому вистачить сказати одну промову єпископам грецьким та римським, і поєднання Церков відразу наступить, — нехай тільки на це збереться Собор. Усі вірили, що так справді є, і як тільки дійде до Собору, то Врієнній відразу зробить поєднання, а папа відразу дасть Візантії військову допомогу, й турки будуть розбиті. Вище духовенство й візантійські патріоти, хапаючись за останнє, щиро вірили Врієннієві, й чекали Собору. Але імператор Мануїл ніби навмисне все його відкладав.

А справа була в тому, що поєднання Церков справді сильно боявся турецький султан. Він добре знав і сам бачив, що Візантія безсила, що він легко може взяти й остаток її, саму столицю Костянтинопіль, але робити цього не важився, бо вірив, що християнський Захід конче заступиться за одновірних греків, а особливо коли вони по-

еднаються з Римською Церквою. Хрестоносні Походи ще в усіх були в пам'яті, і розсудливий султан підтримував добрі стосунки з імператором Мануїлом, і остаточне завоювання Візантії все відкладав.

Імператор Мануїл увесь час вів переговори з папою про поєднання Церков, особливо за останні десять літ свого життя. І всім голосно говорилося, що поєднання таке буде, що папа за це дасть військову допомогу, і батьківщина буде врятована. Коли турки рухались, зараз же йшли жваві переговори про поєднання Церков, — і турки відступали, а тим самим і переговори з папою врівались. А між тим, близькі до імператора особи знали, що Мануїл зовсім не вірить у можливість поєднання Церков, і добре знає, що воно тепер ніяк не можливе, бо Рим хоче тільки приєднання, а цього все духовенство й народ рішуче не приймуть. Більше того, — коли б відбулася унія з Римом, то це б принесло Візантії дошкульну шкоду, бо зараз викликало б в ній великі хвилювання та розрухи, а це її ослабило б докраю.

Але лякати султана треба було, і справи поєднання Церков імператор Мануїл уживав тільки як політичного маневру, — як пугало на турків. В 1415 році Мануїл послав до Риму своє посольство в особі свого уповноваженого Іоана Евдемона. На папський престол у 1417 році вступив Мартин V, і переговори пожвавішали. Посол Евдемон уговорив папу, що в той час, час папського розколу, поєднання Церков сильно допоможе найперше самому папі. Собор для поєднання треба скликати до Костянтинополя, на що папа охоче погодився.

В році 1422 султан Мурад зо всіх сторін обліг Костянтинополя, і вже готовий був його взяти. Папа Мартин V поспішив послати до столиці свого легата, щоб умовився про час Собору. Біля поєднання Церков, а тим самим і біля недалекої

збройної папської допомоги, зчинився шум, і султан Мурад вирішив за ліпше не дратувати Заходу, й облогу зняв. Костянтинопіль на цей раз спасся тільки чудом. А коли турки відступили, Мануїл став відкладати час Собору.

3. НЕ УНІЯ, А ДИПЛОМАТИЧНА ГРА.

Перед своєю смертю в 1425 році імператор Мануїл відкрив дипломатичну тайну поєднання Церков своєму насліднику, синові Іоанові, відкрив у присутності свого приятеля, грецького історіографа Георгія Франца. Цей Франц чи Франсес свою "Хроніку" написав уже по падінні Костянтинополя (1453), і в ній, під клятвою, розповідає, що імператор Мануїл сказав таке своєму наслідникові: "Сину мій, ми знаємо безсумнівно з внутрішнього серця самих невірних (турків), що вони сильно бояться, щоб ми не договорилися й не поєдналися з західними християнами. Турки думають, що коли це станеться, то західні християни завдадуть їм великого вдара. Ось тому займайся питанням про Собор, і клопочися про нього особливо тоді, коли тобі буде треба налякати невірних, але в той же час не допускай, щоб Собор насправді відбувся. Бо поскільки я знаю свій народ, він ніколи не піде на жодне інше поєднання, крім того, щоб західні вернулися до того стану, в якому ми були споконвіку. Та це неможливе. Я навіть дуже боюся, що з цього міг би виникнути ще більший поділ, а тоді це було б ясне й для невірних".²

Оце свідчення імператора Мануїла глибоко висвітлює всю його дипломатію в справі переговорів з папою про поєднання Церков, і так само висвітлює всю поведінку греків на Ферраро-Флорентійському Соборі 1437—1439 років. Висвітлює й таємницю Йосифа Врієннія, чому він завжди на-

2 Phrantzes Georgios: Chronicon majus, liber II caput 13. Migne: Patrologia Graeca, tomus 156 pag. 784.

стирливо скрізь говорив, що знає таємницю поєднання Церков; і скаже про неї тільки на Соборі. Але Собору він не дочекався, а його таємницю відкрив історик Франц уже по падінні Костянтинополя, коли ця таємниця стала непотрібною³.

Оце була дипломатична тайна поєднання Церков, яку з доручення імператора напочатку знав тільки монах Йосиф Врієнній, чому він і робив шум, коли було треба. Цією дипломатичною хитрістю дуже зручно все своє життя користався імператор Мануїл для спасіння своєї батьківщини, і завіщав її, як провідну, також й своєму сину-наслідникові Іоану.

Переговорюючи з папою, імператор Іоан завжди мав на цілі виключно справи світські, а не церковні, згідно з дипломатичним звітом свого батька, і поєднання Церков бажав з причин політичних, — страх перед турками гнав його на переговори з папою. Патріярхи Костянтинопільські за цього часу сильно терпіли від імператорської пресії, і мусіли підлягати їхній силі для спасіння своєї батьківщини. Патріярх Матвій (1397 — 1410) був останнім справді чисто православним, бо всі дальші, аж до падіння Візантії (1453 р.), були вже прихильниками унії. Імператори звичайно сажали на патріяршу катедру тільки осіб, що були схильні до унії, а першим таким був патріярх Євфимій (1410 — 1416), якого імператор Мануїл (1391 — 1425) посилав до папи Іоана ХХІІІ в посольстві про поєднання Церков.

³ Про все це розповів грецький учений архієпископ Никифор Калогер у журналі ученого товариства "Еллінізм", Афіни, 1894 р. ст. 5-23, звідки витяг подав проф. Lauchert, див. "Internationale Theol. Zeitschrift", 1894 р. N7. Цей витяг проф. Лявхерта подає рос. мовою А. Раин: Тайна одного из поборников соединения Церквей, "Христ. Чтеніе" 1894 р. V ст. 322-326.

4. ПРИГОТОВЛЕННЯ ДО ФЛОРЕНТІЙСЬКОГО СОБОРУ.

Констанцький Собор 1415 року вже поважно був зацікавився справою поєднання Церков, бо до цієї справи втягли й Православну Церкву в Литві, Україні й Польщі. Року 1415-го митрополитом Київським і всієї Русі став Григорій Цамбвлак, і католики королі Ягайло й Вітовт насаждали на нього, щоб запроваджував унію. Виконуючи волю своїх королів, Григорій поїхав на Собор з великим оточенням і в лютому 1418-го року прибув до Костанці. Але до унії не дійшло, — Цамбвлак не погодився зрадити Православію.

Переговори перед Ферраро-Флорентійським Собором з вищеподаних причин тяглися більше 20 років (1415—1437); почав їх іще імператор Мануїл Палеолог з папою Мартином V, а скінчив його син Іоан VII з папою Євгенієм IV. Щоб ближче договоритися про Собора для поєднання Церков, до Костянтинополя в 1422 році прибув, як ми бачили, папський легат Антоній Массана. Нунцій заявив, що папа від усієї душі бажає поєднання Церков, але хоче, щоб імператор виконав свою обіцянку, ніби дану через послів, — прийняв науку Римської Церкви й покорився їй. Імператор рішуче запротестував, що він такої обіцянки ніколи не давав, — він обіцяв прийняти те, що постановить Вселенський Собор. І справа поєднання через це надалі затяглася.

Пізніш цю саму справу продовжував син імператора Мануїла, Іоан VII, і вкінці було постановлено сликати Вселенського Собора, й йому запропонувати справу поєднання Церков. Постановлено було й найголовнішу для імператора справу, — запросити на Собор західніх володарів, щоб уговорити їх подати поміч Візантії проти турків. Довго вмовлялися, де саме зібрати Собора. Імператор Іоан настоював, щоб місцем Собору був Костянтинопіль; мав він на думці, що в Костянтин-

нополі греки будуть у більшості, й тому будуть більш самостійні, а латиняни не зможуть тут взяти гору над ними й верховодити Собором. Безумовно, імператор Іоан не мав попередньої думки віддати Православну Церкву в повну залежність папі, — він хотів тільки незалежного поєднання самостійних Церков, з першенством честі папи, а не влади.

5. ПОЧАТКОВІ ГРЕЦЬКІ НЕВДАЧІ Й ПАПСЬКЕ НАСИЛЛЯ.

Але папа переміг, і на Костянтинопіль не погодився, — місцем Собору визначена була Феррара в Італії. А що імператорська скарбниця була порожня, то імператор Іоан VII вговорив папу Євгенія IV, щоб той прийняв на свій кошт переїзд та утримання всієї грецької групи Собору. Почувши про таке, патріарх Йосиф сильно затривожився, і говорив своїм близьким: "Брати утримання від папи — значить покоритися його владі. Бо як раб осмілиться не покоритися своєму панові? І що буде з нами на чужій стороні, коли нам там відмовлять в утриманні та в засобах до повернення на батьківщину?"⁴

Імператор Іоан забув мудре остереження свого батька Мануїла про дипломатичну гру зо справою поєднання Церков, — він повірив, що таке поєднання можливе без віддання своєї Церкви Римові, і на цьому шкідливо помилився. Погодившись справді на Феррарський Собор, імператор зіпсував усю справу, бо поставив її так, що гола правда мусіла відкритися туркам.

Якраз того часу засідав Базельський Собор (27. VIII. 1431 — 7. III. 1449), що був продовженням Констанцького (1414—1418), на якому мала вирішуватися справа поєднання Церков, як одна з найважливіших справ. Тепер усю цю справу хотів узяти в свої руки Базель, чому й запросили сюди

⁴ Syropulos, II. 10. 12-12. Макарій, V. 342.

греків. Візантійський імператор зачав з Базелем переговори, й року 1433-го послав на Собор своє посольство, а в ньому й ігумена Исидора, майбутнього митрополита всієї Русі. Року 1435-го Базельський Собор постановив зібратися спільно з греками в справі об'єднання Церков. Коли ж папа довідався про це, то він став уживати всіх заходів, щоб перешкодити грекам зв'язатися з Базельським Собором. Папа повідомив Візантійського імператора, що він тепер погоджується скликати Собора в Костянтинополі, але це була тільки хитрість, щоб відтягнути греків від протипапського Базелю.

На Базельському Соборі дві третини членів вирішили, щоб Собор у справі греків відбувся в Базелі, а одна третина стояла за Феррару, і папа затвердив думку меншости. Але, боячись програти, Євгеній IV відправив до Костянтинополя своїх легатів і галери, щоб везти греків в Італію. Папські легати обманом оголосили імператорові, ніби папа помирився з Базельцями, Собора розпустив і призначив нового в Італії. Але це був тільки звичайний підступ.

Через кілька день прибули до Костянтинополя галери й Базельського Собору, щоб забрати греків. Обидві сторони повели завзяту агітацію, але імператор немудро вирішив на користь папи. Це безумовно була шкідлива помилка, бо коли б греки підтримали були протипапський Базельський Собор, то поєднання Церков відбулося б на стародавніх почесних умовах, і папа був би таки переможений. Але греки сподівалися, що папа, знаючись у таких скрутних обставинах, легко піде на поєднання Церков, як самостійних одиниць, і відмовиться від своїх церковних відступлень, а Візантії дасть військову поміч.

6. ІМПЕРАТОР ГОТУЄ СКЛАД СОБОРУ.

Імператор Іоан VII запросив на Собор усіх східних патріархів та голів усіх місцевих право-

славних Церков. Збірним пунктом призначений був Костянтинопіль. Самі східні патріярхи не прибули, але прислали своїх повновласників, а власне осіб, що вже були в Костянтинополі, й яких вибрав собі сам імператор. Патріярхи прислали своїм повновласникам грамоти затверджувати тільки ті постанови Собору, які будуть згідні з правилами давніх Вселенських Соборів та з писанням Св. Отців; але імператор добився зміни й цих грамот на вільніші.

Із помісних Церков прибули представники: митрополит Трапезундський з послом від царя, митрополит Молдавський зо своєю свитою, два єпископи з Грузії з царськими послами. Кликали й сербів, але вони своїх представників не прислали.

7. ГРЕКИ ВІРЯТЬ У СВОЮ ПЕРЕМОГУ НАД ПАПОЮ.

Греки поважно вірили, що вони переможуть латинян, а тому збирали свої кращі сили. Два вчені ієромонахи, Марко та Віссаріон, добрі промовці, були висвячені на митрополитів перед самим відправленням їх на Собор. У той час митрополитичий престол Київський і всієї Русі був вільний, і імператор Візантійський поспішив його замінити такою показною особою, щоб вона допомогла грекам на Соборі. І десь біля половини 1436-го року на митрополита Київського поставили в Костянтинополі грека Ісидора. Це була особа високоосвічена, розумна й здібний дипломат. Імператор Іоан добре знав Ісидора й поважав його, тому й посилав його своїм представником на Базельський Собор у справі поєднання Церков.

8. МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ ІСИДОР

Митрополит Ісидор сильно заколотив усією Православною Церквою на Сході, сильно вдарив й Українську Церкву, наслідком чого вона вже не мала далі спокою, й докотилася аж до Берестейсь-

кої унії 1596-го року. Тому про Исидора розповім тут трохи докладніш.

Исидор з походження грек⁵ з Салоніків. У Царгороді він був ігуменом монастиря Св. Димитрія, і був загально відомий.

Року 1433-го московський великий князь Василь II Темний та Собор Єпископів, разом з духовенством і народом, обрали й нарекли Митрополитом Київськом і всієї Руси Рязанського єпископа Йону, й вислали його на посвячення до Царгороду. На цього кандидата дав свою згоду на письмі також великий князь литовський, і обов'язався прийняти його в Литві та на Русі.

Коли кандидат Йона прибув до Царгороду 1436-го року, то там вже все було закінчене: висвятили вже грека Исидора... Йону перепросили, й запевнили, що він стане митрополитом по Исидорі. Імператор Іоан VII та патріярх Йосип уже готувалися до унії, тому поспішали висвятити Исидора, щоб через нього, як митрополита всієї Руси, можна було й цю Русь притягнути до справи військової допомоги Візантії.

Поставленням Исидора Митрополитом Руси втворюлося тяжке становище: його ніхто не обирав, про його призначення нікого не питалися. Ясно було, що його на Сході ніхто не прийме, — ані Москва, ані Литва, ані Русь-Україна. Греки ставили на велику й небезпечну гру, й усе програли, як побачимо далі, більше того, — навки вбили себе. Звичайно, Исидора навмисне поставили ще до приїзду обраного кандидата Руси.

До цього треба ще додати, що титул "Митрополит Київський і всієї Руси" ще від 1300 року став нереальний: Митрополит став жити в Володимирі на Клязьмі, а десь з 1322-го року — в Москві. І Царгород добре знав, що він ставить Исидора

5 Деякі дослідники помилково зуть його болгаринном, напр. М. Макарій, IV. 107.

митрополитом Московським, бо Київським той ніколи не був.

Митрополит Макарій у своїй Історії V ст. 343 твердить, ніби Ісидор уже перед обранням на митрополита був уніятим. На доказ такого твердження нема переконливих даних; навпаки, все доказує, що імператор, патріарх і всі інші члени посольства на Феррарський Собор не мали й думки міняти Православіє на Латинство, бо всі міцно вірили в перемогу над ним. Ісидор був горливий грецький патріот, а до того з доброю освітою, тому власне він був обраний на митрополита Київського, щоб міцно боронив Православіє на Соборі. Греки хотіли, щоб зо Сходу прибув на Собор митрополит всієї Русі, і тим збільшив авторитет та вселенськість його. Покладались греки на Ісидора ще й тому, що він, як найбагатший митрополит, матеріально допоможе всьому грецькому посольству.

Імператор поспішив скоріш відправити Ісидора, звичайно, в Москву, а не до Києва, щоб він на Сході поагітував за новий Собор. Ісидор прибув до Москви 2 квітня 1437-го року, й пробув тут п'ять місяців, готуючись до Собору. Положення його, як накиненого грека, було складне.

Великий князь Московський Василій II Васильович Темний прийняв Ісидора з неприхованою неохотою й підозрінням. Справа була й політична, бо Москва рішуче вже противилась присиланню їй митрополита. Але вкінці Василій II митрополита таки прийняв, "не хотя рушити ізначальныя старины".⁶ Перший Новгородський Літопис спокійно подає: "В лѣто 6945 (1437). Тои же весны приха изо Цесаряграда на Москву от патріарха Іосифа митрополит Сидор гречин на митрополію".

Були скликані єпископи для переговорів з митрополитом. Напр., той же Літопис подає: "То-

⁶ Акты историческіе, т. I ч. 262 ст. 493.

го лѣта (1437) владыка (Новгородський) Євфимій поїха на Москву к митрополиту Сидору іюля в 7”.

Митрополит Исидор, певне, всіх уговорював про потребу Собору з католиками, та кн. Василій II спочатку рішуче на це не погоджувався. Але пізніш таки погодився, коли Исидор запевнив його, що ніколи від Православія не відступить. Сам великий князь суворо й становчо наказав Исидорові нічого в Вірі Православній не ламати й нічого нового не приймати.

Час побуту Исидора в Москві був дуже малий, і він, звичайно, вже через це не міг належно зорієнтуватися, чи його величезна митрополія хоче унії, й чи вона до неї готова. Видно, він сподівався, що поєднання Церков станеться таке, що на нього всі легко погодяться.

На Собор він відправився за згодою князя Василя II, який постарався достойно його вирядити. Исидор вїїхав з Москви 8 серпня 1437 року, й його оточення складалося зо ста осіб, а обоз його везло 200 коней. При митрополиті Исидорі був Суздальський єпископ Авраамій зо своїм ієромонахом Симеоном.

Исидор поїхав через Твер, Новгород, Псков, Дорпат (Дерпт), Ригу, Балтик до Любеку, а звідти суходолом через Німеччину, через Липськ, Авсбург і Тироль. Новгородський Літопис під 1437 роком подає: “Тои осени прїиха с Москвы в Новгород митрополит Сидор гречин октября в 9, и почестиша его владыка, и посадники, и боярѣ, и купци, весь великій Новград, и на зимѣ поїха митрополит в Псков к Цесарюграду”.

Митрополита Исидора весь час супроводив його учень і приятель, протодиякон чернець Григорій Болгарин, — з ним Исидор прибув з Греції в Москву, з ним не розлучався й далі ніде. Пізніше він також стане, ніким не обраний, Митрополитом Київським і всієї Руси, накинений сюди з Риму.

Коли Ісидор був у Москві, ніщо не показувало про його якийсь нахил до унії, навпаки, — він усім клявся міцно боронити Православіє, й робив те, напевно, щиро, бо зміна його переконань наступила вже на Соборі, і то не відразу. Свідчення ієромонаха Суздальського Симеона про уніяцьке поведіння Ісидора в Дерпті, де він ніби побував у костьолі, а не був у православній церкві, не за слуговує на довір'я. Ісидор їхав до Феррари майже рік, і прибув туди 18 серпня 1438 року, коли вже там ішла соборна праця.

9. ЗЛИЙ ПОЧАТОК СОБОРУ.

27 листопада 1437 року на папських галерах виїхала в Італію на Собор уся грецька група, на чолі з імператором Іоаном VII Палеологом та патріархом Йосифом II (1416 — 1439). Ця група складалася з повновласників східних патріархів та представників помісних Церков, грецького духовенства та оточення імператора й патріарха, усього разом понад 700 осіб, а серед них 22 митрополити та єпископи. Папа зарядив, щоб патріарха Йосифа II скрізь стрічали з великими почестями. Коли греки прибули в Венецію, тут знову представники Базельського Собору запрошували їх до себе, але папські легати перемогли вговоренням та дарунками, й греки поїхали до папи, повні надії, що під час латинського папського роздору вони переможуть латинян, і приїхали в Феррару 4 березня 1438 року.

Феррарський Собор розпочав свою працю 9 квітня 1438 року. Відразу ж виникла неприємна суперечка при церемонії представлення патріарха папі: папа вимагав, щоб патріарх, за латинським звичаєм, поцілував його в туфлю, від чого патріарх Йосиф рішуче відмовився. Помирилися на тому, що патріарх поцілував папу в обличчя.

Імператора чекало в Феррарі велике розчарування: з західних володарів ніхто на Собор не

приїхав, крім одного герцога Бургундського, так само ніхто не прислав і своїх представників, бо всі були на Базельському Соборі. Це був для Іоана VII найбільший удар, що не віщував йому нічого доброго з його довголітніх старань.

З латинського духовенства на Собор прибули: папа, 11 кардиналів і 150 єпископів; 7 березня 1437 року папська партія покинула Базель, тому могла взяти уділ у Феррарі. З боку грецького хоч і мало було єпископату, зате справді представлена була майже вся Православна Церква: були патріарх Костянтинопільський, повновласники інших трьох патріархатів та представники помісних Церков; через 5½ місяців по греках, 18 серпня прибув і митрополит усієї Руси Ісидор. З латинського боку Собор не був вселенським: нікого не було з Франції, відсутні були й усі ті, що осудили папу в Базелі; взагалі з Базельського Собору прибуло небагато отців, хоч папа закрив його й переніс його до Феррари. Боротьба папи з Базельським Собором стала ще запекліша: подратований папа відлучив від Церкви всіх членів Базельського Собору, як духовних, так і світських, а той з свого боку кинув анафему на папу, й грозив прокляттям Собору Феррарського... Це не віщувало правдивого поєднання Церков!

10. ПЕРЕДСОБОРОВІ ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІ ДИСПУТИ.

Бажаючи приїзду володарів та членів Базельського Собору, папа відклав засідання Собору, але визначив приватні передсоборові диспути по віроісповідних справах. Визначено було по 10 осіб з обох сторін, що мали провадити ці дискусії. Збори відбувалися в монастирській церкві, і звичайно бували дуже бурхливими. Головним пунктом дискусії стало, звичайно, латинське "і від Сина", *Filioque*, на що пішло 15 засідань. В тодішній час, за XIV і XV віки, ціла низка грецьких учених писала проти *Filioque*, тому справа ця бу-

ла дражливою для обидвох сторін. Усі греки, як один, міцно стояли на канонічному ґрунті, що III Вселенський Собор заборонив робити зміну чого б то не було до Цареградського Символу Віри (7 правило, а також I. 6, Карфаген. 2); тут латинці, що вставили “і від Сина” (*Filioque*), зробили це неканонічно й упали в ересь, бо порушили Догмат. Латинці доводили, що вони ніякої новини не ввели, бо тільки розкрили те, що впливало з самого Символу. Найславнішими оборонцями Православія на Соборі були митрополити: Марк Євгенік Ефеський, що був повновласником Єрусалимського патріарха, Ісидор, митрополит Київський і всієї Руси, та Віссаріон Нікейський. Усі вони були високоосвічені, першорядні промовці, глибоко обізнані в богословських науках та в канонічному праві.⁷

На Соборі згадали й патріарха Фотія. Головуючий кардинал Юліян Цезарині зробив пропозицію прийняти акти т. зв. VIII Вселенського Собору, цебто Ігнатіянського Собору 869—870 року, на що рішуче заперечив митрополит Марко: він додав, що Костянтинопільський Собор 879—880 років у присутності папських легатів осудив попередній Собор, як незаконний і неправильний, — як же він може бути VIII Вселенським Собором?

Греки, під проводом сильного духом Марка Євгеніка, не здавалися, й на жодні уступки не йшли. Тоді папа став помалу різними способами тиснути греків усе більше та більше, щоб таки змусити їх до бажаних уступок. Він ударив греків по найчутливішому місцю: став зменшувати їм платню на утримання, видавав їм навмисне невчасно, а вкінці аж на три місяці припинив її видачу. Греки, на чужій стороні й усі незаможні, опинилися

⁷ Голубинській в “Исторіи Русской Церкви” М. 1900 II ст. 440 безпідставно зве Віссаріона “краснорѣчивым болтуном”.

в трагічному стані, й мусіли голодувати. Дехто з них збирався вже тихо втікати додому, але імператор та папа, довідавшись про те, зарядили нікого з греків не випускати за брами міста без особливого дозволу...

11. ПОЧАТОК СОБОРУ Й НОВІ УТИСКИ НА ГРЕКІВ.

Шість місяців чекали в Феррарі західніх володарів, але ніхто не прибув, бо всі були на Базельському Соборі, а до Феррари їхати ніхто не хотів. Накінець, імператор та папа порішили так розпочинати Собор, і відкрили його 8 жовтня 1438 року. Першою промовою на Соборі було слово кардинала Юліяна Цезарині, б. голови Базельського Собору, про велику важливість поєднання Церков, в якій він згадав також про Йосифа Врєнїя. Соборні збори відбувалися в францисканським костьолі. Собор визначив по шість найосвіченіших осіб промовців, докладчиків з кожного боку для дискусій. З грецького боку це були голов-но митрополити Марко, Віссаріон та Ісидор, а з латинського кардинали Юліян Цезарині та Фірман Альбергаті. Постановили, щоб справи вирішувати не більшістю голосів, бо тоді латинян було б більше, а добровільною згодою обох сторін, як то звичайно водиться на Соборах.

На соборне вирішення найперше поставили латинський догмат про Гіліоуе, і цим займалися два місяці, до 8 грудня, на що пішло 15 засідань. Дебати були надзвичайно гарячі, обидві сторони боронили своє, і так ні до чого й не дійшли, бо ніхто не хотів і не міг уступитися від свого...

Бачучи таку “впертість” греків, папа знову перестав їм платити, і кинув усіх на голодування. У цей час папа надумався перевести Собор у Флоренцію, де багате населення обіцяло дати членам Собору матеріальну поміч⁸. Лякали греків хворо-

⁸ Греків також лякали, ніби їм у Феррарі загрожує чума.

бами в Феррарі. Греки були проти переїзду, бо їх везли ще далі від батьківщини, але змушені були покоритися. І 10 січня 1439 року в Феррарській катедрі була прочитана папська булла про перенесення засідань до Флоренції, а також видане залегле утримання за 4 місяці. А щоб греки не задумали розбігтися, імператор оголосив, що кожен грецький корабель, який скерується до Венеції, буде спалений...

12. СОБОР ЗАСТРЯГ, — ОБИДВІ СТОРОНИ БОРОНЯТЬ ТІЛЬКИ СВОЄ.

Через півтора місяці Собор відновився вже у Флоренції, де 26 лютого відбулося врочисте відкриття його. З другого засідання знову стали дискутувати про Філіо́уе. З латинського боку виступав сильний діялектик, провінціал ордену Домініканців Іоан з Чорної Гори, а з Грецького Марк Ефеський. Католики стали доводити Філіо́уе догматично цитатами з святого Письма та з творів св. Отців Церкви. Греки рішуче твердили, що католики криво вияснюють. П'ять засідань минуло так у безперервних сперечаннях. Імператор Іоан Палеолог почав нервуватися й вмішуватися в справи диспут. Він доручив митрополиту Маркові написати головні основи православної науки про спірне питання. І ще відбули два засідання, але латинці ні на що не погоджувалися, та не здавалися й греки. Тоді імператор заборонив Марку Ефеському являтися на Собор, на що греки відповіли страйком, — зріклися говорити, і два засідання мовчали, а говорили самі католики.

Імператор сильно гнівався на своїх членів Собору, що не можуть зрушитися з місця, а папа вів свою випробовану лінію: уживав фізичного насилля, — голодування. Що греки так довго не погоджувалися й не здавали своїх православних позицій, це ясно свідчить, що вони їхали на Собор з наміром перемогти латинян, а не зрадити

Православію, що серед них переконаних уніятів не було. Нарешті папа занетерпеливився, і поставив грекам ультиматум: або до Великодня, 5 квітня, прийняти науку Римської Церкви, або їхати собі додому, а всі були без грошей... Безконечні дискусії, як видно, надокучили й папі, й імператорові, а тому вони пустили в рух звичайні свої погрози та утиски.

Останнє засідання Собору відбулося несподівано 24 березня 1439 року, і нічого не було прийняте, ні про що не погодилися. Соборних засідань уже більше не бувало, бо папа бачив, що з греками звичайною дорогою домовитися про піддання не можна: на зраду своїй Вірі вони не підуть! Папа знову пустив у рух усе, — намови та фізичне змушування (невиплата утримання), — щоб таким чином зламати греків. Помітивши, що дехто з греків готовий утікати з Флоренції, імператор заборонив усім грекам виїзд з міста без особливого дозволу.

13. ЗАЛОМЛЕННЯ ГРЕКІВ, АБИ ТІЛЬКИ СПАСТИ БАТЬКІВЩИНУ.

А між тим з Венеції приходили лихі вістки, що політичний стан імперії ставав усе гірший, а це змушувало імператора бути більше наполегливим у справі поєднання Церков, бо тільки цим він міг дістати військову оборону папи. Від клопотів та хвилювань патріарх Йосиф сильно захворів, і не міг брати уділу в соборній роботі. 30 березня імператор зібрав греків до хворого патріарха, щоб обміркувати латинські домагання. Три рази збиралися тут греки, але ні до чого не договорилися: продавати свою Віру ніхто не хотів...

У цей відповідальний час імператор Іоан VII, усе ще вірячи в військову папську поміч, став сильно напирати на своє духовенство, щоб вони де в чому уступили католикам во ім'я спасіння своєї батьківщини, увесь час б'ючи на обов'язок

патріотизму. Заломився на дусі патріярх Йосиф, що мав затаєну думку при допомозі папи взагалі звільнитися від церковного деспотизму імператора Іоана VII; заломилися й митрополити Віссаріон та Ісидор, що були гарячими грецькими патріотами, й глибоко вірили, як і імператор, що Візантію військово таки спасе папа, а як не буде унії, то загине Візантія. На зборах у патріярха митрополит Київський Ісидор, що заступав тут і Антіохію, уже перший подав голос: “Краще душею і серцем поєднатися з католиками, аніж, не скінчивши справи (рятування батьківщини), вернутися. Вернутися, звичайно, можна, але як, куди й коли?” Тут явний натяк на примуси, бо як виїхати незможним, коли це може бути, а при тяжкій політичній ситуації поставлено питання й куди їхати, коли батьківщина була так сильно zagrożена. Сене думки Ісидора був такий, що вертатися додому хоча б з унією, аніж утратити й батьківщину, так що й вертатися не буде куди.

15 квітня папа прислав трьох кардиналів з кількома єпископами для переговорів з греками, і спільно постановили обрати комісію з 20 членів, по 10 від кожної сторони, щоб скласти формулу про походження Духа Святого, яку могли б прийняти обидві сторони. П'ять засідань проговорили, але спільної формули не склали, а формулу латинську відкинули греки, а грецьку латиняни.

Тоді папа запросив до себе в палату грецьких єпископів і став наполегливо вмовляти, розповідаючи їм безвихідно тяжкий стан їх батьківщини й запевняючи військову допомогу, якщо вони приєднаються до Римської Церкви. Запевнення папи збройно допомогти Візантії сильно вплинуло на грецьких патріотів, і два митрополити, Віссаріон та Ісидор, вернувшись, заявили про свою згоду поєднатися з папою, і з ними погодився і імператор, і патріярх.

14. ГРЕКИ КОТЯТЬСЯ ПО ПОХИЛІЙ ПЛОЩИНІ

Патріярх скликав до себе нові збори, на які прийшло до 27 греків. По дебатах патріярх поставив на голосування поєднання з римлянами, — і було 10 голосів за (в тому й патріярх), а 17 проти. І далі патріярх, імператор та Ісидор узялися за цих 17, і різними способами багатьох перетягли на свій бік. Позосталися проти поєднання тільки 4: три повновласники трьох східних патріярхів та ще митрополит Анхіяльський Софроній. Вкінці згідні єпископи склали про походження Духа Святого осібного акта, близького до латинського, як думку всіх греків, і папа 8 червня затвердив цього акта. Це була велика й найважливіша його перемога!

А по цьому папа дав грекам на вирішення нові віроісповідні різниці: чистилище, опрісноки, час освячення Дарів, папський примат. Це було 10 червня 1439 року, і цього ж дня ввечері нагло помер патріярх Йосиф. Це сильно вдарило всіх греків, а особливо імператора, бо тепер на нього одного падала вся відповідальність за форму поєднання Церков, чому він став від цього часу обережніший та більше підозрілий до латинян. Патріярха поховали у Флоренції, й тіла його пізніш додому не забрали, бо він зрадив Православію...

Над новим питанням греки так само довго сперечалися, не бажаючи приймати латинської форми. А в справі папського примату дійшло було до розриву з імператором, який постановив був покинути Флоренцію. Але імператора таки вговорили. А вкінці греки уступилися в усьому, й визнали папський примат, чистилище, час освячення Дарів і опрісноки, але з тим, що права й привілеї східних патріярхів позостаються, як були, а Літургію можна служити й на квасному хлібі. Про церковні обряди розмови не було: папа погодився, щоб у греків позосталися їхні обряди.

Марк Ефеський від імени православних склав формулу, що “Дух Святий походить від Отця через Сина”. Віссаріон міцно стояв за цю формулу, а тепер почав твердити, що “через Сина” — це все одно, що й “від Сина”. Але Марко остався незрушним при всьому православному, й звав католицьку науку еретицькою.

Не послухавшися батьківського заповіту про його тільки дипломатичні розмови про поєднання Церков, імператор Іоан загнався тепер у тупий кут, з якого йому не було вже й виходу. Пірвати з папою й вернутися додому ні з чим, це значило зовсім ослабити політично Візантію, й віддати її в руки султана, бо той сильно осміліє, коли довідається, що поєднання розбилося, а тим самим розбилася й надія на збройну допомогу Заходу. Бачив імператор, що таке поєднання, яке силою подиктував папа, не прийме народ, і станеться тільки розрух. Зрештою, Захід став за Базельським Собором, і військова папська допомога значно маліла. Але все таки ще жевріла надія, що папа таки допоможе, а тому імператор усіх переконував, що справу унії почав не він, — що батько, вмираючи, завіщав йому цю справу, і що найвидатніші церковні особи, в тому й Йосиф Врієнні, давно вже прагнули цієї унії⁹.

15. СОБОРНИЙ АКТ ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ.

І папа Євгеній доручив скласти соборного акта поєднання Церков Амвросію Камальдоленському (з Камальдоли біля Ареццо), латинянину, й до акту внести також усі віроісповідні різниці між Церквою Західньою та Східньою; різниці ці греки змушені були прийняти й ісповідувати.

Розпочинається цей історичний акт так: “Євгеній, слуга слуг Божих, для вічної пам’яті діла, вчиненого підписаними, й улюбленого нашого си-

⁹ Syropulos, IX. 7, 285.

на Іоана Палеолога, славного Грецького імператора, і намісників шановних братів наших патріархів і інших настоятелів Східньої Церкви. — Нехай радіють Небеса, нехай веселиться земля, бо поруїнована стіна, що ділила Церкву Західню й Східню, а вернулися спокій та згода того Наріжного Камея, Христа. Нехай веселиться також і Мати Церква, бачучи дітей своїх, що досі повставали одне проти одного, а тепер прийшли до єдності й спокою”.

По цьому йде довгий виклад католицької науки про походження Духа Святого “від Отця й Сина”. “При цьому ми оголошуємо, що форма виразу, якого вживали святі вчителі й отці, казавши, що Дух Святий походить через Сина від Отця, вказує на той же сенс, яким власне визначається, що й на думку греків, Син є стільки ж причина, як і Отець, або, згідно з латинянами, принцип субстанції Євятиого Духа. Крім того, ми оголошуємо, що вираз *Filioque* (і від Сина) правильно й пристойно доданий до Символів, з тією ціллю, щоб ясніш зазначити істину.

Так само ми ісповідуємо, що Тіло Господа може здійснюватися як у некрасному, так і в квасному у пшеничному хлібі, і що священники, кожен за звичаєм своєї Церкви, чи Західньої, чи Східньої, можуть чинити Євхаристію на тому чи іншому хлібі.

Далі ми ісповідуємо, що душі померлих у любові до Бога і що покаялися, але за свої гріхи та провини ще не принесли достойних плодів покаяння, по смерті очищаються карами в чистилищі¹⁰. Але для полегшення цих кар для них корисні заступства живих віруючих, а особливо жертва святої Літургії, молитви, милостині й інші діла благочестя, що їх звичайно чинять віруючі

¹⁰ Це перше офіційне оголошення Римо-Католицької Церкви про чистилище.

за інших віруючих згідно з церковними установами. А душі тих, що після Хрещення не заплямили себе жодним гріхом, а так само й тих, хто хоч і плямили себе гріхами, але за життя або по смерті, як сказано вище, знову очистились, душі їх зразу ж будуть узяті на Небо й будуть допущені до світлого оглядання триєдиного Бога, але згідно з заслугами, одні в більшій, а одні в меншій мірі. А душі померлих чи то у власному смертоносному гріху, чи тільки в прабатьківському, зараз же йдуть у геену, але піддаються карам нерівним.

Далі ми оголошуємо, що Священній Апостольській Катедрі й Римському єпископові належить першенство (*to proteion*), і що Римський єпископ є наступник святого князя Апостолів Петра, правдивий намісник Христа, голова всієї Церкви, і отець і наставник усіх християн; що йому в особі св. Петра дана Господом нашим Ісусом Христом також і повна влада пасти всю Церкву, керувати й управляти нею тим чином і способом, як це вказано і в постановах Вселенських Соборів, і в Священних Канонах.

Понад це ми відновлюємо в Канонах порядок інших високодостойних патріархів, а саме, що патріарх Костянтинопільський є другим по Римському папі, а третій патріарх Олександрійський, четвертий — патріарх Антіохійський, п'ятий — патріарх Єрусалимський, зо збереженням усіх їхніх привілеїв та прав.

Дано у Флоренції, в відкритому засіданні Собору, що врочисто відбувався року від Народження Господнього 1439-го, дев'ятого року нашого первосвященства".¹¹

¹¹ Обидва тексти, грецький та латинський, подає Hefele: *Conciliumgeschichte*, VII ст. 745 і далі. Грецький текст подає Theiner u. Miklosich: *Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae*, Відень, 1872 р. ст. 46.

16. ПІДПИСАННЯ СОБОРНОГО АКТУ.

Споряджено було два однакові соборні акти, грецький і латинський, як оригінали¹². Урочисте підписування соборного акту поєднання Церков відбулося 5 липня 1439-го року. Підписалися всі греки, крім одного, — крім Марка, митрополита Ефеського. С. Сиропулос твердить, що греки підписували соборного акта не читаючи, і зміст його знали тільки авторі його. Господеві було вгодно, щоб під цим актом не було підпису Костянтинопільського патріярха Йосифа, бо він помер незадовго перед тим, 10 червня, а це, беручи справу правно, кидало сумнів на канонічність Соборного акту. А про підпис єпископа Суздальського Аврамія його ієромонах Симеон завіряє, що “ему же не хотящу (підписатися), митрополит же Исидор я (узаяв) его і всади в темницу, і сѣде недѣлю полну, і тако тому подписавшуся не хотѣніем, но нужею”. Грецький текст першим підписав імператор Іоан VII Палеолог, а за ним повновласник патріярха Олександрійського, митрополит Іраклійський Антоній: “Затверджуючи, підписуюсь”, — це був підпис замість підпису померлого патріярха. Половина дальших підписів, у тому й Віссаріона, була така: “Погоджуючись, підписуюсь”, решта підписала: “Підписуюсь”. Митрополит Ісидор підписався: “Погоджуючись і одобрюючи, підписую, Ісидор, Митрополит Київський і всієї Руси, заступник Апостольської Столиці Найсвятішого Патріярха Антіохії Доротей”. Під грецьким текстом 33 підписи.

Латинський текст був первооригіналом, а склав його Амвросій Камельдоленський; з нього тексту митрополит Віссаріон переклав уже на мову грецьку. Латинський текст перший підписав папа Євгеній IV: Ego, Eugenius, Catholicae Ecclesiae episco-

¹² Грецький оригінал Соборного акту зберігається в Флорентійській Публічній Лаврентіанській Бібліотеці.

pus, ita diffiniens, subscripsi (Я, Євгеній, Католицької Церкви єпископ, так постановляючи, підписав). За папою підписалися 8 кардиналів, 2 латинських патріярхи (Єрусалимський та Родоський), 61 архієпископ та єпископ, 43 аббати і генерали орденів, усього 115 підписів. Усього під Соборним актом 148 підписів.

Коли папа довідався, що митрополит Марко не підписав Соборного акта про поєднання Церков, він роздратовано скрикнув: “Ми нічого не досягли!” Розгніваний папа став вимагати від імператора, щоб Марко Ефеський був відданий під суд за впертість, і щоб зараз же обрали нового патріярха Костянтинопільського на місце померлого, але Іоан Палеолог відмовив папі в цьому й заявив, що Марка Ефеського, як митрополита Східної Церкви, можуть судити тільки свої східні єпископи, — світські особи судити не можуть, а щодо обрання нового патріярха, то, за давнім звичаєм, його повинна обрати вся Костянтинопільська Церква, а посвячуватися він мусить у Софійській Цареградській Катедрі. Імператор побачив, що політично він ще мало досяг, тому на дальші уступки папі не йшов.

17. ТИХІ ПРОТЕСТИ ПРОТИ СВОЄІ ПРАЦІ САМИХ АВТОРІВ НАСИЛЬНОЇ УНІІ.

Наступного дня, 6 липня 1439-го року (день спалення Івана Гуса!), була велика врочиста папська Служба в Флорентійській катедрі. За Службою була перечитана Соборна Грамота про поєднання Церков; латинською мовою читав автор Грамоти, Амвросій Камальдоленський, а грецькою перекладач Віссаріон. Коли греків в останнє запитали для форми, чи згодні прийняти акта, більшість мовчала... Мало цього, силою переможені греки всі зреклися стати з папою до Служби, й ні один не прийняв опрісноків... Це був тихий, але грізний протест, хоч на знак єдності греки й латиняни по

перечитанні акта обіймалися й цілувалися.. А другого дня папа теж відповів на їхній протест: не звертаючи уваги на прохання імператора, він зрікся відслужити врочисту Літургію по-грецькому на квасному хлібі, заявивши, що ще треба розглянути, чи може взагалі грецька Літургія надаватися для врочистої відправи..

Зараз по останній врочистості греки почали роз'їздитися, — збірний пункт для всіх була Венеція. Імператор виїхав із Флоренції 26 серпня. Папа дав грекам кораблі, а декому й дарунки. А тих, що найбільше попрацювали для поєднання Церков, — митрополитів Исидора та Віссаріона, — папа нагородив кардинальством ще 15 січня 1439 року. Исидор виїхав із Флоренції найпізніш, бо аж 6 вересня 1439 року, а перед виїздом папа нагородив його ще раз: дав йому високе звання надзвичайного Апостольського легата *de latere*, прибічного на всі північно-східні землі: ліфляндські, литовські і руські, цебто на Ливонію, Московію, Литву та Польщу; ця грамота підписана була 16 вересня, і послана Исидорові до Венеції.

18. ИСИДОР — ГОЛОВНИЙ ТВОРЕЦЬ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІИ.

Розгляд Соборних актів та свідчення учасників ясно показують, що це власне митрополит Исидор був головним творцем і винувником Флорентійської унії. Усі греки, у тому й Исидор, їхали на Собор з думкою конче боронити Православ'я, і так трималися аж до останку. І коли б не Исидор, до унії може й не дійшло б. Исидор мав великий авторитет серед грецьких єпископів; по смерті патріярха Йосифа власне він був кандидатом зайняти його місце. Це Исидор перший почав намовляти греків погодитися на палські умови поєднання Церков, це він перетягнув на унію й митрополита Віссаріона. Безумовно, не робив це Исидор за гроші чи за високі відзначення,—робив це з грецького патріотизму, щоб спасти свою нещасливу

батьківщину. як робив це й імператор Іоан та патріарх Йосиф.

Про заслуги Ісидора в справі Флорентійської унії пише й папа Євгеній IV в своєму посланні до московського великого князя Василя II Василевича: “До цього поєднання (Церков) та згоди була велика поміч і труд найчеснішого брата нашого Ісидора, твого митрополита Київського й всієї Руси, й від Апостольського Престолу легата, що на добро потрудився про поєднання”.

Віссаріон Никейський, ставши кардиналом, по 1439-му році зовсім перебрався на Захід і жив у Римі, і тут багато працював, як церковний письменник та як видатний гуманіст. Він став найвпливовішим членом папської курії. Між іншим, по смерті Ісидора, він дев'ять літ (1463—1472) був підставним т. зв. латинським патріархом Костянтинопільським.

А митрополит Марко Ефеський позостався незломний до кінця свого життя, — виступав завжди і живим словом, і писав проти Флорентійської унії. Помер 1450-го року, і за його великі заслуги Православна Церква зарахувала його до лику Святих, — його пам'ять 19-го січня.

19. ФЛОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ НАСИЛЬНА, А ТОМУ Й НЕКАНОНІЧНА.

Увесь перебіг Флорентійської унії часто відбувався з грубим порушенням вселенських Канонів, відбувався вговорюванням, погрозами, підкупам, насиллям та обманом. Підписи під Соборним актом збиралися з порушенням з правила св. Кирила, архієпископа Олександрійського (385—412), яке постановляє, що вимушений у єпископа підпис не дійсний (пор. тут випадок з Аврамієм Суздальським). Не раз греки намагалися втікти з Феррари та з Флоренції, але їх силою затримували. Такий був той Собор, якого Католицька Церква зве VIII Вселенським Собором для Сходу. “Це був

лжесобор”, сказав про нього науковий дослідник митрополит Макарій 13. Крім цього, сам католицький Базельський Собор кинув на нього анафему, а тому й Флорентійська унія в очах більшості католиків була твором неправим, неканонічним.

Нема під актами Собору й підпису патріарха Вселенського, Костянтинопільського. а без його підпису акт тратить правну силу.

Та й греки робили всю свою працю наче з зав'язаними очима, бо в той же час засідав Базельський Собор, який 24 червня 1439 року осудив папу Євгенія IV й низложив його, а 5 листопада того ж року обрав нового папу Фелікса V, який осівся в Лозані. Постановою Базельського Собору Ферраро-Флорентійський Собор признаний незаконним, неканонічним.

20. УВЕСЬ ГРЕЦЬКИЙ НАРОД І ВСЕ ДУХОВЕНСТВО ПРОТИ УНІЇ.

З дуже тяжким серцем і неспокойним сумлінням верталися греки з Собору додому. Коли вони вийшли на берег перед Костянтинополем, їх стрінув народ і запитав, як скінчився Собор. Тепер ка-ялись запродавці й говорили: “Ми продали свою Віру, ми проміняли Православіє на неправославіє!”... Більша частина архиереїв, що їздила на Собор, вернувшись, зараз же широко покаялись, і рішуче заявили, що соборного акта про унію вони підписали не добровільно, а тільки під примусом сили, а такий підпис, згідно канонічних правил, недійсний (з правило св. Кирила). Повновласник Олександрійського патріарха Антоній, митрополит Іраклійський, що перший підписав соборного акта, коли пізніш приїхав на Собор у Костянтинопіль, урочисто заявив: “Я не погоджувався з тими, що одобрювали поєднання, як ви самі знаєте, проте підписався під постановою, хоч і не-

добровільно. І з того часу сумління мучить мене. Я відкидаю унію й віддаюся суду Церкви, як винний”...

Коли духовенство й народ довідалися про унію, то повстало скрізь велике хвилювання, бо ніхто про унію з Римом і чути не хотів. Усі вважали уніятів за еретиків, проклинали їх і рвали з ними єднання. Митрополит Марко Ефеський, що один не підписав акта про унію, активно став на чолі спротиву й згуртував біля себе всіх противників унії. Він видавав Окружні Послання й накликав усіх цуратися унії.

Тяжке було положення імператора Іоана Палеолога, що всю цю унію сам проробив. Папа дав йому найменшу військову поміч, яка значення не мала. Коли кінчалися Феррарські засідання, папа послав у Костянтинопіль 19.000 флоринів на поміч. Пізніше, перед підписом унії, папа зобов'язався тримати в Костянтинополі на свій кошт... триста вояків та дві галері. Прощаючись з імператором по Соборі, папа обіцяв вговорити деяких володарів, щоб дали Візантії допомогу. Дійсно, в 1444 році допомога була дана, але зовсім невістачальна. Отже, імператор жив тільки надією допомоги, але її не дістав. Не було за що погоджуватися на зраду своїй Вірі, на неславну унію!...

21. МИТРОПОЛИТ ІСИДОР ПОВІДОМЛЯЄ З ДОРОГИ ПРО УНІЮ.

Погляньмо тепер, як же вернувся до своєї митрополії головний спричинник Флорентійської унії, митрополит грек Ісидор, і як його там прийняли. Як ми бачили, він позоставався при папі у Флоренції найдовше, і виїхав звідти, щедро обдарований. У Венеції нагнав він візантійського імператора та всіх греків, і пробув тут понад три місяці, з 15 вересня по 22 грудня 1439-го року; певне цей час Ісидором був проведений у нарадах з імператором та іншими греками в справі рятуван-

ня батьківщини. В митрополію Ісидора входили крім Московії, ще й Польща й Литва, які легко могли б військово допомогти Греції в її війні з турками.

З Венеції Ісидор іде через Кroatію до міста Будиму чи Буда-Пешту; не виключене, що вже в Венеції він почув про поєднання Угорщини з Польщею, а це відкривало Ісидорові широкі перспективи і для унійної праці, а через це і для допомоги його батьківщині. Через два з половиною місяці, 5 березня 1440 року, прибув він на Угорщину, і тут з міста Будиму того ж дня випустив Пастирське Послання на всю велику область свого легатства, — на Польщу, Литву, Україну, що відбулася велика історична подія, — поєднання Церкви Східної з Західньою:

“Возрадуйтеся й возвеселіться, — писав Ісидор, — всі нині стущі о Господі, бо Церква Східна з Римською Церквою такий довгий час були поділені й одна до одної ворожі, а тепер правдивим поєднанням поєдналися в колишню одність, у спокій, і в давнє єдиноначалля без усякого поділу... Прийміть це святе й пресвяте єднання й єдиноначалля з великою духовною радістю та з честю. Благаю вас усіх іменем Господа нашого Ісуса Христа, що ласку зробив нам, щоб жодного поділу з латиною в нас не було, бо всі ви раби Господа Бога й Спаса нашого Ісуса Христа, і в Його ім'я похрещені: один Бог, одна Віра й одне Хрещення, тому нехай у вас буде одна згода та спокій в Ісусі Христі. А ви, роди латинські, вірте правдиво, без усякого надуму над тим усім, що в Вірі Грецькій пробувають, бо всі вони хрещені, і Хрещення їх святе й признане Римською Церквою”.

А далі Ісидор накликає, щоб греки й латиняни цілком єдналися в своєму церковному житті: “Коли ви, греки (цебто православні), пробуваєте в латинській землі, або де є латинська церква, сміло вчащайте на Богослуження, шануйте Тіло

Христове, й віддавайте Йому честь, як і в своїх церквах, сповідайтеся в латинських священиків і приймайте від них Тіло Христове.

А латиняни також повинні ходити до грецьких церков, слухати Богослуження, і з теплою вірою кланятися тому ж таки Христовому Тілу, бо й освячене грецьким священиком на квасному хлібі, і освячене латинським священиком на прісному (солодкому) — правдиве Тіло Христове, тому треба однаково Його поважати і солодке, і квасне, сповідатися в священиків грецьких і приймати від них Причастя, бо і те, і це — одне”.

Своє Послання Ісидор закінчив так: “Бо так великий Вселенський Собор постановив в урочистому засіданні, після довгих дискусій та досліді Божественних Писань, на Службі в чесній і в великій церкві в місті Флоренції року від народження Господнього 1439-го місяця липня в 6-й день”.¹⁴

22. У ПОЛЬЩІ Й ЛИТВІ ІСИДОРА ПРИЙНЯЛИ ХОЛОДНО.

У Будимі Ісидор пробув 10 день, і 14 березня поїхав до Кракова, щоб сповістити польського короля про Флорентійську унію. В Сяноці, в Велику П'ятницю, 25 березня стрів його Краківський єпископ Збігнев Олесницький. Але король Володислав II поспішав тоді на Мадярщину, й холодно прийняв Ісидора; взагалі в Кракові всі урядові кола були зайняті тоді злукою з Угорщиною й виїздом туди короля, тому їм було не до унії. Ісидор служив у Кракові Літургію в латинській катедрі.

Із Кракова, через Тарнів та Перемишль Ісидор направився до Львова, куди й прибув десь біля 15 травня й лишався тут до 10 липня; тут він правив Служби Божі і в латинській катедрі, на що — як свідчить польський історик Длугош, — українці (“русини”) дивилися кривим оком. Той же Длугош

¹⁴ За Ніконовим Літописом, V. 148.

про унійні заходи Исидора пише так: “Ця унія латинської Церкви з грецькою тривала дуже коротко, бо греки й русини, що не були присутні при її уложенні, глузували з неї й легковажили її”¹⁵.

А зо Львова митрополит Исидор поїхав до столиці Литви Вільні, їдучи через Белз, Грубешів, Холм, Володаву, Берестя, Волковийськ і Троки, і прибав у Вильню десь 13 чи 14 серпня. Тут скрізь приймали нового митрополита здержано, бачучи, що він служить по католицьких костелах. Здивовання й непорозуміння зростали.

Звичайно, українські єпископи не погоджувалися ні на яку унію, а все таки зголосився якийсь Данило, якого Исидор і висвятив на єпископа Володимирського.

А далі Исидор подався до Києва, боячися поспішати до Москви. І зиму 1440-го р. пробув він у Києві. Тут ще мало знали про чини Исидора, а тому незорієнтований київський князь-намісник Олександр навіть видав йому 5 лютого 1441 р. грамоту на маєтки¹⁶. Але коли кияни довідалися про правду, що Исидор зрадив Православну Віру, вони, — як оповідає український Густинський Літопис, — вигнали від себе Исидора. Літопис твердить становче, що Исидор “пришед во одеждѣ кардинальской в Києвъ, но оттуда прогнаша его”¹⁷.

Взагалі ж треба підкреслити, що ані вище польське духовенство, ані великий князь литовсь-

15 Длугош, IV ст. 724-725.

16 Исторические акты, т. I ч. 259.

17 Див. “Полное Собрание Русских Лѣтописей” т. II ст. 355. Папа Пій XII в своїй Енцикліці з 23 грудня 1945 р. з приводу 350-ліття Берестійської Унії пише, що Исидор “був прийнятий з великою радістю в Києві, своїй почесній столиці”. Це твердження папи розходиться з історичною правдою.

Ані Исидор не був прийнятий у Києві, ані Київ не був його столицею, — такою на той час з 1322 р. була Москва.

кий зовсім не зацікавилися новою унією, може тому, що Польща та Литва не визнавали тоді папи Євгенія IV, бо стояли по стороні Базельського Собору та новообраного папи Фелікса V. До урядових чинників приєдналися й чинники духовні, бо й вони так само не визнавали Євгенія й підтримували, особливо з весни 1441 року, Базельський Собор. Флорентійська унія, як твір папи Євгенія, через це спочатку не користалася ані в Польщі, ані в Литві, цебто й по всій Україні, жодним узнанням. Базельський Собор, як усі знали, викляв Собора Ферраро-Флорентійського, тому й створена там унія вважалася неправною.

Українські кола прийняли Ісидора дуже здержано, прийняли тільки як присланого митрополита, а не папського кардинала, бо нічого про унію не знали. Українці спочатку не виступали проти Ісидора й його унії тому, що ще нічого не знали, як вона відбулася, але певне знали, що її прийняв Костянтинопільський патріарх та імператор, а це їх кликало до повстримання від негайних протестів.

Як українці прийняли Ісидора, про це відкрито свідчить і католик Іван Сакран у своїй праці: “*Elucidarius errorius ritus Ruthenici*” 1500 р.: “Русини (Ruthenici, цебто українці) святотатствено поступили з Ісидором, митрополитом Київським, коли він прибув до них з Флорентійського Собору, щоб насадити між ними унію з Римською Церквою, устанавлену там”.

23. У МОСКВІ ІСИДОРА НЕ ПРИЙНЯЛИ.

В третю неділю великого посту, 19 березня 1441 року, митрополит “Київський” і всієї Руси Ісидор прибув у Москву. Перед митрополитом несли латинського легатського хреста, коли він входив у Москву. Це не віщувало нічого доброго. Багато з числа оточення Ісидора, що їздили з ним, покинули його в поворотній дорозі, й прибули в Москву раніше від митрополита. Звичайно, вони про все поінфор-

мували і великого князя Василя II, і духовенство. На приїзд митрополита в Москві зібралось багато єпископів та видатного духовенства.

В наступну неділю була перша Літургія нового митрополита по приїзді його з Собору в Успенській Катедрі. За Літургією митрополит замість імені патріярха Костянтинопільського пом'янув ім'я папи Римського. По закінченні Літургії митрополит наказав своєму протодияконові Григорію прочитати Флорентійського акта поєднання Церков, і цього акта велегласно перечитано з амвону в переповненій церкві. І здивовані присутні єпископи та духовенство почули, ніби Дух Святий походить "і від Сина", що Св. Літургію можна служити і на оплатках, про чистилище й т. ін. латинські відступства... Здивованню народу не було краю...

По цьому митрополит передав великому князеві Василю II Грамоту від папи, в якій Євгеній IV сповіщав про поєднання Церков, і просив його, щоб він допомагав Ісидорові запроваджувати унію в усій Русі.

На цій Літургії був великий князь Василій II зо всіма своїми видатними боярами, а також багато єпископів та духовенства, що зібралися в Москву стрічати свого митрополита. Такою несподіваною поведінкою Ісидора всі були глибоко пригнічені, хоч у Москві вже й перед тим знали про працю свого митрополита на Флорентійському Соборі, і князь, певне, перед тим уже обдумав, що має робити з митрополитом, що зрадив Православію.

Великий князь демонстраційно не прийняв від митрополита благословення, й всенародно в церкві назвав його католицьким обманцем, убійником душ, вовком та еретиком...¹⁸

Перший Новгородський Літопис записав про митрополита Ісидора так: "В Лѣто 6449 (1441).

¹⁸ Макарій: *Исторія Русской Церкви*, т. V ст. 366. Ліковський, ст. 18.

Той же зими приїхав митрополит Исидор с осмого Собора на Русь из Рима, и нача зваться легатосом от ребра апостольскаго, сѣдалища римскаго власти, и митрополитом римским. И нача поминати папу римскаго в Службѣ. И иныя вещи новыя, их же николи же слышахом от крещенія Руския Земля. И повелѣ в лядскихъ божницахъ рускимъ попамъ свою Службу служити, а в рускихъ церквахъ капланомъ. Литва же и Русь за то не изымашася”. Цебто, Литва й Русь-Україна не прийняли Исидорової унії.

24. УТЕЧА ИСИДОРА З МОСКВИ.

Це було в неділю, за перших днів побуту митрополита в Москві, а на четвертий день, в середу на Хрестопоклонній неділі, князь наказав посадити Исидора та його протодиякона Григорія під домовий арешт до Чудівського митрополичого монастиря. Папа Пій XII у своїй Енцикліці 1945 року твердить, ніби Исидор “був запроторений в тюрму в Москві”. Чудівський монастир, куди був поміщений Исидор, був багатим митрополичим монастирем, а до “тюрми” Исидора з Григорієм не садовили, — тюрма на той час була глибокою ямою, звідки Исидор жодним способом утікати не зміг би.

Великий князь скликав до Москви Собор, щоб судити митрополита зрадника. Незабаром зібралися на Собор єпископи та вище духовенство, і цей Собор 1441 р. осудив усі постанови Флорентійського Собору, як противні Православній Вірі. Осудив Собор і Исидора. Усі ці постанови робилися канонічно в Київській Митрополії, яка тоді була ще офіційно не поділена, тому вони, з осудом Флорентійської унії та Исидора, були правні на всю Східню Церкву, на всю Русь, Цебто, і на Україну.

Деякі джерела вказують, що в Москві чекали покаяння митрополита, але Исидор не каювся. Тоді йому стали грозити, що буде скликаний новий

Собор, який його засудить на спалення або на поховання в землі живим. Налякавшись цього, Ісидор з Григорієм утекли з Чудового монастиря вночі з 14 на 15 серпня 1441 року. Великий князь був дуже задоволений з цієї втечі митрополита, — бо, здається, вона була з його дозволу, — й наказав не здоганяти його, — хай здоров утікає, куди хоче!

І власне це, що митрополит зо своїм протодияконом Григорієм могли втекти, показує, що їх не тримали в “тюрмі” (ямі), але навмисне тримали так, щоб в’язні втекли.

Митрополит утік у Твер, де його знову арештував князь Борис Олександрович. Тут Ісидор просидів більше півроку, але в Великому Пості 1442 р., з наказу великого князя Василя Василевича, був випущений, звідки подався до литовського Новгородка. Але литовський великий князь Казимир стояв за Базельський Собор, і визнавав ним обраного папу Фелікса V, а не папу Євгенія, тому Ісидор не міг позоставатися й на Литві. Не міг Ісидор податися й до Києва, бо звіди його раз уже були впрошили, і року 1443-го Ісидор опинився в Римі. Що Ісидор не осівся десь на Литві, чи в Польщі, чи в Україні, що були його офіційною митрополією, а мусів кінчати своє безславне життя в Римі, ясно вказує, що й тут до нього поставилися підозріло, і то настільки, що лишатися тут митрополитові не було змоги: він зрадив Православію!

25. ЄРУСАЛИМСЬКИЙ СОБОР 1443-ГО РОКУ ПРОКЛЯВ ФЛОРЕНТІЙСКУ УНІЮ.

А політичне положення Візантії ставало якнайгіршим, і імператор змушений був підтримувати унію, хоч акта про неї він ніколи не відважився оголосити. Усе духовенство було проти унії, а імператор шукав патріярха, щоб підтримував її, та ніхто на це становище не хотів іти. Відмовився навіть митрополит Віссаріон, хоч він був за унію; він

незабаром виїхав до Риму, і там уже й позостався. Скрізь у Церкві на Сході йшло велике хвилювання, скрізь росли непорядки. Нарешті патріархом був поставлений 4 травня 1440 року Митрофан, єпископ Кизицький. Митрофан був ревний уніят, і щиро взявся допомогти імператорові таки запровадити унію. Сучасники свідчать, що він сильно переслідував православних, скидав з катедр православних єпископів і призначав уніятів. Але з того всього нічого не виходило, бо духовенство й народ таки рішуче не хотіли унії.

Тоді Єрусалимський патріарх Яким скликав Собора в Єрусалим на 1443 рік. На Собор прибули патріархи Олександрійський Філофей та Антіохійський Доротей. Собор рішуче став проти Флорентійської унії: оголосив Флорентійський Собор за нечестивий, унію відкинув і кинув анафему на всіх уніятів. Отці Собору кинули анафему й на Костянтинопільського патріарха Митрофана та на всіх його прихильників. Єрусалимський Собор загрозив також імператору Іоану Палеологу, що буде відлучений від Церкви, коли буде ширити унію. Собор уповноважив Кесарійського митрополита Арсенія скрізь проповідувати проти унії. Три східні патріархи випустили спільне Окружне Послання, в якому сильно виступили проти Флорентійського Собору, звучи його розбійничим, й осудили унію. В недовгому часі зібрався також монаший Собор на Афоні, і так само рішуче осудив і викляв Флорентійську унію.

Положення виклятого патріарха Митрофана стало невиносимо тяжке, — ніхто з православних архиєреїв не мав з ним єднання, ніхто не ставав з ним до Богослужб. Зовсім зневірений і знеохочений, патріарх замкнувся в келію, де й жив, всіма покинений. Тут він незабаром і помер 1 серпня 1443 року.

Опорожнений патріарший престол ніхто не хотів займати, і він стояв осирочений в 1443.—1446 роках. Нарешті патріархом був обраний 7 липня

1446 року великий протосинкел Григорій Мамма, що був у близьких стосунках з імператором Іоаном Палеологом, був його духівником, їздив з ним і на Флорентійський Собор. Новий патріарх був видатний письменник, але його останні твори писані на оборону унії.¹⁹ Один сучасник-історик зве патріярха Мамму “святішим”, і каже, що він глибоко розумів політичний стан Візантії й недалекий її кінець; додає, що Мамму змусили стати патріярхом.

26. КОСТЯНТИНОПЛЬСЬКИЙ СОБОР 1451 Р. СКАСУВАВ І ВИКЛЯВ ФЛОРЕНТІЙСЬКУ УНІЮ.

Незабаром по цьому, 31-го жовтня 1448 року, помер і ініціатор унії, імператор Іоан Палеолог; сучасники твердять, що помер він православним, зрікшися унії²⁰. Престол зайняв старший брат його Костянтин XI (XII), який оголосив себе православним і противником унії, хоч і не змінював патріярха Григорія Мамму, уніята. Костянтин XI (XII) скликав на 1451 р. до Костянтинополя Собора, на який прибули всі східні патріярхи, які осудили й викляли Флорентійську унію остаточно, скинули патріярха Григорія Мамму, а обрали Афанасія²¹. Патріярх Мамма мав бути покараний, але в серпні того ж 1451-го року він утік з Костянтинополя до Риму, утік цим самим і від кари. У Римі папа призначив Григорія Мамму т. зв. латинським патріярхом Царгороду, і він був ним шість років (1454 — 1459), аж до своєї смерті.

19 Йх видрукував Migne: Patrologia graeca, том 160.

20 Макарій, V. 361.

21 Деякі дослідники, напр. Папаіоанну 1895 р. твердять, що акти Собору 1450 р. сфальшовані, й такого Собору не було, див. Лебедев, ст. 294. Голубинський, Ист. Р. Ц. т. II. ст. 455 згадує якийсь Собор 1440 р. А “Христ. Чтеніє” 1894 р. т. V ст. 253 подає Собор 1451 р. Певне, це все Собор 1451 р. Коли Собору 1450 р. не було, то не було й патріярха Афанасія.

27. ІСИДОР ТАКИ НАМАГАЄТЬСЯ ЗАПРОВАДИТИ УНІЮ В КОСТЯНТИНОПОЛІ.

У Церкві скрізь ішла боротьба, скрізь були не-порядки. А Візантія явно котилася до кінця. Та вся держава був тепер один Костянтинопіль зо сво-їми передмістями, разом яких 100.000 населення, а все інше забрали турки. Костянтин XI кидався на всі боки, шукаючи рятунку, але його не знаходив. Кинувся він і до Риму, до папи Николая V, а той йому знову старе: прийми унію, то поміч буде... І Костянтин з розпуки погодився на все, аби тільки рятувати свою батьківщину. Папа прислав до Костянтинополя свого легата, б. митрополита всієї Руси Ісидора, наказавши йому запровадити унію хоча б і проти волі народу та духовенства.

Прибувши до Костянтинополя, Ісидор пильно взявся за роботу, і 12 грудня 1452 року в Софійській катедрі був перечитаний акт унії. Покликали патріярха Григорія Мамму вернутися з Риму до Костянтинополя, але той зрікся. Це нове проголошення унії проти волі народу мало найгірші наслідки: увесь народ захвилювався, поділився на партії, і стали виступати один проти одного. Усе духовенство так само захиталося. Видно було, що народ утратив усяку силу...

Ісидор проголошував унію, щоб налякати турків: прийде папська допомога...

28. КІНЕЦЬ УСЬОМУ: ВІЗАНТІЯ ВПАЛА.

А турки стояли вже під ворітьми Костянтинополя. На заклик імператора боронити батьківщину стало 4973 чоловіки, незброєних і невинних. І 25 травня 1453 року турки легко взяли стародавню столицю Костянтина Великого. Митрополит Ісидор насилу втік із Костянтинополя, але попався був у полон, а імператор Костянтин згинув смертю героїв, сам відважно боронячи свою столицю до остан-

ку 22. Унія, звичайно, впала сама собою, а папа так і не допоміг нічим, — перехитрив і греків, але Церкву розбив...

Так безславно покінчилася Флорентійська унія. Наслідки її були страшні для греків, і взагалі на всьому Сході. Через Хрестоносні Походи на Сході скрізь кипіла ненависть до католиків, а Флорентійська унія значно її побільшила. Народ і духовенство так сильно озлобилися на католиків, що готові були віддаватися туркам, аби не йти під папу. Усі тоді зо злобою говорили: “Ліпше дістатися туркам, ані ж папістам, ліпше турецька чалма, аніж папська тіяра!”

Треба мати на увазі, що греки добре розуміли, що Візантію насправді знищили не турки, але папи та “хрестоносці”, і це полишилося віковичним тяжким болем на серцях патріотичних греків. Учений німецький дослідник, історик І. Герцог, пише про це так: “Можна сказати, що ієрархічні домагання пап були коли не єдиною, то все таки головною причиною завоювання Костянтинополя 25 травня 1453 року, поселення турок в Європі й усього того, що вийшло звідси”²³. А все це викопало неперехідну безодню поміж Церквами Православною та Католицькою.

І головний спрчинник унії, митрополит Ісидор, засів у Римі, як папський кардинал. І він тут довго ще мутив церковними справами Сходу. Коли року 1459-го помер у Римі т. зв. латинський патріярх ніби Костянтинопільський уніят Григорій Мамма, то його місце зайняв Ісидор, і був на ньому аж до своєї смерти в 1463-му році. І живучи в Римі, Ісидор таки часто вмішувався до життя Православної Церкви на Сході, особливо в Україні.

²² Ісидор докладно описав, як турки взяли Костянтинополя, див. Мігне: *Patrologia Graeca*, t. 159.

²³ Історія Христіанскої Церкви, рос. переклад А. Лопухина, Спб. 1891 р. т. II ст. 542.

29. ПАПА ДОПОМАГАЄ, ЩОБ МОСКВА СТАЛА ТРЕТИМ РИМОМ.

Вище я подав, що Віссаріон Никейський перебрався до Риму, й тут жив, як кардинал і підставний латинський “патріярх” Костянтинополя. Зазначу ще, що цей Віссаріон зробив у Римі велику історичну прислугу для Московії, прислугу, яка в своїх наслідках переродила її всю, — Папа Павло II і Сикст IV та Віссаріон допомогли, щоб Московський князь Іван III одружився з племінницею останнього візантійського імператора Зоею (в Москві її назвали Софією) Палеолог. Це була історична допомога Риму для Москви, якої та ніколи не може забути. Автором цього взагалі був Рим, що всі віки мріяв перетягнути Росію на Католицтво, і в цих нереальних мріях заходив задалеко.

Софія Палеолог була донькою Хоми, рідного брата останнього візантійського імператора Костянтина. Після упадку Візантії Хома Палеолог жив у Римі, і Папа Павел II (1464-1471) задумав через його доньку таки зреалізувати в Московії невдалу Флорентійську унію, і став сватати Софію за московського великого князя Івана III (1462-1505). Софію в Римі пильно виховували в католицьких обрядах, сподіваючись, що вона занесе їх у Москву. Мало цього, Софії в Римі склали гордого плану переродження Московії, — щоб вона стала державою великою, культурною та єдиновладною, якою була Візантія. Авторами цього певне були греки-втікачі. Вони добре бачили, що по упадку Візантії нема кому сильному боронити Православ'я, крім Московії. А Рим вони таки ненавиділи.

Історик Rajhald у своїй “Церковній Хроніці” під 1470 р. відкрито подає про це: “Папа Павло II тішив себе надією, що дівчина, Софія Палеолог, схилить свого мужа прийняти обряди Римо-Като-

лицької Церкви, в яких її виховали при Апостольському Престолі”.

Сватання провадив, за вказівками папи, кардинал Віссаріон, і воно мало несподіваний успіх. Папа вислав у Москву грека Юрія, як свата, і великий князь Іван III скоро пристав на нову думку, — через Софію Палеолог перебрати церковне наслідство Візантії. До Риму від'їхав царський посол Карл Фрязин (італієць), православний, що ретельно виконував у Римі католицькі обряди, і цим припав усім до вподоби, збільшив надії, і сватання покінчили.

У червні 1472-го року імператорську племінницю Софію повезли в Москву до молодого. Її супроводив великий почот, а серед них — папський кардинал Антоній. І власне цей кардинал і зіпсував передчасно всю хитро задуману справу, — він їхав у католицькому кардинальському вбранні, і навіть благословляв народ у червоних рукавицях. Це відразу поставило народ на сторожі проти католицьких затій. Спереді кардинала несли “латинського крижа”, — і митрополит московський Филип I (1464-1473) наказав кардиналові в'їхати в Москву без цього “крижа”. І врешті 12-го листопада 1472 р. Софія врочисто в'їхала в Москву, і того ж дня повінчалася з великим князем Іваном III.

Кардинал Антоній зараз таки приступив до виконання доручення папи Павла II, — переконати московського митрополита, що Православна Віра недобра, і всю Росію перевести в унію з Римом. Митрополит Филип, добрий дипломат, відмовився сам від дискусій, але призначив для того вправного “книжника” Никиту. Виявилось, що кардинал Антоній був слабкий у церковних дискусіях, і Никита відразу загнав його в кут... Засоромлений кардинал утік з диспути, заявивши: “Нема зо мною книг”...

І вся глибоко обдумана в Римі справа провадилася, — церковний бік її папі Павлові II зовсім

не вдався, бо в Москві й думати не хотіли про жодну унію!²⁴

Оця невдала папська затія дала в Московії величезні наслідки.

Та й папський легат Антоній не вмів належно пошанувати місцевих звичаїв. Легат їхав у переднесенні незвичайного латинського Хреста, насадженого на високе деревко, а це роздражнило народ. Митрополит Филип I сильно запротестував і загрозив, що покине Москву, якщо великий князь не спинить гордого кардинала. І князь Іван III наказав кардиналові бути в чужій державі чемнішим, а латинського Хреста заховати... Ця нетактовність кардинала розбила всі папські задуми.

Софія була жінка розумна й дуже хитра, і Іван III цілком опинився в її руках. Це під впливом Софії Палеолог, навченної про це в Римі, в Росії стали твердити, що через неї по упадку Візантії її місце зайняла в світі і в Церкві Москва. Софія багато зробила для піднесення культури Московії. Герба Візантії, двоголового орла, прийняла тепер Московія. І це головно Софія поширила в Московії започату в Римі ідею, що Москва — третій Рим.

З іменем Софії Палеолог зв'язують і визволення Москви від татарського ярма, — це ця горда гречанка вговорила мужа свого Івана III не платити татарам данини, і вкінці татари таки були остаточно вигнані з Московії.

Енергійна й розумна Софія виконала в Москві весь римський план, але позосталася твердою православною, а про унію забула. Вона запровадила в царській палаті грецьку пишноту, багато прикрасила весь царський двірець, завела візан-

²⁴ Усіх цю справу докладно розповідає P. Pierling: *La Russie et l'Orient. Mariage d'un Tsar au Vatican. Ivan III et Sophie Paleolog. 1891.*

тійську імператорську етикету, запровадила єдинодержавство, відсовуючи бояр та малих князів. Вона ж спровадила з Італії в Москву славного архitekта Аристотеля Фіоравенті, і той побудував величні Успенський, Архангельський та Благовіщенський Собори, Грановиту Палату, обніс Кремля баштами і т. ін.

Це ця горда гречанка підготовила належний ґрунт, що незабаром, 1574 р. Московія стала царством, а року 1589-го її Церква стала Патріярхатом.

Ще навіть трохи пізніш один із московських князів, Андрій Курбський, що змушений був утікати року 1564-го від царя Івана Грозного, зо злобою згадував власне Софію Палеолог й обвинувачував її в ширенні самодержавства.

Отож, Софія Палеолог, послана в Московію Римом, справді багато й глибоко переродила її. Рим реально допоміг Московії твердіше стати на ноги й запровадити римське й візантійське самодержавство.

Таким чином Флорентійська унія викликала великі наслідки і в Московії, а через неї й серед православного світу. Коли в Московії довідалися, що імператор грецький і патріярх стали уніятами, то там це кинено на весь грецький народ. У Московії стали твердити, ніби греки змінили своє Православіє й зрадили йому, що вони його облатинили. Це була явна неправда, бо унію прийняло тільки кілька греків, а народ і надалі позоставався православним. Це послужило причиною, що Московія порвала зносини з Костянтинопільським патріярхом, і вже сама обрала собі нового митрополита Йону й поставила його 15 грудня 1448 року без благословення Костянтинопільського патріярха. Це був кінець підлеглости Московської Церкви Костянтинопільській патріярхії, а це вкінці логічно довело, що в 1589 році Москва обрала собі й свого окремого патріярха. Усьому цьому причи-

ною був Рим зо своєю Флорентійською унією, а це все безмежно било Україну...

Взагалі, з часу Флорентійської унії в очах москвитян на греків упала липка пляма неправослав'я, яка довела в першій половині XVII ст. аж до того, що греків не пускали до московських церков, не вважаючи навіть їхнього Хрещення за правдиве. Патріярх Никон, як знаємо, опер свою реформу на грецькій формі Православ'я, до якої широкі маси вже звикли ставитися з підозрінням; звідси й наслідок вийшов, — повстання розкладу в Московії, повстання старовірства.

Флорентійська унія й ніби олатинення греків уже з другої половини XV в. в своїх наслідках сильно підняло духово московського князя; падіння Костянтинополя в 1453 р. значно це побільшило. В Московії, як ми бачили, почала вироблятися нова ідеологія, що Московський князь, пізніше цар, — це наслідник імператорів Візантійських, що охоронцем вселенського Православ'я став тепер цар Московський, що Москва — це III Рим, а IV не бувати. З Флорентійської трагедії Московія вийшла сильно підвищена політично й духово, а Візантія остаточно впала, на все ж латинське на Сході й у Московії була кинена сильна пляма еретицтва. А Рим програв усе на всіх фронтах, і вперто кидався на Україну, щоб тут при допомозі королів католиків таки зреалізувати Флорентійську унію, не питаючись про це народу.

30. ТЯЖКІ НАСЛІДКИ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ В УКРАЇНІ.

Хоч і далеко відбувалася Флорентійська унія, хоч і робилася вона тільки між греками та римлянами, але вона викликала велике замішання по всій Православній Церкві, а особливо в Україні. Грек митрополит Исидор, гарячий візантійський патріот, силою накинений на престол Митрополита Київського і всієї Руси, втягнув православний Схід у за-

мішання цією унією. Зокрема в Україні Флорентійська унія наробила великої шкоди, бо тут трохи пізніш католицька литовська й польська влада помирилася з папою Євгенієм IV, і стала запроваджувати унію силою.

Так, польський король Володислав Варненчик трохи пізніше видав у Будапешті 1443-го року акта, силою якого “руське” духовенство, якщо воно прийме Флорентійську унію, то одержить усі права духовенства латинського²⁵. Це сильно розкладало Українську Церкву...

У Московії Флорентійська унія, як ми бачили, потерпіла повну поразку 1441-го року. Митрополит Ісидор не насмівився вже показатися в Києві, не прийняли його і в Литві, він змушений був утікати до Риму в супроводі свого протодиякона Григорія Болгарина й інших. Але папа й Ісидор не здалися, й задумали вдарити на Русь-Україну, що тоді знаходилася під Литвою в володінні князя католика Казимира, який ревно слухався папи.

У Римі постановили використати для себе бажання України мати собі окремого митрополита, бо Митрополит Київський і всієї Руси Йона жив остаточно в Москві. І в Римі, супроти волі українського народу, висвятили на Митрополита Київського і всієї Руси вищеназваного учня й приятеля Ісидорового Григорія Болгарина, сподіваючись, що в замішанні його приймуть у Литві. Рекомендував Григорія сам Ісидор, “яко достойна суца Митрополії Русская і мудра велии в річех”. Висвячував Григорія втікач з Царгороду б. Патріярх Мамма, тоді вже унія, виклятий у Царгороді на Соборі 1451 року. Папа Пій II затвердив Григорія Митрополитом Київським і всієї Руси 11 вересня 1458-го року, і послав його на Русь.

Москва рішуче виступила проти Григорія, а

²⁵ Єп. Едвард Ліковскі: Берестейська унія 1596 р., Львів, 1916 р., ст. 18, 19, 24.

великий князь Василій написав до короля Казимира, щоб і він не приймав нового митрополита, як поставленого в Римі. Митрополит Йона зараз же розіслав свої Послання всім єпископам Русі, закликаючи їх не приймати уніята з Риму. У Москві зібрався Собор, і 13 вересня 1459-го року випустив загальне Послання проти митрополита уніята.

Але “наймиліший у Христі син” папи, Казимир таки послухався наказу з Риму, й Григорія прийняв і видав йому Грамоту на Митрополію Київську і всієї Русі. Папа прислав королеві Казимирові свою Грамоту, а в ній наказувалось, що православні українці й білоруси відбираються з-під влади “злочестивого черця Йони”, бо Рим постановив їм осібного митрополита. І папа наказує королеві поставити Григорія Митрополитом Київським і всієї Русі, а Йони чи кого іншого непускати. А коли б Йона (існуючий митрополит) чи хто інший появився в Литві, то “щоб король наказав схопити їх, забити в кайдани й вкинути до в'язниці”. І це папа наказує, щоб король привів до послуху Григорієві усіх єпископів, а також духовенство та народ. І щоб король в усьому допомагав Григорієві, а “всіх, хто буде противитися тому, тих віддавати на тяжкі муки”...²⁶

І король сліпо в усьому послухався папи.

Спочатку всі українські єпископи дев'ятьох єпархій збойкотували Григорія, але католицька влада силою зробила своє, — єпископи замовкли й стали поминати на Богослужбах папу... І тільки один єпископ Чернігівський Євфимій не покорився й перейшов на Москву.

А римський митрополит Григорій підняв на Русі “злу бурю”, — почалося гоніння на духовенство та на народ. Але всі переслідування нічого не допомогли, — народ бойкотував Григорія

²⁶ Див. “Полное Собрание летописей”, т. IV ст. 167-169, — тут уся Грамота папи до короля Казимира.

Болгарина, і жодного спокою в Церкві не було. Так тяглося 10 літ.

А через 10 літ король Казимир писав папі Павлові II, що в Литві й Русі “живе дуже багато еретиків та схизматиків”, а число їх зростає з дня на день”. І король просив папу прислати йому монахів, щоб вони намовами наvertsали українців на унію, бо силою нічого з ними не зробиш... І папа прислав бернардинів, і вже року 1469-го вони закладають свої монастирі в Вильні й ведуть велику агітацію за католицтво та унію.

Десять літ шаліла оця унійна буря в Україні, але народ міцно стояв за Православієм, а митрополит остававсь без народу. І вкінці митрополит схаменився й постановив вернутися до своєї Віри, — року 1469-го він послав до Царгороду до патріярха свого посла з великими дарунками, і попросив “благословення й підтвердження” його на митрополитстві. Патріярх Симеон (1468-1469) ані подарків не прийняв, ані благословення не дав. Але наступник його Діонисій (1469-1476) прийняв Григорія назад до Православія й поблагословив на митрополитство. Унія впала.

По цьому митрополит Григорій Болгарин керував Митрополією ще чотири роки, вже як чисто православний. Унія йому не вдалася, хоч король запроваджував її силою.

І ось про цього Григорія Болгарина папа Пій XII пише в своїй Енцикліці 1945-го року: “Року 1458-го патріярх Царгороду Григорій Маммас висвятив в цьому славному місті Григорія на митрополита для русинів, що тоді були під великим князем Литовським”. Це твердження папи сильно розминається з правдою: 1. Григорій Мамма був тільки підставним латинським патріярхом, а в Царгороді знаходився правдивий православний патріярх Геннадій II (1453 — 1459). 2. Не сказано, що Мамма був виклятий Собором 1451 р. 3. Мамма висвятив Григорія Болгарина в Римі, а не в Цар-

городі, — в Царгороді ж сидів дійсний патріарх. 4. І не сказано, що вкінці Григорій покинув унію й вернувся до Православія. Така правда за всіма папськими Енцикликами, коли вони стосуються України.

По смерті Григорія король Казимир два роки шукав собі кандидата на митрополита, охочого стати уніятим. Нарешті погодився стати таким єпископ Смоленський Мисаїл, і король його призначив митрополитом 1475-го року. І Мисаїл зараз таки 13 березня 1476 р. зо своєю партією написав Грамоту до папи Сикста IV, в якій скаржитья на утиски католиків і просить взяти їх в оборону. Грамота дипломатична, неясна, але під нею з єпископів підписався тільки сам Мисаїл.

Із Мисаїлових затій нічого не вийшло, і він 6 літ був тільки “електом”, — ніхто його на митрополитство не поставив.

І надалі папа покинув свої спроби завести Флорентійську унію в Україні, і там настав ніби спокій.

За литовського князя Олександра знову розпочалися переслідування православних, і з намови папи Олександр задумав ввести таки унію. Він підшукав собі відповідного кандидата, єпископа смоленського Йосипа Болгариновича і (року 1498-го) “даде ему Митрополію Київскую і всея Руси”. Йосип, здається, погодився на унію. Року 1500-го свої єпископи, з наказу короля, поставили Йосипа митрополитом. По висвяченні новий митрополит вислав папі свою Грамоту, досить неясного змісту, і став силою навертати на унію. Але всі заходи короля, митрополита й польських біскупів пішли на марно, — вони не змогли запровадити в Україні унії. Року 1501-го митрополит Йосип помер.

Король Олександр був оженений з Єленою, старшою донькою московського великого князя Івана Васильовича. З наказу папи Єлену хотіли

навернути на католицизм, а разом із тим пішли в Литві та Русі переслідування православних. Москва вимагала спинити ці переслідування, але король робив своє, і Москва пішла війною на Литву, забрала багато міст, і зброєю припинила насильне запровадження Флорентійської унії в Україні й Білорусії.

І взагалі польська католицька влада нагадувала про Флорентійську Унію в Україні кожного разу, коли на те приходив відповідний час, а вкінці її таки запровадила року 1596-го в т. зв. Берестейській Унії, що була запроваджена тими самими методами, як і унія Флорентійська, і мала таку саму долю.

31. ТЯЖКА НАУКА ДЛЯ ПРАВОСЛАВНИХ З ПОПЕРЕДНІХ УНІЙ.

Взагалі ж обидві унії, і Ліонська 1274 року, і Флорентійська 1439 року принесла Церкві не тільки велику шкоду, а для справи поєднання Церков стали смертельними. Обидві вони ясно показали всьому православному світові дві важливі науки з цих спроб поєднання: 1. Папи не хочуть поєднання Церков, а тільки приєднання Церкви Православної до Церкви Католицької, і 2. Через це католики при такому “поєднанні” Церков нічого православного не приймають, навпаки, накидають православним своє католицьке, цебто, Церква Православна мислиться не як рівноправна, а як еретицька й схизматицька. Це дві дуже тяжкі науки, які Церквою Католицькою не покидаються, а Церквою Православною не забуваються й до сьогодні...

І ще одна глибока наука нам впливає з попередніх уній: папи заводять їх, не питаючи ані народу, ані духовенства. Ведуть про це переговори тільки з яким єпископом, зовсім нехтуючи народ, — так була зроблена й унія Берестейська 1596-го року. Але папи протестують, коли це непитання народу примінюють до уніятів. Енцикліка папи

Пія XII з 1945 р. про Берестейську унію, розповідаючи про Холмщину, підкреслює, що російський уряд “вірних, зовсім не питаючи про їх бажання, вписав до нез’єдиненої церкви”. У папи дві мірки на одне явище!

Флорентійська унія позоставила по собі дуже тяжкі й неславні спомини. А між тим католики завжди аж дотепер покликаються на цю унію, хоч від неї всі рішуче давно вже відмовились, і всі православні на своїх канонічних Соборах її прокляли. І навіть у своїм славновіснім Посланні 7-го липня 1952 року папи Пія XII “до улюбленого народу російського” знову славиться ця унія й її творець Исидор. Для українського народу це темні, тяжкі й неславні спомини, бо ця унія розбивала нашу прадідівську Церкву, і тяжко була й народ, поділяючи його на дві ворожих частині, і цим самим не даючи Україні дійти до незалежності та правдивої соборності.

Література. Першу історію Флорентійського Собору написали два греки й один москвин, що й самі були на ньому: Сильвестр Сиропулос, Митрополит Дорофей та Суздальський ієромонах Симеон. 1. Сильвестер Сиропулос, великий епископ, перше прийняв був унію, а пізніше зрікся її. Його праця видана в Гага в 1660 році: *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos* (Правдива історія неправдивої унії поміж греками та латинянами). — 2. Митрополит Митиленський Дорофей, ревний прихильник унії до кінця свого життя, його праця: *S. generalis Synodus Florentina*, Рим, 1629 р. два томи. — 3. Суздальський ієромонах Симеон, що зо своїм єпископом Авраамієм супроводили митрополита Исидора на Флорентійський Собор, написав дві праці: 1) Путешествіє митр. Исидора на Флорентійський Собор, видрукуване в “Полное Собрание Россійских Лѣтописей” т. VI ст. 151-161, VIII ст. 100-106, і в Сахарова: “Путешествіє русских людей”, т. II ст. 81-112. 2) Повѣсть об осмом или Исидоровом Соборѣ, див. “Матеріали для Історіи Русской Церкви”, т. I ст. 60-76. Ця Повість у переробленому вигляді появилася ще в іншому творі 1461-1462 років:

“Слово избрано от Святых Писаній, еже на латиню, и сказаніе о составленіи осмого Собора латынскаго, и о поставленіи в Русѣй земли митрополитов”, див. Попов: Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочиненій против латинян, ст. 360. Усі ці праці, звичайно, дуже суб’єктивні. — (Иван Остроумов) Исторія Флорентійскаго Собора, М. 1847 р. — Макарій, архієпископ Харьковскій: Исторія Русской Церкви, Спб. 1866 р. т. V ст. 339-367: Флорентійскій Собор. — Проф. А. Л. Катанскій: Исторія попыток к соединенію Церквей Греческой и Латинской в первые 4 вѣка по их раздѣленіи, Спб. 1868 р. — М. М. Стасюлевич: Осада и взятіе Византіи турками, “Ученые Записки II Отд.” Ак. Наук, кн. I, Спб. — Проф. А. И. Садов: Виссаріон Никейскій. Его дѣятельность на Ферраро-Флорентійском Соборѣ, богословскія сочиненія и значеніе в исторіи гуманизма, Спб. 1883 р.; доповненія до цього див. у “Христ. Чтеніе” 1883 р. — Його ж: Виссаріон Никейскій, “Богословская Энциклопедія” 1902 р. т. III ст. 509-513. — Делекторскій: Флорентійская унія по древне-русским сказаніям и вопрос о соединеніи Церквей в древней Руси, “Странник” за 1893 р. — Папаіоанну: Акты так называемаго Софійскаго Собора 1450 г. и их историческое достоинство, “Визант. Временник” 1895 р. т. II, ст. 394-415. — Проф. Е. Е. Голубинскій: Исторія Русской Церкви, т. II. 1 ст. 414-468: Митрополит Исидор, М. 1900 р. — Г. Вернадскій: Соединеніе Церквей в исторической дѣйствительности, див. збірник “Россия и латинство”, Берлин, 1923 р. ст. 92-105. — А. П. Раин: Тайна одного из поборников соединенія Церквей, “Христ. Чтеніе” 1894 р. вип. 5 ст. 322-326. Малинин: Старец Елеазарова монастыря Филофей, Київ, 1901 р. — Делекторскій: Критико-библиографическій обзор древне-русских сказаній о Флорентійской унії, “Журн. Мин. Нар. Просв.” 1895 р. VII. — Щербина: Литературная исторія русских сказаній о Флорентійской унії, “Лѣтопись ис-фил. общ. при Новорос. Унив.” т. X. — А. Павлов: Критическіе опыты по исторіи древне-греческой полемики против латинян, “XIX Отчет Уваровских чаград”, 1878 р. — Д-р А. Шпаков: Государство и Церковь в их взаимных отношеніях в Московском Государствѣ от Флорентійской

Унії до учрежденія патріаршества, Київ, 1914 р. ч. ч. I-II-III. — Проф. Д-р Ол. Оглоблин: Московська теорія III Риму в XVI-VII ст., Мюнхен, 1951 р., 55 ст. — Енцикліка папи Пія XII в 350 ліття з'єдинення Руської Церкви, Рим, 1946 р., — історичне освітлення цієї Енцикліки скрізь рішуче розминається з правдою.

Hefele: Conciliumgeschichte, B. VII, 1871. — Dr. I. I. Herzog: Abriss der Kirchengeschichte, B. I-III, 1878-1882. У російському перекладі проф. А. Лопухина: "Історія Християнської Церкви", Спб 1891 р., т. II, ст. 537-542.

Arnold: Pontificat Eugens IV, 1897. — Vanutelli: Il Concilio di Firenze, 1899. — A. Lewicki: Unia Florencka w Polsce, cz. I, "Rozprawy wydziału historycznego", 1899, t. 37. — P. Pierling: Les Russes au Concile de Florence, "Revue des questions historiques", Paris, 1892, VII. — Hefele: Die temporäre Vereinigung der Griechischen mit der lateinischen Kirche, "Tüb. Theolog. Quartalschrift", 1898. — Fromann: Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kirchenvereinigung, 1872. — Wessenberg: Die grossen Kirchenversammlungen, des XV und XVI Jahrhundert, B. I-II. — K. Chodyncki: Kosciol Prawoslawny a Rzeczpospolita Polska 1370-1632, Warszawa, 1934. — P. Pierling: La Russie et le Saint — Siège, Paris, 1897-1912, 5 tom. — A. Zigler: Die Union in der russischen Kirche, Würzburg, 1938. — A. M. Amman: Storia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi, Torino, 1948, — дуже суб'єктивно. —

XVI.

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ.

1. "ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ НЕМОЖЛИВЕ" ТВЕРДЯТЬ ОДНІ

Як ми вже бачили, за давніх віків Христова Церква була єдина й справді Вселенська, і хоч нерідко й роз'єднувалась, але мала в собі негасиме бажання єдності, а тому по всяких роз'єднаннях, можливих і звичайних у бурхливому людському житті, незабаром забувала свої особисті непорозуміння, — й знову поєднувалась. Твердження Символу Віри: "Вірую во Єдину, Святу, Соборную¹ і Апостольську Церкву", було вдавнину справді реальним, і кожен у серці своїм носив це Ісповідання.

Десять віків була Церква єдиною й неподільною, і всі п'ять патріархів, згідно з ухвалою Вселенських Соборів, були незалежні, й мали однакову владу, а щодо шани, то перше місце належало патріархові Римському, — він був перший поміж рівними, *primus inter pares*². Усі п'ять патріархів жили своїм власним церковним життям, а в важливих справах конче об'єднувались постановами Вселенських Соборів, які діяли за допомогою Духа Святого. Із цих п'яти патріархів один — папа й патріарх Римський — не послухався для всіх обов'язкових постанов Вселенських Со-

1 Слово "соборную", по-грецьки *katholiken*, тут означає "кафолицьку", цебто "вселенську". Православні пишуть і вимовляють "кафолицький" для відрізнення від "католицький" — латинський, римський. Перші перекладачі переклали слово "*katholiken*" як "соборную", — цебто зложено, зібрану зо всіх Христових Церков в одну.

2 Але самі папи цього не визнавали, і вперто твердили, що вся Церква підлягає тільки їм.

борів (1. 6, II. 3, IV. 28. VI. 36), прокляв року 1054-го інших, і відділився. Чотири інші патріярхати навіки позосталися в православній єдності вкупі, — відділився від них тільки один, цебто пішов у схизму. Історія й наука ясно показують, що не Схід відпав від Риму, але навпаки, — папа відпав від Сходу, і з прокляттям відійшов. Цебто, Рим розбив єдність, порвав вселенскість Церкви, а не Схід, і вина за це розбиття лежить головно на Римові. На Сході “ніколи не відкидали потреби згоди з Римом, як і зо всіма взагалі Християнськими Церквами. Але Рим відкинув необхідність для себе згоди зо Сходом, взагалі зо всіма Християнськими Церквами. Ось тому від Церкви відпали не православні, а Рим, що створив собі кумира з свого авторитету, — примату в Церкві”³.

Що не Схід відділився від Заходу в церковному відношенні, але Захід покинув Схід, — це загальне твердження, це непохитна істина в усій православній науковій літературі, це доказує історія. І справді, Схід, ніколи не визнаючи неканонічного примату папи, тільки в’язав йому руки в його розвої. Відпавши від Сходу, від чотирьох давніх патріярхатів, а серед них і патріярха Єрусалимського, що має більші й цінніші церковні традиції від Римського, відпавши від Сходу, Рим став сам творити собі нові Догмати, яких Вселенські Собори ніколи не ухвалювали, а це канонічно визначає, що Рим упав не тільки в схизму, але і в ересь відносно Сходу.

Чотири п’ятих давньої Вселенської Церкви позостається й надалі в братській любові між собою, в якій вони жили від Апостольських часів, і звуться православними, як звалися від початку. Вони свято берегли й свято бережуть всі звичаї й науку православну, яку отримали від найдавніших

³ Ю. Колемин: Римській Духовний Цезаризм, 1913 р. ст. 250.

часів, — від Христа через Апостолів. Своє Апостольське насліддя вони берегли соборно правно, цілком корячись, як то було і в Апостольській Церкві, постановам семи Вселенських Соборів, що вважалися вищими від патріархів. І власне Вселенські Собори надавали Церкві характеру вселенскости, якого вона не згубила й тоді, коли один патріарх, папа Римський покинув її. Власне кажучи, канонічно справа стоїть так, що єдина Вселенська Православна Христова Церква не поділилась, — від неї тільки відійшов один член її, в гордості своїй не схотівши жити в Православії разом.

Догмати й головні Канони, згідно православної науки, може встановляти тільки Вселенський Собор, а все, встановлене не ним, не приймається, і це може бути або ересь (розходження в Догматах), або схизма (розкол, розходження в церковному управлінні й практиці). Рим пішов своєю власною дорогою, покинувши православну науку Вселенських Соборів, полишив Схід, бо вважає, що весь світ, — то ті, що йому підлягають, пошлушні папі — то вся Вселенська Церква, в якій папа є головою. На цій підставі католицький Рим збирає свої “вселенські” Собори, які діють, як ніби правдиві Вселенські Собори. Такого погляду православний Схід ніколи не приймав. Східня Церква ніколи своїх місцевих Соборів за Вселенські не видавала, й жодних нових Догматів та важливих Канонів по VIII-му віці не творила. А хто таке робить, без згоди Вселенської Церкви, той впадає в ересь, — навчає Православна Церква.

Захід став жити без канонічних Вселенських Соборів, рахуючи за такі свої місцеві, і власне цим викопав неперехідну безодню для поновного поєднання зо Сходом. Це православний погляд на цю справу.

Мало того, з бігом часу папа досяг таки того, що поставив себе вище за Собори, — постанови

їхні набирають сили ніби тільки тоді, коли він їх затвердить. За це право папи провадили довгу й тяжку боротьбу, але спочатку не досягали свого. І ще в XV віці папа Мартин V (1417-1431) буллою 22 квітня 1418 року затвердив постанову Констанцького Собору, а в четвертому засіданні його була постанова, що авторитет Собору вище авторитету папи. Але пізніш це було неканонічно зламане, і папа Пій IX (1846-1878) уже сам встановляє навіть головні Канони, без Собору.

І ось тому Західня Церква в своїй віроісповідній науці витворила багато такого, чого Східня ніколи не знала й не знає, про що докладно писали ми вище. Року 1854-го папа Пій IX, навіть не скликаючи Собору, сам оголосив новий Догмат про непорочне зачаття Богоматері. На Ватиканському Соборі 1870-го року той же папа Пій IX установив Догмата про непомильність папи. Так само без Собору року 1950-го папа Пій XII-ий сам оголосив Догмата про взяття на Небо Богородиці. Установлення Догматів та важливих Канонів без повного Вселенського Собору, цебто без участі Сходу, з православного пункту зору є ересь, а кожен, хто те приймає — еретик. І власне це тепер стало безоднею для поєднання Церков. Західня Церква від своїх нових Догматів та Канонів не відмовиться, а Східня їх, як “ересей”, не прийме, якщо хоче зоставатися православною, бо для Сходу Захід канонічно “еретик”, як і для Заходу Схід. Ось тут безвихідність положення, неперехідна безодня, бо ніхто не може, позостаючись тим, чим є, стати іншим: інакше став би відступником. Догматична й канонічна квадратура круга!

Більшість православних авторів, що писали в справі нового поєднання Церков, не вірять у реальність цього поєднання найперше через католицьку Догму папського примату. Церкви поділилися й догматично, а це викопало вже віро-

ісповідну прірву поміж ними. Кожен правдиво вірний міцно вірить у праведність саме своєї Церкви, у праведність саме її Таїнств, вірить у те, що він спасається саме в своїй Церкві, і тому для такого віруючого не потрібне поєднання. Для правдивого православного чи правдивого католика тільки його власна Віра найкраща. Щоб іти на поєднання, треба хоч частинно зрадити тому, в що доти вірував, а на це мало хто йде. Ось тому церковна маса вірних про поєднання Церков не думає й його не хоче, — думає про нього тільки частина інтелігенції, а взагалі тільки окремі особи, головню — Духовенство.

Особливо скептично ставляться до справи поєднання Церков російські богослови, а вони пред ставники великої й сильної Церкви. Так поставився, напр., останнього часу відомий мислитель кн Н. С. Трубецкой, у статті “Соблазны единения”. “Поділ Церков, — твердить він, — є зовсім реальний: Є два цілком самостійні й відокремлені життя. Перед нами не дві частини одної Церкви, що разом складають єдине живе ціле, а два окремих живих організми, і з них кожен зве себе Церквою, кожен навчає по-своєму, й живе по-своєму”⁴. Не вірить Трубецкой принципово, щоб поміг цьому об’єднанню Церков і новий Вселенський Собор, бо ж на ньому обидві Церкви тільки себе будуть уважати за правовірних, і кожна буде стояти при своїому. Жодного голосування на такому Соборі бути не може, бо хіба правда за більшістю? Ось тому Трубецкой не вірить у людське поєднання, — воно можливе тільки від Бога, як Його чудо.

З бігом часу Католицтво росло вширину, а Православіє вглибину, і то росло на семи Вселенських Соборах, як на семи стовпах Божого Дому. Православна Церква позостається вірна

4 Россія и латинство, Берлин 1923 р. ст. 128.

давньому Переданню ще неподільної Церкви семи Вселенських Соборів за перші вісім віків свого життя. І власне в такому розумінні завжди сходяться православні богослови. “Православна Церква єдина на землі, що догматично не погрішила”,⁵ “Істина Церкви власне в нас збереглася в чистоті та в повноті”⁶. “Церква Православна єдина правдива й вселенська”⁷, “Православна підвалина (устой), віруємо, стане основою Вселенської Церкви”⁸. І справді, завжди треба мати на увазі, як багато Православна Церква, власне Східня прислужилася Вселенській Церкві в найголовнішому, — у виробленні її Догматів, у виробленні глибини й розуміння їх.

2. “ПОДІЛУ ЦЕРКОВ НЕМА” ТВЕРДЯТЬ ІНШІ.

Церква Православна ділиться, як то було й за раннього Християнства, на ряд помісних Церков, але, не дивлячись на це, вона єдина, бо всі помісні Церкви єднаються в Вірі, — в Догматах, в Канонах, в Таїнствах, для всіх їх Один Голова — Ісус Христос. Минув час, коли Християнство було тільки греко-римське, — тепер воно справді соборне, вселенське. І кожен християнин глибоко вірить, що є Вселенська (соборна) Христова Церква, що Вона єдина через Христа, як Його Тіло, і він її член. Латинська Церква виробила собі свій власний погляд на вселенськість, — вона ніби сама тільки вселенська, чому й зве себе “католицькою”, цебто вселенською. Навлаки, православні душою своєю чують конечну потребу повної й правдивої вселенськості, бо тільки така Церква була б Хрис-

5 “Христіанское возрождение”, Париж, ст. 118, А. В. Карташов.

6 Там само, ст. 166, В. В. Зінківський.

7 Росія и латинство, Берлін, 1923 р. ст. 12, П. Савицький.

8 Там само, ст. 34, П. Сувчинський.

това й непогрішима, як ісповідуємо в Символі Віри.

Один Бог, один Син Його — Спаситель, а Церква — Його Тіло. Чого ж ця Церква не одна? Поділилися християни, поділилася земна Церква, але Церква Небесна, Тіло Христове неподільне. І добре твердить широко знаний богослов проф. В. Зінківський, колишній Міністер Ісповідань України, що “хто хрещений, той у Церкві, хоч би він і не користався всіма благодатними дарами Церкви, хоча б у своєму віроісповіданні він і помилявся”⁹.

Багато сучасних богословів визнають, що поділу Церков насправді ніколи не було й тепер нема, — була тільки сварка Римського папи з Костянтинопільським патріархом через честолюбство та владолубство обох сторін. “Поділу Церков не сталося, — твердить загалом знайний філософ Н. Бердяєв, — стався поділ християнського людства. І питання полягає не в з’єднанні Церков, а в з’єднанні християн, в з’єднанні християн Сходу й Заходу”¹⁰. Прот. С. Булгаков твердить: “Церкви, що бережуть Священство, хоча й поділені, але не поділені в житті Таїнств. Єдність Церков у Таїнствах існує”¹¹. Бо в житті Таїнств Церкви не поділилися. Між католиками й православними визнаються головні Таїнства: Хрещення, Священство, Миропомазання й Шлюб. Усі три Церкви визнають Таїнство Хрещення, як духовне народження, й тепер не повторюють його, коли до себе приймають. Католики й православні визнають Таїнство Священства одні одних, і тому приймають до себе в суцшому сані. Взагалі, Церкви Католицька й Православна визнають святість Таїнств одна одної. Церкви мають не однакою науку про Відкуплення, але однаково визнають силу його.

9 Христiанское возсоединнiе, ст. 162.

10 Христiанское возсоединенiе, ст. 75.

11 Там само, ст. 29 і 32.

Православні й католики не однаково дивляться на пошану до Божої Матері, але культ у них той самий. Взагалі істота Християнства одна в православних і католиків: Віра в Христа, як Сина Божого, життя в Христі, прагнення Царства Божого. Ось тому богослови підкреслюють, що церковної одности між Сходом і Заходом без порівняння більш, як точок розходження.

Деякі богослови твердять, що “жодної ересі ні в Католицтві, ні в Православії нема, бо жодна з тих ересів, які обидві сторони закидають одна одній, формально не були осуджені ні на одному правомочному Вселенському Соборі, а тому всі ці “ересі” насправді тільки особисті думки, в яких нічого забороненого нема. Єдність Вселенської Церкви існує!”¹². Сучасний розділ Церков тягнеться більше з браку християнської любови, а не в Вірі. Розповідають, що один католицький ксьондз звернувся раз до Київського митрополита Платона († 1891 р.) з запитанням, як він дивиться на різниці поміж Католицтвом і Православ'єм, і той глибоко відповів: “Земні перегороди Церков до Неба не доходять!”¹³

Жодний справді віруючий християнин ніколи не стане насміхатися над обрядом чужої Віри тільки тому, що він не схожий на наш, — коли він виконується віруючим серцем, то він у Бога святий. Обрядова різниця Церков — річ звичайна, бо головне завжди зміст, а не змінна форма: “Буква вбиває, а дух животворить” навчає Апостол Павло (2 Кор. 3. 6). І Святий Отець і Учитель нашої Церкви Василій Великий 1-м своїм Правилем 317-го року благословляє: “Належить їти за звичаєм кожної землі”. Так само 8 Правило III-го Вселенського Собору 431-го року дозволяє кожній Церкві зберігати належні їй давні права та звичаї.

¹² Россія и латинство, 1923 р. ст. 127.

¹³ Там само, ст. 126.

І вже за нових часів, року 1723-го всі Східні Патріярхи в своєму Соборному Посланні навчають: “З церковних історичних книг відомо, що деякі звичаї й чини (порядок Служб) по різних місцях і Церквах були й бувають змінні, але одність Віри й одностунність в Догматах позостаються незмінні”.

Отож, церковні обряди та церковні звичаї — це річ другорядна, не головна, і вони не повинні б стояти на дорозі до поєднання Церков.

3. ПОДІЛЕНА ТІЛЬКИ ЦЕРКВА ЗЕМНА, А НЕБЕСНА — ЄДИНА.

Церква двопринродна, — земна й Небесна. Це боголюдський організм, і тому двопринродний. Церква — боголюдська установа, яка повстає з взаємодії Бога й людини. Поділилася тільки Церква земна, а Церква Небесна — неподільна. Не Божа правда ділить Христову Церкву, а тільки людське обмежене розуміння цієї Правди, сама ж Божа правда тільки одна й неподільна. Людина вносить в земну Церкву своє часове людське, і часом руйнує її. І власне це людське занадто видне в Церкві. Проф. Н Бердяев пише: “Кожна конфесія є історична індивідуалізація єдиного християнського Відкриття, єдиної християнської Правди. Тому жодна конфесія не може бути повнотою Вселенської Правди. Конфесія є ісповідання Віри в Бога людиною, а не повна Правда, відкрита Богом. І людина сама накладає границі на своє ісповідання Віри в Бога”¹⁴. Повної Божої Правди ми ще не знаємо, — знаємо тільки те, що Господь нам відкрив, а Він відкриває нам усе — ступнево, як дітям.

Абсолютно свята й непорочна тільки Церква невидима, Небесна, і вона одна й неподільна, а Церквів видимих, земних може бути стільки, скіль-

¹⁴ Християнское возсоединение, Париж, ст. 69.

ки є націй. Видима Церква — це історичне земне відбиття Церкви невидимої, Церкви Бога Живого. Єдність Вселенської Церкви й полягає в єдності Церкви Небесної, яка одна тільки непогрішима й вічна, і завжди одна, неподільна.

4. ПЕРЕШКОДИ ДО ПОЄДНАННЯ.

Головною перешкодою поєднання Церков була з давнього часу, так і тепер позостається, — це наука про папський примат. Як докладно подано вище, цієї науки Православна Церква не приймала ніколи, як не приймає й тепер. Коли б власне цієї науки не було, Церква Христова не була б поділена.

І вже з давнього часу багато поважних учених богословів розбивали цю католицьку науку, але Рим уперто тримається її й досі. Розпочав виступи проти папського примату ще славний патріярх Фотій, який випустив десь року 866-867-го історичний твір: “Тим, хто твердить, ніби Рим перша Катедра”. У цьому творі Фотій пише проти папського примату: “Якщо ви наведете мені на доказ примату папи відомий текст: “Ти — Петро...”, то знайте, що не для Римської Церкви були сказані ці слова. Ні, таке вияснення бридке й дійсно юдейське, бо воно обмежує Божу Благодать тільки на деякі країни та місця, тоді як дія її поширюється на весь світ. А щодо слів “на цім камені”, то в кого вистачить сміливости віднести ці слова до Римської Церкви? Та ж цілком ясно, що вони стосуються Каменя Ісповідання, що звістив Божественність Христа, а через Нього — і Вселенській Церкві, поширеній по всій землі і заснованій згідно з Апостольськими Правилами”.

“Про цю саме Церкву говорить в святішому й чеснішому “Символі Віри”, якого ми виголошуємо при возношенні Святих Дарів: “Вірую в Єдину, Святу, Вселенську й Апостольську Церкву”. Ми не

кажемо: в Петрову чи Римську Церкву, як це розуміє задирлива римська темнота”...

“Коли б Рим був першою Катедрою, бо ніби її першим єпископом був “корифей”, то першенство мало б належати скоріше Антіохії, бо Петро ж був єпископом антіохійським до того, як став римським. А якщо Римові дається першенство через Первоверховного Апостола, то було б справедливіше надати його Єрусалимові, через Того, Хто перший мав у цьому місті мученичого вінця, — через Господа й Творця Петра й усіх нас, Хто Самого Себе приніс в жертву для викуплення світу”.

Цю Фотієву критику підперли десять минулих віків, — найсильніші богослови стояли й стоять по боці її, вказуючи на папський примат, як на першу перешкоду до поєднання Церков.

Є ще багато причин, укажу ще на одну. У справі поєднання Церков на перешкоді стояла сильна й велика Православна Церква Російська, що ще в 1589 році набула собі патріяршество й відірвалася від Церкви Костянтинопільської. З початку XVIII віку, в 1721 році, в Росії утворено т. зв. Найсвятіший Синод, і Церква стала жити без живих Соборів, а це сильно затирало в ній розуміння стародавньої церковної вселенськості.

Як я вже вище розповідав, невдала Флорентійська унія 1439-го року викликала в Росії дуже велике підозріння до чистоти грецького Православія. А падіння Костянтинополя в 1453 році перенесло в Московію візантійську церковно-національну ідеологію, що Московський цар (як колись імператор Візантійський) — то опікун всесвітнього Православія, що Москва — III Рим, а IV-му не Бувати. У повстанні цієї ідеології, як ми бачили вище (XV.29), багато допоміг Рим через своїх унійних греків. В Московії довгими віками засильно зростало зовнішнє благочестя, при якому зовнішній церковний обряд ставав ніби Догматом. Петро I по 1700 році, коли помер останній Московсь-

кий патріярх Адріян, скасував патріяршество й запровадив 1721 року — при допомозі українських ієрархів — Найсвятіший Синод, і з того часу Собори в Росії не скликалися, й помалу занепадало саме поняття Вселенської Церкви, і зростала нетерпимість до всього не православного.

Навпаки, Православна Українська Церква побільшеної нетерпимости до інших вір ніколи не знала, й завжди визначалася до них повною толерантністю, та й вона впала в 1686 році, силою приєднана до Московії. Але для обох цих Церков увесь ча зразком Католицизма є Польща, а в ній Католицька Церква з XVI-го віку невпинно допускалася аж до останніх часів таких нелюдських учинків супроти православних, що польське Католициство викликало до себе на Сході велике підозріння навіть у своїй християнськості. І поки на Сході буде така “Католицька” Церква, а Рим буде підпирати її всіма своїми силами, як завжди підпирав і тепер підпирає, доти неможливі тут навіть самі розмови про поєднання.

Особливо Православна Українська Церква втерпіла від воюючого польського Католицького Костьола такі торттури й нелюдські переслідування, які на віки вигнали від цього народу найменші спроби поєднання. Року 1596-го поляки обманом та урядовим насиллям запровадили серед українського народу т. зв. унію, яка принесла цьому народові незчисленно багато тяжких незліченних ран,¹⁵ і свого часу викликала була проти себе всенародне повстання Богдана Хмельницького 1648 — 1657 років. Повстання це, що виникло головню проти унії, своїми вислідами допровадило Польщу до загибелі (поділи), а Україну і її Православну Церкву віддало в руки Московії, розбиваючи тим на довгі віки самостійницькі та соборницькі стрем-

¹⁵ Див. В. Антонович: Що принесла Україні унія, Вінніпег, 1952 р.

ління України. Навіть сам папа Пій XII у своїй Енцикліці 1945-го року, пишучи проти повстання Богдана Хмельницького, каже: “Козаки вхопилися за зброю проти Речіпосполитої, бо вони були того переконання, немов би унія (Берестейська) сталася головним джерелом, що з нього пішли всі тодішні лиха й нещастя”. Так, вся Україна була такої думки, і тому схопилася за зброю.

Усе це doprowadило до найбільшої політичної трагедії України, — до Андрусівського миру 1667-го року. А папа Пій XII радіє з цієї смертельної трагедії нашої, коли поляки й москалі поділили Україну поміж собою. У вищезазначеній Енцикліці 1945 р. папа звіщає всьму світові: “Бог, що не лишає Свій народ забагато каратись скорботами, накінець по заключенні Андрусівського миру 1667-го року, дав Церкві русинів (уніятів) по стількох смутках і стратах спокійніші часи. З насталого спокою дістала Св. Віра (унія) все більший ріст...” Як бачимо папа радіє з розбиття українського народу...

Додаймо до цього, що року 1646-го папа оголосив відпущення гріхів кожному, хто буде битися з ребелантом Богданом Хмельницьким та його козаками...

Польща вже в XVI-му віці поєднала свою національну політику з справами церковними, і для неї поєднання Церков, хоча б і у формі штучної унії, це насильна денационалізація й полонізація українців, яку вона завзято й невпинно провадить от уже 300 літ над українським народом, творячи унію, а коли того не можна, то т. зв. православних поляків.¹⁶

Правдиву політичну основу Берестейської унії 1596 р. часто й виразно підкреслює Познанський єпископ Едвард Ліковський у своїй праці, і твер-

¹⁶ Див. у жовківських “Записках ЧСВВ” прецінну польську Записку “про знищення Руси”, цебто України.

дить: “Слід за Берестейською унією пішло роздвоєння українського (“руського”) народу на два стороництва: уніятів і неуніятів, які через довгі літа себе взаїмно поборювали... Польща так довго не була певна України (“Руси”), як довго була вона неуніятською, цебто як довго лучив її релігійний вузол з Росією”¹⁷. А все це розбивало доценту і незалежність України, і її правдиву соборність. Це робили поляки при допомозі своєї унії.

І власне на прикладі Галичини вже цілі століття увесь православний світ ясно бачить, що унія починається “вільним” приєднанням до Риму ніби зо своїми обрядами й своєю національною Церквою, зо своїми Канонами й Догматами, а кінчається на перетворенні цього всього таки на римське католицтво й на “добровільному” прийнятті римської Католицької Догматики. В очах мислячого народу унія, як форма поєднання Церков, вже остаточно стратила свою вартість, і впала. І навіть українські уніяти перестали вже бавитися, і звать себе просто католиками, підкреслюючи тим, до чого доводить унія...

5. ІДЕЯ ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ У ФОРМІ УНІЇ ОСТАТОЧНО ВБИТА САМИМ РИМОМ.

Сам Рим ніколи не припиняв думки про “поєднання” Церков, але, як за часів середньовіччя, так і в новий час мислить це поєднання Церков тільки як приєднання Церкви Східної до Західної в формі т. зв. унії. Року 1622-го папа Григорій XV заклав у Римі окрему сталу інституцію: *Congregatio de Propaganda Fide* (Конгрегація для поширення Віри), що постійно працює для запровадження унії і на Сході. До цієї власне Конгрегації належать українські уніяти, як

¹⁷ Берестейська унія 1596 р., видання українською мовою, Львів, 1916 р., ст. 1 і 3.

ще “не повні” католики. Року 1627-го при цій Конгрегації був заложений Семінар, в якому навчаються уніяти різних національностей, будучі священники, яким головна батьківщина — Рим. Понад 300 літ працює Propaganda Fide, але ідея унії за цей час рішуче впала, бо ця Пропаганда ведеться часто насиллям та підступом.

Усі православні вчені, що так чи йнакше торкалися унійного питання, завжди рішуче осуджували унію, як форму поєднання Церков. Славний український історик, учитель М. Грушевського, Д-р Володимир Антонович, що глибоко вивчав наслідки Берестейської унії в Польщі, так пише про її завдання: ті, що заводили унію (польський уряд, польська шляхта та ксьондзи), “заводили її тільки тому, що пропонували її як спосіб, найвигідніший, на їхню думку, для заведення Католицтва. Католицтво само собою дуже різко відрізнялось від Православія, і через це, на думку його прихильників, треба було завести посередній ступінь, свого роду тимчасове чистилище, і через нього перевести православних на латинство. Як такий тимчасовий спосіб і запропоновано унію”¹⁸.

Так само дивиться на унію й відомий каноніст Н. Суворов, — він розповідає, що недавно одного разу й Болгарія прийшла була до думки унії з Римом. “Унія справді була оголошена врочистою папською буллою, але успіху не мала, бо єзуїти бачили в унії тільки переходовий засіб до романизації болгар, і тому проти них спалахнуло загальне незадоволення”¹⁹.

Відомий російський богослов проф. А. П. Лопухин, пишучи свої замітки на Енцикліку папи

¹⁸ Д-р В. Антонович: Що принесла Україні унія, Вінніпег, 1952 р. ст. 96.

¹⁹ Н. Суворов: Учебник церковного права, 1912 р., ст. 85-86.

Льва XII про обряди з 30 листопада 1894 року, каже: “З точки зору Риму ті, хто прийняв унію, це схизматики, що покаялися в своїх блудах, і тому було б зухвальством з їхнього боку домагатися рівності з Церквою, яка одна є тільки стовп і основа Правди, і поза якою нема спасіння. При унії в принципі наперед порішено, що рано чи пізно уняти повинні зректися свого минулого й стати цілком латинянами. Допущення повної рівності східнього обряду з латинським, це тільки квіточки дипломатичної красномовности, якими папство пильнує прикрити накладувані ним тяжкі кайдани рабства”²⁰.

Дуже цікавий погляд на унію ліберальних авторів, що сильно прагнуть поєднання Церков, який вони висловили в випущеному ними в Парижі збірнику “Возсоединеніе Церквей”, — вони самим титулом збірника показали, яким повинно бути це поєднання Церков, — “возсоединеніе”, цебто поєднання зовсім рівних частин, поєднання в суцільному стані. У цьому збірникові філософ Бердяев про унію пише: “Унії звичайно приводили до негативних наслідків і викликали ще більшу ворожнечу. Ніде нема такої ворожнечі між православними й католиками, як у землях, де є уніятство”²¹.

А ось думка про унію відомого православного богослова проф. А. В. Карташева: “Унії не наближують, а віддаляють правдиве поєднання Церков, занечищують дорогу до нього, накінець, роблять його неможливим”²². Відомий проф. філософ і богослов В. В. Зінківський свідчить: “Католицька точка зору виключає всяке зближення християн інакше, як через упокорення Риму”²³. Так само висловлюється й П. Сувчинський в іншому збір-

20 “Христіанское Чтеніе”, 1895 р. вип. I ст. 14, 115, 117.

21 “Христіанское возсоединеніе”, ст. 75.

22 Там само, ст. 82.

23 Там само, ст. 162.

никові: “Унія — це компромісове завойовниче погодження”²⁴.

І можна було б наводити тут довгими десятками думки вчених усіх православних народів, і всі вони дивляться на унію негативно, і всі вони підкреслюють, що унія — це тільки прихований місточок до католицизму, як це сталося й з галичанами, що сьогодні вже звать себе католиками.

Непопулярність унії відчув уже й Рим, і тому в ХХ-му сторіччі став ширити в Польщі так зв. “католицизм східнього обряду”. Але в практиці це вийшло погіршене видання тієї ж унії, яку, напр., у Польщі, запроваджувалося поліційною, а то й військовою силою. На практиці всякі унійні спроби звичайно оберталися в католицьке насилля, й кінчалися розбиттям.

6. СПРОБИ АНГЛІКАНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ПОЄДНАТИСЯ З ПРАВОСЛАВНОЮ.

Не раз бували спроби поєднання й Англійської Церкви з Церквою Православною, але звичайно Церква Православна не приймала до себе Англійської в її суцшому стані. Ще в кінці XVII-го віку деякі англійканці звернулися були до Царгородського Патріярха з проханням про поєднання. З цим самим звернулися вони й на початку XVIII го ст., і року 1723 го їм офіційно відповіла відмовно вся Східня Церква особним Соборним Посланням. У ньому патріярхи писали: “Хто бажає поєднатися з нами в Божественних Догматах Православної Віри, ті повинні з простою й послухом, без усякої критики й цікавості прийняти й покоритися всьому, що определено й постановлено давнім Переданням Отців, і затвержене Святими і Вселенськими Соборами, з часу Апостолів і їх наслідників, Богоносних Отців нашої Церкви... І коли ви погодитеся з нами, задоволит-

24 Росія и латинство, Берлін, 1923 р. ст. 30.

шись тією наукою, яку ми подали тепер, то будете в усьому єдине ціле з нами, і не буде між нами жодного поділу". І Церква Англiканська не була прийнята до Православної в її суцшому стані.

Англiканський архидиякон²⁵ Вiльям Пальмер усе своє життя присвятив справі приєднання Англiканської Церкви до Православної. Його єпископ видав йому "Поєднальну Грамоту", в якій просив ті Церкви, до яких звернеться його архидиякон, допустити його до єднання в Таїнствах. Пальмер приїхав до Росії, навчився російської мови, але до участі в Богослуженні допущений не був. Звертався він і до митрополита Московського Филарета, і до Синоду, але йому вияснили, що він може бути прийнятий до Православ'я тільки по зреченні від Англiканства, яке має навіть догматичні різниці від Православ'я. Тоді звернувся Пальмер до Царгородського патріярха, але й той зрікся прийняти його в суцшому стані²⁶. Звичайно, за Пальмером неофіційно стояла сама Англiканська Церква.

7. НОВІ ПАПСЬКІ ЕНЦИКЛІКИ ПРО ПОЄДНАННЯ.

Нагадування пап про поєднання Церков ніколи не спинялося й за нового часу, особливо за XIX ст., але воно все було безплідним голосом на пустині, бо ніколи не було воно закликком до правдивого поєднання, а тільки до приєднання. Два найсильніші папи XIX ст., що займали Римську катедру всю другу половину минулого століття, випустили до Східньої Церкви свої енцикліки, заклинаючи до приєднання.

²⁵ В Англiканській Церкві архидиякон — це представник єпископа в нагляді за єпархією.

²⁶ Кардинал Newman: Notes of a visit to the Russian Church by the late W. Palmer, London, 1882. Див. про це все ще "Правосл. Обзор". 1866 р. кн. 2 і 1869 р. кн. 3. Див. ще "Рус. Архив" 1881, 1892 і 1894 роки.

Папа Пій IX (1848-1878) видав на початку свого понтифікату, 6 січня 1848 року, Послання до єпископів Сходу, закликаючи їх до приєднання до Західньої Церкви. Вияснивши з латинського погляду папський примат і католицьку віронауку, папа Пій IX заявляє: “Немає жодної причини, через яку ви могли б відмовитися вернутися до правдивої Церкви й до єднання з нашим святим Престолом”. Цю папську енцикліку переклали на грецьку мову, й католицькі місіонери сильно ширили її по всьому Сході.

Звертає тут на себе увагу неправдивий вираз енцикліки: “вернутися”. Увесь православний світ сприйняв це, як навмисну образу. Та ж незалежна наука давно вже встановила, що від Єдиної Вселенської Православної Церкви відірвалася Церква Римська, а не навпаки, і навіть взяла собі назву іншу, нову — Католицька Церква, відкинула свою старішу назву — Православна. Отже, папа свідомо образив усю Вселенську Церкву, яка одногolosно запротестувала проти такої явної неправди, бо ж вертатися може та Церква, яка відірвалася, а такою була Церква Католицька.

Щоб спинити розкладову католицьку агітацію, Костянтинопільський патріярх Анфим VI видав грецькою мовою 6 травня того ж 1848 року в імені всієї Східньої Церкви “Окружне Послання Єдиної, Святої, Соборної й Апостольської Церкви до всіх православних християн”. Завданням цього Послання було “затвердити вірних у Православії, одержаному від предків, і показати слабкість розумування Римського єпископа” (§ 11). Послання вияснює, що Православна Церква й по розділенні позосталася вірною Вселенським Соборам і нічого не змінила, — усе в ній позосталося, як і було вдавнину. Навпаки, католики дуже багато позмінювали й повводили новин, і тим самим “власними руками викопали глибоку прірву поміж собою та Православієм” (§ 7). Папісти “відступи-

ли від Віри своїх предків, і мають перед очима Православ'є, як живий, щоденний доказ їхньої вини" (§ 8). Папізм — це ересь (§ 8), — твердить Послання, — католики — еретики, "а товариства, які вони закладають, це товариства еретичні, і всяке духовне богослужбове єднання з ними православних дітей соборної Церкви — беззаконне, за 7 правилом III Вселенського Собору" (§ 5). Через усе це патріярхи осудили енцикліку папи Пія IX, про що й оголосили в Соборній Церкві (§ 17). Окружне Послання підписали всі чотири Східні патріярхи зо своїми Святішими Синодами, на чолі з патріярхом Костянтинопільським Анфимом VI 27.

Пізніш, року 1885-го, коли святковано тисячеліття зо дня смерти св. Мефодія († 885), апостола слов'ян, знову сильно знялася була справа поєднання Церков, але незабаром затихла.

До цього самого вернувся й папа Лев XIII (1878-1903). Він 20 червня 1894 року видав свою Енцикліку "володарям і всім народам" з закликом про поєднання Церков. Року 1893-го папа справляв свій ювілей, і католики повітали його, але "велика сила людей" обійшла його, бо не належать до Римської Церкви. Ось тому папа й постановив заговорити власне до тих, що до цієї Церкви не належать. І папа докладно вияснює всі головні різниці поміж Церквами, знову висвітлюючи справу неправдиво так, ніби це Східня Церква відділилася від Західньої. "Багато народів, — каже папа, — відділились від лона Римської Церкви, — нехай же тепер вернутьсЯ туди, звідки вони відійшли", бож "Римський Перво-

27 Російський переклад цього "Окружного Послання" 1848 р. вміщено в "Христ. Чтеніи" 1849 р. вип. II. Окремою книжкою випущено в 1849 і 1850 роках. В Америці його передрукували 1949 р. в книзі: "Символическія Книги Православной Церкви". Незабаром виходить воно й мовою українською.

священик — законний наступник бл. Петра, а тому й намісник Ісуса Христа на землі”. Це явне поплутання історичних фактів!

Папа хвалить Схід. “І найперше з особливою любов’ю ми звертаємося до Сходу, звідки спочатку прийшло спасіння всьому світові. І недалеко той час, коли славні живою вірою й давньою славою Церкви вернуться туди ж, звідки відійшли. Це тим більше, що вони відділюються не в силу великої незгоди, а навпаки, за малим виянтяком, ми настільки згідні з ними в усьому іншому, що навіть боронячи Католицьку Віру, ми часто беремо свідоцтва й докази з науки, з моралі й обрядів, яких тримаються східняки”.

“Правдива єдність між християнами, — пише далі Лев XIII, — яку встановив і якої бажав Основник Церкви, Ісус Христос, це єдність Віри та управління. І нема підстави вам боятися, щоб через поєднання чи ми, чи наші наступники зменшили щобудь з ваших прав, патріярших привілеїв та обрядових установ кожної Церкви”.

Енцикліка Льва XIII написана сильно й розумно, — це одна з найцінніших папських енциклік взагалі. В богословській літературі вона викликала полеміку проти віроісповідних католицьких тверджень папи, та тільки, — ніяких реальних наслідків вона, звичайно, не принесла²⁸. І не могла принести, бо закликала не до поєднання в суцшому стані, а тільки до приєднання до Католицької Церкви.

Зараз по цьому папа Лев XIII скликав до Риму своїх уніятських т. зв. латинських патріярхів, яких

28 Див. “Папская энциклика о соединении Церквей”, “Христ. Чтеніє” за 1894 р. вип. V ст. 229-261; “Церковн. Вѣстник” 1894 р. ч. ч. 29-31. Енцикліка й статті про неї вийшли й окремо: “Энциклика папы Льва XIII о соединении Церквей, с тремя православными статьями о ней”, вид. 2, Спб. 1895 р.

він і досі тримає на страх Православію (див. вище ст. 246-249) і вони на конференції вияснявали папі стан православного Сходу. І як наслідок цієї конференції, 30 листопада того ж 1894 року папа видав нову Енцикліку, як доповнення до першої, — “про підтримання й затвердження дисципліни (обрядів), Східніх Церков”. Енцикліка ця отримала назву “Апостоличної Конституції”, й містить у собі наказа заховувати в уніятських Церквах східні обряди, бо “велика давність, якою славляться ці обряди, є в той же час і славна ozdoba для всієї Церкви, і свідоцтво божественної єдності кафолицької Віри”. Папа пише: “Ми, за Божим надхненням, здійснили свій давно плеканий намір, — особнім Посланням прикликати володарів і всі народи до благословенного єднання в Божественній Вірі”. Тепер він мав намір реалізувати ці свої мрії, але Схід на них не пішов, бо папа говорив не про поєднання самостійних Церков, а тільки про приєднання, про якесь повернення Східньої Церкви до Церкви Римської. І власне через це Енцикліка викликала до себе, як і інші, повне недовір'я. За довгі віки й усякі унії остаточно скомпромітувалась сама можливість поєднання.

На Енцикліку папи Льва XII відповів Окружним Посланням Костянтинопільський патріарх зо своїм Синодом.²⁹

Згадаю тут і недавно Енцикліку папи Пія XII-го від 23 грудня 1945 року, видану з приводу Берестейської унії 1596 р. Нічого нового тут не знаходимо, — православні, всупереч історії, трактуються тут як ніби відпалі від католицької Церкви.

²⁹ Див. рос. переклад її з грецького: Окружное посланіе Константинопольской Церкви по поводу энциклики Льва XIII о соединении Церквей, Спб. 1896 р. На жаль, Українська Церква не має ще в своїх перекладах усіх цих важливих Послань.

Хібановий стиль: такі слова, як нахабно (ст. 13), підло (14), нахабне насилля (ст. 14) і т. ін. Уся Енцикліка переповнена розходженням з правдою. Є тяжкі удари по українцях: Папа радіє за Андрусівський мир 1667 р., бо через нього зросла уніятська Церква в Галичині (ст. 12), виступає проти повстання козаків за Богдана Хмельницького (ст. 30). Українці все ще зуться русинами. Преса мало відгукнулася на цю Енцикліку, бо вона бліда й задирлива.

8. ВСЕСВІТНІ КОНФЕРЕНЦІЇ ЦЕРКОВ.

В ХХ столітті багато працюють біля справи поєднання Церков протестантські Церкви. Ініціативу в цьому проявив шведський архієпископ Натан Седерблом, що скликав до Стокгольму в 1927 році Всесвітню Конференцію практичного Християнства, яка склала постійну організацію: Universal Christian Council for Life and Work. В тому ж 1927 році в Лозані в Швейцарії товариство "Faith and Order" (Віра й церковний порядок) відбуло перший з'їзд у справі об'єднання християн у питаннях догматичних.

По цьому обидві ці організації не спиняли своєї праці в справі об'єднання, і через десять літ скликали в 1937 році два з'їзди в Англії. В липні 1937 р. відбулася в Оксфорді Екуменічна Конференція по питаннях Церкви, Громадянства й Держави, на яку з'їхалися представники більше як ста протестантських Церков і церковних організацій. Прибули делегати й Православних Церков Вірменської, Ассирійської, Болгарської, Грецької, Коптської, Польської, Румунської і двох російських емігрантських, а також представники патріархів Костянтинопільського, Олександрійського та Антіохійського. Не було, звичайно, представників від Церкви Католицької та від Совітської Росії.

Того ж року в Единбурзі, з 3 по 18 серпня, відбулася друга (перша була в Лозані в 1927 р.) Всесвітня Конференція по питаннях віронауки й цер-

ковного порядку (on Faith and Order), на яку зібралось багато представників найрізніших протестантських Церков, в тому числі й православних.

Усі ці конференції принесли певну користь уже й тим, що розбурхали християнську думку, й направили її на поєднання Церков. Конференції вияснили, яким саме тепер може бути це поєднання, — “проблема, якої додатне рішення в сучасній ситуації не є діло легке і навіть можливе”. І тільки Друга Світова Війна перервала ці світові конференції, що стали були на добру дорогу. Але треба підкреслити, що ці конференції — головню протестантські: католики участі в них не брали, а православні — тільки прислухалися.

9. КОНЕЧНА ПОТРЕБА VIII-ГО ВСЕЛЕНЬСЬКОГО СОБОРУ.

Усі дослідники поділу Християнської Церкви з самої істоти своєї Віри не можуть бути зовсім об'єктивні, бо католики не хочуть зрозуміти колишніх і тогочасних національно-політично-церковних східних настроїв, що сталося так, як інакше й бути не могло. Рим і Костянтинопіль у IX-XI віках, а потім і в віках XII-XV, так озлобилися один на одного, що не було жодної сили на їх примирення. В історії досліду церковної боротьби Сходу з Заходом повно протиріч та суб'єктивності, бо всі дослідники звичайно пишуть тільки з пункту зору своєї Віри, і факти вияснюють не все об'єктивно, а звичайно підбирають їх для доказу наперед поставленої суб'єктивної думки. Наука зайшла тут у сліпий кут, бо годі ж живій людині відмовитися від своєї рідної Віри й набутих через неї поглядів.

І тому на поділ Церкви устанувилось два непримиренних пункти зору. Кожен православний твердить, що поділ Церкви повстав через гордість і властолюбство пап, та через неправославні відступства, допущені в західнім патріархаті. Навпаки, кожен католик твердить (і це його Догмат), що головою Вселенської Церкви є папа, а коли

Схід відмовився визнавати свого верховного голову в особі папи, то він упав у схизму. Отож, для православного католик — це еретик, а для католика православний — це схизматик. Виходу з цього вузького й глухого мішка ніби не видно!

Але вихід є, тільки люди через свою гордіню не хочуть його вжити. Треба вернутися до того, на чому зросло Християнство, — до Вселенських Соборів та їх постанов. Було сім Вселенських Соборів (325-787), а VIII-го ще не було, бо ані Собор 869 р. (VIII для латинян), ані Собор 879 р. (міг би стати VIII им для православних) обома Церквами за Вселенські не признані. Без постанови VIII Вселенського Собору католик остаточно не може вважатися еретиком, а православний схизматиком, тому дорога до поєднання Церков ще широко відкрита. Східня Церква твердила й твердить, що сама з себе вона скласти повного Вселенського Собору не може, тому й не збирала їх, бо не творила нових Догматів. Але це не так: наспіло так багато нових першорядної ваги церковних справ, що Церква аж задихається без їх вирішення, сама ж їх порішити не спроможна. Необхідний Вселенський Собор хоча б неповний, без латинян, — він безумовно наблизив би поєднання Церков! Канонічного поділу Церкви, власне кажучи, — твердять дослідники, — ніколи таки не було, бо жоден Вселенський Собор справою поділу ще не займався, і свого рішального слова про нього не сказав.

Російська Церква витворила погляд, ніби Вселенські Собори потрібні були тільки для вирішення справ догматичних, а що догматична творчість в нашій Церкві ніби вже припинилася, то Вселенські Собори вже нам не потрібні³⁰. Це

³⁰ В. В. Успенській: Вопрос о "догматическом развитии", "Христ. Чтеніе" 1904 р. кн. XI і XII. — Вл. Соловьев: О догматическом развитии Церкви, "Правосл. Обзорение" 1885 р.

сумнівний погляд, бо на кожному Вселенському Соборі вирішувалися й справи церковного управління й церковного життя, потреби яких у Церкві ніколи не припиняються. Церковне життя ж не замерло, не стоїть нерухомо, — в нього стукають усе нові та нові секти, все нові та глибокі питання, а тому конечно потрібний не тільки VIII Вселенський Собор, а взагалі вселенсько-соборне церковне життя, яке точилося б непереривно. Церква Православна переживає великі потрясення власне через те, що вона зійшла з дороги непереривності Вселенських Соборів, як могутніх лікарів. Люблять указувати на московського митрополита Филарета, глибокого догматиста, що писав, ніби Вселенський Собор не може бути до з'єднання Сходу й Заходу. Але голос митрополита Филарета є голосом тільки одного Ієрарха, а не голосом соборним. Може бути змога скликати Собори Всеpravославні, і канонічно вони були б і Вселенські, бо Церква ніколи не втрачала своєї вселенськості, кафоличності від того, що один патріярхат, патріярхат Римський, пішов у схизму (розкол), — прийде відповідний час, і він повернеться, про що всі Православні Церкви щоденно моляться за кожною Богослужбою.

І власне ці православні консерватисти, які твердять, ніби нового Вселенського Собору нам не потрібно, бо нові Догмати вже неможливі в Церкві й непотрібні їй, вони тим стоять перешкодою на дорозі до нового Собору. В Догматах семи Вселенських Соборів, — твердять вони, — є весь круг християнських Догматів; ще минуть тисячеліття, а нових Догматів не прибавиться. Така думка поверхова. Догматичний розвій нашої Віри, як Боговідкриття, не може ніколи спинитися, — досі він розвивається головню вглибину й вширину. Догмати — це втілення в словесну форму фактів Божого відкриття про Свою Істоту, а Бог вічно й непереривно навчає нас Своім Духом Святим, то-

му догматичний розвій Церкви і можливий, і непереривний. Хто твердить про припинення догматичного розвою Церкви, той говорить на Духа Святого, а “Дух дише, де хоче” (Ів. 3. 8), і Бог вічно й невинно опікується нами й виявляє нам Свою Істоту для глибокого право-слав'я.

10. ТІЛЬКИ VIII-ИИ ВСЕЛЕНСЬКИЙ СОБОР НАБЛИЗИТЬ ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ.

Життя не стоїть, а вічно розвивається, вічно крокує вперед, і кожен день приносить нам нові питання, на які Церква мусить дати свою авторитетну й непомильну відповідь. Церква Божа вічна, а тому вічна й її вчительна діяльність. Творча праця Церкви, все нова й жива, не може спинятися й не можна її спиняти. І кожного разу ми хотіли б чути голос Церкви Вселенської, голос Собору її! Душа наша плаче за соборною думкою, бо це буде вселенська непомильна думка, душа наша тужить за Правдою Божою...

Уже настав крайній час перестати обмежуватися тільки особистим спасінням, й тільки до нього стреміти, — кругом живе море людське, що все кричить про спасіння, тож про нього треба думати й віддавати душу за ближніх. Сьогодні го ді замикатися від життя по тихих самотніх келіях, — мусимо брати уділ у живому житті, бо світ гине без реальної церковної опіки, мусимо служити Богові найприємнішим Йому фіміямом, — службою народів. Кожен мусить глибоко зрозуміти спасенну Божу Правду, найбільшу для нашого часу, що “Служити народів — то служити Богові”, а правда ця червоною ниткою проходить через усю Євангельську науку (Матв. 10. 5-6, 15. 24, 26, 20. 28, 25. 40, 45), та й Сам Син Божий, Ісус Христос, виконуючи волю Отця Свого, усе Своє людське життя самовіддано служив Свійому

народів³¹. І є частина правди в тому, як твердять деякі мислителі, напр., Д. С. Мережковський й інші, що історичний гріх Християнства власне в тому, що воно надовго виріклося було життя. Був час, коли монахи мріяли про обернення всього світу в монастир. Таке мислення приковує людину до формальної, тільки обрядової Віри, коли всю увагу звертають на культ, а не на духа, забуваючи, що “Дух дише, де хоче” (Ів. 3. 8). Але час той давно вже минув.

Поділ Церков — велика спокуса для вірних, що тягне їх на протицерковні думки, божіста Християнства одна в Православії й Католицтві: Віра в Ісуса Христа, життя в Христі, прагнення Царства Божого. Кожний віруючий носить у душі своїй почуття єдності й вселенськості Церкви Христової, як носить відчуття Бога. В душах правдиво віруючих завжди живе сум за єдністю Церков, і сум цей видний по цілому світі. І з сумом християнський світ бачить, що власне католицькі первоієрархи не прагнуть до правдивого поєднання, а всім же ясно, що поділились тільки земні Церкви, але Христос неподільний, і кличе всіх нас до єдності в Його єдиному Тілі, — в Церкві Божій.

І треба глибоко зрозуміти, що сам факт поділу Церков тяжко б'є по самій Церкві, однаково якій, — чи то Православній, чи то Католицькій. І тяжко б'є і по самій християнській Вірі, бо плодить атеїзм... Але Рим цього не бачить, і не хоче бачити: йому миле тільки приєднання, а про поєднання він не мислить.

Отож, творча праця в Церкві непокінчена, конче потрібні нові Канони, конче потрібні доповнення Канонів старих, потрібний перегляд Богослужбового Уставу. Не можна виключати мож-

³¹ Див. працю Митрополита Іларіона: Служити народові — то служити Богові” “Слово Істини” 1948 р. ч. ч. 14-16.

ливости й повстання нового розуміння Догматів, ширшого й глибшого. А для цього всього потрібний новий Вселенський Собор, бо змінити вселенські Канони без Вселенського Собору Церкви ніхто не в праві.

Для поєднання Церков потрібне їх догматичне поєднання, а це може наступити тільки на правомочному авторитетному Вселенському Соборі. Обрядове розділення Церков тепер таке велике, що його, як не головного, ліпше й не рухати, і нехай кожна Церква позостається собі при своїх обрядах. Про новий Вселенський Собор писав ще архієпископ Нікомідійський Никита в XII в., твердячи, що тільки він може авторитетно й канонічно порішити спірні церковні справи³². І це позосталося непорішеним аж до нашого часу.

В обрядах Католицької Церкви є чимало таких, які не тільки заборонені постановами Вселенських Соборів, але й накладається сувора кара за їх виконання. Як ми бачили вище, в розділі III. 7, т. зв. п'ято-шостий Трульський Собор 692 року в своїх постановах заборонив кілька звичаїв, прийнятих у Церкві Римській: целібат духовенства, піст по суботах, їжа крові та удавленини, малювання Ісуса, як агця й т. ін., а за чинення цього призначив тяжкі карі. Мало того, Канонами 1 та 2 цього Собору кинено анафему на кожного, хто буде змінювати що чи то з 85 Апостольських Правил, чи з постанов Вселенських Соборів та наказів Св. Отців, — знаючи це, як же може віруючий православний ламати свої Канони, ухвалені Вселенськими Соборами, і як він може ставитися до тих, що зламали ці постанови? Повторюємо, що поступаючи й мислячи канонічно, католик для православного є "еретик" і "схизматик", бо так навчають Канони Вселенських Соборів.

³² А. П. Лебедев: Исторические очерки состояния Византийско-Восточной Церкви, М. 1902 р. ст. 43.

Або ще тяжкий приклад. Апостольські Правила 10, 11 і 45, а також 30 Лаодикійського Собору 364-го року забороняють молитися з відлученими від церковного єднання; а хто з еретиками помолиться, відлучується від Церкви й сам. Але реальне життя зробило, що часом при певних потребах православні таки молилися з інославною 33. Як же бути? Хто ж авторитетно вяснить нам ці вселенські постанови так, щоб їх справді своїм сумлінням прийняв увесь християнський народ? Хто правомочно дозволить це зробити? Тільки VIII Вселенський Собор, тільки він, і ніхто інший.

Щоб хоч наблизити поєднання Церков, необхідно обом їм іти на жертви, яких вони нормально зробити не можуть, — мусить бути VIII Вселенський Собор, який один правомочен канонічно встановити міру жертви обох сторін. Треба вернутися до погляду Вселенських Соборів, що всі патріархи рівні по владі (1 Вселен. Соб. 6, II. 3, IV. 28, VI. 36). Цей же Собор устанowitz канонічну владу й нових уже існуючих патріархів: Російського, Болгарського, Сербського, Румунського й ін.

І коли б Римська Церква історично трималася була постанов семи Вселенських Соборів, — поділу Церков не було б, і вона залишилася б при чотирьох інших патріархах. Тому дорога до поєднання Церков веде тільки через VIII Вселенський Собор, цебто, коли Римська Церква схоче правдивого поєднання в суцшому стані, бо досі вона хотіла тільки приєднання до себе. І добре писав іще в 1883 р. філософ В. С. Солов'єв: "На християнському ґрунті людству грозять з двох боків: нерухомість Сходу та суєтність Заходу 34.

Світська влада папства давно вже впала остаточно, — нехай покінчиться й нехристиянська справа папського примату в усій Вселенській Церкві, і

33 Християнское возсоединение, ст. 14 і 15.

34 Собрание сочинений, т. IV, ст. 49.

поєднання Церков стане можливим. Спроби оволодіння всім світом одною особою, як показала ця історія, не приводять до цілі, — треба об'єднуватися на православному принципі, — принципі помісних автокефальних Церков, але з одним Первосвященником у шані, а не у владі, щоб справді було "одне стадо й один Пастир" (Ів. 10. 16) і тут, на нашій землі.

Щоденно Свята Православна Церква молиться: "За розцвіт Святих Божих Церков, і за з'єднання всіх". За з'єднання, а не за приєднання. І Господь вислухає цю горливу молитву Своїх благочестивих слуг!

Література. "Христiанское Возсоединение. Экуменическая проблема в православном сознании". Сборник статей, Париж. Тут уміщено статті: Прот. С. Булгаков: О реальном единствѣ раздѣленной Церкви в Вѣрѣ, Молитвѣ, и Таинствѣ, ст. 9-32; Архієп. Геннадій: Главныя догматическія проблемы, относящіяся к Соединению Церквей, ст. 33-52; Митр. Нектарій: Единство Православной Церкви, ст. 53-63; Н. Бердяев: Вселенскость и Конфессионализм, ст. 63-81, А. В. Карташев: Соединение Церквей в свѣтѣ истории, ст. 82-120; Прот. Ст. Цанков: Церковное единство в современном мѣрѣ, ст. 121-130; Г. Алевизатос: Как на дѣлѣ осуществитъ соединеніе Церквей, ст. 131-141; В. В. Зѣньковскій: Экуменическое движеніе и религиозная работа с молодежью, ст. 142-166. Увесь збірник написаний прихильно до поєднання Церков. — Протилежний збірник, неприхильний до поєднання: Россія и латинство. Сборник статей, Берлин, 1923 р. Тут уміщені статті: П. Савицкий: Россія и Латинство, ст. 9-15; П. П. Сувчинскій: Страсти и опасность, ст. 16-39, П. М. Бицилли: Католичество и Римская Церковь, ст. 40-79; Г. Вернадскій: "Соединеніе Церквей" в исторической дѣйствительности, ст. 80-120; Кн. Н. С. Трубецкой: Соблазны единенія, ст. 121-140; А. В. Карташев: Пути единенія, ст. 141-151; Г. В. Флоровскій: Два Завѣта, ст. 152-176; В. Н. Ильин: К проблемам литургики в Православии и Католицизмѣ, ст. 177-219. — Г. Флоровскій: Проблематика христiанского возсоединенія. —

А. В. Карташев: На путях к Вселенскому Собору. — Окружное посланіе единой, святой, соборной и апостольской Церкви ко всѣм Православным христіанам (перевод с греческаго), Спб. 1850 р.; рос. переклад з “Христ. Чтенія” за 1849 р. вип. I, і окремо в 1849 і 1850 р. — А. А. Кирѣев и проф. Д. Кириак: Папская энциклика о соединеніи Церквей, с двумя православными отзывами о ней, “Христ. Чтеніе” 1894 р. вип. V ст. 229-261; див. ще статтю А. Лопухина про це саме в “Церк. Вѣстник” 1894 р. ч. ч. 29-31. Усе разом вийшло й окремо: Энциклика папы Льва XIII о соединеніи Церквей, с тремя православными отзывами о ней, вид. 2, Спб. 1895 р. — Проф. А. П. Лопухин: Новая папская энциклика, “Христ. Чтеніе” за 1895 р. вип. I ст. 100-118. — Окружное Посланіе Константинопольской Церкви по поводу энциклики Льва XIII о соединеніи Церквей. Перевод с греческаго. Спб. 1896 р. — Современные попытки папы Льва XIII го к соединенію Церквей и отвѣт на них восточных православных іерархов, Вильня, 1896 р. — Христіанскія Церкви пред лицем современного міра. Краткій очерк о резолюціи Оксфордской Экуменической Конференціи по вопросам Церкви, Общества и Государства, іюль, 1937 р. Београд. — Отчет о второй всемірній конференціи по вопросам вѣроученія и церковнаго устройства, состоявшейся в Единбургѣ с 3-го по 18-е августа 1937 г., Београд; тут на ст. 59-60 література англійською та німецькою мовами. — Положеніе о всемірном совѣщаніи Церквей. Единоголосно принято Предварительной Конференціей в Утрехтѣ, Голландія, май 9-13, 1938. Предлагается на утверждене Церквам. — П. П. Извольскій: К вопросу о соединеніи Церквей, “Дѣтинец”, збірник I, Мюнхен, 1922 р. — А. Д. Бѣляев: О соединеніи Церквей, Серг. Посад, 1897 р. — Енциклика папи Пія XII в 350-ліття з'єдинення Української Церкви з Апостольським Престолом (Берестейська унія), Рим, 1946 р. — І. Сапіга: Перемога духа, Мюнхен, 1951 р.; відповідь йому: Є. Бачинський: Кілька рефлексій в справі порозуміння Православія з Католицтвом, Мюнхен, 1952. — Д-р В. Антонович: Що принесла Україні унія, Вінніпег, 1952 р.

Kattenbusch: Lehrbuch der vergleichenden Confessionkunde, Freiburg, 1890-1892.

ХVII.

ДОДАТКИ.

Хронологічні списки.

1. Список Костянтинопільських патріархів.

(Андрій Первозваний) Роки:	Прокл	433-446
(Стах Апостол)	Фравіта	489-489
Онисим	Анатолій	449-458
Полікарп I,	Геннадій I	458-471
Плутарх	Акакій	471-489
Седекіон	Флавіта	489-489
Диоген	Євфимій I	489-496
Елевтерії	Македоній II	496-511
Фелікс	Тимофій I	511-517
Полікарп II,	Іоан II	517-520
Афинодор (Афиноген)	Єпифаній	520-535
Евзой	Анфим I	535-536
Лаврентій	Минна	536-552
Алипій (Олимпій)	Євтихій	522-565
Пертинак	Іоан III Схоластик	565-577
Олимпіян	Євтихій, вдруге	577-582
Марк	Іоан IV Постник	
Філадельф	12. IV. 582-2. IX. 595	
Олександр	Киріак	595-606
Павел I	Фома I	607-610
Македоній I	Сергій I	610-639
Євдоксій	Пирр	639-642
Євагрій	Павел II	642-653
Демофіл	Пирр, вдруге	653-655
Григорій Богослов	Петро	655-666
Нектарій	Фома II	667-669
Іоан Золотоуст 26.II.398-404	Іоан V	669-674
Арсакій	Костянтин I	674-676
Аттіл	Феодор I	676-678
Сисиній I	Георгій I	678-684
Несторій	Феодор I, удруге	684-687
Максиміян	Павел III	687-693

Каллиник I	693-705	Св. Козьма	1075-1081
Кир	705-712	Євстратій	1081-1084
Іоан VI	712-713	Николай III Граматик	
Герман I	713-730		1084-1111
Анастасій	730-754	Іоан IX	1111-1134
Костянтин III 8. VIII.	754-764	Св. Лев Стипіот ...	1134-1143
Никита I, Слов'янин	764-780	Михаїл II	1143-1146
Павел IV	780-784	Козьма II Аттік ...	1146-1147
Тарасій	25. XII. 784-806	Николай IV Музалон	
Никифор I	806-815		1147-1151
Феодот I Кассігера.	815-821	Феодосій	1151-1153
Антоній	821-831	Неофит I	1153-1153
Іоан VII Граматик 21.IV.		Костянтин IV Ліхуд	1154-1156
	832-842	Лука Хрисоверг ...	1156-1169
Мефодій I	842-846	Михаїл III	1169-1177
Ігнатій	846-857	Харитон	1177-1178
Фотій	857-867	Феодосій II	1178-1183
Ігнатій, вдруге	867-878	Василій II Каматир	1183-1186
Фотій, удруге	878-886	Никита II Мунтан	1186-1189
Стефан I	886-893	Досифей, 9 день,	1189
Антоній II Кавлей ...	893-895	Леонтій, 7 місяців,	1190
Николай I	895-906	Досифей, удруге ...	1190-1191
Євфимій II	906-911	Георгій II Ксифилли	1191-1198
Николай I, удруге ...	911-925	Іоан X Каматир ...	1198-1206
Стефан II	925-928	Михаїл IV Ставрїон	1206-1212
Трифон	928-931	Феодор III Іриник	1212-1215
незайнято 2 роки		Максим I, 6 місяців	1215-1216
Феофілакт	933-956	Мануїл I	1216-1222
Полієвкт	956-970	Герман II	1222-1240
Василій I	970-974	Мефодій II, 3 місяці,	1240
Антоній III	974-979	незайнято	1240-1243
незайнято 4 роки		Мануїл II	1243-1255
Николай II Хрисоверг	983-996	Арсеній	1255-1260
Сисиній II	996-998	Никифор II	1260-1261
Сергій II	999-1019	Арсеній, удруге ...	1261-1266
Євстафій	1019-1025	Герман III	1266-1267
Алексій	1025-1043	Іосиф I	1267-1274
Михаїл Керуларій	1043-1963	Іоан XI Векк	1275-1282
Іоан VIII Ксифилли	1064-1075	Іосиф I, удруге, ...	1282-1283

Григорій II Кипрський	Євфимій II	1410-1416
1283-1289	Іосиф II	1416-1439
Афанасій I	Митрофан II	1440-1443
1289-1293	Григорій III Мамма, Меліссин	1443-1450
Іоан XII	1450-1453	
1294-1303	Афанасій II	1450-1453
Афанасій I, удруге	Геннадій II Схолярій	
1303-1311	1453-1459	
незайнято	Ісидор II Ксанфопу	1459-1463
1311-1313	Софроній Сиропул	1463-1464
Нифонт I	Іосаф I Кокка	1464-1466
1313-1315	Марк Ксилокаров	1466-1467
Іоан XIII Глікис	Діонісій I	1467-1472
1316-1319	Симеон I	1472-1475
Герасим I	Рафаїл I	1475-1476
1320-1321	Максим III	1476-1482
незайнято	Симеон I, удруге, ...	1482-1486
1321-1323	Нифонт II	1486-1489
Ісайя	Діонісій I, удруге,	1489-1491
1323 1333	Максим IV	1491-1497
Іоан XIV	Нифонт II, удруге,	1497-1498
1333-1347	Яким I	1498-1502
Ісидор I Бухир		
1347-1350		
Калікст I Святогорець		
1350-1354		
Филофей		
1354-1355		
Калікст I, удруге		
1355-1362		
Филофей, удруге,		
1362-1376		
Макарій		
1376-1378		
Нил		
1378-1388		
Антоній IV		
1388-1395		
Калікст II		
1396		
Матвій I		
1397-1440		

II. Список пап.

(Петро Апостол,	†67)	Сотер	168-176
Лин	67-79	Єлевферій, грек	177-190
Клит чи Анаклит, грек	79-91	Віктор I	190-202
Климент	91-100	Зефірин	202-218
Єварист, грек	100-109	Калліст чи Калікст	218-223
Олександр I	109-119	Урбан I	223-230
Ксист чи Сикст	119-128	Понтіян	230-235
Телесфор	128-139	Антер	235-236
Гігін	139-142	Фабіян	236-1.250
Пій I	142-157	Корней	VI.251-XI.252
Аникита чи Аницет, грек		(Новаціян)	251*
157-168		Луцій	252-253

* Дужками зазначаються антипапи.

Стефан I	253-257	Іоан II	532-535
Сикст чи Ксис II ...	257-258	Агапет I	535-536
Діонисій	259-269	Сильверій	536-537
Фелікс I	269-274	Вігілій	537-555
Євтихіян	275-283	Пелагій I	555-560
Кай	283-296	Іоан III	560-573
Марцеллін	296-304	Бенедикт I	574-578
незайнято 4 роки		Пелагій II,	578-590
Марцел	308-310	Григорій I Великий	
Євсевій	18.IV-26.IX.310	IX. 590-12. III. 604	
Мелхїад	311-314	Сабініян	604-606
Сильвестер I	314-335	Боніфаций III 19.II.-12.XI.607	
Марк	18. I-7. X.336	Боніфаций IV	608-615
Юлій I	337-352	Деусдедит	615-618
Ліберій	IV. 352-366	Боніфаций V	619-625
(Фелікс II)	355-358	Гонорій I	625-640
Дамас	366-384	Северин, 2 місяці	640
(Урсин)	366-367	Іоан IV, грек	640-642
Сирицій	384-398	Феодор I, грек	642-649
Анастасій I	398-401	Мартин I	VII.649-654
Інокентій I	402-417	Євгеній I	654-657
Зосим, грек	417-418	Віталіян	657-672
БоніфатійI	418-422	Адеодат	672-676
(Євлалій)	418-419	Дон	676-678
Целестин I	422-432	Агафон, грек	678-681
Сикст III	432-440	Лев II	682-683
Лев I	440-461	Бенедикт II	683-685
Іларій	461-468	Іоан V	685-686
Симпліцій	468-483	Конон	686-687
Фелікс III	483-492	(Пасхалій)	687-692
Геласій I	492-498	(Феодор)	IX-XII. 687
Анастасій II	496-498	Сергій I	687-701
Симмах	498-514	Іоан VI	701-705
(Лаврентій)	498-505	Іоан VII	705-707
Ормізда	514-523	Сисинній	1-7. 708
Іоан I	523-526	Костянтин I, грек ...	708-715
Фелікс IV	526-530	Григорій II	715-731
Боніфаций II	530-532	Григорій III	II.731-741
(Диоскор)	17.IX-14.X.530	Захарія, грек	741-752

Стефан I	752	Лев VI	928-929
Стефан II	752-757	Стефан VII	929-931
Павел I	757-767	Іоан XI	931-936
(Костянтин II)	767-768	Лев VII	936-939
(Филип)	768	Стефан VIII	939-942
Стефан III	768-772	Марин II	942-946
Адріян I	772-795	Агапет II	946-955
Лев III	795-816	Іоан XII	955-963
Стефан IV	816-817	Лев VIII	963-965
Пасхалій I	817-824	(Бенедикт V) травень-	
Євгеній II	824-827	червень 964	
Валентин, 1 місяць,	827	Іоан XIII	965-972
Григорій IV	827-844	Бенедикт VI	972-974
(Іоан) січень	844	(Боніфаций VII) червень-	
Сергій II	844-847	серпень 974	
Лев IV	847-855	Бенедикт VII	977-983
Бенедикт III	855-858	Іоан XIV	983-984
(Анастасій)	VIII.-IX.855	(Боніфаций VII), удруге	
Николай I	858-13.XI.867	984-985	
Адріян II	867-872	Іоан XV	985-996
Іоан VIII	872-882	Григорій V	996-999
Марин I	882-884	(Іоан XVI)	997-998
Адріян III	884-885	Сильвестер II	999-1003
Стефан V	885-891	Іоан XVI,	13.1-7.XII.1003
Формоз	891-896	Іоан XVII	1003-1009
Боніфаций VI, травень-чер-		Сергій IV	1009-1012
вень 896		Бенедикт VIII	1012-1024
Стефан VI	896-897	(Григорій), січень-груд.	1012
Роман, липень-листопад	897	Іоан XVIII	1024-1033
Феодор II, грек, листопад-		Бенедикт IX	1033-1046
грудень 897		(Сильвестер III)	1044-1046
Іоан IX	897-900	Григорій VI	1045-1046
Бенедикт IV	900-903	Климент II	1046-1047
Лев V, серпень-вересень	903	Дамас	1046-1048
Христофор	903-904	Лев IX	1048-1054
Сергій III	904-911	Віктор II	1054-1057
Анастасій III	911-913	Стефан IX	1057-1058
Ландон	913-914	(Бенедикт X)	1058-1059
Іоан X	914-928	Николай II	1059-1061

Александр II	1061-1073	Григорій X	1271-1276
(Гонорій II)	1061-1069	Іннокентій V, 21.II-22.VI.1276	
Григорій VII	1073-1085	Адріян V, II. VII-5.VIII.1276	
(Климент III)	1080-1100	Іоан XXI	1276-1277
Віктор III	1086-1087	Николай III	1277-1280
Урбан II	1088-1099	Мартин IV	1281-1285
Пасхалій II	1099-1118	Гонорій IV	1285-1287
(Феодорик)	1100	Николай IV	1288-1292
(Альберт)	1102	Целестин V, 5.VII-13.XII.1294	
(Сильвестер IV)	1105-1111	Боніфаций VIII	1294-1303
Геласій II	1118-1119	Бенедикт XI	1303-1304
(Григорій VIII)	1119-1121	Климент V	1305-1314
Калікст II	1119-1124	Іоан XXII	1316-1334
Гонорій II	1124-1130	(Николай V)	1328-1329
Іннокентій II	1130-1143	Бенедикт XII	1334-1342
(Анаклит II)	1130-1138	Климент VI	1342-1352
Целестин II	1143-1144	Іннокентій VI	1352-1362
Луцій II	1144-1145	Урбан V	1362-1370
Євгеній III	1145-1153	Григорій XI	1370-1378
Анастасій IV	1153-1154	Урбан VI	1378-1389
Адріян IV	1154-1159	(Климент VI) в Авіньйоні	
Александр III	1159-1181		1378-1394
(Віктор IV)	1159-1164	Боніфаций IX	1389-1404
(Пасхалій III)	1164-1168	(Бенедикт III) в Авіньйоні	
(Калікст III)	1168-1178		1394-1417
(Іннокентій III)	1178-1180	Іннокентій VII	1404-1415
Луцій III	1181-1185	Григорій XII	1406-1415
Урбан III	1185-1187	Олександр V, грек	1409-1410
Григорій VIII, 20.X-17.XII.1187		Іоан XXIII	1410-1415
Климент III	1187-1191	Мартин V	1417-1431
Целестин III	1191-1198	(Климент VIII)	1424-1429
Іннокентій III	1198-1216	(Бенедикт XIV)	1424-?
Гонорій III	1216-1227	Євгеній IV	1431-1447
Григорій IX	1227-1241	(Фелікс V)	1439-1449
Целестин IV 26.X-17.XI.1241		Николай V	1447-1455
Іннокентій IV	1243-1254	Калікст III	1455-1458
Олександр	1254-1261	Пій II	1458-1464
Урбан IV	1261-1264	Павел II	1464-1471
Климент IV	1264-1268	Сикст IV	1471-1484

III. Митрополити Київські і всієї Русі.

1. Сидять у Києві:

Михайл I	988-994-998?
Леонтій	?
Іоан I	1015-1035
Феопемпт	1037-1048
Св. Іларіон	1051-1062(?)
Георгій	1062-1079
Св. Іоан II	1080-1088
Іоан III	1089-1090
Св. Єфрем	1090-1097
Николай,	з 1097
Никифор	1004-1121
Никита	з 1122
Михайл	з 1130
Климент Смолятич	1147-1155
Св. Костянтин	1155-1158
Феодор	1160-1163
Іоан IV	1164-1169
Костянтин II,	з 1167 р.
Никифор II,	з 1182 р.
Матвій,	з 1201 р.
Кирил I	1223-1233
Кирил II	1233-1236
Йосип	з 1237 р.
Кирил III	1248-6.XII.1281

2. Сидять у Володимирі:

Максим	1283-1305
Року 1300-го переніс Катедру з Києва до Володимира	

на Клязьмі.

3. Сидять у Москві:

Св. Петро	1308-21.XII.1326
Року 1322-го переніс Катедру з Володимира до Москви.	
Феогност	1328-11.III.1353
Св. Алексій	1354-12.II.1378
Року 1354-го Костянтинополь затвердив перенесення Митрополичої Катедри з Києва до Володимира.	
Св. Кипріяно	1376-1406
Фотій	1409-1431
Григорій Цамбвлак	1416-1419
Митрополит Київський	
Ісидор	1436-1441 (†1462)
останній Митрополит з греків, вигнаний з Києва в Москві.	
Св. Іона	1448-1461
Висвячений у Москві, і Церква Московська стала незалежною від Костянтинополя. Останній спільний Митрополит Київський і всея Русі, — Митрополія року 1458-го остаточно поділилася на Київську й Московську.	

IV. Римські імператори.

Август 30 до Р.Х. 14 по Р.Х.	Отон, Вітелій	69
Тиверій	Веспасіян	69-79
Калігула	Тит	79-81
Клавдій	Доміціян	81-96
Нерон	Нерва	96-98
Гальба	Траян	98-117

Адріян	117-138	Кар	282-283
Антонін	138-161	Карин	283-284
Марк Аврелій	161-180	Нумеріян	283-284
Коммод	180-192	Діоклітіян	284-1.V.305
Пертинакс	192	Максиміян	286-305
Дидій Юліян	192-193	Констанцій I Хлор	305-306
Север	193-211	Галерій	305-311
Каракалла	211-217	Костянтин I Великий	
Макрин	217-218		306-20.V.337
Єлагабал	218-222	Ліциній	307-IX.323
Александр Север	222-235	Максимін	308-VIII.313
Максимін Фракієць	235-238	Костянтин II	337-340
Гордіян	238-244	Констанцій II	337-3.XI.361
Філіп Аравітянин	244-249	Констанс	337-350
Децій	249-251	Юліян	361-28.VI.363
Галл	251-253	Йовіян	29.VI.363-17.II.364
Валеріян	253-260	Валентиніян I	26.II.364-375
Галлієн	253-268	Валент	III.364-378
Клавдій	268-270	Граціян	367-383
Авреліян	270-275	Валентиніян II	375-15.V.392
Тацит	275-276	Феодосій	1.379-395
Проб	276-282		

Імператори Західньої Імперії.

Гонорій	395-423	Антелій	467-472
Валентиніян	423-455	Олібрій	472
Максим	455	Гліцерій	472-474
Авіт	455-456	Непот	472-475
Майоран	457-461	Августул	475-476
Север (Рицимер)	461-467		

Імператори Східньої імперії.

Аркадій	395-408	Зенон	477-491
Феодосій	408-450	Анастасій	491-518
Маркіян	450-457	Юстин I	518-527
Лев I	457-474	Юстиніян I	527-565
Лев II	474-474	Юстин II	565-578
Зенон	474-475	Тиверій II	578-582
Василіск	475-477	Маврикій	582-601

Фока	602-610	Михаїл IV Пафлагонин	
Іраклій	610-II.641		1034-1041
Костянтин III, ... 3 місяці	641	Михаїл V Калафат	1041-1042
Іракліон	641	Зоя	1042
Констанцій II	641-668	Костянтин X Мономах	1042-1054
Костянтин IV Погонат (Бородатий)	668-685	Феодора	1054-1056
Юстиніян II	685-695	Михаїл VI Стратіотик,	
Леонтій	695-698	10 день	1056
Тиверій Апсимар ...	698-705	Ісак I Комнен	1056-1059
Юстиніян II, удруге	705-711	Костянтин X(XI) Дука	1059-1064
Філіппик Вардан ...	711-713	Євдокія	1064-1068
Анастасій	713-716	Роман IV Діоген	1068-1071
Феодосій III	716-717	Михаїл VII Дука	1071-1078
Лев III Ісаврянин	717-741	Никифор III Ботаніат	1078-1081
Костянтин V Копронім	741-775	Алексій I Комнен	1081-1118
Лев IV Хазар	775-780	Іоан II (Кало-Іоан) Ком-	
Костянтин VI	780-797	нен	1118-1143
Ірина	780-802	Мануїл I Комнен	1043-1180
Никифор	802-811	Олексій II Комнен	1180-1183
Ставракій	811	Андроник	1183-1185
Михаїл I Раґава ...	811-813	Ісак II Ангол	1185-1195
Лев V Вірменин	813-820	Алексій III Ангол ...	1195-1203
Михаїл II Заїка	829-829	Алексій IV	1203-1204
Феофіл	829-20.1842	Алексій V Мудзуфул	1204-...
Михаїл III	20.1842-867		
Василій I Македонець	867-886	В Никейі1204-1261:	
Лев VI Філософ	886-911	Алексій V Мудзуфул	1204-1230
Олександр	911-912	Іоан Брієнній ...	1230-1237
Костянтин VII Порфирород-		Феодор I Ласкарис	1204-1222
жений	911-945-959	Іоан III Дука Ватаца	1222-1254
Роман I Лекапен	919-945	Феодор II Ласкарис	1254-1258
Роман II	959-963	Іоан IV Ласкарис ...	1258-1261
Никифор Фока	963-969		
Іоан Цимісхій	969-976	В Костянтинополі хресто-	
Василій II	976-1025	носці католики 1204-1261:	
Костянтин IX	976-1028	Балдуїн I	1204-1206
Роман III Аргир ...	1028-1034		

Генрих	1206-1216	Андроник Старший II Палеолог	1282-1328
Петро Куртнейськ.	1216-1217	Андроник Молодший III Палеолог	1328-1341
Їоланте	1217-1219	Іоан V Палеолог	1341-1391
Роберт Куртней	1219-1228	Іоан VI Кантакузен	1341-1355
Балдуїн II	1228-1261	Мануїл II Палеолог	1425-1448
		Іоан VII Палеол.	1425-1448
		Костянтин XI(XII) Палеолог	1448-1453
Знову в Костянтинополі греки 1261-1453			
Михаїл VIII Палеол.	1261-1282		

V. Великі Князі Київські.

Покликання Рюрика	862, † 879
Аскольд	860-867
Дир	860-867
Олег Віщий	879-912
Ігор Рюрикович	912-945
Ольга	945-964 (†969)
Святослав I Ігоревич	964-972
Ярополк Святославович	972-980
Володимир Святославович Великий	980-1015
Охрещення України	988
Святополк Володимирович	1015-1019
Ярослав Володимирович Мудрий	1019-1054
Із'яслав Ярославович	1054-1073 (†1077)
Святослав Ярославович	1073-1076
Всеволод Ярославович	1077
Із'яслав Ярославович (утрете)	1077-1078
Всеволод Ярославович (удруге)	1078-1093
Святополк Із'яславович	1093-1113
Володимир Всеволодович Мономах	1113-1125
Мстислав Володимирович	1125-1132
Ярополк Володимирович	1132-1139
Всеволод Ольгович	1139-1146
Із'яслав Мстиславович і Юрій Довгорукий борються за Київ	1146-1154
Юрій Довгорукий (утрете)	1154-1158
Із'яслав Давидович	1158-1160
Ростислав Мстиславович	1160-1168

Мстислав II Із'яславович	1168-1169
Андрій Боголюбський з союзниками бере Київ 8-го березня	1169
остаточно вигнаний з України	1173
Святослав III Всеволодович Грозний	1175-1194
Рюрик Ростиславович кілька раз княжив	†1215
Інгвар Ярославович	1202
Мстислав	1212-1223
Володимир Рюрикович	1223-1234
Михайл Всеволодович	1236-1239
Данило Галицький	1239
Татари взяли Київ 6. XII	1240

VI. Головні Собори.

51. Апостольський Собор в Єрусалимі.
325, червень. Перший Вселенський Собор в Нікеї.
381, травень. II Вселенський Собор у Костянтинополі.
431, 22 червня, понеділок. III Вселенський Собор в Єфесі.
449, 8 серпня. Розбійничий Собор в Єфесі.
451, 8 жовтня-1 листопада. IV Вселенський Собор у Халкедоні.
553, 5 травня. V Вселенський Собор у Костянтинополі.
680, 7. XI-16. XII. VI Вселенський Собор у Костянтинополі.
692. Трульський п'ято-шостий Собор у Костянтинополі.
10. II-27. VIII. 754. Лжевселенський VII іконоборчий Собор у Костянтинополі.
787, 24. IX-23. X. VII Вселенський Собор у Нікеї.
858. Ігнатянський Собор у Костянтинополі проти Фотія.
859. Фотіянський Собор проти Ігнатія.
861, травень. Костянтинопільський двукротний Собор.
863, березень. Римський Собор проти Фотія.
867. Костянтинопільський Собор проти латинських відступлень і проти папи.
869, червень. Римський Собор проти Фотія.
869, 5. X.-28. II. 870. Ігнатянський Собор проти Фотія.
879, листопад-13. III. 880. Костянтинопільський Собор упорядкування Церкви.
1054, 20 липня. Костянтинопільський Собор проти папських посланців, що кинули анафему на Православну Церкву.

1245. Перший Ліонський Собор.
1274. Другий Ліонський Собор.
1283. Костянтинопольський Собор прокляв і скасував Ліонську Унію 1274-го року.
1414-1418. Констанцький Собор.
27.VIII.1431-7.III.1449. Базельський Собор.
9.IV.1438-6.VII.1439. Ферраро-Флорентійський Собор.
1441. Собор Київської Митрополії і всієї Русі прокляв і скасував Флорентійську унію 1439-го року.
1443. Єрусалимський Собор прокляв і скасував Флорентійську Унію 1439-го року.
1443. Афонський Собор прокляв і скасував Флорентійську унію 1439-го року.
1451. Костянтинопольський Собор прокляв і скасував Флорентійську Унію 1439-го року.
-

ПОКАЖЧИК.

У цьому Показчуку подаємо тільки важніше зо змісту цієї Монографії, а головнo — предметове. Див. далі докладний Зміст цієї праці. Цифри визначають сторінки.

- Автокефальні Церкви 43.
176. Автокефалія Церков Африканської 47, Карфагенської 47, Равенської 47. Розвій авт. Церков на Сході 36-7.
Агнець Христос 92.351.
Алилуя в піст 193.
Аляцій Лев 181.
Америка 217.
Анастасій Бібліотекар 158.
Англiканська Церква 339-40.
Андрій Апостол 30.
Андрусівський мир і папа 335.345.
Антіохія 177.18.63.224.234.333.
апостазія 85.
Апостольські Правила див. Канони.
араби на Сході 38.
Арсеніт 258.
артос 193.
архидиякон 340.
архиепископ 15.
Авеста Григорій 106.116.
148.168.172.
Афонський монаший Собор скасував і прокляв Флорентійську унію 306.
Африканська Церква 57.
Базельський Собор 276-7.
Болгарія 150-7.166-7.170.172.
176-8.215. Князь Борис 151.
булла 41.
Вальсамон Федір 240.
Варда кесар 106.108.111.113.
117.120.122.137-9.
Василь Македонець 137-9.
Вежк Іоан 260.267.
відступства латинські від Православія 93-4.
Візантія 17.18.269. Розрив з Заходом 68-9.
вікарій 45.
вінчання з іншою при живій жінці 98-9.
Віссаріон Никейський 284-5.
288.296.
влада духовна 28.
Влеммід 261.267.
волося в монахів 171.
“вселенськість” 69-70. 325.
328.
Вселенський патріярх і папа 26-29.69.190-191. Вселенська Церква 244. 323.
Гергенретер 136.
Грамота Відлучна 1054 р. 199-203. Грамота інтронізаційна 117.
греки папами 78. Характер греків 77-79. Відмінна їх від латинян 42-3. Культура греків 42. Грецька Італія 168.
Греко-римські стосунки 77-9. Грецькі пограбовані мистецькі скарби в Європі 229-32.

- Григорій Болгарин 316.
Гумберт кардинал 193-8.201-2. 297.
“Дар Костянтинів” див. Костянтин.
Дари коли перетворюються на Літургії 289.
декретали 128.
Діоскор 32.
Догмати 6.262.348. Хто встановляє їх 326. Розвій Догматів 347-8. Нові католицькі Догмати 326.
Дух Святий див. Filioque.
духовенство оженене 200. 219. Див. целібат.
екзарх 15.
економія церковна 97.101. 107.184.
екуменічні конференції 145-6.
Елія 33-4.
Енцикліка папська 1945 р. 301.317.319-20.335.
“Епанагога” 28.
Ефес 17.36-7. Ефеська Церква 36.
Євтихій 36.
єдність Сходу й Заходу все була тонка 83-4.
епархія, її межі 28-30.
Поділ епархій 14.
єпископ і пресвітер 13. “Зовнішній” єпископ 39. Хто не може бути єпископом 116. 170. Як єпископ проходить свої духовні ступені 150. Єпископ має бути конче монах 99. 103.174. Коли монах стає єпископом 127. Єп. не може стати схимонахом 173-4. Єпископ з мирян 98-101. 114-6.119.124-6. 170-3. 259.260. Поставлення єп. світською владою 123. Єпископ мусить бути безженний 92. Єпископи скопці 199. Розвій єп. влади 13-15.29. Усі єпископи рівні 16.27.53. Суд над єпископом 54-7.294. Має бути 72 свідки 150. Перстень на пальці 193 Єпископ католицький 22.35.
єресь 59.85.212.325. Допомога при єресьях 84-86.
єретів приймання до Церкви 99.
Єрусалим 33-4.38.63.224.234. 249.333.
Жрець Верховний 20.39.64.
звичаї церковні 213-4.330-1.
Католицькі звичаї 192-3. Див. обряди.
Ігнатій Богоносець 32.
Ігнатій патріярх 105-9.137-159.
іконоборство 67-8.85.99.105.
іконоборці 103.
іконопочитання 98.103.107.
ікон мало в костелах 67.
Іллірія 119-20.125.127.
імператор, як особа духовна 40, його миропомазання 21, він особа священна 183, у Церкві він читець 184, він благовірний і благочестивий 41, оборонець Віри 41. Вінчання його 99. Церковна вла-

да імператора 20.21.39-42.66.
98. Втручання ім-ра в справу Церкви 185. 195, сам призначає патріярха 105. Сам короує царицю 184. Насилля його 198. Протест патріярха 191. Нечестивих наказів імператора не повинно слухатися 187.

Іраклія 17.23.

Ісидор грек, м-т Київський (власне Московський). 278-285.288.298-309.314-15. Його вигнали з Києва 301-4. Він головний творець Флорентійської унії 295-6.

“Ісидорові (Лжеісидорові) Декретали” 75-7.111.178.211.

Італія грецька 192.

Канони 6.97.126-7.350-1, божественні 41, незмінні 91.93.

Канони—Апостольські Правила 91.352, Пр. 5,6,51,54,69, 80 ст. 90-1.115, Пр. 30 ст. 123.

Канони I Вселенського Собору 325 р.: 6 (ст. 17.87), 7 (34)*.

Канони II Вс. Соб. 381 р.: 3 (21.25.31.87.92), 2 (32.87).

Канони III Вс. С. 431 р.: 7 (342), 8 (214.230), 9 (86).

Канони IV Вс. С. 451 р.: 9 (25), 17.25.29,28 (21-25.87.88.92.191.244).

Канони VI Вс. С.: 1.2 (93), 2.13.16.55.67.82 (91-2), 36 (24.26.54.87.92), 38 (29).

Канони VII Вс. Соб. 787 р. 325.

Канони помісних Соборів: Картагенського 318 р. 32 (56.86.213), 139 (56). Гангрського 340 р. 4 (91). Сардикійського 347 р. 3.4.5 (55), 10(114). Лаодикійського 364 р. 1(187), 30 (352), 57(15). Собор 861 р. 17(124). Собор 870 р. 2(153), 5(150). Собор 880 р. 2(173-4).

Канони Св. Отців: Василя Великого 317 р. 1(330). Св. Кирила 412 р. 3(296).

Карфагенська Церква 50. катехуменії 145.

католики переслідують православних на Сході 235-9, грабують грецькі Святині 229-31, зневажають Ікони 228. 231.233, їхні блюзнірства 228-9.230-2, як варвари 227-8.

католицькі обрядові відступлення 93-4.32.192-3.203-4.214. 239-40. Схід гостро виступав проти них 89-91.

“католицький” 46-7.70. Катол. джерела й література 8. католицтво польське 334-5. Кат. східнього обряду 339. Упадок катол. престижу 243-4 “кафолицький” (каѳолицький) 323.

Керуларій Михаїл патріярх 30.72.93.190-208.209.214.

Кесарія 18.33.37. Кесарійська Церква 37.

Київський митрополит де живе 279-80.

* Цифри в дужках визначають сторінку.

- Кирил і Фотій 113.
Кипр 234. Кипр. Церква 37.
43.
Клементини 62.
Конгрегація 336-7.
Костянтин Великий 15.18.19
-20, його охрещення 19-20.74.
“Зовнішній” єпископ 20.
Костянтин Порфірородний
183.
“Костянтинів Дар” 71-6.194.
205.211.217.
Костянтинопіль 18-22.27.35.
96.103.225-6.229-32. Боротьба
в Костянтинополі 96-104.
конфесія 331.
кров та удавленина 92.
Латинська Імперія 229.
Латинські відступства див.
католицькі. Духова відміна
греків і латинян 42-3. Латин-
ський криж 311. Характер
латинян 77-9, мала їх освіта
59.
Літургія по-грецькому 295.
Час перетворення Дарів 289.
Марко Ефеський 154.284-5.
290.294.296.
мароніти 247.254.
мелхити 247.
Мефодій патріярх 102-4.
Миколай Св., перенесення
його Мошей у Бар 168.
Милаш каноніст 42.
миро 228.
миропомазання царя 21.
митрополит, початок влади
14.
Migne I. P. 8.133-4.
Міланський Едикт 313 р. 15.
Мова грецька й латинська
216.
Молитви за померлих 291.
монахи 97.99-108.116.124.171.
Насильне постриження в мо-
нахи 98.108.
монофізити 36.
Москва 257-8, її герб 312.
Москва — III Рим 310-14.333.
Її царі — оборонці Правосла-
вія 41-2. Московська Церква
незалежна 313. Патріяршест-
во в Московії 313. Москва
оголосила Литві війну за
унію 318-9.
Мощі 230-33.251.
національність Віри 43. Цер-
ковний націоналізм 219, на-
ціоналісти 97-8.
непомилність Вселенської
Церкви 219. Непомилність
папи 218.
Никея 17.221.224.
Никита Пафлагонський 122
-3. 134.
Никифор патріярх 100-2.
Николай Містик патріярх 182
-9.192.209.
Никон патріярх 217.
обряди й звичаї церковні 89.
127.185.206.262.289.330-3. Об-
рядові відступства католиків
214,239-40.
обрядовір’я 219.
Олександрія 32.
опрісноки (оплатки) 90.192
-3.203-4.241.289.291.294.300.
Див. хліб.

Павло Ап. заснував Римську Церкву 62.

папа 18, значення слова 45, хто ще зветься папою 31. Титул папи 27.71.217. Пошана папи 22-3.261. Розвій папської влади 45-80, причини цього 45-6., світська влада папи 64-9.217. Папи і світські володарі 194, папи слухаються візантійських імператорів 65-6. "Церковне насліддя" 69-70. Два мечі 217. Папський абсолютизм 70-71. Канонічний стан папи 232. Папа "спадкоємець Петра" 59-63, критика цього 63-4. Папа не є суддя для Східньої Церкви 54-9. Папа не має підстав бути першим 245, бо й Рим упав 246. Сфальшовані акти папської влади 71-7. Папа й Собор 325-6, папа "вищий за Собора" 77, Собори судили папу 153. "Непомилність" папи 218, він сам оголошує Догмати 320. Палізм — це ересь 342. Св. Василій Великий про пап 82. Непорозуміння зо звичаєм цілувати папу в пантофлю 282. Папи греки 78. Папа самовільно посилає митрополита в Україну 315. Див ще примат.

Палестина 17.34.38.

Пальмер В. 340.

патріярх, його назва 15.16. 25. Розвій патріяршої влади 13-44. 15-18.28. Канонічний

стан патріярха 323-4. Усі патріярхи рівні 54.87.352, мають однакові привілеї з папами 26.92. Порядок пошани патріярхів 292. Обрання патріярха 105.170.294.107, скинення його 108. Він вінчає царів 99. Розвій влади інших патріярхів 30-6. Занепад Східніх патріярхатів 38-9.

патріярх Костянтинопольський 292, розвій його влади 18-21.26-8.217-8. Вселенські Собори повищують владу Кост. патріярха 21-5, історія теж 243-5. Першенство Кост. патріярха 246. Примат за Візантією 191. Титул 39. Він патріярх Вселенський 26-9, має рівні з папою привілеї 92.

патріярх Олександрійський 17.18.31-2.38.235.292. Тутуя його 32.

патріярх Антіохійський 32-3. 38-9.235.245.292. Його титул 33.

патріярх Єрусалимський 33-5.37.39.235-6. 245.249.292. 324. Його титул 34.

патріярхи латинські 115.234-5.246-9.307.309-10.344.

Передання Церковне 128. пересвячення по уніях 266. перехрещення 90.199.

Петро Ап. — скеля 49. Він "князь Апостолів" 48, критика цього 53-4. Ап. Петро не був основником Римської Церкви 61-4.

піст католицький по суботах 92.132.193.351. Піст грецький і латинський 90.

подружжя духовенства 92, одноподружжя 91, див, целибат. Другоподружжя 183.187. Четверте подружжя 91.184-5. 187, п'яте 185.

поєднання Церков, сучасний стан 323-354.

полеміка між греками та латинянами 239-40.

породільниця 200.

"Послання Окружне" 866 р. Фотія 132. Папське 1848 р. 53. право канонічне й церковне, література 11.

"православний", назва 6.7. 46-7. "Неділя Православія" 188, Урочистість Православія 843 р. 102. Пасивність Православія 219.

"прелюбодій" 123.

пресвітер 13.15.

примат папи 61.102.104.118-20.127-8. 130.132.177. 146.153. 174-6. 178.194.198.205.207. 209-11. 224.289.292.324.332. Розріст його 217-9. Ідеологія папського примату 48-52, його критика 52-4. Сфальшовані акти папського примату 71-7. Східня Церква проти папського примату 81-95, і ніколи його не визнавала 81-2, не визнавали ніколи й Вселенські Собори 86-7. Патріарх Фотій проти папського примату 332-3.

Причастя 230-1.

просфори 90. 193, див. ще хліб.

Реформація 280.

Рим 18.19.21.35.46-8.62.104 128. Рим Старий 24. Рим Новий 18-22.24. Рим III див Москва. Давні римо-грецькі стосунки 77-9. Рим відпав (пішов у схизму) від Сходу 324-5. 341-2. Схід проти римських відступлень 89-91, див. католицькі відступлення.

розстриження патріарха 123. розкол 85.

Російська Церква, її ворожнеча до Заходу 219.

Руси нападають на Царгород 112. "На знищення Руси" — польська політика 335-6.

Салоніки 227-8.

Сардика місто 57.

секта 85.

Символ Віри 57.174-5.194.

симонія 99.

Синайська Церква 37.

Синод Російської Церкви 333-4.

"Служити народові — то служити Богові" 349-50.

Собори Вселенські 6.40.87-8. 96.210.213. Слово "соборний" 47.323. Вселенський Собор — найвищий керівник Церкви 88. Світська влада на Соборах 169.177. Папські легати 87-8. Число присутніх 149. Дії підписував і імператор 174: Папа намагався "затверд-

жувати" постанови 130. Вселенський Собор вищий за патріарха й за папу 24.71.87-9.153. Собори судили й проклали пап 60.88-9. Католицькі Собори не вселенські 325. Діяння Всел. Соборів 8. Див. Канони.

Собор Апостольський 51 р. в Єрусалимі 33.81.

Собор I Вселенський 325 р. в Нікеї 34.46.221.

Собор II Вселенський 381 р. в Костянтинополі 19.21-2.32. 126.171.174.

Собор III Вселенський 431 р. в Ефесі 34.36.

Собор IV Вселенський 451 р. у Халкедоні 21-25.29.32.34.36-7.40.86.88.207.

Собор V Вселенський 553 р. в Костянтинополі 19.88.

Собор VI Вселенський 680 р. в Костянтинополі 19.34.40. 54.86.88.

Собор п'ято-шостий Вселенський 692 р. 26.34.87.91-3

Собор VII Вселенський 787 р. в Нікеї 67.87.98-100.173.

Собор 869 р. ніби VIII Вселенський 175.296. Конечна потреба VIII Вселенського Собору 346-9.

Собори помісні: Сардинський 347 р. 54-8.86.114. 170, місто Сардика 57. Карфагенський 424 р. 86. Розбійничий 449 р. в Ефесі 36-7. Собор 861 р. в Костянтино-

полі 121-4.129.149, палення актів його 149. Римський Собор 863 р. 129-30.133. Собор 867 р. в Костянтинополі 131-3.142-4.149, палення актів його 149. Римський Собор 869 р. 59. Костянтинопольський Собор 869-870 р. 101-2.142-150. 153-4. 156.158-9.161-2. 166.171-3.175, постанови підписано евхаристичною кров'ю 149. Костянтинопольський Собор 879 р. 155.164-177. Кост. Собор 920 р. 187. Кост. Собор 1054 р. 202-3. Собор Флорентійський 1439 р. 269-322. 115.154. Ватиканський Собор 1870 р. 218.326.

"соборний" 47.323.

Софія Палеолог 42.310-4. ставропігія 25.28.

Старокатол. Церква 218.

студити 100-1.104.107-8.

Студитський монастир 99. 103.108.

Суворов Н. каноність 11.42. 179.201.

суд церковний 25.147. Суд єпископа 57. Суд Вселенської Церкви 219. Папський суд 119. 129.142.152.175.212. Противна грецька партія часом необережно зверталася по розсуд до Риму 100-4.117.

схизма 85.325.

Схід багато зробив для Церкви 343.

Тарасій патріарх 98-100.110. теорія п'яти почувань 30-1. 245.

Трульський Собор 692 р.
351.

турки 221-2, турки й унія
271-4.

тюрма 304.

удавлення 92.193.

Україна за Володимира Св.
прийняла Православ'є, а не
Католицизм 25.189, знала во-
рожі греко-римські стосунки
179. Україна як Скифія 15,
частина Фракійської Церкви
23. Україна шанувала патр.
Фотія 113. 180. Папа руйнує
Українську Церкву 247-8.

унія церковна 234. Початко-
ва форма уній 253. Спроби
уній з греками 253-4. Тяж-
ка наука з уній 319-20. Не-
вдача всіх унійних поєднань
252-6. Унія — це зрада сво-
їй Вірі 255. Що принесла унія
Україні 256. Ліонська унія
1274 р. 257-68. Флорентійсь-
ка унія 1439 р. 269-322.333.
Намагання папи й короля
польського втягнути Україну
до Флорентійської унії 314-
9. Москва оголосила Литві
війну за унію 318-9. Берес-
тейська унія 1596 р. 255-6.334
-7. Уніяти 247.

Феодор Студит 99.102-3.

Filioque ("і від Сина") 68.
90.132. 174.192. 200.203. 214.
218. 222. 241.262. 267. 283-4.
286.288-91. Дух Святий "по-
ходить від Отця через Си-
на" 290-1.

Флорентійська унія 1439 р.
269-322.247-8.333.

Фотій патріарх 57.59.93.98.
104-5. 110-136. 160-181. 186.
188. 190.192. 202.207.209. 332.
Фотій — Святий 112. Він іде-
олог незалежності Церков
112-3. Фотіянство позостало-
ся навіки в Православних
Церквах 180. Фотій і Св. Ки-
рил 113.

хліб кислий чи квасний, як
просфора для Літургії 193.
200.203-4.214.295. Див. опріс-
ноки.

Хоніят Никита 228.

хорепископ 15.

хрестиком підпис 123.

Хрестові чи Хрестоносні По-
ходи 230-251.269. Їх ціль 222
-3. Вони навіки роз'єднали
Церкви 220. "Хрестоносці"
38-9.257, вони пограбували
святі речі на Сході 237-8.251,
вбили справу поєднання Цер-
ков 241-3, поруйнували Пра-
вославні Патріярхати 235-8.

Хрещення 19-20.200.206.292.
299.329. Хрещення грецьке й
латинське 89-90. Сіль в уста
хрещенику 193.

християни 32. Воля Христи-
янства 15.

Христологічні ереси 38.

Царгород 18.

цезаропапізм 20.40.65.

целібат 90-92.197. Див. по-
дружжя, духовенство.

Церква земна й Небесна 331
-2. Ц. Христова єдина 5.81.
209. Що єднає Церкви 329-30.
Голова Церкви — Христос 54.
Ідеали Церков 215. Ц. багато
раз уже ділилися 206-7. Прав-
да про поділ Церков 5. Го-
ловні причини поділу Цер-
ков 209-219. Остаточний по-
діл Церков 199-200. Церква й
державна 219. Військові спра-
ви впливають на церковні

177.269-274. Влада забирає
церковне майно 205. Не віль-
но втручатися до справ чу-
жої Церкви 186. Церква Пра-
вославна — єдина правдива
328. Ц. Російська 333, Ц. Ук-
раїнська 334. Церковна еко-
номія 97.101.197.184.
чистилище 289.291.
Яків Алфеїв 33. Яків перший
єпископ Єрусалимський 146.
Яковіти 38.

ЗМІСТ МОНОГРАФІЇ:

Сторінки:

Передмова	5-7
Джерела й література до нашої праці	8-12

I. РОЗВІЙ ПАТРІАРШОЇ ВЛАДИ

13-44

1. Початковий розвій єпископської влади ст. 13. — 2. Початковий розвій патріаршої влади 15. — 3. Розвій влади єпископа Костянтинопольської Церкви 18. — 4. Вселенські Собори вивисують патріарха Костянтинопольського 21. — 5. Дальший зріст влади Костянтинопольського патріарха 26. — 6. Від чого залежать межі епархій 28. — 7. Розвій влади інших патріархів 30. — 8. Розвій автокефальних Церков на Сході 36. — 9. Занепад Східніх патріархатів через історичну недолю 38. — 10. Імператорська влада в Церкві 39. — 11. Духова відміна Сходу від Заходу 42.

II. РОЗВІЙ ПАПСЬКОЇ ВЛАДИ

45-80

1. Причини зросту папської влади 45. — 2. Розріст папської влади 46. — 3. Нова ідеологія папського примату 48 — 4. Критика папського примату 52. — 5. Папа не є суддя для Східньої Церкви 54. — 6. Папа спадкоємець Апостола Петра, твердять католики 59. — 7. Апостол Петро не був основником Римської Церкви, як твердить наука 61. — 8. Розвій світської влади пап 64. — 9. Папське церковне "насліддя". Папський абсолютизм 69. — 10. Сфальшовані підстави папського примату 71. — 11. Давні Римо-грецькі стосунки 77.

III. СХІДНЯ ЦЕРКВА ПРОТИ ПАПСЬКОГО ПРИМАТУ 81-95

1. Схід ніколи не визнавав папського примату 81. — 2. Єдність Сходу й Заходу завжди була тонка 83. — 3. Взаємна допомога Сходу й Заходу під час ересей 84. — 4. Вселенські Собори ніколи не визнавали папського примату 86. — 5. Собор вищий за патріарха й за папу 87. — 6. Схід гостро виступає проти римських церковно-релігійних відступлень 89. — 7. Трульський Собор виступає проти латинських відступлень 91. — 8. Збільшення латинських відступлень від Православної Церкви 98.

IV. ПАРТІЙНА БОРОТЬБА В КОСТЯНТИНОПЛЬСЬКІЙ ЦЕРКВІ 98-104

1. Постійна боротьба прогресистів з консерватами 96. —
2. Церковна боротьба за патріарха Тарасія 98. — 3. Продовження боротьби за патріарха Никифора 100. — 4. Боротьба не втихла за патріарха Мефодія 102.

V. ПАТРІАРХ ІГНАТІЙ 105-109

1. Наставлення Ігнатія патріархом 105. — 2. Боротьба знову спалахнула 107. — 3. Насильне скинення Ігнатія з патріярства 108.

VI. ПАТРІАРХ ФОТІЙ 110-136

1. Найосвіченіша людина свого часу 110. — 2. Обрання Фотія патріархом 113. — 3. І спалахнула боротьба 114. — 4. Боротьба Ігнатіян з Фотіянами 115. — 5. Ігнатіяни проклинають Фотія 117. — 6. Два церковні стовпи: Фотій і папа Николай I 117. — 7. Папа Николай I вмішується в справи Східньої Церкви 118. — 8. Папа вимагає собі нових провінцій 119. — 9. Костянтинопольський Собор 861 р. засуджує Ігнатіян 121. — 10. Кара на папських легатів 124. — 11. Канонічна дискусія Фотія з папою 125. — 12. Папа засуджує Фотія 127. — 13. Римський Собор 863 р. засуджує Фотія 128. — 14. Імператор повчає папу, а папа імператора 130. — 15. Папа ображає Східню Церкву 130. — 16. Костянтинопольський Собор 867 р. прокляв папу Николая I 131.

VII. ДРУГЕ ПАТРІАРШЕСТВО ІГНАТІЯ 137-159

1. Фотія скинено з патріяршого престолу 137. — 2. Чому Фотія скинено з патріярства 138. — 3. Нові правителі спішать помиритися з папою 146. — 4. Римський Собор 869 р. проклинає Фотія і Фотіян 142. — 5. Костянтинопольський Собор помсти й пониження 869-870 рр. 144. — 6. Дразлива справа Болгарії 150. — 7. Костянтинопольський Собор 869-870 рр. неканонічний 153. — 8. Мучення Фотія та переслідування Фотіян 154. — 9. Анархія через папські вмішування зростає 156. — 10. Підпорядкування папі — то зрада своїй Батьківщині 157.

VIII. ДРУГЕ ПАТРІАРШЕСТВО ФОТІЯ 160-181

1. Мужня постава ув'язненого Фотія і Фотіян 160. — 2. Ігнатіяни своїм єднанням з папою проти волі народу кинули Церкву й Державу в анархію 161. — 3. Повернення Фотія й Фотіян із заслання 163. — 4. Фотія знову обрано на патріяршество 164. — 5. Запрошення на Собор 879-го року 165. — 6. Примирення з папою 166. — 7. Костянтинопольський Собор 879-880 років 167. — 8. Велике значення Собору 879-880 років 175. — 9. А папа не міняється й продовжує старе 177. — 10. Папи знову проклинають Фотія 187. — 11. Фактично єдина Христова Церква вже поділилася через папські догагання 179. — 12. Фотія усунено, але фотіянство навіки по-зосталося в Православній Церкві 180.

IX. НЕПОРОЗУМІННЯ З РИМОМ ЗА ПАТРІАРХА

НИКОЛАЯ МІСТИКА 182-189

1. Патріярх Николай Містик і його непорозуміння з імператором 182. — 2. Папа образив усю Східню Церкву. Заслання патріярха 184. — 3. Повернення засланого патріярха й осуд папи 186. — 4. Четверте подружжя неканонічне 187. — 5. Єдина Церква Христова, через папську гордість, уже хилиться до останнього поділу 188.

X. ОСТАТОЧНЕ ВІДДІЛЕННЯ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ ВІД ЦЕРКВИ ВСЕЛЕНЬСЬКОЇ ЗА ПАТРІАРХА МИХАІЛА КЕРУЛАРІЯ 190-208

1. Покращання стосунків з Римом 190. — 2. Михаїл Керуларій 191. — 3. Пожар починається 192. — 4. Сперечка за латинські обрядові відступства 192. — 5. Папа образився за науку 193. — 6. Нещасливе посольство з гордим кардиналом Гумбертом на чолі 195. — 7. Папські легати ображають усю Східню Церкву 196. — 8. Імператор переходить міру в догоджуванні папським легатам 197. — 9. Бундючне папське посольство готове розірвати єдність Христової Церкви 198. — 10. І вдарила буря: папські легати легкодушно розірвали єдність Христової Церкви 199. — 11. Папські легати нерозсудливо кинули анатему на всю Східню Церкву 200. — 12. Папські легати втікають з Костянтинополья 200. — 13. Костянтинопольський Собор прокляв папських

легатів 202. — 14. Полеміка про латинські відступства 203. — 15. Двері до примирення Церков спочатку були таки широко відчинені 204. — 16. Упадок і заслання патріарха Михаїла 205. — 17. Єдина Христова Церква багато раз ділилася 206.

XI. ГОЛОВНІ ПРИЧИНИ ПОДІЛУ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

209-219

1. Не зовнішні причини довели до поділу єдиної Христової Церкви 209. — 2. Висування папського примату — перша причина поділу єдиної Христової Церкви 209. — 3. Брак християнської любови — велика причина поділу єдиної Христової Церкви 210. — 4. Папський абсолютизм — головна причина поділу єдиної Христової Церкви 211. — 5. Сфальшовані документи папського примату розбивають єдність Христової Церкви 212. — 6. Небажання пап вважати інших патріархів за рівних собі розбило єдність Христової Церкви 212. — 7. Догматичні й канонічні відступлення Католицької Церкви від Віри Вселенської Церкви розбивали єдність Христової Церкви 213. — 8. Політичні різниці Сходу й Заходу розбивали єдність Церкви 215. — 9. Глибокі національні різниці Сходу від Заходу розбивали єдність Вселенської Церкви 215. — 10. Розріст папського примату вів до поділу єдиної Вселенської Церкви 217. — 11. Недостачі Церков Православної й Католицької вели до поділу єдиної Вселенської Церкви 217.

XII. ЗАКРІПЛЕННЯ ПОДІЛУ ЦЕРКВИ ЧЕРЕЗ ХРЕСТОВІ ПОХОДИ

220-249

1. “Хрестові” Походи навіки вбили дальше поєднання Церков 220. — 2. Зародження думки про Хрестові Походи 221. — 3. Головна ціль Хрестових Походів — зброєю покорити православних під ноги папи 222. — 4. “Хрестоносці” — це в більшості грабіжники та насильники 223. — 5. Католики поводилися з православними гірше як магометани 226. — 6. Дике знуцання католиків над православними в Салоніках 227. — 7. Католики безсоромно й дико грабують та вибивють Костянтинопіль 229. — 8. Блюзнірства католиків над православною Святиною 230. — 9. Папа про людське око картає своїх грабіжників 232. — 10. На ще горючих руїнах папа

заводить унію 234. — 11. Католики руйнують православні патріархати 235. 12. Католики варварські переслідують православних 237. — 13. Повстання греків супроти католиків насильників 238. — 14. Церковна полеміка поміж греками та латинянами 239. — 15. А проте думка про поєднання Церков іще жевріла 240. — 16. Хрестоносці католики остаточно вбили справу дальшого поєднання Церков 241. — 17. Католики низько впали в очах православного світу. Ідеологічне підвищення Костянтинопільського патріарха 243. — 18. Латинські патріархи 246. — 19. Хрестоносні витівки пап упали, а Церква Христова навіки поділилася! 249.

XIII. НЕВДАЧА УНІЙНИХ ПОЄДНАНЬ 252-256

1. Повстання нової форми приєднання, — унія 252. — 2. Спроби притягнути греків до унії 253. — 3. Безплідність усяких уній 255.

XIV. ЛІОНСЬКА УНІЯ 1274 РОКУ 257-268

1. Вороги зо всіх боків загрожують Візантії 257. — 2. Смута й непорядки в Грецькій Церкві 258. — 3. Унія не з церковних мотивів, а за військову допомогу Батьківщині 259. — 4. Народ і духовенство проти всякої унії 260. — 5. Імператор насиллям жене своє духовенство в Ліон на унію 261. — 6. Унія насилля, приказу та підкупу 262. — 7. Народ і духовенство не приймають накиненої Ліонської унії 263. — 8. Жорстокі катування противників унії 263. — 9. Папа з царем проти православного народу й духовенства 264. — 10. Костянтинопільський Собор 1283-го року осудив й скасував Ліонську унію 265. — 11. Полеміка за й проти Ліонської унії 266.

XV. ФЛОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ 1439 РОКУ 269-321

1. Церковна унія за військовий союз 269. — 2. Турки справді боялися унії 271. — 3. Не унія, а дипломатична гра 273. — 4. Приготовлення до Флорентійського Собору 275. — 5. Початкові грецькі невдачі й папське насилля 276. — 6. Імператор готує склад Собору 277. — 7. Греки вірять у свою перемогу над папою 278. — 8. Митрополит Київський і всієї Руси Ісидор 278. — 9. Злий початок Флорентійського Собору 282. — 10. Предсоборові греко-латинські диспути 283.

— 11. Початок Собору й нові утиски на греків 285. — 12. Собор застряг, — обидві сторони боронять тільки своє 286. — 13. Заломлення греків, аби тільки спасти батьківщину 287. — 14. Греки котяться по похилій площині 289. — 15. Соборний акт поєднання Церков 290. — 16. Підписання соборного акту 292. — 17. Тихі протести проти своєї праці самих авторів насильної унії. 293. — 18. Ісидор — головний творець Флорентійської унії 295. — 19. Флорентійська унія насильна, а тому й неканонічна 296. — 20. Увесь грецький народ і все духовенство стали проти унії 297. — 21. Митрополит Ісидор повідомляє з дороги про унію 298. — 22. У Польщі й Литві Ісидора прийняли холодно 300. — 23. У Москві Ісидора не прийняли 302. — 24. Утеча Ісидора з Москви 304. — 25. Єрусалимський Собор 1443-го року прокляв Флорентійську унію 305. — 26. Костянтинопольський Собор 1451 р. скасував і прокляв Флорентійську унію 307. — 27. Ісидор таки намагається запровадити унію в Костянтинополі 308. — 28. Кінець усьому: Візантія впала 308. — 29. Папа допомагає, щоб Москва стала третім Римом 310. — 30. Тяжка наука для православних з попередніх уній 319.

XVI. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЄДНАННЯ ЦЕРКОВ ... 329-354

1. "Поєднання Церков неможливе", твердять одні 232. — 2. "Поділу Церков нема", твердять інші 328. — 3. Поділена тільки Церква земна, а Небесна — єдина 331. — 4. Перешкоди до поєднання 332. — 5. Ідея поєднання Церков у формі унії остаточно вбита самим Римом 336. — 6. Спроби Англійської Церкви поєднатися з Православною 339. — 7. Нові папські енцикліки про поєднання 340. — 8. Всесвітні Конференції Церков 345. — 9. Конечна потреба VIII-го Вселенського Собору 346. — 10. Тільки VIII-ий Вселенський Собор наблизить поєднання Церков 349.

XVII. ДОДАТКИ 355-366

1. Список Костянтинопольських патріархів 355. — 2. Список пап 357. — 3. Митрополити Київські і всієї Руси 361. — 4. Римські імператори 361. — 5. Великі князі Київські 364. 6. Головні Собори 365.

Показчик до монографії 367.

Зміст Монографії 376.

ПРАЦІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА.

Оці праці Митрополита Іларіона (Проф. Д-ра Івана Огієнка) вийшли останнього часу в Видавництві "Наша Культура":

1. Легенди світу, 1946 р., 93 ст., ціна 75 ц. люксове видання. Париж.

2. Марія Єгиптянка, поема, 1947 р., ст., люксове видання. Ціна 75 ц. Париж.

3. На Голготі (Страждання Українського Народу), поема, 75 центів, 90 ст. 1947 р., люксове видання. Париж.

4. Туми, поема, 1947 р., 16 ст., люксове видання. Ціна 20 центів. Париж.

5. Політична праця Богдана Хмельницького, історична розвідка, 1947 р., 102 ст., люксове видання. Ціна 75 ц. Нема в продажу.

6. Недоспівана Пісня (Богдан Хмельницький), історична поема про діло Великого Гетьмана, 1947 р., 202 ст., ціна 1.25 дол., люксове видання. Париж. Нема в продажу.

7. Бережімо все своє рідне! 1947 р., 30 ст. Ціна 20 центів. Видання 3.

8. Приєднання Церкви Української до Церкви Московської 1686 р. 1948 р., 70 ст. Ціна 30 центів. Видання 3.

9. Прометей, поема. 1948 р. 68 ст. Ціна 30 ц.

10. Народження Людини, філософська містерія на п'ять дій. 1948 р., 122 ст. Ціна 50 ц.

11. Слово про Ігорів похід, пам'ятка української літератури XII віку, 1949 р., 200 ст. Ціна 1 дол.

12. Історія української літературної мови, 2 дол., 384 ст. 1950 р.

13. Українська літературна мова. Том I: Граматичні основи літературної мови, Саскатун, 347 ст. 1951 р. Ціна 3 дол.

14. "Слово Істини", український православний молитовник, 96 ст., 1950 р. Ціна 25 ц. Видання восьме.

15. Українська Церква — Церква первознанна, 1949 р. Ціна 10 ц.

16. Жертва Вечірня (Ісус і Варавва), поема, 48 ст. Ціна 10 ц.

17. Трираменний Хрест зо скісним підніжком — національний Хрест України. Історично-археологічна студія, з 41 малюнком. 1951 р. 100 ст. Ціна 1 дол.

18. Князь Володимир прийняв Православіє, а не Католицтво, 1951 р. 32 ст. Ціна 10 ц. Видання 2-ге.

19. Український літературний наголос. Мовознавча монографія. 304 ст. 1952 р. Ціна 3 долари. У додатку: Словник літературних наголосів.

20. Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. Історично-канонічна монографія. 384 сторінки, ціна 1.50 дол.

21. Культурні впливи України на Московію (і Українсько-російський Словник початку XVII-го віку). Накладом УВАН у Вінніпегу, 1951 р. 38 ст., з 3 малюнками. Ціна 50 центів. Видання "Славістика" ч. 11.

21. Ukrainian literary language in the USSR. New York, 1950, 12 ст. Ціна 20 центів.

22. Іконостас — споконвічна ознака Української Церкви. 1953 р. Друкується.

Книгарням — відповідна знижка.

Набувати ці видання по такій адресі:

"NASHA KULTURA", 101 Cathedral Ave.,
Winnipeg, Man. Canada.

УСІ ЧИТАЙТЕ Й ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
єдиний в Канаді науково-популярний місячник

“НАША КУЛЬТУРА”.

Журнал містить: 1. Наукові й науково-популярні короткі статті зо всіх ділянок нашої духової й матеріальної культури: література, історія, історія Церкви, мистецтво, філософія, богословіє, театр, мовознавство, етнографія, право, археологія, педагогіка, архітектура, й т. ін. 2. Друкує короткі спомини з нашого недавнього минулого. 3. Дає критичні огляди наукових і літературних новин. 4. Нотує бібліографію наукових і літературних новин. 5. Містить необхідні ілюстрації. 6. Дає широку хроніку нашого культурного і церковного життя.

Найдешевший науковий місячник, єдиний на еміграції.

Усі допомагаймо розвиткові своєї культури, — творімо українську культуру всіма силами нації!

Нехай не буде української хати, де б не читали “Нашої Культури”!

Поспішаймо зо своїми хоч найменшими датками на Фонд “Нашої Культури”, щоб розбудувати її.

Видає Видавництво “Наша Культура”, що працює XVI-ий рік, а в Канаді від 1947-го року. **Річна передплата \$2.50.**

**Адреса: “Nasha Kultura”, 101 Cathedral Ave.,
Winnipeg, Man., Canada.**

УСІ НАВЧАЙМОСЯ СВОЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.

Українська літературна мова — це головний двигун української культури, це її головна ознака. Кожен народ, що має свою давню культуру, завжди всі свої сили покладає на вироблення й своєї літературної мови, як найвищої підвалини соборності його племен. Через усе це вивчення й української літературної мови — велике завдання й нашого народу, й нашої науки.

Керуючись такими завданнями, Митрополит Іларіон багато часу присвятив вивченню нашої літературної мови, і наслідком цього появилася в нас у Канаді його тритомна праця, а саме:

Том I: Історія української літературної мови. Вінніпег, 1950 р., 384 ст. Ціна \$2.00. У загальнодоступній формі тут змальована багатовікова терниста путь, яку пройшла наша літературна мова, поки набула собі сучасну форму.

Том II: Граматичні основи української літературної мови. Саскатун, 1951 р., 347 ст. На доброму папері, в оправі, ціна \$4.00. Це повна граматика української літературної мови, написана приступно, має головну практичну мету. Докладно подана Складна нашої мови.

Том III: Український літературний наголос. Вінніпег, 1952 р., 304 ст. На доброму папері, ціна \$3.00. Це перший докладний науковий (але в популярній формі) опис українського наголосу, його повної системи. Наголос — це та ланка нашої мови, де ми так часто хитаємося й вимовляємо помісцевому, а не літературному. Тепер ми всі маємо змогу легко навчитися правильно вимовляти політературному, чому багато допоможе й той великий "Словник літературних наголосів", що вміщений на кінці цієї праці.

Усі ці три томи — це одне ціле, це міцна основа для вивчення нашої літературної мови.

Випишіть ці праці від Видавництва "Наша Культура", а саме: "NASHA KULTURA", 101 Cathedral Ave., Winnipeg, Man., Canada.

Усі навчаймося своєї літературної мови!
